

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**KAYIRMACILIK TEMELLİ İLİŞKİLERİN
FUTBOLDAKİ GÖRÜNÜMÜ**

İREM KAVASOĞLU

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2017

KAYIRMACILIK TEMELLİ İLİŞKİLERİN FUTBOLDAKİ GÖRÜNÜMÜ

İrem KAVASOĞLU

DOKTORA TEZİ

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ANABİLİM DALI

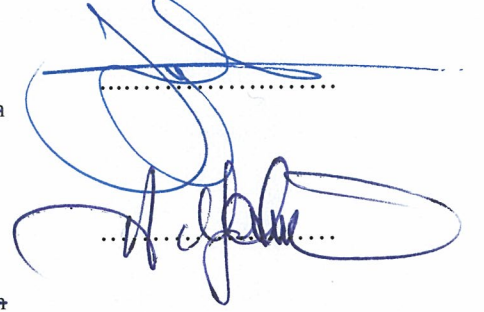
**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2017

İrem KAVASOĞLU tarafından hazırlanan “Kayırmacılık Temelli İlişkilerin Futboldaki Görünümü” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İ. Fatih YENEL
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. A. Azmi YETİM
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

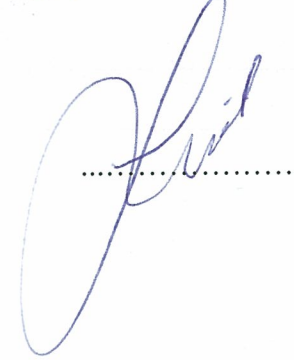
Üye : Doç. Dr. Tekin ÇOLAKOĞLU
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Hakan SUNAY
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Yrd. Doç. Dr. Recep Sürhat Müniroğlu
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 03/07/2017

Jüri üyeleri tarafından DOKTORA tezi olarak uygun görülmüş olan bu tez Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa ASLAN
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İrem KAVASOĞLU

03.07.2017

KAYIRMACILIK TEMELLİ İLİŞKİLERİN FUTBOLDAKİ GÖRÜNÜMÜ
(Doktora Tezi)

İrem KAVASOĞLU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2017

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, futboldaki kayırmacı uygulamaları incelemektir. Bu bağlamda, futboldaki kayırmacılığın nedenleri, boyutları ve türleri ortaya konacaktır. Ayrıca kayırmacılığın futbolun gelişimi üzerindeki sonuçlarına ve kayırmacılığı azaltmanın yollarına değinilecektir. Nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılan araştırmanın verileri bireysel görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu on iki hakem, on iki futbolcu, sekiz antrenör/teknik direktör, bir spor sosyoloğu ve yazarı, bir kulüp yöneticisi ve iki taraftar oluşturmuştur. Bu katılımcılarla toplam 36 bireysel görüşme yapılmış, verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre futbolda kayırma kültürü hâkimdir. Bulgular, futbolda kayırmacılığın iki bağlamda ortaya çıktığını göstermektedir: Hakemlerin kayırma pratikleri ve futbolun yönetim organındaki kayırma pratikleri. Hakemler faul, taç, ofsayt kararı, sarı ve kırmızı kart gösterme, uzatma süresi, penaltı kararı, gibi oyun içindeki pek çok kararlar kayırmacı tutum sergileyebilmektedir. Hakem yöneticileri ise hakem atamaları, klasman yükselmeler, ceza ve performans değerlendirme gibi boyutlarda kayırmacı tutum sergilemektedir. Kayırmacılığın ağırlıklı olarak, ahbap çavuş ilişkileri ve siyasi gerekçelerle ortaya çıktığı görülmektedir. Futbolda kayırmacılığın, akraba kayırmacılığı (nepotizm), eş-dost kayırmacılığı (kronizm), hemşehrilik ve siyasi kayırmacılık (partizanlık) gibi türleri bulunmaktadır. Kayırmacılık, futbolun ve hakemlik kurumunun başarısını olumsuz etkilemekte ve futbolun kurumsallaşmasını engellemektedir. Bu uygulamaları azaltmanın temel yolu, spor ortamlarında eşitlik, adalet, liyakat gibi değerlerin yerleşmesini sağlamaktır. Sonuç olarak futbolda kayırmacılık temelli uygulamaların yaygın olduğu ve bu uygulamaların pek çok soruna yol açtığı anlaşılmaktadır.

Bilim Kodu : 1301

Anahtar Kelimeler : Kayırmacılık, Nepotizm, Kronizm, Hemşehrilik, Siyasi Kayırmacılık, Hakem, Futbol, Spor.

Sayfa Adedi : 331

Danışman : Yrd. Doç. Dr. İ. Fatih YENEL

THE APPEARANCE OF FAVORITISM BASED RELATIONSHIP IN FOOTBALL

(Ph. D. Thesis)

İrem KAVASOĞLU

GAZI UNIVERSITY

INSTITUTE OF HEALTH SCIENCES

July 2017

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the favoritism in the football. In this context, the reasons, sizes and types of favoritism have been revealed in the football. It also referred to the results of favoritism in the development of football and ways for reducing favoritism. The qualitative research was chosen for this research. Individual in-depth interview were used to collect data. The participants of the study consisted of twelve referees, twelve football players, eight coaches, a sports sociologist and writer, a sport manager and two supporters. Data were collected by individual interviews and analysed by content analysis. According to the findings of the research, the culture of favoritism is prevailing in the football. The findings shows that favoritism in football has emerged in two contexts: favoritism of referees and favoritism of referees' institution. The referees may show favoritism in many decisions in the competition; such as foul, throw in, offside, yellow and red cards, extra time and penalty decisions. The referee managers behave favourably in terms of referee appointments, class promotion, penalizing and performance evaluations. Favoritism in the football emerges from some reasons such as affinity, crony relations and political reasons. There are types of favoritism in football such as nepotism, cronyism, citizenship and partisanship. Favoritism negatively affects the success of the referees' institution and prevents the institutionalization of football. The main way to reduce these practices, values such as equality, justice and merit to ensure the settlement in sports environments. As a result, it is understood that the favoritism is common and it caused many problems.

Science Code : 1301

Key Words : Favoritism, Nepotism, Cronyism, Citizenship, Partisanship, Referee, Football, Sport Management.

Page Number : 331

Advisor : Asist. Prof. Dr. İ. Fatih YENEL

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının ilk teşekkürü, bilim insanlığı ile her zaman öğrencilerine örnek olan, bizim için tükettiği her nefesini bilgilenmemize adayan rahmetli hocam Prof Dr. A. Faik İmamoğlu'nadır. Kendisini saygı ve özlemle anıyorum.

Lisans hayatım boyunca derslerimize her adım atışında hayranlık uyandıran, bir akademisyende olması gereken kalite ve karakteri fakat en önemlisi benden hiçbir zaman esirgemediği babacanlığı kalbinde taşıyan pek kıymetli danışmanım Yrd. Doç Dr. İ. Fatih Yenel'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Bu zorlu yolda bana verdiği destek ve hep en iyisini başaracağıma dair inancı, ona layık olma çabama eklemlendi. Bu nedenle tez çalışmamın karamsarlığa sürüklenen anlarında bana duyduğu güven, kaldığım yerden devam etmemi sağlayan en önemli motivasyon aracım oldu.

Bilimsel araştırmanın titizlik, özveri ve disiplin gerektirdiğini öğreten, zihnimde yaktığı ışıkla yolumu bulmama yardımcı olan sayın hocam Prof. Dr. İbrahim Yıldırım'a varlığı için ve kalemime değen tüm emekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Tezin yazım aşamasında, hafızama işlediği uyarılarına ve ikazlarına dikkat etmek bana güç verdi.

Çalışmam süresince, kendisine sorduğum tüm soruları içtenlikle ve özenle yanıtlayarak adeta *fahri danışmanlığımı* üstelenmiş olan; kafamda nitel araştırma ile ilgili oluşan tüm deli sorulara bıkmadan, büyük bir sabır ve hoşgörü ile karşılık veren sevgili hocam Prof Dr. Canan Koca'ya heyecan dolu teşekkürlerimi sunuyorum. Nitel araştırma ile ilgili deneyimlerini benden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yaşar'a yöntemle ilgili katkılarından dolayı müteşekkirim. Onlar olmasa bu tez bir nitel araştırma olmazdı.

Çalışmanın kayırmacılık boyutuyla ilgili kavramsal çerçevesinin hazırlanmasında ve görüşme sorularımın oluşmasında verdiği destekten dolayı Prof. Dr. Ramazan Erdem'e en içten saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Kendisini hiç tanımadığım halde tek bir yardım talebimle bana bilgisini açmıştır. Danışmanlığını yaptığı öğrencisi ile iletişim kurmamı sağlamış; bana erdemli ve iyi bir akademisyenin nasıl olması gerektiğini öğretmiştir. Bu zorlu sürece başlarken konuşma fırsatı bulduğum Dr. Arzu Özkanan'a yardımseverliği ve samimiyeti için ayrıca teşekkür ederim.

Evime doğru yaklaştığımda ise mesai arkadaşlarım ve kıymetli hocalarım Nuri Yıldız ve Ali İhsan Avluk'a katılımcılara ulaşmamdaki yardımlarından dolayı, Ercan Yeldan'a doktora sürecim boyunca desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca doktora tezimin tüm sancısına ve kahrına ortak olan ve bütün deli zamanlarımı büyük bir anlayış ve olgunlukla karşılayan oda arkadaşlarım Dr. Eren Uluöz ve Okt. Cem Yoksuler Yılmaz'a çok ama çok teşekkür ederim. Bu süreçteki can yoldaşlığı için ise Okt. Türkan N. Sabırlı'nın adını anmadan geçmem mümkün değil.

İsimlerini anmayı dehşetle istediğim fakat gizlilik ilkesi nedeniyle isimleri bende saklı kalan tüm katılımcılarıma, benimle futbol öykülerini paylaştıkları için, hem araştırmama hem de bakış açıma zenginlik kattıkları için şükranlarımı sunuyorum. Onların içtenliği ve samimiyeti olmasaydı bu araştırma sıradanlığa mahkûm olurdu.

Son olarak annem ve babama beni özgür bir birey olarak yetiştirdikleri için; kız kardeşlerim Esra ve Begüm'e bana dayanışmayı öğrettikleri ve kalıpların dışına çıkmam konusunda cesaretlendirdikleri için, eniştem Mustafa Parlak'a bana olan inancı için ve tüm öğrencilerime bana verdikleri destek için kucak dolusu sevgilerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1. Kayırmacılık İle İlgili Temel Kavramlar	5
2.2. Kayırmacılık (Favoritizm)	5
2.2.1. Bir yolsuzluk türü olarak kayırmacılık	10
2.2.2. Kayırmacılığın bir sonucu olarak ayrımcılık.....	14
2.2.3. Kayırmacılığın önleminde anahtar bir kavram olarak liyakat.....	15
2.3. Kayırmacılığın Türleri	19
2.3.1. Adam kayırmacılığı	19
2.3.2. Siyasi kayırmacılık (partizanlık).....	31
2.4. Kayırmacılığın Sonuçları	38
2.5. Kayırmacı Eğilimlerin Sosyolojik Arka Planı	45
2.5.1. Türk Toplum yapısında kayırmacı eğilimler	46
2.5.2. Hediye alıp verme ve sosyal alış-veriş olarak kayırmacılık	52
2.5.3. Sosyal sermaye ve kayırmacılık	55
2.5.4. Güven ve güç ilişkileri açısından kayırmacılık.....	59
2.5.5. Benzerlik ve benzemezlik algısına göre kayırmacılık	62
2.6. Kayırmacılık Temelli İlişkileri Futbol Özelinde Okumak.....	63

	Sayfa
2.6.1. Futbol: doğuşu ve cazibesi.....	66
2.6.2. Futbolun endüstriyelmesi	70
2.6.3. Futbol ve siyaset ilişkisi.....	72
2.6.4. Futbol ve medya ilişkisi.....	74
2.6.5. Bir sarmal olarak Türkiye Futbol Federasyonu, Merkez Hakem Kurulu ve kulüpler	80
2.6.6. Hakemlik kurumu	82
3. GEREÇ VE YÖNTEM	91
3.1. Araştırma Yaklaşımı	91
3.1.1. Araştırmacının duruşu ve özdüşünümselliği.....	93
3.2. Çalışma Grubu/Katılımcılar	94
3.3. Verilerin Toplanması	97
3.3.1. Bireysel görüşmeler	97
3.3.2. İşlem.....	99
3.4. Verilerin Analizi	100
3.5. Geçerlik ve Güvenirlik.....	101
3.6. Çalışmada Karşılaşılan Yöntemsel Güçlükler ve Sınırlılıklar	103
4. BULGULAR	107
4.1. Kayırmacılığa Dair Hakem Görüşleri	107
4.2. Futbolcuların Kayırmacılığa Dair Görüşleri	171
4.3. Teknik Direktör ve Antrenörlerin Kayırmacılığa Dair Görüşleri	202
4.4. Taraftarların Kayırmacılığa Dair Görüşleri	231
4.5. Spor Sosyoloğu ve Yazarının Kayırmacılığa Dair Görüşleri.....	242
4.6. Kulüp Yöneticisinin Kayırmacılığa Dair Görüşleri	250
5. TARTIŞMA	261
5.1. Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol	261

	Sayfa
5.2. Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetmel Tetikleyicileri.....	262
5.2.1. Kayırmacılığın yönetmel tetikleyicileri.....	263
5.2.2. Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri.....	266
5.3. Futboldaki Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma	270
5.4. Hakemler ve Kayırma Pratikleri	272
5.4.1. Kayırmacılığın türleri	273
5.4.2. Kayırmacılığın boyutları.....	274
5.5. Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri	276
5.5.1. Kayırmacılığın türleri	277
5.5.2. Kayırmacılığın boyutları.....	279
5.6. Kayırmacılığın Sonuçları	280
5.7. Kayırmacılığa Dair Çözüm Önerileri.....	283
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	285
KAYNAKLAR	289
EKLER.....	312
EK-1. Görüşme formu	313
EK-2. Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri	314
EK-3. Etik kurul onayı.....	315
EK-4. Araştırma bilgi formu.....	317
EK-5. Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri	318
ÖZGEÇMİŞ	329

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 4.1. Hakemler ve kayırma pratiklerine dair katılımcı görüşleri.....	253
Şekil 4.2. Futbolun yönetim organı ve kayırma pratiklerine dair katılımcı görüşleri.....	254
Şekil 4.3. Kayırmacılığın yönetsel tetikleyicileri	255
Şekil 4.4. Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri.....	256
Şekil 4.5. Kayırmacılığın türleri	256
Şekil 4.6. Kayırmacılığının Boyutları (Hakemler)	257
Şekil 4.7. Kayırmacılığın boyutları (yönetim organı).....	257
Şekil 4.8. Kayırmacılığın sonuçları	258
Şekil 4.9. Kayırmacılığa dair çözüm önerileri	259

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

MHK

Merkez Hakem Kurulu

TDK

Türk Dil Kurumu

TEPAV

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı

TFF

Türkiye Futbol Federasyonu

1. GİRİŞ

Araştırmanın amacı ve önemi

Spor alanları, toplumsal yapı ve kültürel değer kodları hakkında fikir yürütmek ve toplumsal pratiklere dair bütüncül bir analiz yapmak için etkili bir kaynaktır. Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalar, sporu önemli bir toplumsal alan olarak kabul edip, farklı kültürel pratiklerin incelenmesi yönünde önemli gelişmeler kaydetmeye başlamıştır.

Tüm dünyanın en popüler spor dalı olan futbol, toplumsal pratikleri anlamada önemli bir işlev görmekte ve spor sosyolojisi için faydalı bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze insanların ilgi alanlarını kuşatan bu spor dalının son yıllarda bir endüstri halini alması, cazibesini daha da arttırmasına neden olmuştur. Bu cazibe, etkisi altına aldığı kitlelerin yoğun bağlılıkları ile taçlanmış, futboldaki pek çok konu medyanın gündemini belirlemiştir. Ülkemizde ise bu gündem, futbol müsabakalarının yönetimi sonrasında saatler süren pozisyon ve hakem değerlendirmelerinin ele alındığı, *futbol yorumcularının (!)* pervasızca söz üretebildiği bir alana evrilmiştir. Böylece hakem kararlarının doğruluğu ya da bu kararların camiadaki deyimiyile *kollama* niyetli olup olmadığı hakkında söz üreten bir spor medyası oluşmuş durumdadır.

Peki dünyanın pek çok yerinde karşılaşılabileceğimiz *hakem taraf tuttu* söylemi, fanatizmin yol açtığı bir algı yanılması mıdır yoksa hakem kararlarının yanlılığı bilimsel olarak kanıtlanabilir bir araştırma konusu mudur? Yabancı literatürde futbolda hakem yanlılığını ele alan çalışmaların yoğunluğu ve çeşitliliği göze çarpmaktadır. Fakat Türkçe alanyazında futbolda kayırmacılık temelli ilişkileri ele alan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konuyu bizim için anlamlı ve özel kılan nokta ise futbolda kayırmacılık konusunu ele alan ilk çalışma olmasıdır.

Bu çalışma iki temel soruya cevap aramaktadır. Bunlardan ilki, hakemler kayırmacılık temelli davranır mı, eğer davranırsa bunu hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda yapar? Bir diğeri ise futbolun yönetim organı (Merkez Hakem Kurulu) hakem atamalarında ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergiler mi, eğer sergilerse bunu hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda yapar? Bu temel iki soruya yanıt aramak bizi, destek bir takım araştırma sorularına yönlendirmektedir: Ülkemizdeki futbol kültürü hakemler üzerinde nasıl bir

baskı oluşturmaktadır, bu baskı unsurları hakemlerin kayırma edimlerini nasıl şekillendirmektedir, kültürel yapımız ile futboldaki kayırmacılık arasında nasıl bir bağ vardır, kayırmacılık temelli fiilerin sonuçları nelerdir ve son olarak futboldaki kayırmacılık nasıl azaltılabilir.

Yukarıdaki sorulara yanıt verebilmek adına bu çalışma toplumsal yaşamda sıklıkla gözlenen kayırmacı uygulamaların futbol alanlarındaki yansımalarını, kayırmanın nedenlerini, boyutlarını ve biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bir kültür üretme alanı olan sporda kayırmacı ilişkilerin doğasını anlamak, ülke olarak her fırsatta dile getirdiğimiz “futbolda arzu edilen başarıya nasıl ulaşılır” sorusuna, çok gündeme almadığımız bir perspektifle (kayırmacılık) yanıt vermemizi de sağlayabilir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda;

- Hakemler ve kayırma pratikleri,
- Hakemin kayırma eylemlerinin nedenleri,
- Bir futbol müsabakasında hakemin hangi boyutlarda (hangi kararlarıyla) kayırmacı tutum sergilediği,
- Futbolun yönetim organı ve kayırma pratikleri,
- Futbolun yönetim organında yaşanan kayırmacılığın nedenleri,
- Futbolun yönetim organındaki kayırmacılığın boyutları,
- Futbolda hangi kayırmacılık türlerinin var olduğu,
- Toplumsal yapımız ve kültürel değerlerimiz ile futboldaki kayırmacılık arasında nasıl bir ilişki olduğu,
- Futboldaki kayırmacılığın sonuçlarının neler olduğu,
- Futboldaki kayırmacılığın azaltılması için ne gibi önlemler alınacağı,

gibi soruların yanıtları incelenecektir.

Çalışma, futboldaki kayırma pratiklerini deneyimleyen, kayırmacılığa maruz kalan ve kayırmacılığın avantajlarından yararlanan kişilerle derinlemesine görüşmeler yapması; alandaki kişilerin camiadaki kayırma kültürüne bakış açısı ve algısını ortaya koyması ve alanyazında konuyla ilgili ilk çalışma olması bakımından önem arz etmektedir.

Problem

- Futbol hakemlerinin kayırma pratiklerinin nedenleri, türleri ve boyutları nelerdir?
- Futbolun yönetim organındaki kayırma pratiklerinin nedenleri, türleri ve boyutları nelerdir?

Alt Problemler

- Futbol hakemlerinin kararlarını etkileyen baskı mekanizmaları nelerdir?
- Hakem kararları üzerindeki baskı araçlarının kayırmacılığı üretmedeki rolü nedir?
- Futboldaki kayırmacılığın gerekçeleri nelerdir?
- Futbolda hangi kayırmacılık türleri görülmektedir?
- Futboldaki kayırmacılığın boyutları nelerdir?
- Kültürel yapımız ile futboldaki kayırmacılık arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Kayırmacılık temelli ilişkiler futbolun gelişimini nasıl etkilemektedir?
- Futboldaki kayırmacılığı azaltmanın yolları nelerdir?

Sayıtlılar

Katılımcıların görüşmelerde sorulan sorulara samimi olarak cevap verdikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu araştırma hakem, futbolcu, antrenör ve teknik direktör, spor sosyoloğu ve yazar, kulüp yöneticisi ve taraftardan oluşan 36 katılımcı ile sınırlıdır.

Tanımlar

Kayırmacılık (Favoritizm): Kayırmacılık, bir kişi veya grubun lehine olarak, hak ve adaletten sapma eğilimidir (Erdem, 2010: 1).

Liyakat: Liyakat kısaca, bir görevi başarıyla yapabilme gücü, kudreti olarak tanımlanabilir. Lâyık kelimesi ise nitelikleri, eylem ve davranışları ile bir şeyi elde etmeye hak kazanma anlamına gelir (Şen, 1995).

Nepotizm: Bir kişinin beceri, kabiliyet, başarı, liyakat, eğitim düzeyi gibi nitelikleri dikkate alınmaksızın, sadece akrabalık ilişkileri esas alınarak istihdam edilmesi buna dayanılarak işe alınması ve yükseltilmesi anlamına gelmektedir (Özler ve diğ., 2007: 438).

Kronizm: Eş-dost gibi kişinin yakın çevresindeki insanları kayırması, onlara ayrıcalık tanınması, işlerini kolaylaştırması, işe girerken ya da hizmet dağıtırken öncelik tanınması olayını ifade eder. “*Yakın kayırması*” olarak da kullanılan bu kayırmacılık türü, daha çok ahbap çavuş ilişkilerine bağlı olarak şekillenir (İlhan ve Aytaç, 2010: 62).

Hemşehricilik: Hemşehri kayırmacılığı kronizmin özel bir türü olarak görülür ve hemşehri olmak, aynı topraktan, köyden, kırsal bölgeden, ilden vs. olmak insanlar arasında ortaklık ve aidiyet duygusu meydana getirir, formel ya da informel ilişkilerde olumlu bir tesir oluşturur (Aytaç, 2010b: 102).

Siyasi Kayırmacılık (Partizanlık): Siyasi partilerin, iktidara geldikten sonra kendilerini destekleyen seçmen gruplarına çeşitli şekillerde ayrıcalıklı işlem yaparak, bu kimselere haksız menfaat sağlamalarıdır (Özkanan, 2013: 51).

Futbolun Yönetim Organı: Bu araştırmada Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) ve TFF Başkanı'nın teklifi ve Yönetim Kurulu'nun onayı ile atanan bir başkan ile sekiz üyeden oluşan Merkez Hakem Kurulu (MHK), hakemlik kurumunun yönetim faaliyetlerinden sorumlu temel birim olması nedeniyle, futbolun yönetim organını temsil etmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kayırmacılık İle İlgili Temel Kavramlar

Bu bölümde kayırmacılık olgusunu anlamamıza yardımcı olacak bazı kavramlara yer verildikten sonra kayırmacılığın türleri açıklanacak ve kayırmacılığın tarihsel arka planına değinilecektir. Son olarak da kayırmacılığın sonuçları ele alınacaktır.

2.2. Kayırmacılık (Favoritizm)

"Bir adamın var mı?" sorusu veya "adamın olacak" gibi ifadeler, Türkiye'de "adamı olmadan," sadece bireysel olarak ve liyakate dayanarak neredeyse hiç bir şeyin başaramayacağına dair olan kanaatin göstergesidir (Kurtoğlu, 2012). Bu kanaatin toplumsal düzlemdeki görünümünü ise kayırmacılık temelli ilişkiler oluşturmaktadır. Bir sosyal etkileşim mekanizması olarak kayırma, siyasi ve toplumsal dünyada sadece Türkiye'de değil başka yerlerde de yaygın bir akımdır (Ozler ve Buyukaslan, 2011). Etik dışı bir davranış olarak karşımıza çıkan kayırmacılık (Aydoğan, 2009; Sayılı ve Kızıldağ, 2007) aynı zamanda evrensel bir ilişkiselliği tanımlar ve dünyanın bütün toplumlarında ve kültürlerinde kayırmacı ilişki ve taleplere rastlanır, bunu ilksel toplumlarda görebileceğimiz gibi en rasyonel şekillerde örgütlenmiş modern yapılar içerisinde de görebiliriz (İlhan ve Aytaç, 2010: 61).

Kayırmacılık kavramı geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu durum, geniş bir kapsama sahip kayırmacılığın insan yaşamındaki yerinin antropoloji, etnoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin yanı sıra, sosyoloji ve fen bilimlerine kaar farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından incelenmesinden kaynaklanmaktadır (İlhan ve Erdem, 2010: 136). Böylelikle farklı disiplinler tarafından ele alınan bu olgunun, pek çok farklı alanda, farklı boyutlarda ve türlerde dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır.

İnsanlar neden kayırmacı tutum ve davranış içerisine girdiği sorusunun yanıtını Erdem (2010: 1), kayırılanın yanında kayıranın da maddi ya da manevi çıkarının olduğu ve kayıranın, bu kayırmacı tutumunun karşılığını bir şekilde aldığını belirterek yanıtlar. Bu bakış açısı çerçevesinde kayırmacılığı, bir kişi ya da grubun lehine olarak, hak ve adaletten sapma eğilimi olarak tanımlar ve bu genel tanımdan sonra karşımıza akraba kayırmacılığı,

eş dost kayırmacılığı, çıkar merkezli kayırmacılık, ideolojik kayırmacılık, hemşehri kayırmacılığı gibi pek çok konu çıkacağından bahseder. Kayırmacılık, toplumda eşitsizliği arttırıcı boyutta bir koruma, himaye etme, arka çıkma davranışının varlığına işaret eder ve buna karşı eleştirel bir tavrın yerleşmemiş olması da, toplumsal kültürün örttüğü, sakladığı kör bir noktanın varlığına göndermede bulunur (Aytaç, 2010a: 3).

Basit bir gözlemlerle dahi fark edilebilen; hemen her pozisyondan insanın yakınlık görüşü üzerinden bir ilişki bağlamı kurduğu; resmi ve sosyal ilişkileri bu informal kanallar üzerinden görmeye çalıştığı bir uygulamayı ifade eden kayırmacılık Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde¹ "*belli bir birey, küme, düşünce ya da uygulamayı, bir başkasıyla karşılaştırıp aralarında bir seçim yapmak gerektiğinde nesnellikten uzaklaşıp yan tutma*" olarak tanımlamıştır (Özkanan, 2013: iv; www.tdk.gov.tr).

Kelimenin anlamına baktığımızda, kayırmacılık (favoritizm) akrabalar, arkadaşlar, komşular ve diğer yakınlar için ayrıcalıklı muamele görmek için kişisel bağlantıların kullanılması olarak karşımıza çıkar (Ozler ve Buyukaslan, 2011). Kayırmacılık, kamu işlemlerini yerine getiren görevlinin, yakınlarını haksız yere ve yasalara aykırı olarak kayırması, arka çıkması olarak Türkçe'de kullanılan "iltimas" kavramı ile eş anlamlıdır ve halk dilinde kullanılan "torpil" kavramı da iltimas ve kayırmacılık kavramlarına karşılık gelmektedir (TEPAV, 2006: 30). Bu bağlamda kayırmacılık, kişinin kendi akraba ve aile fertleri dışından bağı olan kişilere de fayda yaraması ya da yöneticilerin kendisine yakın hissettiği kişileri haksız yere ve yasalara aykırı olarak desteklemesi ve koruması olarak dolaşıma sokulmaktadır (Asunakutlu ve Avcı, 2009: 730; Erdem ve Meriç, 2012).

Kayırmacılık (kollamacılık) kavramının toplumsal-kültürel dildeki karşılığı olan "adamı olmak" ifadesi, kendiliğinden çift taraflı ve karşılıklıya dayalı bir ilişkidir. "Adamı olmak" bağı kurulduktan sonra gelişen, çift taraflı ilişkiye dayanarak kişilere özel muamele yapılır. Bir başka anlatımla "adamı olmak," hem kişinin kendisinin yerine davranacak ve onun "çıkarcı"larını gözetecek birisi ile ilişki kurabiliyor olması (kollanan), hem de kişinin bulunduğu konumu kendisiyle ilişkisi olanlar yararına ve onların "çıkarları"na uygun olarak kullanması (kollayan) anlamlarına karşılık gelir (Kurtoğlu, 2012).

¹Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58918957c83912.43364259

Kayıрма, yani bir başkasına güç, yardım, destek transfer etme, karşılığında hesap edilmemiş olsa da itibar, onur ve şeref ev stok etme, her şeyden önce, *karşılıklılık* ilkesince cereyan eden hiyerarşik bir ilişki biçimini ifade eder (Aytaç, 2010a: 9). Kayırmacılık ilişkisinde esasta, kayırma yapan ile kayırılan diye iki taraf vardır ve kayıran ile kayırılan arasındaki ilişki dikey ve hiyerarşıktır. Kayıran, kollayan, gözeten; hiyerarşinin tepesinde yer alırken, korunan, arkalanan, işleri kolaylaştırılan daha alttadır ve hamisine karşı minnettarlık duyar (İlhan ve Aytaç, 2010: 63). Bir başka anlatımla, kollanan ve kollayan arasındaki ilişki dikeydir. Yani bu ilişki, hiyerarşik ve asimetriktir. Dolayısıyla, kollayan ve kollananın, kayırmacılık² eylemi içinde değiş-tokuş ettikleri "çıkar"larının etkisi eşit değildir. Bu hiyerarşide kollayan kollananın üzerindedir ve dolayısıyla kayırmacılıkla elde ettiği "şey" daha fazladır. Kollayanın elde ettiği şeylerden en önemlileri eşitsiz ilişki içindeki konumun devamı ve bu ilişkiler sayesinde elde ettiği prestij ve iktidardır. Kollananın elde ettiği şey ise kollanma isteğini ortaya çıkaran anlık veya dönemsel ihtiyaçların karşılanmasıdır (Kurtoğlu, 2012). Ancak tüm bunlara rağmen Aytaç (2010a: 4) hemen her tarz insanın, şu ya da bu şekilde bu tarz ilişkiler kurduğunu, bunu onayladığını, hakkı yenildiğinde şikâyetçi olduğunu ancak imkân bulduğunda da bu tarz yollara saptıktan geri durmayacağını öne sürer. Kayırmacılık temalı araştırma sonuçları da, imkân verilmesi halinde; kariyer olarak pozisyonda oldukları fark etmeksizin, kişiler genel itibari ile doğal gibi benimsedikleri kayırmacı uygulamaları hak olarak gördüklerinden kullanacaklarını göstermektedir (Barut, 2015). Bu bakış, kayırmacı ilişkilerin ne denli kompleks ve yaygın bir yapıda olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Burada sorun, kayırma faaliyeti içine girerken tarafların, üçüncü kişilerin haklarını hesaba katmamış olmaları, toplumun uzun vadede ne tür bir deformasyonla karşı karşıya kalacağını düşünmemiş olmalarıdır (Aytaç, 2010a: 24).

Kayırmacılık kavramının Türkçe literatürde genellikle nepotizm kavramıyla eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Nepotizm kavramı, kişinin kendi güç ve otoritesini kullanmak suretiyle, kendi akraba ve aile fertleri için yeteneklerine bakmaksızın istihdam olanağı sağlaması durumu olarak ifade edilirken (Karakas ve Çak, 2007: 78); kayırmacılık, kişinin kendi akraba ve aile fertleri dışında bağlantılı olduğu kişilere de fayda yaratması olarak karşımıza çıkar (Asunakutlu ve Avcı, 2010: 97). Öz itibariyle, kayırmacılıkla daha çok, akraba, eş dost ya da siyasi nüfuz kullanmak suretiyle ayrıcalıkların oluşturulup

² Bu kavram, orijinal metinde kollamacılık olarak ele alınmıştır.

sürdürülmesi, bir başka deyişle yakınların korunup kollanması ve onlara çıkar sağlanması anlatılmak istenir (İlhan ve Aytaç, 2010: 63). Aktan (2001: 57) ise Türkçe’de halen kullanılan Arapça kökenli “*iltimas*” ve “*himmət etme*” kavramları kayırmacılık ile eş anlamlı olarak kullanıldığına, iltimasın kelime anlamı itibariyle “haksız yere ve yasa dışı kayırma, arka çıkma” anlamlarına geldiğine ve halk dilinde dilinde iltimas ve adam kayırmacılığı ifade etmek üzere “torpil” kavramı da yaygın olarak kullanıldığına işaret eder. İngilizce karşılığı “favoritizm” olan kayırmacılık kavramı, Türkçede zaman zaman nepotizm ile eş anlamlı kullanılsa da, kayırmacılık nepotizmden daha geniş kapsamlıdır ve eş, dost, arkadaş, hemşehri, aynı okullu olmak, aynı kökenden olmak, aynı siyasi görüşten olmak gibi benzerlikleri esas alan kayırmacılık biçimleri de bulunmaktadır (Asukanutlu ve Avcı, 2009: 730; Polat ve Kazak, 2014). Dolayısıyla kayırmacılık sadece nepotizm ile sınırlı değildir; nepotizmi ve diğer kayırmacılık türlerini de içine alan bir kavramdır.

Kayırmacılığın, kamu görevlerine yapılan atamalarda ve terfilerde akrabalık veya tanıdık-dost ilişkisine nepotizm ve kronizm; siyasal veya dinsel yandaşlığa öncelik verilmesi patronaj; kamu kaynaklarının siyasal iktidara yandaş seçmen kesimlerini kayıracak biçimde yönlendirilmesi ise klientelizm olarak tanımlandığı görülmektedir (Aközer, 2003: 17). Görüldüğü gibi favoritizm geniş anlamda kayırmacılığın her türünü kapsamakta, nepotizm, kronizm, patronaj gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir (Polat, 2012: 8).

Kragh’a (2012) göre de, kayırmacılık, örgütlerde kabile ve köylünün toplumsal geleneklerinin varlığına işaret eder. Nitekim pek çok Afrika ve Asya toplumunda, akrabalı kayırma bir kusur veya eleştirilecek bir davranış olarak değil, aksine bir erdem olarak görülmektedir. Yakınlarından yardım esirgeyen kamu görevlisinin “toplumdan dışlanması” bile olasıdır (Berkman, 1983: 65). Yakınlık temasının güçlü olduğu ilişkiler, büyük ölçüde geleneksel, aşiret ve cemaatsel bağlılıkların esas teşkil ettiği toplumlarda, topluluklarda yaygın olarak görülür (Aytaç, 2010b: 92). Bağların kullanımını ifade eden kayırmacılık (Loewe ve diğ., 2008) esasta, toplumsal çevre ile kamu kurumları arasındaki ilişkilerde, rasyonel ya da resmi olmayan ilişkilerin, örneğin ailevi, akrabalık, dostluk, aynı okulda okumak, aynı yöreden olmak, aynı siyasi parti vatandaşı olmak gibi kimi özel nedenlerin evrensel yönetim ölçülerinin önüne geçmesi ve belirleyici hale gelmesi demektir (Aytaç, 2010b: 91).

Birincil ilişkiler ve ilksel bağılıklar, her türlü sosyal ilişki sürecinde olduğu gibi, rasyonel kurumlarda da doğal ve spontane bir şekilde nüfus eder; bu sayede destek çıkmak ve işi kolaylaştırmak gibi davranışlar kültürel kodlarda olumlu hatta gerekli-zorunlu olarak görüldüğünden hiç kimse tarafından yadırganmaz, “dayısı olmak”, “arkası olmak” bu yüzden herkes tarafından aranan, arzulanan bir ayrıcalık imtiyaz halini alır (İlhan ve Aytaç, 2010: 74). Örneğin araştırmalar modern toplumlarda kayırmacılığın seçilmiş ve rasyonel bir davranış türü olduğunu ortaya koymaktadır. “Kin selection” veya akraba kayırma insanlarda (bazı biyologlara göre hayvanlarda da) var olan doğal bir içgüdüdür. Sosyal bilimlerde biyolojik/ekolojik yaklaşımlar ise, nepotizmin rasyonel davranışlar sınıfına girdiğini ifade etmektedir (Masters, 1983’den aktaran Özler, Özler ve Gümüştekin, 2006: 272). Rasyonel seçim yaklaşımında insan davranışları ussaldır, yani kişiler akıllarını kullanarak davranırlar; o halde tüm sosyal eylemler de mantıksal, ussal bir seçimin sonucu olarak gerçekleşmektedir ve bu yaklaşımda kişinin hedeflerini bağımsız olarak seçtiği, bağımsız ve tümüyle çıkarlarını gözeterek hareket ettiği varsayılır (Erselcan, 2009).

Nepotizm ve diğer tüm kayırma biçimlerinin, özü itibariyle insan tercihlerinin bir sonucu olduğu öne sürülebilir. İnsanlar doğal olarak buldukları toplumsal yapılar içinde kabul ve saygı görme, süreklilik gösterme ve güçlü olma yönünde taleplere sahiptirler, modern yaşam, bu beklentiler karşılığında kayırmayı, örgüt yaşamının bir parçası olarak kabul etmemize neden olmaktadır (Asunakutlu, 2010: 57). Nitekim Aytaç (2010b: 101) kayırmacılığa oldukça prim veren bir yapımızın olduğunu, kayırma/kollama eyleminin tanımlayıcı bir nitelik taşıdığı ve taraflar açısından bir suç, yasadışı bir eylem, bir ahlâki zafiyet olarak görülmediğini belirtmektedir. Zira kayırmacılık farklı ve çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir, sadece bürokratik kurumlarla olan ilişkilerimizde (işe girme, yükselme, hizmette ayrımcılık yapılması, kamusal imkânların kişiye özel dağıtılması vs.) değil, gündelik ilişkilerimizde, alış/satış ortamlarında, sosyal ilişki içinde olduğumuz kişilerle bile kayırma/kollanma ilişkisi kurarız. Örneğin bir alış-satış sürecinde akrabaya, komşuya, arkadaşına, meslektaşına, hemşehriye, aynı cemaatten olana göre farklı işlem/muamele yapılması, her zaman alışveriş yaptığımız esnafın, malın en iyisini kendi ahbabına, akraba ya da eşine dostuna vermesi, daha ucuza vermesi, kötüsünü fahiş fiyatla tanımadığı, diğer insanlara satması vs. hiç kuşkusuz tanık olduğumuz olağan gündelik olaylar arasındadır (Aytaç, 2010a: 4).

"Adamını bulmak" pek çok kişinin diğer bağlamlarda da iş görme biçimlerinden birisidir (Kurtoğlu, 2012). Nitekim Aytaç (2010b: 91) toplumda yakınları kayırma kimi zaman bir erdem olarak görüldüğü için, buna uygun davranmayan bürokratin çevre baskısına maruz kaldığına ve kuralları çiğneme pahasına yakınlarını koruyarak saygınlık kazanma yoluna gidebileceğine dikkat çeker. Görüldüğü gibi kültürel yapıda kayırmacılığı besleyen çok fazla ana damar vardır. Aktan'a (2008) göre ise: kamuda işe alma, işte yükseltme (terfi), tayin ile ilgili açık ve adil yasal düzenlemelerin bulunmaması, kamu görevlisi giriş sınavlarında sınav yapan kişilerin takdir yetkilerinin çok geniş tutulması, yine bu sınavlarla ilgili kuruluş bünyesindeki kamu görevlilerinden oluşan jüriler tarafından yapılması ve soruların bu kişiler tarafından belirlenmesi, kamu görevlisi giriş sınavlarında merkezi test sınavı dışında ayrıca sözlü sınav yapılması, çıkar çatışması gibi konuların ilgili yasalarda açıkça belirlenmemiş olması gibi pek çok unsur kayırmacılığın yaygınlaşmasında etkili bir roldedir. Kayırmacılığın yaygın olmasının bir diğer önemli nedeni ise bir suç ya da yolsuzlukla doğrudan ilişkili olarak kabul edilmemesidir (Ozler ve Buyukarslan, 2011).

İnsanın olduğu hemen her ortamda karşımıza çıkan bu olgunun bilimsel araştırmalara konu olması hayli yenidir. Örneğin Ansari, Merdasi ve Aliabad (2015) mevcut yerli ve yabancı literatürde kayırmacılık ve nepotizm üzerine çalışmaların sınırlı olduğunu altını çizer. Benzer şekilde Büte (2011e) de gerek yerli gerekse yabancı literatürde kayırmacılıkla ilgili çalışmaların oldukça az ve yetersiz olduğuna ve bu alanda yapılacak çalışmaların çok önemli olduğuna dikkat çeker. Aytaç (2010a: 3) ise kayırmacılık için "mevcudiyeti o denli kanıksanmış ve olağanlaşmıştır ki, bir sorun olarak görülmesi dahi yeni yeni gündeme gelmekte, tartışılmakta ve çözümü için kafa yorulmaktadır" diyerek konunun araştırmalardaki yerinin yeniliğine vurgu yapar ve hemen her düzeydeki eşitsizlik ve ayrımcılık biçimlerinin orta yerinde yer alan bu fiile ilişkin çok az bir duyarlılığın olmasını bu davranışın kültüre içkin bir eyleme dönüşmüş olma ihtimaliyle ilişkilendirir. Araştırmalara özne olması yeni olan bu olgunun toplumsal hayattaki görünümü oldukça eskidir ve bu sorunlu mesele kültürel pratiklerimizde oldukça yaygındır.

2.2.1. Bir yolsuzluk türü olarak kayırmacılık

Kayırmacılık kamu yönetimi literatüründe maddi içerikli olmayan yolsuzluk türleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kayırmacılık, yönetimde yozlaşmanın bir başka türüdür ve iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kamu hizmetlerine girişte liyakat

yerine, tanıdık, akraba, arkadaş, hemşehri, siyasi yakınlık, aynı okuldan mezun olma, meslektaşlık vb. faktörlerin birinci derecede rol oynamasıdır. Diğer şekli ise, kamu hizmetlerinin dağıtımında ihtiyaç ve yerindelik kriterleri yerine, oy, partisine destek veya ideolojik yakınlık gibi kriterlerin dikkate alınmasıdır (Eryılmaz, 2012: 307). Kayırmacılık olumlu ve olumsuz yanları ile değerlendirilen bir fenomen olsa da genel kanaat yolsuzluk ile ilişkilendirilmesi yönündedir (Asunakutlu, 2010: 42).

Yolsuzluk, en genel anlamda, elinde güç bulunan kişilerin belli türde davranışı olarak tanımlanabilir. Gücü elinde tutan kişi, kendine ya da öngördüğü kişi ya da gruplara belli bir çıkar sağlama amacı ile gücünü kullanmaktadır. Gücün kurumsallaşmış otorite haline dönüşmesi, yani toplumun diğer üyelerinin de gücü ve kullanımını haklı ve yasal kabul etmesi gerekmektedir. Kısaca altını çizmek gerekirse, yolsuzluk olarak tanımlanan süreç büyük ölçüde kamu gücünün kullanımına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır Fakat özel kesimde de yolsuzluk olarak tanımlanabilecek davranış örneklerine rastlanabilmektedir (Şaylan, 1995).

Yolsuzluk; genellikle politik ve ekonomik sistemin hukuk kuralları ile çelişmesi sonucu meydana gelmekle birlikte politik ve ekonomik sistemde yer alan yapısal problemlerden, kültürel yozlaşmalardan ve bireysel ahlak sorunlarından dolayı da oluşabilmektedir; bu yüzden bu olgunun tanımı “kamu gücünün kötüye kullanılmasından”, “ahlâki çürümeye” kadar geniş bir yelpaze içerisinde yapılabilmektedir (Benk ve Karakurt, 2010). Buna göre yolsuzluğun, kamu işlemlerini yerine getiren memurun, yakınlarını haksız yere ve yasalara aykırı olarak kayırması, arka çıkması anlamını ifade ettiği yönünde bir tanımı yapılabilir (Özsemerci, 2002: 28). Yolsuzluk genel olarak “*kamusal bir kötülük*” ya da “*kamusal başarısızlık*” olarak değerlendirilmektedir ve kişinin elinde bulundurduğu yetkiyi kötüye kullanmak istemesiyle başlamakta ve toplumun geniş kesimlerini etkileyerek sonlanmaktadır ve toplumda yolsuzluk kavramı, ister kamu yönetimi içinde ister dışında olsun, özel çıkarlar için ortak kuralların çiğnenmesi olarak algılanmaktadır (Altun, 2004: xi; Karakaş ve Çiçek, 2009).

Aktan (2001: 51) yolsuzluk kavramının genellikle rüşvet, zimmet ve adam kayırmacılık gibi davranış ve eylemlerin tümünü ifade etmek üzere kullanıldığına dikkat çekerken Berkman (1983: 16) yolsuzluğu “ kamu görevlisinin maddi ve maddi olmayan çıkarlar için yetkisini kanuni düzenlemelere aykırı bir biçimde kullanması” olarak tanımlar. Ergun ise

(1978) kamu hizmeti gören kişinin özel amaçları ya da maddi çıkarları için normal görev davranışlarından sapmasını yolsuzluk olarak nitelendirir (1978: 24). Bu tür eylemler, kamu görevlilerinin gerek kendi inisiyatifleriyle gerekse hizmetten yararlananların teşvikiyle etik davranış ilkelerini ve hukuku ihlal edecek şekilde, özel çıkarı tercih, prestij veya belirli bir grubun çıkarı için kamusal gücü kullanarak ortaya koydukları her türlü davranış ve yöntemlerden meydana gelir. Yozlaşmanın temelinde bir kamu gücü, yetkisi ve kaynağı bulunmaktadır (Eryılmaz, 2008: 3). Yozlaşmanın sonucunda ise, toplumların var olan kaynakları geniş halk kitlelerinin değil de, yalnızca belli kesim/kesimlerin kullanımına sunulduğu görülmektedir (Karakaş ve Çiçek, 2009). Fakat yolsuzluk olgusu çeşitli yaptırımlar ve kanunlarla cezai müeyyideler getiriyor olsa da; kayırmacılık mekanizması için bu türden bir durum söz konusu değildir (Yılmaz, 2007: 55). Özellikle antropolojik çalışmalarda ortaya çıkan anlayışa göre yolsuzluk olarak ele alınan adam kayırmacılık, rüşvet, bahşiş vb. ilişkiler kültürel ahlâk düzleminde pek de yanlış görülmeyen, toplumun ekseriyeti tarafından başvurulmuş bir takım sosyal ve bürokratik işlevleri de olan fiillere karşılık gelirler ve daha çok geleneksel yapıları toplumlarda kurumsal yapılara ulaşmakta zorluk çeken bireyler için küçük çaplı yolsuzluklar ve bunlar aracılığıyla ortaya çıkan ağlar bir nevi çıkar grubu örgütlenmesi gibi algılanır (Aykaç, 2006).

Kayırmacılık genellikle “*maddi çıkara dayanmayan*” yolsuzluk tasnifi içinde yer almakla birlikte; kayırmacılık sonucunda hak etmediği mevkiye getirilen bir kamu görevlisinin getirildiği makamın maddi olanaklarından yararlanacağı kuşkusuzdur. Dolayısıyla kayırma sonucunda kamu görevlisinin “itibar görme”, “takdir edilme” gibi psikolojik ve toplumsal kazanç elde ettiği; ayrıca hak etmeden bulunduğu statünün maddi olanaklarından yararlanması nedeniyle maddi çıkar elde etmesi söz konusudur (TEPAV, 2006: 26, 30). Yılmaz ve Kılavuz (2002) yakınları ve nüfuz sahibi kişileri kayırmayı, danışma içerikli yolsuzluk türleri arasında ele almakta ve bunun bir kamu işleminde kişilere ayrıcalık sağlanmasının maddi çıkar gözetilmesinden çok bazı bağlılıklar ve yükümlülükler sebebi ile yapıldığını ifade etmektedir. Türü ve şekli nasıl olursa olsun, kamu kurumlarında kayırmacılığın yaşanması hem kamu yararını zedelemekte hem de örgütlerin işleyişinde çeşitli aksaklıklara yol açarak adalet ve eşitlik ilkelerinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır ve böylece vatandaşların kamuya olan güvenini azaltmaktadır (Erdem ve Meriç, 2012). Bu açıdan bakıldığında kayırmacılık, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde türlü tercih ve niteliklerin göz önünde bulundurulduğu, kamu görevlerine yapılan atamalarda, kişinin siyasi görüşünün ve yakınlık derecesinin atamada birinci faktör

olarak gözetildiği, seçimle işbaşına gelen yönetimlerin bir sonraki seçimi garantilemek adına hizmet yağmacılığına yöneldiği, siyasal karar alma sürecinde yaygın olarak karşılaşılan bir etik-dışı davranış modeli olarak nitelendirilebilir (Akgün, 2007: 51).

Yolsuzluğun tanımlarına bakıldığında hemen hepsinin yolsuzluğu kamuyla ilişkilendirdiği dikkat çekmektedir. Diğer taraftan yolsuzluğu siyasal, yönetsel, ekonomik ya da maddi çıkar ilişkili, maddi çikara dayanmayan şekilde ayırma tabi tutmak mümkündür (Al, 2005: 240). Bu ayırmca kayırmacılık, maddi çikara dayanmayan fakat kişisel çıkarlara hizmet eden bir ilişki biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında, kamusal hayatın dışındaki gündelik yaşam pratiklerimizde de kayırmacılık türü ilişkilerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Yönetsel etik; örgütlerdeki bireylerin ahlki karar almalarını ve ahlaki kararların amaçlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla etik, doğru ve yanlış ayırt etme, karar süreçlerinde doğru olanı tercih etmeye yönlendirme görevini üstlenmektedir (Saylı ve Kızıldağ, 2007). Neredeyse tüm ülkelerde kamu yönetiminde etik ilkeler ve ahlâki davranışlara uygunluk ise özenle ele alınmaktadır. Fakat ülkemizde kamu yönetiminin ahlâken olması gerekenden çok uzak olduğu yönündeki toplumsal algı, artık hiç kimse için bir sır değildir (Okçu, 2008). Yapılan araştırmalar göstermektedir ki genel olarak halkın büyük bir kesimi kamu yöneticilerinin kamu yararı için çalışmadıklarına inanmaktadır (Öztürk, 1998). Sonuç olarak ülkemizde kayırmacılık kamu yönetiminin başlıca sorunları arasında ele alınmaktadır (TÜSİAD, 1995; Çiftçi, 1983; Yılmaz ve Kılavuz, 2002).

Bazı yazarlar yolsuzluğun kamu yönetimi sürecinde, az gelişmiş ülkelerde bireylerin aile, akraba, etnik, dinsel ya da yerel bağlantıları (geleneksel bağlılıklar), bireylerin daha geniş tabanlı ve etkin siyasal çıkar kümeleri oluşturmalarını engellemesi gerekçesiyle daha sık görüldüğünü ileri sürmektedir (Berkman, 2009: 24). Zira, kaynakların görece kıt olduğu toplumlarda kaynaklar üzerinde çatışma da daha şiddetli ve daha ilkel biçimde olur. Toplumsal uzlaşmanın ekonomik temeli zayıf olduğundan siyasi mekanizma kaynakların dağıtımını otoriter biçimlerde yapar. Siyasal mekanizmanın kaynak tahsisindeki bu merkezi rolü siyasal iktidara sahip veya erişilebilir olmayı önemli kılar ve bu da devlet kurumlarında yolsuzluk ve kayırmacılık ilişkilerini had safhaya çıkarır. Kaynaklar seçmeci bir biçimde dağıtıldığından, kaynaklar üzerindeki çatışma kendini sıklıkla olduğundan farklı biçimlerde, ekonomik değil, siyasal, dinsel, etnik ve hatta hemşehrilik ve akrabalık

gibi biçimlerde ortaya koyar (Bakirezer ve diğ., 2006). Kayırmacılık az gelişmiş ülkelerde kaynakların kıt olması nedeniyle ortaya çıkmasına rağmen, modern toplumlarda da sosyal ağların kullanımına bağlı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu nedenle kayırmacılık türü fiillere, hem az gelişmiş ülkelerde hem de gelişmiş toplumlarda rastlamak mümkündür.

2.2.2. Kayırmacılığın bir sonucu olarak ayrımcılık

Varlığı gündelik yaşantımızın içine hapsolmuş bir uygulamanın farklı boyutlarda ve farklı kurumlarda ortaya çıkması birçok toplumsal eşitsizliği de beraberinde getirmektedir. Kayırmacılığın toplumsal yaygınlığına baktığımızda, kayırmacı tutum ve davranışların en küçük bir günlük ilişkimizde dahi kollanma beklentisiyle başlayan, en büyük bürokratik işlerimizde kayırılmaya isteği ile noktalanmış bir yelpazede kendini konumlandığını görebiliriz. Bu bağlamda kayırmacı davranışların ve kayırmacı yönetim anlayışının geçmişten günümüze hemen her toplumda sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın sessiz bir parçası olduğunu ve bu tür uygulamaların geçmişten günümüze farklı biçimlere evrilerek varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Kurtoğlu (2012) bürokratik, örgütsel ve siyasî bağlamlar kayırmacılık evreninde oldukça önemli bir yer tutsa bile, kayırmacılığın evreninin bunlarla sınırlı olmadığına dikkat çeker. Örneğin, pazar alışverişlerinde pazarcıyla hemşehrilik veya kurgusal/sanal (*fictive*) akrabalık bağının kurulması, pazarcıya sürekli müşteriyi, alıcıya da iyi malın uygun fiyata alınmasını garantileyebilir. Kurtoğlu'nun bu örneğini diğer açıdan yorumladığımızda ise, kayırılan müşterinin iyi malı uygun fiyata almasının karşısına; sıradan bir müşterinin malın iyisinin verilmediği ya da uygun fiyata verilmediği gerçeğini koymak mümkündür. Bu durumda pazarcı ile bağı bulunmayan müşterinin ayrımcılık yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kayırmacılıktan bahsederken, ayrımcılık kavramını ele almak önemlidir. Nitekim bir kişiye/gruba yapılan kayırma, başka bir kişiye/gruba ayrımcılık yapılması demektir (Erdem, 2010: 1). Dolayısıyla kayırmacılığın sağduyulu tanımı bir çeşit ayrımcılığa işaret eder (Duran ve Morales, 2014). Bir kişi sadece yakınlığı olması sebebiyle kayırılmış ise, yakın olmayanlar ayrılmış demektir (Özkanan, 2013: 7). Ayrımcılık, kısaca, insanların farklı gruptan kişilere kendi grup üyelerine davrandıklarından farklı davranışları olarak tanımlanabilir (Hortaçsu, 2012: 566). Diğer bir ifadeyle ayrımcılık bir grubun bazı üyelerinin, ötekilere sağlanan fırsatlardan kısıtlı şekilde yararlanmasını yahut yoksun

bırakılmasını içeren davranış türüdür (İştar, 2012). Göregenli'ye (2012: 62) göre, ayrımcılığın, toplumsal hiyerarşiyi oluşturmak ve sürdürmek için hâkim sınıfların çıkarlarını korumaya hizmet eden politik bir boyutu vardır; bununla birlikte iktidar sahiplerinin, kendi konumlarını sürdürmek için ayrımcılığa ihtiyaçları olduğu açıktır; fakat hiçbir toplumda iktidar sahipleri çoğunluklardan oluşmaz; dolayısıyla ayrımcılığın asıl aktörleri, aynı zamanda ayrımcılığın mağdurları da olan çoğunluklardır. Bu anlayıştan hareketle azınlığın kayırıldığı çoğunluğa ise haksızlık yapıldığı hükmüne varılabilir.

2.2.3. Kayırmacılığın önlemesinde anahtar bir kavram olarak liyakat

“Liyakat ve kayırmacılık kamu personel rejiminin birbirine zıt istikametleri gösteren levhalar gibidir” (Büyükbuğa, 2007: 11).

“Liyakat” ve “lâyık” sözcükleri günlük konuşmada sık kullanılan terimlerdenidir. Liyakat kısaca, bir görevi başarıyla yapabilme gücü, kudreti olarak tanımlanabilir. Lâyık kelimesi ise nitelikleri, eylem ve davranışları ile bir şeyi elde etmeye hak kazanma anlamına gelir. Yani liyakatin temelinde daima bir hak ediş vardır (Şen, 1995).

Liyakat; “yeterlilik”, “ehliyet”, “elverişlilik” ve “merit” gibi kavramlarla da ifade edilmektedir ve liyakat (*meritokrasi*) kavramı, ilk defa İngiliz sosyolog ve devlet adamı Michael Young'ın 1958'de kaleme aldığı “The Rise of The Meritocracy” (*Meritokrasinin Yükselişi*) isimli eserinde geçmektedir. Bu eserde liyakat bir şeyi hak etme, bir şeye değer olma, ehil olma ve layık olma gibi anlamlara gelmektedir (Gönülaçar, 2014).

Kamu personel rejimine ilişkin olarak iki sistem geçerlidir: Kayırma (spoil) ve liyakat sistemi. Kayırma sistemi, kimi zaman “ganimet”, “yağma”, “himayecilik” sözcükleriyle de ifade edilmektedir. Terim, Batı dillerindeki “spoil system”, “patronage”, “favouritism” terimlerinin karşılığıdır (Büyükbuğa, 2007: 42).

Kayıрма sistemi, kamu görevlilerinin hem hizmete giriş hem de hizmette kalış bakımından belli bir ideolojiye, siyasal partiye, etnik-mezhebi alt kültüre, belli bir sosyoekonomik zümreye aidiyet ya da bağlılık ölçütüne göre dağıtılması olarak tanımlanabilir (Büyükbuğa, 2007: 43). Liyakat ise Arapça kökenli layık, uygun, yeterli anlamına gelen ve batı dillerindeki “merit” terimine karşılık olarak kullanılan bir sözcüktür. Dolayısıyla liyakat

sistemi, kamu hizmetlerine girişin, hizmet içinde her türlü görevlendirme ve yükselişin tüm yurttaşlara açık olduğu ve bu süreçlerin yalnızca göreve uygunluk, yeterlik, başarı ölçütüne dayandırıldığı sistemdir. Kuşkusuz, her iki sistemin de saf (pür) olarak uygulandığını söylemek doğru olmayacaktır. Ancak her ülkenin kamu personel politikasında biri diğerine görece ağırlık kazanır (Büyükbuğa, 2007: 43).

Liyakat sistemi esas olarak siyasal kayırmacılık sistemine (spoils system) bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kayırma sistemi (spoils system), siyasal yağmacılık sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistem, iktidarla birlikte, kamu görevlilerinin değiştirilmesini ifade eder. İktidara gelen parti, kamu görevlerine kendi taraflarını atar. Bunun gerekçesi, iktidara birlikte gelinir yada birlikte iktidar olunur ve yine iktidardan gidilir anlayışıdır (Şen, 1995). Yağma sisteminin karşıtı olan liyakat sisteminde, kişinin siyasi referanslarına göre değil, görevin gerektirdiği niteliklere sahip olmasına göre istihdamı ve görevde yükselmesi söz konusudur (Uz, 2011).

Liyakat sistemine dayalı bir istihdamda, bütün atamalar ve görevde yükselmelerde, geçerli ve güvenilir bir yarışma sınavına ya da objektif diğer kriterlere göre belirlenebilecek ilgili hizmete en uygun niteliğin esas alınması söz konusudur. Böyle bir atama ve görevde yükseltme, ırk, din, cinsiyet, medeni durum ve benzeri diğer ayrımcılığı reddeder ve adil ve eşit bir uygulama sunar (Uz, 2011). Gönülaçar'a (2014) göre, siyasal ödüllendirmenin ve partizan kadroları oluşturmanın bir yolu olan kayırmacılık; liyakat sistemi ile aynı iklimde yaşayamaz. Liyakat varsa, kayırmacılık yoktur, kayırmacılık varsa liyakat yoktur. Günümüzde refah düzeyi yüksek demokratik ülkelerde tereddütsüz uygulanan liyakat; bilgisi, becerisi ve kültürü ile seçilmeye layık en yetenekli elemanların göreve getirilmesini sağlar. Görüldüğü gibi kayırmacı edimler ile liyakat arasında taban tabana zıt bir anlayış hâkimdir. Kayırmacılık sisteminde hükümetler çalışmak istedikleri personeli kendi seçerken, liyakat sisteminde, kamu hizmetine girişin, hizmet içinde ilerleme ve yükseliş, her türlü görevlendirme ve terfinin tüm yurttaşlara açık olarak yalnızca göreve uygunluk, yeterlilik, başarı ölçütü tarafından değerlendirilir (Büyükbuğa, 2007: 43).

Liyakat ilkesi, uzun bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış ve bütün personel sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Uzun süre siyasal kayırmacılık ve nepotizm gibi sistemi dejenere edici unsurların etkisinde kalan personel yönetimi, liyakat ilkesinin geliştirilmesiyle birlikte bir düzene kavuşmuştur (Şen, 1995). Osmanlı döneminde de

devlet yönetiminde başgösteren aksaklıkların çözümü için liyakat ilkesinin önerildiği dikkat çekmektedir. Osmanlı düzeninin bozulması nedenlerini geleneksel sisteme aykırı gidişlere bağlayan ve çözümü geçmişin arılığına dönmekte bulanlar içinde en tipiklerden biri Koçi Bey'dir. Koçi Bey'in devlet yönetimi ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları arasında yüksek dereceli memurluklara yapılan atamaların kişilerin liyakatlerine bakılmaksızın yapılması önemli bir sorun olarak görülmüştür (Gökçe, 2010). Koçi Bey'e göre Osmanlı düzeninin yozlaşma nedenleri arasında, yüksek görevlerin yetenekli olanlar yerine bildik ve yakınlarla verilmesi önemli bir etkidir (Sencer, 1984):

“...İkinci sebep şudur ki Haremi has huddamından (hizmetlerinden) silahdarı olan İbrahim Paşayı defaten (birden) veziriazam edip evvelki kaideyi gözetmedi. Giderek ger padişah mahsus bendelerini (kendilerine yakın olanları) ileri çeküp az zamanda veziri azam etmeğe ol makulelerin (o tür kişilerin) ahvali alee vukufı (dünya işlerinde bilgileri) olmayıp... gafletleri kemalde (büyük) olmağın (olduğundan) alemin intizamı bozuldu.” (s.38).

Osmanlı Klasik Dönemi'nde olgunlaşan ve kurumsallaşan bürokrasinin, 16. ve 18. yüzyılları kapsayan iki asırlık bozulma ve yozlaşma döneminde bünyesine yeni ancak daha çok olumsuz nitelikler kattığı görülmektedir (Güler, 2014). Devlet yönetiminde yozlaşma, ehliyetsizleşme, liyakat ilkesinden uzaklaşma ve rüşvet gibi yolsuzlukların başlaması yönetsel nedenlerdir. Yönetimde rüşvet ve kayırma şeklinde ortaya çıkan yozlaşmaların temel nedeni liyakat ve ehliyet ilkelerinin terkedilmesidir (Demir Yaşamış, 2001; Güler, 2014).

Türk geleneğinde Osmanlı'dan önceki devlet yönetimi ve devlet adamlığının dürüst, ahlâki ve erdemli anlayışlarla donatılması son derece önemli görülmüştür. Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen Kutadgu Bilig'de “bey” yani devlet adamında bulunması gereken özellikler anlatılmaktadır: “Bey ...adil olmalıdır.” “Ey hakim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın.” (Aktan, 1997). Bu önemli eserde, yönetimin kusursuz işlemesi doğruluk ve adaletin yerleşmesi ve haksızlıkların önlenmesi için yöneticilerde liyakatin aranması vurgulanmakta ve “ehil” idarecilerin tam yetkili kılınarak yönetim işlerliğinin artırılacağı savunulmaktadır (Birdişi, 2010). Nitekim liyakat sisteminin en önemli noktası siyasal nitelikli atamalara karşı hassas olmasıdır. Siyasal atamalar sistemin öngördüğü sınırları aşarsa bu sistem dejenere olur ve kayırmacılığa yenik düşer. Demokrasinin temel özelliklerinden biri devletin vatandaşlarına eşit mesafede

bulunmasıdır. Bu eşit mesafe, vatandaşların devlete güveninin de temelini oluşturur (Yıldırım, 2013).

Osmanlı devlet geleneğinden tamamen bağımsız olmayan Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan araştırmalar da devlet yönetimindeki benzer sorunların ortaya çıktığı görülür. Aktan (1997) bugün Türkiye'de yaşanan yozlaşmanın Koçi Bey'in yaşadığı dönemden çok daha vahim ve tehlikeli olduğuna inanmaktadır ve ülkemizde tüm kamu kurum ve kuruluşlarında özellikle son on beş- yirmi yıldır³ ciddi bir dejenerasyon yaşandığını düşünmektedir. Örneğin Tutum (1980) personel sisteminin zorlanan ve aksayan yönlerini ele aldığı çalışmasında personel sisteminde “yeterlik” (liyakat) ilkesine işlerlik kazandırılmadığına vurgu yapar. Tutum'a (1980) göre, hizmete girişte sınav ilkesinin gereği gibi işlememekte, yükselmelerde yeterlik ilkesine yüksek mevkilere yapılan atamalarda yeterlik ilkesi zorlanmaktadır. Ergun (1983) bu bozulmayı kısaca “yeterlik” (liyakat) ilkesinin yok oluşu olarak tanımlamaktadır. Partizanlaşma sonucu kamu yönetimi yeterli yetenekli olmayan yöneticiler elinde işlevini yitirme tehlikesiyle karşılaştığına dikkat çekmektedir. “liyakat” ilkesine bir türlü işlerlik kazandırılmaması kuşkusuz Türk kamu personel yönetiminin en önemli sorunlarından birisidir. Bu ilkenin sağlıklı uygulanamayışının nedenlerinden biri siyasî baskıların yanında yakınlık (hısım, akraba, hemşehri ya da ideolojik yakınlık) ilişkileri de önemli rol oynamaktadır (Öztekın, 2008). Görüldüğü gibi modern toplumda, eşitsizlikler ve dengesiz güç ilişkileri liyakat esasının sıklıkla çiğnenmesine neden olur. Ekonomik alanda güçlüler siyasi alandaki ilişkilerin demokratik biçimlenişini bozarlar ve siyaseti ekonomik imtiyazlarını sürdürmenin aracı haline getirirler. Aşağı tabakaların üyeleri de çıkarlarını korumak için her yolu mübah görür ve sıklıkla grup dayanışması ile ayakta kalmaya çalışır. Her iki durumda da liyakat ilkesi çiğnenir (Bakırezer ve diğ., 2006). Bu nedenle liyakat sisteminin varlık nedeni, yöneticilerin politik atamalara karşı korunması ve bürokrasinin kalitesinin artırılmasıdır (Yıldırım, 2013). Siyasal kayırmacılık sisteminin olumsuzlukları neticesinde, uzun bir tarihi gelişme ve mücadele sonucu ortaya çıkan liyakat sistemi, hemen hemen bütün demokratik ve gelişmiş ülkelerde uygulanmaktadır. Temel ilkeler arasında yer alsa da uygulamada, liyakat ilkesi ile çelişen durumlara sık sık rastlanmaktadır (Şen, 1995).

Bürokratik pozisyonları siyasal kayırmacılığa karşı korumada en etkili önlem, her kamu görevine o işi en iyi yapabilecek adayın atanmasını sağlayan “yeterlik ilkesinin”

³ 1997 tarihini baz alarak söylemiştir.

benimsenmesi ve egemen kılınmasıdır (Çulpan, 1980). Al'in (2005: 248) de belirttiği gibi genel olarak yönetim, özel olarak da yolsuzluk ve etik konusu, ağırlıklı olarak sistem sorunu olarak ele alınmalıdır, sistemin insan davranışları üzerindeki etkisi sanıldığından daha büyüktür. Dolayısıyla bu tarz adil olmayan uygulamaların önüne geçilmesi için kayırmacılık sistemin işlemsel bir sorunu olarak algılanıp, ona göre caydırıcı politikalar gündeme alınmalıdır.

2.3. Kayırmacılığın Türleri

İrrasyonel davranışlardan sayılan kayırmacılığın yerli ve yabancı literatürde farklı türlerinin tanımları yapılmaktadır (Kurt ve Doğramacı, 2014). Türkçe alanyazında da kayırmacılığın, farklı sınıflandırmaları yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Özkanan ve Erdem'in (2014) ortaya koyduğu sınıflandırma referans alınmıştır. Buna göre; kayırmacılık öncelikle “adam kayırmacılığı” ve “siyasi kayırmacılık” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Adam kayırmacılığı başlığında, nepotizm, kronizm ve kronizmin özel bir türü olan hemşehricilik kavramlarına; siyasi kayırmacılık başlığında ise patronaj, klientalizm ve hizmet kayırmacılığı boyutlarına yer verilmiştir.

2.3.1. Adam kayırmacılığı

“Ekonomi biliminin temel olgusu homo economicus yani ekonomik insan, kendi çıkarını düşünen insandır” (Aydın ve Yılmaz, 2010: 71).

Türkçede kullanılan Arapça kökenli “İltimas” kelimesi esasen nepotizm ve kronizmi ifade eder ve halk dilinde nepotizm ve kronizm “adam kayırmacılık” ve “torpil” gibi kavramlarla özdeşleşmiştir (Aktan, 1992: 31). Adam kayırmacılığı, akraba kayırmacılığı (nepotizm) ve eş-dost kayırmacılığı (kronizm) olmak üzere iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Özkanan, 2013: 43).

Akraba kayırmacılığı (nepotizm)

Bireylerin güç, mevki veya nüfuz sahibi olduklarında liyakati göz önünde bulundurmaksızın akrabalarının lehine ayrımcı uygulamalar yapması anlamına gelen nepotizm kayırmacılığın bir türünü teşkil etmektedir (Polat, 2012: 1). Nepotizm kavramı, Latince “yeğen” anlamına gelen “nepos” sözcüğünden gelmektedir (Kiechel, 1984'ten

aktaran Büte, 2011a). Nepotizm bir fenomen olarak, papaların önemli hizmetlere yeğenlerini atadığı daha Ortaçağ'da fark edilir (Vveinhardt ve Petrauskaitê, 2013). Latince'de yeğen demek olan 'nepos' sözcüğünden türeyen ve İtalyanca'da 'nepotismo' diye anılan bu kavram, tarihte ailelerine çıkar sağlayan bazı 'papa'ları tanımlamak için ortaya atılmış; günümüzde, 'bulduğu mevki ailesinin yararına suiistimal eden kişi'ler için kullanılmaktadır (Kırıkkanat, 2000). Literatürde “Nepotizm” kavramının genelde olumsuz algılanmasının nedeni, Rönesans döneminde bazı Papa'ların yeğenleri için üst düzey işler bulma eğilimleri nedeniyle olmuştur. Çünkü bu dönemdeki uygulamalar kilisenin etkinliğini ve diğer kişilerin morallerini olumsuz olarak etkilemiştir (Ford ve McLaughin, 1985'ten aktaran Büte, 2011a).

Nepotizm en öz şekliyle örgütte akrabaların istihdam edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Karacağoğlu ve Yörük, 2012: 46). Daha detaylı tanımına bakıldığında ise; bir kimsenin beceri, kabiliyet, başarı ve eğitim düzeyi vb. faktörler dikkat alınmaksızın veya işin gerektirdiği niteliklere sahip olmayan kişilerin sadece politikacı, bürokrat ve diğer kamu görevlileri ile akrabalık ilişkileri esas alınarak istihdam edilmesine veya terfi edilmesine, diğer çalışanlardan daha iyi çalışma koşulları gibi etkenleri akrabalık ilişkilerinden dolayı elde etmesine nepotizm adı verildiği görülmektedir (İyışeroğlu, 2006: 43; Özler ve diğ., 2007; Özsemerci, 2002: 28). Nepotizmin temelinde kayırmacılık, kartel, aynı fikir ve düşüncenin hâkim egemen olduğu bir yapı söz konusudur. Başarı, kabiliyet, eğitim, beceri ve hakkaniyet gibi unsurlar bu yaklaşımın temelinde görülmez (Fındıkcı, 2013). Nepotizm kavramının Türkçede yer yer kayırmacılık kavramı ile eş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ancak kayırmacılık kavramı, nepotizm kavramından daha geniş kapsamlıdır (Karacağoğlu ve Yörük, 2012).

Nepotizmin tanımını devlet görevi ve kamu görevlileri açısından ele alan Aydın ve Yılmaz'e (2010: 42) göre nepotizm, bir kimsenin bir devlet görevinde beceri, yetenek, deneyim, başarı ve eğitim düzeyi gibi özellikler göz ardı edilerek, politikacı, bürokrat ve kamu görevlileri ile olan akrabalık ilişkileri nedeniyle atanması, terfisi ve istihdamıdır. Görüldüğü gibi nepotizmde özel çaba gösterilmek sureti ile bir kişinin kendi akrabalarını işletmeye, bir kamu kuruluşuna ve benzerine yerleştirmesi, bir üst makama terfi ettirmesi, bazı ayrıcalıklardan istifade ettirmesi (lojman, yurt dışı görev vs.), başka bir göreve tayin ettirmesi söz konusudur (Kocabaş ve Baytekin, 2004: 426).

Nepotizm, bireyler arası ilişkiler bakımından değerlendirildiğinde sübjektif karakter içeren, uygulandığında mağdurlar yaratan ve örgütsel ilişkilere zarar veren bir kavramdır (Asunakutlu, 2010: 41). Nepotizmde, bir kişinin şirkette istihdam edilmesinde ve yükseltilmesinde liyakat (beceri, kabiliyet, başarı, eğitim düzeyi vs.) ilkeleri dikkate alınmamakta, hizmete girişte ve ilerlemelerde, liyakat ölçütünün yerini ‘kan bağı’ ve ‘hısımlık’ gibi sübjektif ölçütler (İyışeroğlu, 2006: 44; Köprü, 2007: 69) dikkate alınmaktadır. Başka bir anlatımla nepotizm, aile bireylerini ya da akrabaları yetersiz oldukları halde istihdam etmektir ve nepotizmde, kişilerin istihdam edilmesinde ve yükseltilmesinde liyakat (yetenek, başarı, eğitim düzeyi vb.) ilkeleri dikkate alınmamaktadır (Aslan ve Çınar, 2010; Kocabaş ve Baytekin, 2004: 424). Sonuç olarak nepotizmde şirket sahipleri işe alımlarda kendi aile üyelerine olumlu bir yarar sağlamaktadır (Grootuis ve Grootuis, 2008).

Mendras (2009: 177) akrabalığın ilkel ve geleneksel toplumların iskeleti olduğundan ve bu bağlamda akrabalık sistemi açıklanırsa bütün sistemin açıklanacağından bahseder. Sosyolog ve etnolog için akrabalık biyolojik değil, sosyal bir olgudur, onları asıl ilgilendiren toplumun bu biyolojik olguya yaklaşım şeklidir. Tam da bu noktada nepotizm, toplumun akrabalık olgusuna yaklaşım ve onu farklı amaçlar bağlamında kullanım şeklinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Nepotizm, yakın akrabalar arasındaki himayeci ilişkileri tanımlar; kan ortaklığı ya da akrabalık duygusu, kişiler arasında birlik/dayanışma temelli bağlılıkların kurulmasını sağlar. Kişilerin akrabalık duyguları temelinde birbirlerine arka çıkmaları, dayanışma içine girmeleri, kamusal imkânları-fırsatları akraba bağlılığı içerisindekilerden yana kullanmaları nepotizm kavramı ile ifade edilir (İlhan ve Ayaç, 2010: 62). Fakat kamu personelinin görevlerini yerine getirirken yetkilerini yakınları için farklı uygulamalarla kullanmaları veya kurumsal kaynakların bireysel çıkarlara hizmet etmesi kişisel ilişkiler bazında yönetsel açıdan yozlaşmaya neden olabilmektedir (Köprü, 2007: 54).

Akraba kayırmacılığı, geleneksel bağların ve ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı az gelişmiş ülkelerde daha yaygın olarak görülmekle birlikte birçok toplumda varlığını hissettirir. Sadece gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Konuya modern toplum açısından yaklaştığımızda, kayırmacı ilişkilerin farklı grupsallıklar, örgütsel bağlılıklar ve sosyal ağ yapıları üzerinden kurulduğunu ve rasyonel yapılar içerisinde kimi zaman açık, kimi zaman zımni şekilde varlığını sürdürdüğünü (Ayaç,

2010a; 13) görmek mümkündür. Fakat gelişmiş ülkelere kıyasla, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde aile bağları ve akrabalık ilişkileri daha yaygındır (Tarhan ve diğ., 2006: 30; Nadeem ve diğ., 2015).

İlhan ve Aytaç (2010: 65) toplumdaki “*akrabalık bağları*”nın kayırmacı ilişkilerin kurulmasındaki en güçlü etkenlerden biri olduğunu vurgular. Buna göre, kan bağı ile birbirine bağlı olanlar, kendilerini aynı aile, sülale, kabile vb. aidiyet çeperi içerisinde algılayarak iç grup dayanışması sergilerler. Ülkemizdeki güçlü akrabalık bağları kişilerin ister istemez akraba desteği görme, dayanışma içine girme ve ortak hareket etmeye zorlar ve dolayısıyla yakın akrabaların varlığı kayırmacı güdülerin yerleşmesinde etkili bir rol oynar. Özellikle geleneksel değerlerin hakim olduğu ülkemizde, “akrabalar, dostlar kamu görevlisinin karşısına sade bir vatandaş olarak değil de ailevi ya da duygusal nitelikteki toplumsal ilişkilerinden yararlanarak kamu işlerinde kendilerine ayrıcalıklı işlem yapılmasını isteyebilirler. Burada maddi bir kazanç olmasa bile yakınlarına yardım etmekle manevi bir kazanç elde edilmektedir” (Aydın ve Yılmaz, 2010: 42). Dikkat çekici bir biçimde, hemen hemen her toplumda yakınları kayırma bir erdem olarak görülmekte, buna uygun olarak davranmayan bürokratlar çevresinin baskısına maruz kalmakta; bürokratik kuralları çiğneyerek yakınları koruyanlar ise saygınlık sağlayabilmektedir. Bu anlayış nepotizmin boyutlarını arttırmakta ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Korkmaz ve diğ., 2001: 22). Bu bağlamda ülkemizde akraba kayırmacılığına prim veren güçlü toplumsal ön kabullerimizin olduğunu söylemek mümkündür.

Kişilerin akrabalık bağlarına dayalı olarak ayrıcalıklar elde etmesini ifade eden nepotizm, varlığı uzun yıllardır kabul edilen bir olgu olmakta birlikte son yıllarda araştırmacıların ilgisini daha çok çekmeye başlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Polat, 2012: 4). Kavramın literatür tanımlarına baktığımızda geleneksel bir toplum anlayışına yönelik uygulamalara işaret ettiği görülmektedir (Fındıkcı, 2013). Nepotizm, özellikle geleneksel bağların ve ilişkilerin yoğun olduğu toplumlarda daha yaygın olma özelliğini taşımaktadır (Aktan, 2001: 57). Başka bir ifade ile yakınları kayırma gelişmiş ülkelere oranla birincil küme ilişkilerinin, bağlılıkların ve yükümlülüklerin göreceli olarak daha güçlü olduğu az gelişmiş ülkelerde daha yaygındır (Berkman, 2009: 34).

Nepotizm sonuçları bakımından tartışmalı bir kavramdır, organizasyonda farklı kurum ve kişiler için çok farklı olumlu ve olumsuz sonuçları vardır (Ansari ve diğ., 2015). Bu

bağlamda nepotizmin olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurduğunu ele alan farklı araştırmalar mevcuttur. Nepotizme olumsuz yaklaşılana göre, nepotizm, iş yaşamında karşılaşılan önemli sorunlardan biridir (Asunakutlu ve Avcı, 2009: 730). Diğer bir deyişle nepotizm iş yaşamında negatif bir etkiye sahiptir örgütsel süreçlerin işlevselliğini etkilemektedir (Hayajneh ve diğ., 1994; Vveinhardt ve Petrauskaite, 2013). Nepotizmin görüldüğü yapılardan olan aile şirketlerinde, kurumsallaşmanın önündeki en büyük engel olarak görülmektedir (Öztürk, 2008; Yücel ve Özkalan, 2012; Karacağoğlu ve Yörük; 2012). Fakat nepotizmin örgütsel performans için her zaman olumsuz etkiye sahip olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır (Lokaj, 2015). Örneğın Bellow (2003) “In Praise of Nepotism” isimli eserinde nepotizmin birçok alanda oldukça yaygın şekilde uygulanan kurumsallaşmış bir yapıya kavuştuğunu vurgulamaktadır (aktaran Özkalan, 2013:46). Ancak Bellow’un eseri nepotizm konusuna çalışanlar açısından değil, işletmelerin devamlılığı açısından yaklaştığı yönünde eleştirilmiştir (Özkalan ve Erdem, 2014). Bellow’un iddiasını Türkçe literatürde ise Özler ve arkadaşları (2007) destekler:

“İnsanlar tanıdık bir isim veya simayla karşılaştıklarında kendilerini daha güvende ve rahat hissederler. Aile işletmelerinde yönetimin devri söz konusu olduğunda yeni nesil aile üyelerinin kurumun vizyonunu devam ettireceklerine dair duyulan güven ve kurumu herkesten daha iyi tanıma avantajı gibi bazı nedenlerden dolayı nepotist eğilimler olumlu olarak algılanabilir” (s.437-438) diyerek nepotizmin yararına dikkat çeker.

Bu bakış açısına göre nepotizmin çalışanlar açısından bir takım yararları bulunabilir. Örneğın, nepotizm örgütsel başarıyı, verimliliği ve özellikle aile işletmelerinin devamlılığını sağlayabilmektedir (Polat, 2012: 19). Ayrıca nepotizmin önemli bir savı aile üyelerinin fazla olduğu işletmelerde güven ortamı oluşturmanın kolay olacağıdır (Yücel ve Özkalan, 2012). Ayrıca nepotizmden faydalanan çalışanların örgüte sadakat ve bağlılıkları, iş ve işletme için fedakârlık yapma isteğı daha yüksek olmaktadır. Bunda kendilerinin işe alınması yahut diğeri kayırmacı uygulamalardan faydalanmalarını sağlayan akrabaların itibarlarını koruma ve kendilerini ispatlama istekleri de etkili olmaktadır (Polat, 2012: 30). İşletme perspektifinden bakıldığında nepotizm, çalışma koşulları açısından aile üyelerinin lehine bir takım uygulamalar (mekân/oda/yer avantajları, esnek çalışma saatleri, kullanılan araç gereçlerde, örneğın bilgisayarın daha yeni olması gibi) doğurmaktadır. Yükselmelerde aile üyelerinin terfi etmesini kolaylaştırmakta ya da işletmeye eleman alımında aile üyelerinin kolaylıkla seçilebilmesini sağlamaktadır (Büte, 2009: 740; Erdem ve diğ., 2013a).

İyişleroğlu (2006: 7) aile şirketlerinde, aile üyesi olmanın profesyonellikten önce geldiğini, üst düzey yönetime aile üyeleri varken aile dışından birinin getirilmesinin antipati uyandıracığını vurgular. Bu yüzden insan kaynakları departmanı personel iş alımında aile üyelerine yüksek öncelik verir. Aile şirketlerinde, aile ilişkileri yönetim kurulu üyeliği gibi üst düzey idari atamalarda da etkili olur, şirket sahibi aile üyeleri içinde sevdiği ve güven duyduğu kişileri bu göreve atar. Polat'a (2012: 31) göre ise, nepotist uygulamaların yaygın olduğu aile işletmelerinde aile üyeleri aynı zamanda sahipleri oldukları örgüte karşı daha yüksek düzeyde bir bağlılık hissetmekte ve örgütten ayrılmayı düşünmemektedirler.

Pek çok araştırma kayırmacılığın çalışanların örgütsel adalet algısını olumsuz etkilediği için örgütsel bağlılıklarını azalttığını ortaya koymaktadır (Karacağoğlu ve Yörük, 2012; Büte ve Tekarslan, 2010; Arasli ve diğ., 2006; Keleş, Özkan ve Bezirci, 2011; Güven, 2005: 32). Eğer bir işletmede nepotizm var ise ve kayırılan çalışan için işler güllük gülistanlık giderken diğer çalışanlar kendilerini kurum içinde ikinci sınıf çalışan olarak hissetmeye başladılarsa ve bu durumu giderici önlemler üst yönetimce alınmıyorsa işletme için tehlike çanları her an çalabilir. Kendilerini zamanla önemsiz hissetmeye başlayan diğer çalışanlar kendilerini önemli hissedecekleri yeni işletmelerde iş arayışı içine girecekler itibar görecekları yeni sosyal çevreler aramaya başlayacaklardır. Bu nedenlerle nepotizm aile işletmelerinin temel amacı olan sürdürülebilirliği sağlamanın önündeki temel engellerden biridir (Diken ve Erdirençelebi, 2013: 62). Bunun yanı sıra aile bağlarına dayalı işe alımlar, aile üyesi olmayanlara karşı ayrımcılığa yol açar (Jaskiewicz ve diğ., 2013). Öyle ki nepotizmin olduğu bir işletmede daha yüksek pozisyonda akrabası veya arkadaşı olan biriyle rakip olan birinin terfi etmesi çok zordur (İşçi, Taştan ve Kozal, 2013). Bu durum diğer çalışanların iş doyumunu, motivasyonu, performansını, bağlılık ve güvenlerini olumsuz etkilemektedir (Aslan ve Çınar, 2010). Nepotizm sebebiyle örgütsel çalışanlar sorunlar yaşamakta, motivasyonları düşmekte ve bir süre sonra işten ayrılmaktadırlar. Bu durum yetenekli istihdam kaybına yol açmaktadır (Erdirençelebi, 2012: 377). Çünkü nepotizm uygulamalarının olduğu örgütlerde çalışanlar; yeterince motive olamaz, iş tatminleri düşer, işi bırakma ve örgüt hakkında şikâyetle bulunma eğilimi artar (Karacağoğlu ve Yörük, 2012).

Nepotizm aile üyesi olmayan çalışanların iş stresini artırmakta; iş tatmini, iş verene güveni ve adalete olan inancı ise azalmaktadır ve bu da bireysel performansın düşmesine yol

açmaktadır (Büte ve Tekarslan, 2010). Başka bir anlatımla nepotizm, akraba olan çalışanlarda iş tatminini sağlarken, diğer çalışanlarda iş stresine ve verimsizliğe neden olmaktadır (Yücel ve Özkalan, 2012). Bunun dışında nepotizm işyerinde çalışan bireyler arasında bir kutuplaşmayı da beraberinde getirecektir. Yani yönetime yakın elemanlar ve yönetime uzak elemanlar şeklinde iki kutuplu bir çalışan profili oluşturacak ve iki kutup arasında birbirine olan güvensizlik duygusu hakim unsur haline gelecektir. Böyle bir ortamda eşgüdüm halinde çalışma ve bilgi paylaşımı gibi etkileşimler olmayacağından, işgücü performansı olumsuz olarak etkilenecektir (Ören, 2007). Görüldüğü gibi nepotizm, aile mensubu olmayan yönetici ve çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Erdem ve diğ., 2013a).

Sonuç olarak nepotizmin, monarşi veya hanedanlık gibi bir yönetim biçimi olduğunu ve bu yönetim sisteminin -her sistemde olduğu gibi- yararları ve sakıncaları olduğunu söylemek mümkündür. Her kültürde nepotist eğilimler olmasına rağmen, bu davranış alanını belirleyen kurallar, gelenekler, semboller ve doğal olarak uygulamalar farklılıklar göstermektedir (Özler ve diğ., 2006).

Eş – dost kayırmacılığı (kronizm)

Kronizm geniş bir sosyal fenomendir ve kayırmacılığın en yaygın biçimlerinden biridir (Berkman, 2009: 32; Khatri ve Tsang, 2003). Kelimenin kökeni 17. yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin kendi aralarında kullandıkları “uzun sürecek yakın arkadaşlık” anlamına gelen “*crony*” kelimesinden gelmektedir (Khatri ve Tsang, 2003).

İnformel bir ilişki olan ahabap-çavuş ilişkisi, bir organizasyonun elemanlarının ya da belli bir gurubunun bildik tanıdık kişi ya da gruplar söz konusu olduğunda farklı bir tavır ve tutum ile davranmalarıdır diyebiliriz (Yılmaz, 2007: 51-52). Kronizm (cronysim), bazı kişilerin yetenekleri ve üstünlükleri yüzünden değil, sadece kilit noktalardaki kişilere yakınlıkları sayesinde olumlu yönde farklı muamele görmeleri yani kayırılmalarıdır (Dağlı ve Aycan, 2010: 167). Buna “*yakın kayırması*”, “*eş-dost kayırması*”, “*ahbap-çavuş ilişkileri*” vs. de denmektedir ve bu kayırmanın sınırları olabildiğince geniştir. Kişilerin değişik yakınlık/benzerlik bağlamları üzerinden birbirine arka çıkmaları, dayanışmaları, yardım ve özel/ayrıcalıklı muamele görmeleri eş-dost kayırmasına karşılık gelir (Aytaç, 2010a: 5). Bir başka ifade ile kronizm, eş-dost gibi kişinin yakın çevresindeki insanları

kayırması, onlara ayrıcalık tanınması, işlerini kolaylaştırması, işe girerken ya da hizmet dağıtırken öncelik tanınması olayını ifade eder. “*Yakın kayırması*” olarak da kullanılan bu kayırmacılık türü, daha çok ahabap çavuş ilişkilerine bağlı olarak şekillenir (İlhan ve Aytaç, 2010: 62).

Diğer kayırma biçimlerinde olduğu gibi kronizme de kamu yönetimi göz önünde bulundurularak tanımlamalar getirilmiştir. Bu tanımlarda kronizmin, kamu görevlilerinin işe alımlarında, bir üst makama terfilerinde, bazı ayrıcalıklarından istifade ettirilmesinde yeterlilik ve eşitlik ilkeleri yerine, eş-dost ilkeleri esas alınarak yapılan işleme olarak ele alınır (Aydın ve Yılmaz 2010: 42) Nepotizmde kayırılan kişi akraba, kronizmde ise eş-dost olmaktadır (Tarhan ve diğ., 2006: 30). Günümüzde birçok kamu kurum ve kuruluşunda eş dost kayırmacılığının ciddi boyutta olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle kamudan özel sektöre sağlanan iş imkânları ve ihalelerde bu durum çok sıklıkla karşılaştığımız çıkmaktadır. Burada dikkat çeken husus ise, toplumsal fayda ve menfaatlerin göz ardı edilmesi, iktidar gücü yandaşlarının menfaat ve çıkarları dikkate alınmasıdır (Fındıkcı, 2013). Kronizm, yakın arkadaşların da saadet çemberine dahil edildiği bir durumu tasvir etmektedir; bu durumda da işe alımlar ve ihaleler sen, ben ve bizim oğlan zihniyetiyle yakın çevreye dağıtılmaktadır (Karakaş ve Çak, 2007).

Kronizm organizasyon boyutunda düşünüldüğünde, informel bir ilişki olan bu ilişkide, bir organizasyonun elemanlarının ya da belli bir gurubunun, bildik tanıdık kişi ya da gruplar söz konusu olduğunda farklı bir tavır ve tutum ile davranmalarındır diyebiliriz. Organizasyonun genel amaç ve kurallarının sınırında ya da bu kuralların dışında esneklik sağlanması ve şirket kaynaklarının (hizmet, para, araç vs) bu ayrıcalık atfedilen yöne aktarılması söz konusudur ve temelinde karşılıklı menfaat ya da zorunluluk bulunan bir ilişki türüdür (Yılmaz, 2007: 51-52).

Eş-dost kayırmacılığında liyakat ilkeleri geçerli olmayıp, önemli olan arkadaş, tanıdık ve hemşehriliktir (Aydın ve Yılmaz, 2010: 42). Dolayısıyla kronizmde arkadaş, eş-dost ve tanıdıklara tanınan tolerans diğer kişiler için tanınmamakta ve böylece eşitlik ilkesine aykırı davranılmaktadır; bunun sonucunda da vatandaşların örgüte olan bakış açıları olumsuzlaşabilmektedir (Erdem ve Meriç, 2012). Sosyal devlet anlayışına ters düşen bu durum, toplumsal yozlaşma, adaletsizlik ve en önemlisi toplum bireyleri arasında yaşanan kargaşanın ortaya çıkmasına neden oluşturmaktadır (Fındıkcı, 2013).

Berkman'a (2009: 34) göre, yakınları kayırma gelişmiş ülkelere oranla birincil küme ilişkilerinin, bağlılıkların ve yükümlülüklerin görece olarak daha güçlü olduğu azgelişmiş ülkelerin bürokrasilerinde daha yaygındır. Khatri Tsang ve Begley (2006) ise kronizmin bireyci kültürden ziyade koloktivist kültürde daha çok meydana geldiğinden bahseder. Böylesi toplumlarda akrabalar, dostlar, tanıdıklar kamu görevlisinin karşısına sadece bir vatandaş sıfatı ile çıkmayabilirler; bunlar memur ile ailevi ya da duygusal nitelikteki toplumsal ilişkilerinden yararlanarak kamu işlerinde kendilerine ayrıcalıklı işlem yapılmasını isteyebilirler. Diğer bir deyişle, burada, akrabalık ya da dostluk bağları bir etkileme aracı olarak kullanılmakta, görevli de bu bağlılıklara ve yükümlülüklerle sadakati ölçüsünde, yakınlarına farklı bir işlem yani iltimas yapmaktadır (Berkman, 2009: 32).

Sosyolojinin bütününe kapsayan kanunu “insan toplum hayatı yaşar” kanunudur. İnsan bir toplumda yaşayabilmesi için o topluma, daha açık bir ifade ile o toplumun geliştirdiği kurallara uymak zorundadır. Toplum, kurallarını insana doğumu ile birlikte aşlar; öğretir ve benimsetir. Belli bir zaman sonra fert bu kurallara kendiliğinden uyar. İnsanların benzer davranışlarını çoğu erken yaşlarda başlayan ve hayatları boyunca devam eden ortak öğrenme sonucudur (Arslantürk ve Amman, 2013: 155). Ters düşme korkusu ise, hemen bütün toplumlarda temel bir etmendir. Diğerlerinden farklı biri olarak dışarda kalmak istemeyiz. Biz de herkes gibi olmak isteriz. Kendisinden farklı düşünen bir grupla karşılaşan bir birey dışarda kalmak istemez, grubun kendisini sevmesini ve kabul etmesini ister. Eğer görüşlerine karşı çıkarsa grup üyelerinin ondan hoşlanmayacaklarından ve onu bir asi gibi göreceklelerinden korkar. Bütün bu sonuçlardan kaçınabilmek için uyma eğilimi gösterir (Taylor ve diğ., 2007: 218). Bu noktada kronizmde yaşanan çevredeki kişiler ile olan bağların ve baskıların gizil etkisi ile; yani dışlanmak kaygısı ile yapılan kısmen duygusal boyutun varlığından bahsedilebilir (Yılmaz, 2007: 65).

Hemşehricilik

“Dünyanın hiçbir yerinde “hemşehricilik” kavramına bizim toplumumuzdaki kadar ileri ve karmaşık bir ilişkilene kalıbı yüklenmemiştir” (Bayar, 1993: 95)

"Adamı olmak" genel bir ifade olmakla birlikte, kişiler arasında kurulan toplumsal bir ilişki türüne karşılık gelir. Kollamacılık⁴, "adamı olmak" bağı kurulduktan sonra gelişen, çift taraflı ilişkiye dayanarak kişilere özel muamele yapılmasıdır. Ancak böylesi bir ilişkinin kurulması ve sürdürülmesi çok kolay veya otomatik değildir. Bunun için öncelikle, kültür içinde bulunan bir temanın yardımına ihtiyaç vardır. Yani kültürel bir tema aracılığıyla kişiler arasında kurulan ilişki ve/veya konumun tanımlanmış olması zorunludur. Kurgusal/sanal (*fictive*) ya da gerçek bir ilişkilene veya konum tanımlamaya aracılık eden temalar çok çeşitli olabilir. Bunlardan en yaygın kullanılanlardan biri hemşehriliktir (Kurtoğlu, 2012). Aynı ilden olan kişiler arasında ortaya çıkan dayanışma örüntülerine hemşehricilik denmektedir (Özkanan, 2013: 49).

Ülkemizde yaygın olarak görülen "*hemşehri kayırmacılığı*" kronizmin özel bir türü olarak görülür. Hemşehri olmak, aynı topraktan, köyden, kırsal bölgeden, ilden vs. olmak insanlar arasında ortaklık ve aidiyet duygusu meydana getirir, formel ya da informel ilişkilerde olumlu bir tesir oluşturur (Aytaç, 2010b: 102). Bilindiği gibi günümüzde "*aynı memleketten olma*", "*aynı topraklar üzerinde büyüme*" gibi faktörler geleneksel toplumlarda yaygın bir şekilde kayırmacılığın bir nedeni olmaya devam etmektedir (Aktan, 2001: 57). Dolayısıyla bugün için aynı memleketten olma, aynı topraklar üzerinde büyüme gibi faktörler, geleneksel toplumlarda yaygın bir şekilde kayırmacılığa zemin oluşturmaktadır (Gönülaçar, 2015). Gündelik hayatın içinde ilk kez karşılaştığımız insanlara yönelttiğimiz "*Nasılsınız?*" sorusunun hemen ardından gelen "*Nerelisiniz?*" sorusunun ya da insanların birbirlerine "hemşehrim" diyerek bir anlamda samimiyetlerini göstermeye çalışmalarının ne anlama geldiğinin çoğu zaman farkında olmayız (Köse, 2008). Modern dünyaya geçişte informel olarak tanımlanacak en önemli ilişkilerden biri hemşehriliktir (Yılmaz, 2007: 49). Gerçekte ait olunan yerin/kültürün öğrenilmesi için sorulan "nerelisin" sorusu, sosyal ilişkinin kurulması, işbirliği ve karşılıklı alışverişin sürdürülmesi için önemli bir hareket noktasıdır. Nerelisin sorusuyla aslında insanlar kuracakları ilişki için güvenilir, meşru, makul bir ortak payda ararlar. Benzerlik, aynılık, yakınlık vs. güven ve dayanışma için işlevsel bir rol oynar (Aytaç, 2010b: 103).

Hemşehri olgusu, aynı yerden kente göç eden insanları tanımlamakta kullanılan bir kimlik kavramıdır (Altındal, 2010). Sadece aynı köyden, kazadan, ilden olanlar değil, aynı

⁴ Çalışmanın orijinal metninde kollamacılık olarak ifade edilen kavram bu tez çalışmasında kayırmacılık ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

bölgeden olan bireyler de hemşehri olarak kabul edilmektedir (Karpat, 2003: 183). Bilindiği gibi geleneksel bağlarından koparak yabancı bir yerde varlık mücadelesi veren ve aidiyet arayışı içinde olan bireyler için "aynı yerden gelmek" büyük önem taşır (Köse, 2008). Hemşehri olmak, insanlar arasında ortaklık ve aidiyet duygusu meydana getirir, formel ya da enformel ilişkilerde olumlu/pozitif bir tesir oluşturur ve bu durum, dayanışma, işbirliği, desteklenme, aralanma, kayırılma, gözetilme, himaye edilme gibi kimi solidarist eğilimlerin güçlenmesine sebebiyet verir (Aytaç, 2010b: 102). Hemşehrilik, kent ortamında farklı ilişki dizgeleri etrafında kendisini üretir ve aynı kategoriyi paylaşanlar için yakınlaştırıcı bir fonksiyon görür. Nitekim, hemşehrilik konsepti, birliktelik kurma, ortak iş yapma, yardımlaşma, dayanışma içinde olma vs. gibi enformel destek ağları vasıtasıyla kente adapte olmaya destek verir (Aytaç, 2005). Öncelikli olarak kentte yaşam pratikleri söz konusu olduğunda, ikincil ilişkilerin hakim olması beklenirken, hemşehriliğe dayalı ilişki ağı ile birlikte öncelikli olarak iş ve ev bulma gibi gereksinimlerin karşılanmasında birincil olarak kabul edilen enformel ilişkiler devreye girmektedir ve bu ilişkinin yapısına bakıldığında, sorgulamaksızın aynı bölgeye ait olma aidiyet hissi ile güven besleme tutumu, beraberinde karşılık beklemeden dayanışma ağının oluşumuna zemin hazırlamakta ve zaman içerisinde de bu ilişkinin daha da kökleşmesini sağlamaktadır (Altındal, 2010).

Hemşehrilik Türkiye’de kentlerde gelişen informel ağların başında gelmektedir ve bu durumun sosyo-psikolojik ve kültürel arka planında pek çok neden bulunmaktadır. Fakat öncelikli olarak ifade etmek gerekirse, hemşehri gruplaşmasının ilk nedeni güvenlik duygusu olarak tezahür etmektedir, çünkü bu duygu rahatlatıcı ve uyumu kolaylaştıran bir nitelik arz etmektedir (Yılmaz, 2008: 13-14). Sargut (2003:116) bu noktada belirsizliğe karşı duyulan rahatsızlığın iç grup üyelerinin birbirine sıkı sıkıya kenetlenmeleri sonucunu doğurduğundan bahseder. Üyeler arasındaki dayanışma iyice özendirilir ve iş yapma biçiminde de tımar ve klan değerleri, ilişkileri öne çıkar. Güvene ilişkin kaygılar iç grupların sınırlarını pekiştirir ve kırsal alanlardan gelenler kentlerde “hemşehrilik” anlayışı (Sargut, 2003: 116) oluştururlar.

Hemşehrilik ilişkileri, Türkiye kentleşmesinin belki de en göze çarpan yanını oluşturur. Kentlerde, farklı toplumsal kökenden gelenler, birbirleriyle hemşehrilik teması etrafında bir araya gelir, bu yolla, yardımlaşma ve dayanışma içerisine girerek kentin kozmopolit yapısı içinde yer edinmeye/tutunmaya çalışırlar (Aytaç, 2005). Birbirlerini tanımayan

kişiler, karşısındakinin fiziksel görünüşüne, konuşmasına bakarak birbirlerini coğrafi alana referansla kategorileştirerek, birbirlerini “biz” ve “onlar” olarak değerlendirirler. Bu bağlamda hemşehrilik hem toplumsal bir olgu, hem de bir örgütlenme biçimi olarak çoğul anlamlar taşımaktadır (Köse, 2008).

Yapılan çeşitli araştırmalarda, hemşehri gruplarının iş dünyasında birbirlerine yakın yaşadıkları ve yardımlaştıkları yönünde bulgular elde edilmiştir (Asunakutlu ve Safran, 2005). Kısmen göçlerden kaynaklanan ‘yabancılık’ durumu, kısmen de doğrudan şehirleşmenin insanı yalnız ve köksüz kılması gibi etkenler “bizden olana yardım etme” pratiğini bir ahlaki yükümlülük haline getirmiştir, söz konusu kamu hizmeti olduğunda ise; istihdam edilecek kişinin o işe girmek için gerekli niteliklere sahip olması –bizden olana yardım etme duygusuyla da birleştirilerek- işin onun hakkı olduğu düşüncesini doğurur (Alan ve Baymaz, 2013). Asunakutlu ve Safran’ın (2005) da belirttiği gibi hemşehrilik iş dünyasında olası etki olarak kutuplaşma riski de taşımaktadır. Dolayısıyla buradaki kazanımı “biz ve ötekiler” ayırımına dayandırdığımızda hem tek yönlü bir çıkar ya da kazanç elde etmiş hem de ötekinin ayrımcılık ve haksızlığa uğramasının koşullarını inşa etmiş oluruz.

Hemşehri ilişki ağındaki etkinliklerin sadece yardımlaşma ve dayanışma ile sınırlı kalmadığını, bunların dışında iktidar ilişkilerini de içerdiğini belirtmek gerekmektedir. İlişkilerin iktidar alanına yöneldiği durumlarda, kişiler arasında daha çok ‘patron/hami-müşteri/yanaşma’ biçimiyle ortaya çıkmakta, belli bir hiyerarşiye göre yeniden şekillenmektedir. Böylece patron-müşteri ilişkilerinin yarattığı katmanlaşma dikey hareketliliği azaltmakta ve başlangıçta dayanışma ilişkilerinin etkin kılınması ve kentte tutunabilmek adına geliştirilen tampon mekanizma, kimliğe dayalı olgu açısından yeni ve olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Altındal, 2010). Bu bağlamda hemşehrilik örgütleri iki bakımdan kayırmacılıkla⁵ ilişkilidir. İlk olarak, hemşehrilik örgütlerinin kendileri hemşehrilere yönelik olarak yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri sürdürmesi nedeniyle dışlayıcıdır, yani, yardım ederken hemşehrilere kayırılmaktadır. Bununla birlikte, hemşehrilik örgütleri, siyasal alanla ve kliyentalist ilişkilerle yakınlaştıkları ve etkileşime girdikleri kadar "hukukun üstünlüğü" ve "yasalar önünde herkes eşittir" ilkeleriyle çelişir ve kişisel olmayan kaynakların eşitsiz dağılımına katkıda bulunur (Kurtoğlu, 2012).

⁵ Orijinal metinde bu kavram yerine kollamacılık ifadesi kullanılmıştır.

2.3.2. Siyasi kayırmacılık (partizanlık)

“Nerede bir toplum varsa orada mutlaka politik yozlaşma vardır” Coşkun Can Aktan

Ekonomi bilimi, insanoğlunun maddi çıkarına nasıl uygun geliyorsa öyle hareket ediyor olmasını bir veri olarak kabul eder ve bu çıkarıcı ve açgözlü yaratığa, tüketim kavgasında nasıl başarılı olabileceğini göstermeyi hedefler. Amaçlanan “kişisel çıkarı” dönüştürmek değil; doyumsuz isteklerini kısıtlı olduğu öne sürülen kaynaklarla nasıl karşılayacağını karşılaştırmaktadır (Aydın ve Yılmaz, 2010: 71). Bilindiği gibi, devletin kaynakları kıttır, talep fazladır, üstelik kaynakların dağıtılmasında siyasi tercihler, planlı tercihlerden fazla kullanılmaktadır. Yani siyasi partiler seçim öncesinden devletin kaynaklarını dağıtmayı pazarlık konusu yapıp, böylelikle oy almakta, ayrıca kendi taraftarlarına bu dağıtımda öncelik vermektedir (Güneş-Ayata, 1990). Böylece ekonomik insan kıt kaynaklara adil olmayan kanallardan ulaşmış olur. Zira siyasi kayırmacılığın özellikle kaynak dağılımı üzerinde zarar verici etkileri vardır. Çünkü kamu ihtiyaçları ve önceliklerine, kaynak tahsisinin iktisadi etkinlik kriterini dikkate alarak değil, ihtiyari olarak yapılmaktadır (Korkmaz ve diğ., 2001: 18).

Siyasal kayırmacılık kavramı, partilerin iktidara geldikten sonra kendilerine yakın buldukları kişileri yönetsel kadrolara atamalarıdır (Köprü, 2007: 70). Siyasal kayırmacılıkta, iktidarı destekleyen seçmen gruplarına çeşitli şekillerde ayrıcalıklı işlem yapma ve bu kimselere haksız menfaat sağlama söz konusudur (Güneş- Ayata, 1992). Bu kayırma türünde kısaca, siyasi gücün menfaat elde etmek amacıyla kullanılması söz konusudur (Aydın ve Yılmaz, 2010: 43). Siyasi kayırmacılık, “politik yandaşlık” veya “partizanlık” olarak da adlandırılmaktadır (Özkanan, 2013: 51).

Yönetsel anlamda yapılan atamalarda ehliyet ve liyakat yerine partilere yakınlığı bir ölçü olarak almak ve buna göre atamalarda bulunmak yönetimi partizanlığa götürür (Bayır, 2007: 90). Liyakat sisteminin en önemli noktası siyasi nitelikli atamalara karşı hassas olmasıdır ve siyasi atamalar sistemin öngördüğü sınırları aşarsa sistem dejenere olur ve kayırmacılığa yenik düşer (Öztürk, 2002). Fakat siyasi partilerin iktidara geldikten sonra seçim öncesinde ve seçim sırasında kendilerini destekleyen yandaşlarını veya parti üyelerini kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam etmeleri günümüzde birçok ülkede yaygın olarak uygulanmaktadır (Yılmaz ve Kılavuz, 2002). Partizanlık, merkezi

kuruluşların yanında, özellikle, mahalli kamu hizmetlerini yürüten kurumlarda daha yaygın olarak görülmektedir ve siyasal kayırmacılığa birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yaygın olarak rastlanmaktadır (Tarhan ve diğ., 2006: 31).

Özünde kendi partililerini, seçmenlerini ya da potansiyel seçmenlerini kayırmaları ve kollamalarıyla ifade bulan siyasal kayırmacılık⁶, siyaseti oy veren kitleler ve onları kollayan/gözetten siyasetçiler arasında sürekli bir alış-veriş haline dönüşmektedir (Aydın ve Yılmaz, 2010: 43). Siyasette hami-adamı ilişkileri konusundaki literatürün büyük bölümünde de ileri sürüldüğü gibi, bu ilişki, kaynakların kısıtlılığı merkezinde şekillenmektedir. Kaynaklara ayrıcalıklı ulaşma olanağı sağlayacak bir hami/aracı ile doğrudan bağ kurmak en önemli husustur. Kollanan kişiler de, sağlanan kaynaklar karşılığında, destekçiler lehine, liderlerinin takipçileri haline gelmektedirler (Güneş-Ayata, 1992). Böylece kayıran ve kayırılan taraf karşılıklı olarak çıkar elde etmiş olurlar.

Kamu yönetimi siyasal iktidarların icraatlarını oynadığı bir sahnedir ve bazı durumlarda kamuda yapılacak çalışmaları özünden farklılaştırarak mevcut siyasi iktidarın hedefleri doğrultusunda bir politika oluşumuna neden olabilir (Çoban, 1999). Kamu görevlilerinin taraflı davranışlarda bulunması hem etik değerlere aykırı hem de yasalara göre suçtur fakat ülkemizde en yaygın görülen taraflı davranışlardan birisi siyasal kayırmacılıktır (Kartal ve Demirhan, 2009). Siyasi partilerin, iktidara geldikten sonra kendilerini destekleyen seçmen gruplarına çeşitli şekillerde ayrıcalıklı işlem yaparak, bu kimselere haksız menfaat sağlamalarına “siyasi kayırmacılık” adı verilmektedir (Özkanan, 2013: 51).

Akrabalık bağları, arkadaş hatırı, itibarlı kişilerin görünmeyen baskısı, bölgecilik gibi unsurlar bireysel olarak, yani kamu görevlisinin yolsuzluğa baş vurmasında etken olurken, politik anlamdaki kayırmacılıkta bunların yanı sıra, politik destek sağlama ve birtakım siyasi uygulamaları gerçekleştirebilme amaçlarıyla etkili olmaktadır. Sonuçta kamu kaynakları ve kamusal haklar belli gruplara, kişilere ayrıcalıklı olarak tahsis edilmekte ya da istifade etmede ağırlık bunlara tanınmaktadır (Yılmaz ve Kılavuz, 2002). Yaygın kayırmacılık ve siyasi patronaj sistemi, vatandaşın devlete olan güvenini sarstığı için aynı zamanda demokrasinin zedelenmesi anlamına da gelmektedir (Öztürk, 2002).

⁶ Kavram, orijinal metinde kollamacılık olarak geçmektedir.

Bir toplumda eğitim ve kültür düzeyinin düşük olması siyasal yozlaşmanın bir kaynağını oluşturur. Esasen siyasal yozlaşma gelişmiş ülkelerden ziyade özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygınlık göstermektedir. Az gelişmiş ülke insanının değer yargıları gelenekseldir, bağımlılık ilişkileri yaygındır. Çalışma ve başarıdan çok, yakınlık, aile bağları, eş dost, hemşehrilik gibi geleneksel bağlar ekonomik kriterlerden önde gelmektedir. İnsanları çalışmaya ve başarıya yöneltici motivasyonlar daha zayıftır. Aksine fırsatçı ve spekülasyon kazanç yollarına eğilim fazladır. Bütün bunlar, siyasal yozlaşmanın çeşitli türleri için uygun nedenler olarak gündeme gelmektedir (Aktan, 2001). Bu çıkarımdan hareketle toplum yapımızın siyasi kayırmacılık için elverişli bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda siyasal ayrımcılık, kamu örgütlerinde karar mekanizmalarında yer alan bireylerin eylem ve işlemlerinde rahatlıkla görülebilmektedir. Belli bir süre sonra bu durum beraberinde yasal olmayan bir dayanışmayla birlikte örgüt amaçlarında sapmayı ve hizmetlerin belli gruplara kanalize edilmesini ortaya çıkarmaktadır (Köprü, 2007: 55).

Her zaman ve her ülkede kamu gücünü, kamu yararına kullanma yetki ve sorumluluğunu taşıyan kişilerin, bunu kişisel çıkarları için kullanmaktan çekinmedikleri sıkça gözlemlenen olgulardandır. Yönetimi elinde tutanların, kendilerine bu imkânı sağlayan yandaşlarını yönetim görevlerine getirdiği kayırmacılık ve nitelikli olanların yansız değerlendirmeler ile seçilerek görevlendirildiği liyakat sistemleri, çatışan iki sistemdir (Özkanan, 2013: 8). Dolayısıyla bir ülkede siyasal kayırmacılık ne kadar derine işlemiş bir uygulama ise ehliyet sahibi kişiler hak ettikleri mevkilerden o kadar uzak demektir.

Bu bölümde siyasal kayırmacılık başlığı altında patronaj, klientalizm ve hizmet kayırmacılığı ele alınacaktır.

Patronaj

Politik süreç içinde yer alan siyasal partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan üst düzey bürokratları görevden almaları ve bu görevlere yine politik yandaşlık, ideoloji, nepotizm, kronizm gibi faktörler esas alınarak yeni kimseler atanmasına literatürde patronaj adı verilmektedir (Aktan, 1992: 29-30; Aktan, 1995: 62; TEPAV, 2006: 31). Diğer bir anlatımla üst düzey bürokratların siyasal iktidarların değişmesiyle birlikte, ideoloji, nepotizm-kronizm gibi faktörler esas alınarak, görevden

alınmalarıdır ki literatürde bu duruma “patronaj” adı verilmektedir (Tarhan ve diğ., 2006: 31).

Siyasi iktidar ‘atama yetkisi’ni kullanarak, oluşturduğu bürokratik kadroları -hakimiyet çabasına girme potansiyeline sahip-, yine bu yetkisini kullanarak revize edebilir (Altınok, 2016). Nitekim ülkemizde siyasi nitelikli atama ve görevden almalar ya da yer değiştirmeler yoğun bir şekilde varlığını sürdürmektedir (Gökçe ve diğ., 2002). Bilindiği gibi, kamu yöneticilerinden büyük bir bölümü, iktidar değişikliğine koşut olarak değiştirilmektedir. Özellikle üst düzey yöneticileri arasında bu uygulamanın çok yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Yeni gelen hükümetler, üst düzey bürokratları görevlerinden alarak ve çoğu kez “müşavir” olarak atamalar yaparak onlara hiçbir iş vermemektedirler. Daha alt düzeydeki kimi kamu personeli “geri kalmış” ya da iktidar yanlısı siyasal görüşün egemen olduğu yörelere atayarak görevden ayrılmaya zorlanmaktadır (Çulpan, 1980).

Patronajda, siyasi ve politik otoritenin kendine yakın gördüğü, hakimiyet ve hüküm süreceği kamu kurum ve kuruluşlarında yetki sahibi “yönetici” kademesinin nepotizm-kronizm faktörlerinin temel alınmak koşuluyla uygulanması söz konusudur (Fındıkcı, 2013). Diğer bir anlatımla aynı düşünce ve beklentilere hizmet eden örgüt üyelerinin yönetim noktasında kadrolaşması olarak da tanımlanabilen patronajda, siyasi parti iktidarının düşük pozisyonlara değil yüksek pozisyonlara kendi yandaş veya arkadaşlarını ataması söz konusudur (Aydın, 2009; Fındıkcı, 2013).

Kadrolaşmanın en önemli nedenleri arasında iktidarın mevcut kamu kurum ve kuruluşlarında etkinlik sağlaması, kendini güvende hissetmesi ve oluşabilecek sorunlara daha hızlı ve kendisi açısından en doğru kararın çıkmasına yönelik yapılanmadır (Fındıkcı, 2013). Bu tür yozlaşmada siyasi partiler yandaşlarını, seçim döneminde ettikleri yardımlar nedeniyle bir anlamda ödüllendirmektedirler (Pektaş, 1997: 91).

Geçmişte ve günümüzde iktidar gücü her zaman kendine en yakın hissettiği ya da aynı görüş ve düşüncede olduğu kişi ve kurumlarla iç içe olmak istemiştir ve bu nedenle de kendi çerçevesi içerisinde aynı düşünce ve beklentiye sahip yandaşlarıyla çalışma imkân ve olanakları yaratmıştır (Fındıkcı, 2013). Aşırı patronaj, bazı bakanların çeşitli görevlere atama yapılması, danışman istihdam edilmesi vb. konularda sınırsız bir yetki ve güce sahip

olması anlamına gelmektedir. Aşırı partizanlık ve aşırı patronajlık pek çok toplumda siyasal yozlaşmanın en yaygın türlerinden birini oluşturmaktadır (Aktan, 2001: 58).

Gönülaçar (2014) kamu personelinin hastalıklı yönünü “siyasi savaşta yenilenler görevlerinden geri çekilmelidirler; ganimet savaşı kazananın hakkıdır” sözü ile tarif eder ve “İnsan Kaynakları Yönetiminde Kayırmacılık Kuşatması ve Liyakatsizlik Çıkmazı” adlı çalışmasında mevcut durumu gayet incelikli bir dille eleştirmeye devam eder:

“Türkiye’deki iktidarlar, liyakat adı altında, sadece kendi taraftarlarından yetenekli olduklarına inandıklarını bürokrasinin “yönetim” mevkilerine taşımaktadırlar. Karıncanın hakkının dahi göz ardı edilmediği dönemlerden bugüne, Anadolu insanının, kendisi gibi olmayana karşı takındığı hoşgörüsüz ve yok sayıcı anlayışsız tutumlar, iktidara gelen siyasi partiler ve onların kurduğu hükümetler eliyle devletleşmekte ve kendini tekrar tekrar, yeniden üretmektedir.” (s1).

Her yeni iktidar, kamu personeli atama ve değerlemesinde yetenek ve becerileri temel alan “yeterlik (liyakat) sistemi”ni bir kenara itmekte ve siyasal yağmacılığa dayanan “ganimet sistemi”ni uygulamaya koymaktadır (Çulpan, 1980). Böylece patronaj, Türkiye’de adeta bir “*siyaset yapma biçimi*” haline gelmiştir (Arıkboğa, 1998: 59).

Ülkemizde son yıllarda ehliyetsiz kimselerin devlet kurumlarında istihdamı yaygınlık kazanmıştır ve patronaj olarak bilinen bu durum, özellikle bakanlıklarda ve kamu iktisadi teşebbüslerinde yaygınlık arz etmiştir (Aktan, 1992: 109). Hem yerel bürokratik örgütlerde (belediye) hem de merkezi kurumlarında, iktidar değişimleri ile yapılan yer değiştirmeler, terfiler, işten çıkarmaların meşru ve olağan kabul görmesi, doğal olarak bürokratik kurumlardaki patronajın boyutlarını ele vermesi açısından dikkat çekicidir (Aytaç, 2010b: 96). Kayırmacılık sisteminde üst düzey yöneticiliğin politize olmuş, kamunun genel çıkarından çok hükümetin çıkarını temsil eden konumda olduğu varsayılır. Bu doğrultuda, üst kademe yöneticilerin hizmete gelişi yeterlilik, uygunluk ve başarı ölçütü yerine hükümet mensuplarına ve politikalarına yakınlığı ile ilişkilidir. Üst kademe yöneticilerinin hizmette kalışı da, hükümetin ömrü ile sınırlıdır (Büyükbuğa, 2007: 47-48). Yapılan bu uygulamalara yönelik oluşan kadrolaşma nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarının geçmişten günümüze kadar birçok noktada zarar ettiği, olumsuzlukların yaşandığı da bilinen gerçekler arasında yer almaktadır (Fındıkcı, 2013).

Aşırı patronaj, bazı bakanların çeşitli bakanların çeşitli görevlere atama yapılması, danışman istihdam edilmesi vb konularda sınırsız bir yetki ve güce sahip olma anlamına gelmektedir. Aşırı partizanlık ve aşırı patronajlık pek çok toplumda siyasal yozlaşmanın en yaygın türlerinden birini oluşturmaktadır (Aktan, 1995: 62). Gerek işe girmede, gerek işte yükselmelerde ve atamalarda veya en basit düzeyde devlet katında işini halletme noktasında patronaj ilişkileri devreye girmekte ve böylece liyakat gibi ilkeler geri planda kalmakta, insanlar bireysel yetenekleri ve çalışmalarlarıyla değil, siyasi araçlar vasıtasıyla bir yerlere gelmektedir (Memişoğlu ve Durgun, 2007).

Daha çok politik bir yolsuzluk olarak kabul edilen patronaj, demokrasi kültürünün ve insan haklarının gelişmediği ülkelerde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve bu uygulamaların sonucunda pek çok kişi hak etmediği yerlere gelirken, bir o kadar kişi de işini yahut sahip olduğu diğer imkânları kaybetmektedir. Politik açıdan güçlü gruplarla bağlantılı olmadığı sürece bireyler nitelikli olsalar da hak ettikleri mevkilere gelememektedir (Polat, 2012: 10). Böylece patronaj ve nepotizmin, özellikle siyasi sistem vasıtasıyla geçerliliğini sürdürmesi, toplumsal yapıda güvensizlik, normsuzluk, anlamsızlık bağlamında anomiyeye neden olmaktadır (Bayhan, 2002).

Klijantalizm

Klijantalizm, kamuda bulunan mevcut kaynakların ve rant yaratacak zenginliklerin kamu mal ve hizmetlerinin kalitesini arttırmaktansa ihaleler, özelleştirmeler vb. yolların kullanılmasıyla arkadaş çevresi ve siyasi yandaşlara dağıtılması olarak tanımlamak mümkündür (Keefer, 2007'den aktaran Özkanan ve Erdem, 2014).

Patronaj (himaye) ve klijantalizm (müştericilik/vekillik), Türk partilerinde, taraftarlar ve kadrolar arasındaki etkileşimin tipik biçimidir. Patronaj ve klijantalizmden kasıt, oyla değiş tokuş edilen her türlü devlet kaynağı ve ayrıcalığıdır. Patronaj ve klijantalizm, yalnızca parti kadroları ve taraftarlar arasındaki ilişki ile sınırlı olmayan toplumsal eylem kalıplarıdır. Bu ilişki kalıbı, Türkiye'nin değişik tarihsel dönemlerine ilişkin kurumsal ve kişisel bağlamlarda "ahilik, loncalar" gibi terimlerle tasvir edildiği görülmektedir. Patronaj ve klijantalizm kavramlarının her biri, çıkarlara aracılık etme edimindeki taraflardan birini öne çıkarmaktadır (Schüler, 2002'den aktaran Özkanan, 2013: 58).

Güneş- Ayata (1990) “hami-adamı” ilişkileri, hamilik (patronaj) ve aracılık (clientelism) kavramlarının birbirinden farklı siyasi katılma biçimlerini açıklamak için kullanıldığına dikkat çeker. İçinde bulunan ortamın özelliklerine göre de bireyler, toplumsal gruplar, sosyal sınıflar, bu katılım biçimlerinden birine veya aynı anda bir kaçına birden başvurabilirler. Bu “geleneksel” katılma biçimleri, çağdaş olarak tanımladığımız sosyal sınıf ve çıkar temellerine dayalı katılma biçimleri ile var olabilir. Hamilik (patronage) ve aracılık (clientelism) “hami-adamı” ilişkileri karşılıklı eşitsiz ilişkilerin türleridir ve bunlar farklı siyasi tahakküm ilişkilerini yansıtır.

Devlete kapılanma, kamunun desteğini alma, kamu gücü tarafından kayırılma, aralanma, korunma/kollanma, gözetilme, devletin hamiliği ve himayesine sığınma ve bunun getirdiği güvene dayalı riskten uzak bir hayatı sürdürme, “*devlet baba*” anlayışının pekişmesi gibi kliental tutumların yeşerdiği toplumsal vasata dönük olarak sergilenen yaklaşımlar içinde hami-yanaşma ilişkilerinin içerisinde akrabalık ve dostluk ilişkileri çerçevesinde yatay bağılıklar önemli rol oynamaktadır (İlhan ve Aytaç, 2010: 76-77). Zira bu tür toplumlarda bireylerin yaşamlarının büyük bir bölümü devlet kararlarından etkilenmektedir; yol, su, okul gibi kamusal taleplerden, bir şe girme, kredi alma gibi kişisel yararlar sağlamaya dönük bireysel taleplere kadar birçok eylem ikili ilişki ağları kullanılarak karşılanmaya çalışılmakta, böylece klientelistik ilişkilerin çapı genişlemektedir (Arıkboğa, 1998: 57).

Hizmet kayırmacılığı

Politik etki altında bir ağa dönüşen kayırmacılık sistemi parlamenter sistemlerin politik işleyişinde de önemli bir mekanizmadır: seçmen, adayına, seçildiğinde onu başkentte “temsil etmesi” için oy verir, karşılığında seçilen kişi, “seçmenlerine ve yakınlarına teşekkür etmek için” onlara avantajlar sağlamalıdır, gerekeni yapmazsa tekrar seçilmeme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Mendras, 2009: 210).

Kamu hizmetlerinin dağıtımında ihtiyaç ve yerindelik kriterleri yerine, oy, partisine destek veya ideolojik yakınlık gibi kriterlerin dikkate alınması kayırmacılığın farklı bir şeklini ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Kılavuz, 2002). Bu kayırma biçiminde, siyasal iktidarın gelecek seçimlerden sonra tekrar iktidarda kalabilmek amacıyla bütçe tahsisatlarını, mal ve hizmetleri seçim bölgelerine tahsis etmesi söz konusudur (Aydın ve Yılmaz, 2010: 43). Hizmet kayırmacılığı, özellikle hükümet başkanı (Başbakan) ve üyelerinin (Bakanlar)

kendi seçim bölgelerine yeniden seçilebilmeyi garantileyebilmek amacıyla daha fazla yatırım için ödenek ayırması çok yaygın olan bir siyasal yozlaşma türüdür (Aktan, 2001: 59).

Hizmet kayırmacılığı özellikle seçim öncesi ve sonrasında çok net görülebilen bir kayırmacılık türüdür (Yıldırım, 2013). Hizmet kayırmacılığında (Pork-Barreling), siyasal iktidar, ekonomik kaynakların ve bütçe kaynaklarının dağılımında kendi seçmen bölgelerini esas alabilir, siyasal iktidara mensup bakanlar ve milletvekilleri yeniden seçilebilme şansını arttırabilmek için özellikle kendi seçim bölgelerine yatırım ve hizmetlerin götürülmesine çalışabilirler (Aktan, 1995: 69).Yapılan araştırmalar, ülkemizde merkezi hükümetin değişik faaliyet alanlarında kayırmacılık yaptığı konusunda genel bir kanaat olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, imar uygulamaları, kaldırım taşı döşeme gibi projelerin ihale ile bir şirkete verilmesi gibi kamunun verdiği birtakım hizmetlerde belediyelerin bazı kişilerin kayırdığı yönünde değerlendirmeler olmuştur (Adaman ve Çarkoğlu, 2000: 59-60).

Cumhurbaşkanlarının, başbakanların, bakanların ve parti içinde güçlü milletvekillerinin bütçe kaynaklarını kendi seçim bölgelerine daha fazla aktarma gayretinde olmaları da hiç şüphe yok ki bir tür ahlaksızlıktır (Aktan, 2001). Bu bağlamda hizmet kayırmacılığı, devletin başarısızlığının nedenlerinden birisi olarak karşımıza çıkar (Aktan, 1995: 69).

2.4. Kayırmacılığın Sonuçları

Literatür incelendiğinde kayırmacılığın olumsuz boyutlarına değinen araştırmaların fazlalığı göze çarpsa da (Arasli ve diğ., 2006; Arasli ve Tumer, 2008; Keleş ve diğ., 2011; Laker ve Williams, 2003; Vinton, 1998), bu pratiğin olumlu ve olumsuz özelliklerini birlikte değerlendirmeye çalışan çalışmalar ile (Abdalla ve diğ., 1998; Abdalla ve diğ., 1994; de Vries, 1994; Wong and Kleiner, 1994) kayırmacılığın işletme başarılarındaki rolüne, olumlu sonuçlarına ve pozitif olarak algılandığına dikkat çeken araştırmalar da bulunmaktadır (Nelton, 1998). Ancak yaygın kanı, nepotik/kronistik ilişkilerin, toplumsallığı hatalı standartlarda kurduğu, toplumda eşitsizlik ve adaletsizliği üretici bir fonksiyona sahip olduğu yönündedir (Aytaç, 2010: 13).

Kayırmacılıkla ilgili yapılan araştırmalar, kayırmacı edimlerin iş tatminini azaltıp iş stresini arttırdığını (Araşlı ve diğ, 2006; Barut, 2015; Büte 2011a, Büte, 2011b, Büte 2011c, Büte, 2011d; Büte, 2011e; Büte ve Tekarşlan, 2010; Ercenap, 2006), örgütsel adalet, örgütsel güven ve örgütsel bağlılığı azalttığını (Arşlaner ve diğ, 2014; Düz, 2012: 92; Erdem ve diğ., 2013a; Keleş ve diğ, 2011; Polat ve Kazak, 2014), bireysel ve örgütsel performansı düşürdüğünü (Büte ve Tekarşlan, 2010; Karacağoğlu ve Yörük, 2012; Karakose, 2014) ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kayırmacılık, ayrımcılık ve haksızlık gibi adil olmayan yönetim uygulamaları, çalışanların örgütsel sessizlik yaşama nedenlerinin başında gelmektedir (Argon, 2016; Cemaloğlu ve diğ., 2013; Çakıcı ve Çakıcı, 2007: 393). Bu adaletsiz uygulamalar çalışanların işten ayrılma niyetini arttırmaktadır (Büte, 2011a; Büte, 2011b; Büte 2011e, Büte ve Tekarşlan, 2010). Bunların dışında profesyonel olmayan uygulama olarak kayırmacılık, kurumsallaşmanın önündeki engellerden biri olarak nitelendirilmektedir (Büte, 2011a; Büte, 2011b; Dökümbilek, 2010: 73 Yücel ve Özkalan, 2012; Öztürk, 2008).

Özellikle kurumsal yapıları tam olarak oluşturulamamış ülkelerin en önemli sosyal problemlerinden biri olan kayırmacılık, hem kabiliyetli insanların idealistiklerini ortadan kaldırmakta hem de kamu görevlerinin çeşitli kademelerinde daha az eğitimli ve kabiliyetli insanların istihdam edilmesine neden olmaktadır (Çoban, 1999). İşletmelerde karşılaşılma ihtimali olan usulsüzlük, haksızlık, kayırmacılık ve adaletsizlik gibi etiğe aykırı davranışlar olarak değerlendirilir. Bu etik ilkelere uygunluğun, iş görenlerin örgütsel güven duymalarında ve motivasyonlarında önemli bir yeri vardır (Yılmaz, 2013: 126). Dolayısıyla kayırmacılık davranışlarının söz konusu olduğu bir kurumda çalışanlar kendileriyle ilgili motivasyon, performans düşüklüğü, iş doyumsuzluğu, tatminsizlik, verimsizlik, boş verme ve uzaklaşma yaşarken, yöneticiye yönelik güven kaybı ve uzaklaşma ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuzluklar kurumda güven kaybı, kadrolaşma, bağlılığın yok olması, ayrılma ve uzaklaşma şeklinde kendini göstermektedir (Argon, 2016). Çalışanların iş doyumu, performansları, moral ve örgütsel bağlılıklarını olumsuz etkilemektedir (Fu, 2015).

Yıldırım (2013) nepotizm ve meritokrasiyi kamu yönetiminin kadim paradoksu olarak nitelendirir ve siyasal atamaların yaygınlaşması sonucunda bürokrasinin niteliğinin bozulması, akraba, hemşeri vb. nedenlerle işe alınmalarda kayırmacılık yapılması gibi yıllardan beri süregelen uygulamaların Türk Kamu Bürokrasi'sinin vatandaşa hizmet

sunma niteliğini önemli oranda zedelediğine vurgu yapar. Bayhan (2002) ise, Türkiye gibi Doğu toplumlarında, patronaj ve nepotizm⁷ gibi uygulamaları demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin gelişimini engellediğinin altını çizer. Nitekim Kayabaşı'nın (2005:57) da altını çizdiği gibi, torpille işe alınan bu insanlar, istihdam edildikleri kamu kurumunun üretimine katkıda bulunmadıkları gibi ekonomik verimliliği de olumsuz yönde etkilerler. Bu şekilde istihdam edilen kişilerden çalıştığı kuruma hizmet etmesini beklemek pek akılcı olmaz, zira söz konusu kişilerin yapacakları hizmet doğrudan doğruya kendilerini o makama getiren siyasi parti ideolojisine olacaktır.

İyişeroğlu'na göre (2006: 43-44) pek çok aile şirketi, kilit pozisyonlara yetenek, beceri ve deneyime bakmaksızın aileden birini getirmekte, personel seçim ve değerlendirme değişkenlerini kullanmamaktadır; yetenezsiz bir kişinin emrinde çalışmak, aile üyesi olmayan bir çalışan için rahatsız edici bir durumdur. Yapılan katkı ve alınan pay arasında bir eşitsizlik olduğunda, çalışanlar adil olmayan bir ortamda çalıştıklarını düşünmektedir ve bu koşullar altında ortaya çıkan güven eksikliği ise, iş doyumunu, güdülenmeyi ve performansını etkilemektedir. Bu noktada nepotizm aile şirketlerinin başarısı için büyük bir dezavantaj oluşturmaktadır, aile şirketlerinde kan bağı nedeniyle işletmede çalışmaya başlayan ve yine bu yüzden üst yönetim kademelerine gelen, müdür ve yönetim kurulu hatta yönetim kurulu başkanlığı yapan aile üyeleri işin gerekliliğini bilmiyorlarsa ya da eksiklikleri varsa şirkette yanlış kararlar alınabilir. Bu kararlar şirketlerin en büyük amacı olan karı maksimize etmek ve şirketi gelecek nesillere devretmek önündeki engellerden biridir ve aile işletmelerinin zayıflıkları arasında nepotizm gösterilmektedir (İyişeroğlu, 2006: 43; Develi, 2008: 24).

Bireyler yaşadıkları çevrelerde sürekli bir adalet arayışı içindedirler. İşyerindeki yani bireyin çalıştığı örgütteki adalet algılamasını, kaynakların paylaşımı, ödül ve cezanın dağıtımını, kişiler arası etkileşim, kuralların uygulanması, yapılan iş karşılığı alınan ücret gibi pek çok faktör etkilemektedir. Bireyler, eğer örgütlerinde adaletsizlikler yapıldığını algıladıkları, bu onların pek çok davranışını etkileyecektir (Özdevecioğlu, 2003). Dolayısıyla bir örgütte, kayırmacılığın olduğuna inanılması örgüt çalışanları açısından pek çok olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin bu tarz örgütlerde çalışan personelin performansını düşürebilir, örgütsel bağlılığı azaltabilir, stresini artırabilir, iş tatminsizliğini oluşturabilir (Çelik ve Erdem, 2012). Arasli ve Tumer (2008) bu noktada favoritizm,

⁷ Çalışmada nepotizm kavramı, kayırmacılık ile eş anlamlı kullanılmıştır.

nepotizm ve kronizm uygulamalarının iş stresi yarattığına ve çalışanların örgüte karşı memnuniyetsizliklerinin oluştuğuna dikkat çeker ve iş stresi üzerinde en büyük olumsuz etkinin ise nepotizm olduğunun altını çizer. Ayrıca kayırmacılık uygulamaları ile yeteneksiz kişilerin işe alınması, çalışanlara taraflı muamele yapılması, haksız terfilerin olması; diğer çalışanlar üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir; dola işletme çalışanları adaletsiz bir yönetim anlayışının var olduğunu düşünmekte ve adalet algıları azalabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında; kayırmacılık⁸ uygulamalarının artmasıyla çalışanların adalet algısının azalması söz konusudur. Yapılan araştırmalar da adam kayırmacılık ile örgütsel adalet algısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Arslaner ve diğ., 2014).

Kayırmacılığın işletmedeki nitelikli işgücünün uzaklaşması, kurumsal bağlılığın zayıflaması, adaletsizlik algılamalarının yaygınlaşması ve bu nedenle insan sermayesinin tükenmesi ve verimli kullanılmaması gibi sorunlar ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür (Karacağoğlu ve Yörük, 2012). Türkiye’deki işletmelerin çok büyük bir bölümü aile işletmelerinden oluşur (yaklaşık % 98) ve akrabalar arasındaki dayanışma, toplumsal dayanışma açısından önemli bir kültürel özellik olmasının yanında, özellikle kamu yönetiminde “torpil” gibi toplumsal bozulmanın nedeni olabilmektedir ve ayrıca akraba kayırmacılığın özellikle siyasal sistem üzerinden varlığını sürdürmesi, toplumsal yaşamda güvensizlik, normsuzluk, anlamsızlık bağlamında anomiye neden olmaktadır (İlhan ve Erdem, 2010: 155). Aynı zamanda nepotizm aile üyesi olmayan mevcut çalışanlarla ilgili ücretleme, terfi, performans değerlendirme vb. insan kaynakları uygulamalarında da kendini gösterir ve böylece, nepotizme maruz kalan aile dışı iş görenlerin memnuniyetsizlikleri artar, iş yerinin adil olmadığını düşünür ve işten ayrılmalar hız gösterir (Erdem ve diğ., 2013a). Bu noktada Günel’in (2005: 31- 32) tespitine göre, pek çok aile şirketi, kilit pozisyonlara yetenek, beceri ve deneyime bakmaksızın aileden birini getirdiği, yeteneksiz bir kişinin emrinde çalışmanın, aile üyesi olmayan bir çalışan için rahatsız edici bir durum olduğu görülmektedir. Hele ki yapılan katkı ve alınan pay arasında bir eşitsizlik olduğunda, çalışanlar adil olmayan bir ortamda çalıştıklarını düşünmektedir ve bu koşullar altında ortaya çıkan güven eksikliği ise, iş doyumunu, güdülenmeyi ve performansı etkilemektedir. Örgütlerde oldukça yaygın olan nepotizmin adaletsiz bir uygulama olması dolayısıyla çalışanların örgütsel adalet algılarını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir ve örgütsel adalet algısının düşük olması ise

⁸ Orijinal metinde bu kavram “adam kayırmacılık” anlamına istinaden nepotizm şeklinde kullanılmıştır.

çalışanların işle ilgili diğer tutum ve davranışlarını olumsuz etkilemektedir (Polat, 2012: 1).

Nepotizm çoğunlukla profesyonel olmayan bir uygulama olmadığı için eleştirilir (Wong ve Kleiner, 1994). Şirket içerisinde aile bireylerinin kayırılması, şirketteki diğer çalışanların motivasyonlarının bozulmasına, çatışmaların yaşanmasına, profesyonel yöneticilerin etkin çalışmamasına gibi birçok soruna neden olabilmektedir (Sorgun ve Türk, 2008). Örneğin kayırmacı temelli ilişkileri konaklama işletmeleri açısından ele alan çalışmalarda da nepotizm uygulamaları ile yeteneksiz kişilerin işe alınması, çalışanlara taraflı muamele yapılması, haksız terfilerin olması; diğer çalışanlar üzerinde olumsuz etki yaratabildiği ortaya konmuştur (Arslaner ve diğ., 2014). Ayrıca nepotizm işyerinde çalışan bireyler arasında bir kutuplaşmayı da beraberinde getirecektir. Yani yönetime yakın elemanlar ve yönetime uzak elemanlar şeklinde iki kutuplu bir çalışan profili oluşturacak ve iki kutup arasında birbirine olan güvensizlik duygusu hâkim unsur haline gelecektir (Ören, 2007). Mutlu (2000) ise Türkiye'deki polis teşkilatı içindeki kayırmacı uygulamaların problematiğine dikkat çekmiş ve kayırmacılığın polis teşkilatının en temel sorunlarından biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, demokrasi ilkeleri çerçevesinde yasa uygulama ve sosyal düzenin korunmasını Türkiye'de sorunlu bir konu olarak ele almış ve bunu ülkenin demokratikleşmesine karşı örgütlü suç gruplarını destekleyen bir ortam sağlayabileceği yönünde yorumlamıştır.

Kayırmacılığın sonuçlarını farklı bir açıdan değerlendiren Özkanan ve Erdem'e (2004) göre ise Türkiye'de yaygın olarak görülen beyin göçünün sebepleri arasında kayırmacı uygulamaların yer alabileceğinin altını çizer. Bu öngörünün doğruluğunu ülkemizde yapılan memuriyet sınavlarındaki toplumsal kabulün de işaret ettiği gibi "torpil" e dayanmasını işaret ederek destekleyebiliriz. Öyle ki bu sınavlarda ehil kişilerin objektif değerlendirmelere göre işe alınmadığı su götürmez bir gerçektir. Üstelik günümüzde bu sınavlarda sadece "torpil" bulmak da yeterli olmamaktadır zira sözlü mülakatlar adeta bir "torpil savaşına" dönmüştür. Adayların bağlantısında tanıdık kişiler ne kadar güçlü yahut ne kadar "tepede" ise memuriyete alınma şansı o kadar yükselmektedir. Nitekim Yıldırım'a (2013) göre bu sınavlar uzman personelin işe alınmasını öngörmediği için, her zaman siyasi kayırmacılık, hemşerilik, dost, akraba ve bölgecilik gibi yozlaşma ve bozulma unsurlarından etkilenmektedir. Bunlara ek olarak kamuda üst düzey yönetici atamalarında ve özellikle sözlü sınavlarda kayırmacılığın had safhaya ulaştığı, liyakat

görüntüsü altında, politize olmuş bir sistemin kalıcı hale gelmeye başladığı gözlemlenebilmektedir (Gönülaçar, 2014).

Kayırmacılık, gerek personel rejiminde gerekse yönetimin sunduğu hizmetlerde oldukça önemli bir etik problem olarak ortaya çıkmaktadır (Köprü, 2007: 86). Genel perspektiften bakıldığında ise Büte'nin (2011b) de belirttiği gibi kayırmacılık profesyonellikten uzak bir uygulamadır. Fakat ekonomik, kültürel ve sosyal değerlerimiz iş dünyamızda kayırmacılık ve nepotizmi kaçınılmaz kılmaktadır (Büte, 2011c). Bu uygulamalar en temelde kişilerin adalet duygusuna zarar vermektedir. İnsanların ilk kanunları oluşturma amaçlarından birisinin adaleti sağlamak (Özgan ve Bozbayındır, 2011) düşünüldüğünde, bu duyguya zarar veren uygulamaların ne kadar yıkıcı sonuçlarının olacağı rahatlıkla tahmin edilebilir. Bireyler yaşadıkları çevrelerde sürekli bir adalet arayışı içindedirler ve eğer örgütlerinde adaletsizlikler yapıldığını algıarlarsa, bu onların pek çok davranışını etkileyecektir; etkilenen davranışlardan biri de saldırgan davranışlardır (Özdevecioğlu, 2003) ki bu davranış pek çok olumsuz tutum ve davranışın ortaya çıkmasını fitilleyici rol oynamaktadır. Sonuç olarak kayırmacılığın, niteliğe göre değil, es-dost akraba kayırma esaslarına göre kadrolaşma prensibini esas almasından dolayı, hem işyeri çalışanları arasında, hem de toplum içinde güvensizliği yayma özelliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir güvensizlik ortamında verimli ve performanslı çalışmanın mümkün olmadığı bilinmektedir (Ören, 2007).

Genel çerçevede kayırmacılık, özelde ise nepotizm ve kronizm gibi adil olmayan davranışlar kimi paydaşlar tarafından olumlu algılanmaktadır. Örneğin araştırmalar, nepotizmin işverenler tarafından pozitif olarak algılandığına dikkat çekmektedir (Barut, 2015). İyiiişeroğlu (2006: 47-48) da kayırmacılığın aile üyesi olanlar üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır: Örneğin aile üyesi üst düzey yöneticilerin aile üyelerinden atanması ve bu yöneticilerin işten ayrılma niyetinin olmaması, aile üyelerinin diğer çalışanlara göre daha fazla ve daha özverili çalışması ve en önemlisi aile üyeleri için iş yerlerinin güvenli ve huzurlu bir ortam olmasını, işlerinin maddi ve manevi açıdan tatmin etmesini kayırmacılığın olumlu sonuçları olarak değerlendirmektedir. Khatri ve Tsang (2003), partikülarizm ve paternalizmin güçlü içgrup yanlılığına ve koşulsuz kişisel sadakate neden olduğunu bunun da karşılığında kronizme (kayırmacılığa) yol açtığını öne sürmektedir, bu noktada kronizm daha yüksek ücret ve hızlı terfi sağlaması bakımından arzu edilebilir sonuçlar doğurmaktadır.

Nepotizmin özellikle aile mensupları üzerinde tespit edilmiş olumlu sonuçları olmasına karşın, aile üyesi olmayan çalışanlar üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur (Büte ve Tekarslan, 2010). Örgütlerdeki adalete yönelik uygulamalar çalışanların performansını, verimliliğini, bağlılığını ve iş tatminlerini artırırken, özellikle İKY ile ilgili nepotizm benzeri adalet algılamalarını sarsıcı uygulamalar; çalışanlarda verim düşüklüğüne, işten ayrılma niyetinin artmasına ve yabancılaşma gibi olumsuz örgütsel sonuçlara neden olabilmektedir (Karacağöglü ve Yörük, 2012). Sözgelimi aile şirketlerinde kurumsal kültür, gerçek başarıyı takdir etme, çalışanları yaptıkları işe, performanslarına ve şirketi geliştirme yönündeki çabalarına göre değil de nepotizm adı verilen akrabaları kayırma esası doğrultusunda şekillenirse aile dışı çalışanlar adil olmayan bir ortamda çalıştıklarına inanmaya başlamaktadır. Bu koşullar altında da ortaya çıkan güven eksikliği ise iş doyumunu, güdülenmeyi ve performansı olumsuz yönde etkilemektedir (Vural ve Sohodol, 2004: 330). Nitekim, kayırmacılık, nepotizm ve kronizm işe alımlarda, akraba ve arkadaşlara ayrıcalıklı muamele sağlayan profesyonel olmayan uygulamalardır (Araşlı ve Tümer, 2008). Dolayısıyla şirket içerisinde aile bireylerinin kayırılması, şirketteki diğer çalışanların motivasyonlarının bozulmasına, çatışmaların yaşanmasına, profesyonel yöneticilerin etkin çalışmamasına gibi birçok soruna neden olabilmektedir ve sonuç olarak Aile şirketlerinde yürütme fonksiyonunda ortaya çıkan en önemli sorun kayırmacılık olarak değerlendirilmektedir (Sorgun ve Türk; 2008). Fakat özellikle nepotist uygulamaların aile şirketleri açısından düşünüldüğünde, ya da farklı kültürlerde bazı olumlu sonuçlarının olduğu da belirtilmektedir. Örneğin Pakistan'daki kamu sektöründe favoritizm, nepotizm ve kronizm uygulamalarının iş doyumunu üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sadozai ve diğ., 2012).

Khatri ve Tsang (2003), tüm kültürlerde kayırmacılığın var olduğuna fakat bunun tezahür biçimlerinin farklılaştığına dikkat çeker. Örneğin Birleşik Krallıkta Batı Afrika göçmenleri örneğinde yapılan bir araştırmada, hizmet kayırmacılığını katılımcıların % 90'ından fazlası "normal" algılamaktadırlar, bu kayırmacılık türü neredeyse kültürel bir norm kabul edilmiştir ve multi-etnik pazarda gerçek, sistematik ve yaygın uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Sarpong and Maclean, 2015). Pakistan'da kamu kurumları üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre ise kayırmacılığın iş doyumunu ile olumlu ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır (Sadozai ve diğ., 2012). Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi kayırmacı davranışların olumlu ya da olumsuz algılanması ya da sonuçları kültürel değerlere göre farklılık göstermektedir.

Görüldüğü gibi, kayırmacı temelli davranışların ortaya çıktığı bağlamlar ve bu uygulamaların sonuçları farklılık göstermektedir. Öyle ki bu uygulamaların sonuçları en başta kayırılan ve ayrımcılığa uğrayan kişiler açısından ciddi bir tezat göstermektedir. Kayırılan kişi için genellikle olumlu sonuçlar doğurmasına rağmen, diğer kişiler için bu durum ciddi bir güven ve adalet sorununa yol açmaktadır. Bunun dışında özellikle aile işletmelerinde nepotist yönetim uygulamalarının yine kayırılan kişiler tarafından güven, bağlılık ve özverili çalışma gibi olumlu sonuçları olabilirken, kurumsallaşma ve teknik/uzmanlık gerektiren konularda hatalı karar verme gibi sonuçlara yol açabileceği de rahatlıkla öngörülebilir. Gerek kamu örgütlerinde gerekse özel sektörde kayırmacı temelli davranışların, toplumsal eşitsizliği daha da artırıcı boyuta getireceği düşünülmektedir ve bu nedenle toplumsal düzenin korunmasında ve sürdürülmesinde toplumsal eşitlik ve adaletin simgesi olarak liyakat ilkesine göre hareket edilmesi önemlidir.

2.5. Kayırmacı Eğilimlerin Sosyolojik Arka Planı⁹

İncelemeye konu olan sosyal dünya, bireyler arası ilişkilerin, etkileşimlerin, ağların, yapı ve kurumların gerçeklik kazandığı alandır. Toplumsal alanın bilgisini anlamaya çabalayan her bilimsel disiplin çoğunlukla kendi kavramsal dizgesini merkezi önemde tutarak analize yönelir (Aydemir, 2011: 6). Kültür bireylerin yaşam gücünü ve dünya görüşünü şekillendiren bir gücü elinde bulunduran bireylerin yol haritasıdır (Şahin, 2005). Aynı zamanda her kültür zamanla “kendi değer ve normlarını” oluşturmaktadır ve bu değer ve normlar o kültürün üyeleri için belirli “standartlar” meydana getirir ki bu standartlar doğrultusunda duruma uygun tutum ve davranışlar ortaya çıkar (Gültekin ve Sığırı, 2007).

Kayırmacılık ilişkisi, toplumsal ve kültürel yapı içerisinde oluşur; toplumsal ve kültürel yapı, belli tutum ve davranışların kalıplaşmasını sağlar. Kayırmacı eğilimler ve davranışlar bir toplumda yaygınsa, doğal olarak bunun temelinde o toplumun kültürel/sosyal genetiğinin büyük payı olduğu düşünülür (İlhan ve Aytaç, 2010: 64). Talimciler’e (2015a: 42) ise sporu, içinde yapılan toplumdan ve toplumsal ilişkilerden sonuna kadar etkilenen bağımlı bir alan olarak yorumlar ve böylece spor içinde yapıldığı topluma bağlı ve ondan beslenen bir süreç olarak nitelendirilir. Bu noktadan hareketle futbol alanlarında dolaşıma sokulan kayırmacı kültür kalıplarını analiz edebilmek için toplumsal yapıda kayırmacılığa

⁹ Bu bölümün başlıkları Aytaç (2010a) “Kayırmacı İlişkilerin Sosyolojik Temelleri” çalışması ve İlhan ve Erdem’in (2010) “Akraba Kayırmacılığı (Nepotizm) çalışmasından hareketle hazırlanmıştır.

nasıl bir sosyo-kültürel anlam yüklendiğini analiz etmek gerekmektedir. Daha sonra ise toplumsal pratiklerin kolaylıkla yansımaları bulunduğu futbol ortamlarında kayırmacı ilişkilerin nasıl geliştiğine dair çıkarım yapmak mümkün olacaktır.

İnsan, genel doğruları hazırca, tartışıp araştırmadan toplumdan alır. Bu doğrular, bireyin kendisi, başkaları, insanlar arası ilişkiler, doğa, evren, olguları üzerine yargularına temel dayanak olur. Toplum, bir başka yanıyla da insana ilişkin her kurumun temeli olup doğal bir bileşimdir (Asunakutlu, 2010: 48). Kayırmacılığın çok sayıda sosyo/kültürel etkenle yakında ilişkisi vardır ve bu etkenler kayırmacı motivlerin/güdülerin oluşmasında ve sürdürülmesinde kimi zaman teşvik edici, olumlayıcı, kimi zaman da ket vurucu, engelleyici işlev görürler (İlhan ve Aytaç, 2010: 64). Bu nedenle kayırmacılığa dünyanın her yerinde rastlanmakla birlikte, uygulanma derecesi, uygulanma şekli ve örgüte etkileri sosyo-kültürel yapılara göre farklılaşmaktadır (Polat, 2012: 20). Ancak böylesi bir ilişkinin kurulması ve sürdürülmesi çok kolay veya otomatik değildir, nitekim bunun için öncelikle, kültür içinde bulunan bir temanın yardımına ihtiyaç vardır; yani kültürel bir tema aracılığıyla kişiler arasında kurulan ilişki ve/veya konumun tanımlanmış olması zorunludur (Kurtoğlu, 2012). Başka bir anlatımla, toplumun sosyal ve kültürel yapısı, himayeciliği ve kayırmacılığı beslemektedir (Bayhan, 2002).

Çalışmanın bu bölümünde kayırmacılığın sosyo-kültürel belirleyicileri, Türk toplumunun yapısal özellikleri dikkate alınarak açıklanacaktır.

2.5.1. Türk Toplum yapısında kayırmacı eğilimler

Kayırmacı tutumların/davranışların oluşması, her şeyden önce, kayırmacılığı gerekli ve hayati kılan değer ve anlam ölçülerinin o kültür içinde yer etmiş olmasına bağlıdır. Akraba ya da eş dost ağ matrisleri hiç kuşkusuz, ortak ya da benzerlik temasına dayalı “bir olma”, “birlik olma” duygusunun tezahürü olan toplumsal ilişki ağlarına işlevsellik katar (İlhan ve Aytaç, 2010: 61-62). Türkiye’de kan bağları olmayan kişilerin, yerine göre “abi”, “dayı”, “teyze”, “kardeşim” gibi sıfatlar kullanarak birbirleri ile iletişimleri (Berkman, 2009: 88) kayırma faaliyetinin toplumsal referans noktası olarak görülebilir. Şencan (1985), belli bir akrabalık ilişkisini ifade eden “ağabey” kavramının, bu anlamın dışına çıkarak, Türk insanın diğer kişilerle sağlıklı ve sevecen ilişkiler kurmasında etkili bir etkileşim ve iletişim aracı haline geldiğinden bahseder. Fakat aynı zamanda bu tip ilişkilerin iş hayatına

taşındığında politika aracı olarak kullanılması durumlarında oluşacak bazı sakıncalarına da dikkat çeker. Örneğin astlar yükselme ve diğer örgütsel ödüllerde pay sahibi olmak, önceliği elde etmek veya diğer personel arasında imtiyazlı bir yer elde etmek gibi nedenlerle bu etkileşim aracını kullanabilmektedirler. Böylece, kayırmaya ve kayırılmaya dair beklentimizin kartviziti toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiş olur.

Kültürel bağlamda ortaya çıkan merkeziyetçi yönetim geleneği, bilimsel yönetim ve uygulamalardan uzak olma, eş dost ilişkilerine önem verme, yönetsel alanlarda yetmezlik düzeyinde olma, kendilerini vazgeçilmez adam olarak görme eğilimi (Şahin, 2005) gibi değerlerimiz ile kayırmacılık arasında sıkı bir ilişki vardır. Bunun dışında Göka'nın (2006) da, "Toplumda olup biten her türlü olgunun, bireysel psikolojimizde bir yeri vardır. Bireysel psikolojimizdeki arzu ve istekler, toplumsal yapıda elverişli bir zemin bulmaları halinde hızla hırs ve ihtiras haline gelerek sosyolojik bir olguya dönüşüverirler" (s.239) şeklindeki sözlerinden kayırmacılığı sosyal bir olgu olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim kayırmacılık ilişkisi salt bireysel ya da bireysel ahlâkla sınırlı bir ilişkiselliği tanımlamaz; aksine toplumsallığın, toplumsal yapı ve değer örüntülerinin içerisinde, onlarca izin verilen, meşruiyet atfedilen bir ilişkiselliğe karşılık gelir, zira bu eylem, toplumsal kültürce olumlanan, meşru/lüzumlu görülen, göz yumulan, dolayısıyla kültürel olarak yeniden üretilen bir ilişki biçimidir (İlhan ve Aytaç, 2010: 69).

"Adamın olacak" gibi ifadelerin kullanımındaki sıklık ve yaygınlık, söz konusu kanaatin geniş kitlelerce paylaşılmakta olduğunu ve kişinin toplumsal gerçeklik algısına etki ettiğini gösterir (Kurtoğlu, 2012). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, kayırmacılık ediminin toplumumuzda bu denli kanıksanmış olmasının nedeni, bu davranış kalıbının kültürel kodlarımıza işlenmiş olmasıyla yakından alakalıdır. Kayırmacılıkla ilgili eylemlerin toplumsal kültürümüzde içselleştirilmesi, bu tür davranışların yaygınlığının ana nedenlerindedir. Nitekim Bayar (1993) hemen her gün karşılaştığımız, toplumsal değer kodlarımıza yerleşen kayırmacılık temelli pratikleri sade bir dille açıklamıştır:

"Toplumun çeşitli kesim ve düzeylerinde yer alan dayanışma normunuzu paylaştığımız alt gruba üye kimseler aracılığı ile; kamu kesiminden yararlanmada öncelik alabilir ve bu hizmetlerden payınızı büyütürebilirsiniz. Evinizi bulunduğu sokak herkesinkinden önce asfaltlanabilir. Herkesin altı ay sonrasına gün alabildiği ve üstünkörü bir bakıma ulaşabildiği bir hastanede, başvurduğunuz günün ertesinde modern tıbbın tüm olanaklarından yararlanarak kontrolden geçebilirsiniz. Kamu yükümlülüklerinin paylaşımında payınıza düşeni azaltabilir veya tümüyle

kurtulabilirsiniz, herkesin çok küçük vergi borçları her yolla izlenip gereğinde zorla alınırken siz vergi kaçırabilirsiniz. Zorunlu hizmetten sahte raporla kurtulabilirsiniz. Trafik cezası ödemeyebilirsiniz. Daha burada sayma olanağına sahip olmadığımız binlerce çıkar ve ayrıcalık, alt grup dayanışma normunun toplum düzeyinde güdülmesi ile alt grup üyelerince paylaşılabilir” (s.98).

Hepimizin aşına olduğu bu uygulamalar kayırmacı kültürün toplumda yerleştiğinin kanıtı niteliğindedir. Zira toplumsallaşma, bireyi ortak aidiyet içinde olduğu kişilere karşı pozitif olarak yanlı, taraflı bir tutum almaya zorlamış olur ve bu süreçte, gözetme, koruma-kollamaya binaen grup içi ilişkiler kuvvetlenir, gruba bağlılık perçinlenerek grupsal hassasiyet yeniden üretilir, bağlılıkların gereği olan “*yanlı ilişkiler*” kendiliğinden ortaya çıkar (İlhan ve Aytaç, 2010: 68). Grup içinde ortaya çıkan “*sen benim sırtımı sıvazla, ben de seninkini*” görüşü ve ilişkilerin devamlı kılınması zorunluluğu, kişilerin birbirlerini kayırmasını doğurur (Dağlı ve Aycan, 2010: 168). Daha bütüncül bir analiz yapıldığında ise, aile, akraba, hemşehri, kabile, siyasi parti yandaşı, ideoloji ya da dinsel cemaat birlikteliği bütün sosyal ilişkileri belirlediği görülmektedir (Bayhan, 2002). Ülkemizde ise toplumsallaşma ya da birlikte iş yapabilme sürecinin temel öğeleri aile bağları ve akrabalık ilişkileridir (Sargut, 2001: 147).

Toplumda “adamı olma”dan başarılı olunamayacağı yönündeki kanaat kayırmacılığa zemin hazırlayacak ilişkilere girme ve canlı tutma çabasının gösterilmesi, herhangi bir sorunu çözerken adalet ahlakı çerçevesinde kuralları uygulamak yerine, ilk olarak bu tür ilişkilerin seferber edilmeye çalışılması veya olağan durumlarda bile ekstra “kuvvet” olarak bu tür ilişkilerin yedeklenmesi gibi önlemlerin alınmasına neden olmaktadır (Kurtoğlu, 2012). Sosyal bilimciler, bu fiilin çoğu zaman toplumsal kültürden destek aldığı, toplumsal yapı unsurlarınca belirlendiğini ileri sürmektedirler; aynı kültürel kodlara bağlılık içerisinde olanlar, bu bağlılıklarını gündelik yaşam kültürü içerisinde olduğu gibi, resmi kurumlarla, işletmelerle olan ilişkilerinde de işlevsel kılmakta, kamusal imkân ve fırsatları yakınlık içinde oldukları kişiler üzerinde lehine çevirebilmektedirler (İlhan ve Aytaç, 2010: 61).

Kültürel değerler ve kayırmacı eğilimler

“*Kültürün niteliği, koruyucu/kollayıcı edimlere açıklığı ya da kapalılığı belirler*” (İlhan ve Aytaç, 2010: 63).

Toplumlar arasında kültürel değer ve normlar açısından önemli farklılıkların olduğu bilinmektedir (Sargut, 2003). Kültürlerarası farklılıkları konu alan araştırmalarıyla ünlü olan Hofstede (2001) Türk toplumunun kültürel yapısında; güç mesafesi yüksek, yüksek oranda belirsizlikten kaçınma eğiliminde ve toplulukçu (kollektivist) gibi özelliklerin ön planda olduğunu ortaya koymuştur (s152, 217). Benzer olarak Çağlar (2001) da Türk kültürünün kendine özgü yapısı olan bir kültür sistemi olarak ele alır ve bu sistemin yapısını belirleyen temel özellikler arasında ortak davranışçılık, yüksek güç mesafesi, güvenlik merkezli olma gibi unsurların altını çizer. Bu sonuçlar araştırmamız açısından kayırmacı edimlerin referans noktası olması bakımından önemlidir. Nitekim Sargut (2001: 185), “Türk toplumu ortaklaşa davranmayı önde tutan bir kültürün ürünüdür. Hemşehrilik ve adam kayırmanın kökeninde ortaklaşa davranışçı kültürü bulabilirsiniz” diyerek Türk toplumunun kültürel özellikleri ile kayırmacılık arasındaki sıkı bağı gözler önüne sermektedir. Polat’a (2012: 20) göre de nepotist eğilimler sosyo-kültürel yapıyla ilgili olarak toplumdaki güç mesafesi, toplulukçuluk düzeyi, aile bağları, akrabalık ilişkileri vb. pek çok faktörle ilişkilidir.

Bazı kültürlerde de sıkı toplumsal ağlar bulunur, insanlar kendi kişisel özelliklerinden çok bir gruba ait kimlikle (sülale, cemaat, aşiret, hemşehri vb.) kendilerini ifade ederler. Bu tür kültürlerin toplulukçu olduğu söylenebilir (Aslantekin ve diğ., 2005). Toplulukçu kültür değerlerde, grup içi ilişkiler çoğunlukla akrabalık ya da diğer atfedici bağlarla dayalıdır (Khatri ve diğ., 2006). Kayırmacı ilişkiler, gelenekçi yapıca onanan bir ilişki biçimini temsil eder; geleneksel yapılardaki güçlü sosyal bağlılıklar (aile, akraba, aşiret, kirve vs.) aynı grupsal çember içindekileri “biz” duygusu etrafında kenetler, birbirlerinin yardımına koşmaya, birbirlerine arka çıkmaya ve himaye etmeye dönük ilişkiler kurmaya yöneltir (İlhan ve Aytaç, 2010: 74).

Türk toplumunun değer yargıları özellikle doğal grup dayanışmasını onaylar ve yüceltir; buna bağlı olarak da Türkiye’nin toplumsal yapısında “biz” duygusuna dayalı “cemaat” yapılanması önemini korur ve dinsel, etnik, ideolojik vb. cemaat yapılarında bireyler, patronaj ve nepotizm¹⁰ ile toplumsal ilişkilerini sürdürür (Bayar, 1993; Bayhan, 2002). Tüm gelenekçi, kolektivist toplumlarda kayırmacı/kollamacı tutum ve tavırlar, yapısal olarak çoğalma eğilimi gösterir. Ülkemizde de bu tür fiil ve uygulamalarının yaygınlığının kültürel değer, tutum ve anlayışlardan büyük ölçüde beslendiği, yapısal ve kültürel bir

¹⁰ Nepotizm kavramı burada kayırmacılıkla eş anlamlı kullanılmaktadır.

değere sahip olduğu, hatta gerek gündelik hayat kültürü içinde gerek bürokratik/siyasal ortamlarda bir işlevsellik değeri taşıdığı bir gerçektir (İlhan ve Aytaç, 2010: 81).

Kültürler arası farklılık konusunu ele alan araştırmaların çoğunda Türk toplumu ve insanı “ortaklaşa davranışçı” olarak belirlenmiştir (Gültekin ve Sığrı, 2007). Nitekim tarihi süreç içerisinde Türk toplumunun grup (kabile olarak) yaşama ve kabile (boy) üyelerinin sıkı dayanışması göze çarpan bir kültürel özelliği olagelmıştır (Çağlar, 2001). Koloktivist kültür değerlerinde grup içi ilişkiler çoğunlukla akrabalık ya da diğer atfedici bağlara dayalıdır (Khatri ve diğ., 2006). Normatif toplulukçuluk, kişinin içinde yer aldığı “üyelerin karşılıklı dayanışma içinde olduğu grup” ya da bütünlük üzerine yoğunlaşmıştır (Kağıtçıbaşı, 2010: 141). Ortaklaşa davranma (kolektivizm) sıkı toplumsal çerçeveleri anlatır. İnsanlar kendi kümeleriyle diğerlerini ayrı tutarlar. İçinde etkinlik gösterilen akraba grupları, klanlar ve örgütler diğerlerinden farklılaştırılır. Bu gruplar üyelerini kollar, karşılığında da sadakat bekler. Türk toplumu ortaklaşa davranmayı önde tutan bir kültürün ürünüdür. Hemşehrilik ve adam kayırmanın kökeninde ortaklaşa davranışçı kültürü bulmak mümkündür (Sargut, 2001: 185).

Dayanımcı toplum modeline sahip olan Türk toplumunda alt grup dayanışma normu güçlüdür; Türk ailesinde dayanışma temel normlardan biridir; Türk toplumunda aile kavramı akrabaların oldukça önemli bir kesimini de kapsayacak biçimde geniş bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle günümüz Türkiye’inde etkin dayanışmacılık, bölgecilik, mezhepçilik, tarikatçılık yaygın dayanışma biçimlerindedir (Bayar, 1993). Ortaklaşa davranışçılık ve bunun odağında yer alan biz duygusu (Gültekin ve Sığrı, 2007) gruplaşmalara, ötekileştirmelere çok açık bir kavram olmakla birlikte kayırma pratiklerinin de harcı olmaktadır.

Güç mesafesi bir toplumda gücün eşit dağıtılmamasının ne ölçüde normal ve kabul edilir bir durum olarak görüldüğü ile ilgili bir kültürel değer boyuttur (Hofstede, 1980). Türk toplumu, hem günümüz koşullarında ve hem de tarihi süreç içerisinde daima yüksek güç mesafesini bir kültür kodu olarak üretmiş, yani güce bağlanma eğiliminde olmuştur (Çağlar, 2001). Güç mesafesinin çok olduğu toplumlarda unvanlar, statüler ve biçimsellik büyük önem kazanmaktadır ve böyle toplumlarda örgütsel hiyerarşi etkilidir. Türk toplumunda makam ve unvanların önemi, esnemeyen hiyerarşik yapılar, otoriter yönetim stillerinin temelinde güç mesafesinin fazlalığı yatar (Sargut, 2001: 230).

Türkiye’de çoğu zaman kurumlarda haklılığın, sahip olunan hiyerarşik güçten kaynaklandığı gözlemlenebilir (Çakıcı, 2007). Güç mesafesinin yüksek olması, güçlünün güçsüzden farklı olması, kararların güçlüler tarafından verilmesi, güçlünün ayrıcalıklara sahip olması, toplumda var olan eşitsizliğin taraflar tarafından kabul edilmesi olarak tarif edilebilir (Kemikkıran, 2015). Böylece güç mesafesi değeri eşitsizliğin kültür değeri olarak kabullenilmesi ve onaylanması anlamı taşıdığından ve gücün kötüye kullanma farkındalığını azalttığından, grupların önyargılarının ve kalıp yargılarının da etkisiyle kayırmacılığın (Kemikkıran, 2015) doğmasına sebep olabilir. Nitekim yüksek güç mesafeli toplumlarda kişiler arası ilişkilerdeki yetkinlik ve akrabalık ilişkileri işe yönelik yetkinliklerden ve liyakat ilkelerinden daha çok vurgulanmaktadır (İlhan ve Erdem, 2010: 147).

Örgütlerde paternalizm, veya ‘babacanlık’, ‘hamilik’, ast ve üst arasındaki ilişkinin niteliğini tanımlar. Bu ilişkide üstün görevi astı korumak-kollamak ve yalnızca profesyonel değil özel hayat ile ilgili konularda da ona yol göstermektir. Ast ise üstüne bağlılık göstermekte, güvenmekte ve onun yönlendiriciliğini gönüllü olarak kabul etmektedir (Ayca, 2001). Araştırmalar toplumsal kültürün önemli karakteristik özelliklerinden biri olan paternalizm (babacanlık) anlayışı özellikle Doğu toplumlarında oldukça yaygın bir yaklaşım olduğunu Türk kültüründeki kollektivist yapı ve geniş güç mesafesi paternalizm eğilimlerinin gözlenmesine yol açtığını ortaya koymaktadır (Köksal, 2011). Diğer bir anlatımla Türkiye toplumunun sosyo-kültürel boyutunda, paternalizm önemli bir etkiye sahiptir (Ayca ve diğ., 2000). Aktaş ve Can’ın (2012) araştırma sonuçları, güç mesafesi ve babacan davranış beklentisi yüksek yöneticilerin astlarından bağımsız ve eleştirel olarak düşünmesini istememekte olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca yöneticilerin, belirsizlikten kaçınma ve babacan davranış beklentisi değerleri arttıkça, astlarının aktif ve kendi kendine hareket edebilir olmasını istememekte oldukları sonucuna ulaşımlardır. Görüldüğü gibi paternalizm hiyerarşik bir ilişki biçimine işaret etmektedir. Aytaç’a (2010: 12) göre, verme, maddi araçların ötesinde, koruma, kollama, himaye etme, işini kolaylaştırma, derdine, sıkıntısına çare bulma, gözetme, himaye etme, “babalık” “sahiplik” yapma, yardıma koşma vs. şeklinde olur ve tüm bunlar aslında güç/iktidar ilişkilerinin yeniden kurulduğu süreçlere göndermede bulunur ki bu da kayırma/arka çıkma, gündelik yaşam içindeki himayeci ilişkileri kurumlaştırıp, bir kültürel kalıp haline getirir. Paternalist yönetim biçiminde yöneticinin ilgi ve sevgisini belirli çalışanlar üzerinde diğerlerine oranla daha fazla yoğunlaştırmasından kaynaklanan bazı sorunlar yaşanabileceğini düşünen

Erben'e (2004: 353) göre ise bu olgu nepotizm ve ayrımcılık tartışmalarını gündeme getirmektedir.

Pragmatizm yükselişi de kayırmacılık yapmayı, menfaat teminine açık bireysel talepleri arttırma etkisi yaratmaktadır; kollamacı kayırmacı ilişkiler bir yandan pragmatizmin çıkarıcılıkla harmanlandığı bir zihniyeti yeniden üretirken, diğer yandan da bireycileşme, bireysel güdümlü kişileri ilişkide buldukları cemaatsel topluluğa bağımlı hale getirmiş olur (Aytaç, 2010: 23). Kayırmacılık zaman zaman kınansa da, gün geçtikçe kalabalıklaşan dünyamızda sınırlı ekonomik kaynakların, özellikle de iş imkânlarının elde edilmesinde her türlü sosyal bağlantıdan yoğun bir şekilde yararlanılmaktadır (Polat, 2012: 8). Sonuç olarak Türkiye'de gerek yönetsel gerekse de toplumsal düzlemde kayırmacı, korumacı, kollamacı, korumacı eğilimlerin/güdülerin yerleşik ve geleneksel bir tutumu yansıttığı, toplumsal kültürün tanımlayıcı bir özelliği olarak belirdiği söylenebilir (İlhan ve Aytaç, 2010: 75).

2.5.2. Hediye alıp verme ve sosyal alış-veriş olarak kayırmacılık

“Tüm uygarlığımız, karşılıklı kâr sağlayan bir alış-veriş düşüncesi, satın alma açlığı üzerinde yükseliyor.” Erich Fromm

Sosyal alış-veriş kuramcıları, ilişki, etkileşim, çatışma, entegrasyon vb. ilişkisellikleri birer sosyal alışveriş olarak görürler, onlara göre toplum bitimsiz bir sosyal alış-veriş içindedir ve bu alışveriş salt anlamda iktisadi ilişkileri içermez, aksine çok geniş bir sosyaliteyi kapsar. Bir nesnenin verilip alınması sosyolojik anlamda “karşılık” ilkesinin önemini de hatırlatır ki bu da sosyal alış-veriş kuramcıları tarafından insan etkileşiminin en temel biçimi olarak görülür (Aytaç, 2010a: 6-7). Bu bağlamda kayırmacı ilişkilerin sosyolojik temellerine baktığımızda sosyal alışveriş kuramı rasyonel bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal alışveriş kuramcılarına göre, toplum birbiriyle bitimsiz bir alışveriş içindedir ki bu alışveriş salt iktisadi ilişkileri içermez aksine geniş bir sosyaliteyi kapsar (Aytaç, 2010a: 6). Sosyal alışveriş kuramının ilk sayıltısı, insan davranışlarının akılcı oluşudur. Buna göre insanlar çeşitli alternatifler arasında kendisi için en uygun ve ödüllendirici olanı seçerler ve zarardan kaçınır ya da en az zararlı altından kalkabileceği alternatifleri seçer (Özkalp, 2008). Bir bakıma bütün iktisadi etkinlikler sosyal ilişkiler yaratır ve sosyal bir sistem içerisinde sürüp gider. Sosyal hayat, ilişkiler, düzen vs. değiş

tokuş rejimi etrafında şekillenir, toplumsallık alış-veriş üzerine bina edilir (Aytaç, 2010: 8-9). Böylece sosyal hayatın birçok yönü sosyal etkileşimden yararlanmayı yansıtır ve bunlar sosyal alışveriş kuramının odağıdır (Akan, 1990).

Toplumun bir organizma olarak ele alınışı Saint Simon'a rastlar. Toplumun bir organizma olarak gören ve bu organizmanın evrimini inceleyen Saint-Simon'a göre, toplumun kökeninde çıkar ögesi vardır. O, bir toplumun insanların birbirlerine gelişigüzel yaklaşmadığını söyler. İnsanlar, ancak bir çıkar durumu ortaya çıkınca, bir toplum halinde bir araya gelirler (Asunakutlu ve Safran, 2007: 758). Mendras (2009: 210) salt sosyal konularda dahi her zaman bir karşılık, bir ödeme söz konusu olduğuna dikkat çeker: Eğer üst bir konumdaysanız ve sizden alt konumda olan birine bir şey veriyorsanız bu kişiyi bir şekilde kendinize bağlamış olursunuz, ona yaptığınız bu bağıştan dolayı size minnettar kalmalıdır ve dolayısıyla sizin için bir şeyler yapmak zorunda hissetmelidir. Başka bir deyişle bu kişi sizin tarafınızdan kayırılmış olur ve üstünlüğünüzü tanır (Bakirezer ve diğ., 2006). Kayıran, gelir, prestij ve iktidar elde eder, bu sayede konumunu güçlendirir ve hiyerarşideki yerini sağlamlaştırır. Kayırılan ise, somut, geçici ve anlık fırsat ve imkânlar kavuşur, isteklerine o an için ulaşır. Her iki taraf da aslında karşılıklı yarar elde eder, bir bakıma yarar değiş/tokuşu içine girer (İlhan ve Aytaç, 2010: 63). Böylece güç ilişkilerine ve fırsatlara bağlı olarak, bireyler, zümreler, sınıflar ve ayrı ayrı toplumlar kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için evrensel ahlâki ilkelerden kolayca saparlar (Bakirezer ve diğ., 2006).

İlkel ticaretin en ileri biçimi, yabancı grupların ve toplumların birbirleriyle "*ticaret ortaklığı*" kurmaları şeklinde görülür. Ortaklardan birisi kendi artı ürününü bazı hediyelerle birlikte ortağına veya "*ticaret kardeşine*" götürür. Onun hediye ve mallarını alıp döner. Hediyelerin ve değiştirilen malların eşdeğerde olması beklenir ve gerekir. Böylece uzun süreli alışverişler sonunda, yabancı toplumlar arasında "*ticaret akrabalıkları*" kurulmuş olur. Bu tür ilkel ticaretin belki de en ünlü örneği Kula'dır (Güvenç, 1991: 207). Etnografya çalışmalarıyla da belgelenen armağan değiş tokuşları, armağanın kendisine duyulan ihtiyaçtan çok, iki grubun diğer tüm ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla toplumsal bir bağ yaratmak amacıyla yapılır (Doğan, 2008: 93).

Bir hediyeleşme geleneği olan Kula seferlerinde, her denizcinin her limanda kendisini bekleyen bir "*ticaret ortağı*" vardır. Karşılama töreni sırasında önce hediyeler verilir. Ancak, Kula seferlerinin bir de ticaret (alışveriş) fonksiyonu vardır. Her kula seferinde,

kayıklar ticaret ortağının ihtiyaç duyduğu ve ortağa verilecek olan “*hinsdistan cevizi, balık, un, tatlı patates, sepet, hasır, tahta aletler, alet yapmaya elverişli sert taş ve kabuk*” gibi mallarla doludur. Töresel bir ziyaret görünümünün arkasında kula, toplumlararası ilkel bir alışveriş ve ticaret biçimidir (Güvenç, 1991: 207).

Mendras (2009: 203) bütün sosyal yaşamımızın değiş tokuştan ibaret olduğunu vurgular ve ilkel toplumlarda bazı malların ticarete tâbi tutulurken bazı nesnelere değerli değiş tokuşlar için kullanıldığından bahseder. Ve kutlama ritüellerinde kabile asillerinin başka bir adaya veya kabileye doğru kanoyla yola çıkıp hediyeler götürdüğünü ve bu kabilelerin en önemli etkinliklerinin süslemeden başka hiçbir ekonomik faydası olmayan nesnelere değerli değiş tokuş yapmak için birbirlerini ziyaret gitmeleri olduğunu altını çizer. Ekonomik değeri olmamasına rağmen ne kadar çok mvali ve soulavaya sahipseniz (değiş tokuş esnasında kabilelerin birbirine verdiği değerli nesnelere) o kadar zenginsinizdir ve sosyal konumunuz o kadar yükselecektir diyerek, kayırmacı tutumların çekirdeğinin tarihsel ve kültürel olarak nasıl kurgulandığına işaret eder. Bourdieu ise, hediye değişimini toplumsallığın bitmeyen çabası ve ileriye yönelik sağlam bir yatırım olarak nitelendirir (Field, 2008: 24).

Geleneksel olarak “*hediye alma ve verme*” toplumumuzun çok önemli örflerinden bir tanesidir. Esasen karşılık beklemeden ve herhangi bir menfaat ummadan yapılan hediyeleşmelerin, toplumsal bağları güçlendirdiği kuşkusuzdur (Taşcı, 2012). Doğu’yu ele aldığımızda ise, sizden daha üst konumda birisine bir şey götürüyorsanız ondan bir şey bekliyorsunuz demektir. Örneğin Tanrı’yla aranınızın iyi olmasını istemek için papaza giderken bir tavuk götürsünüz; sizi korusun ya da yalnızca size kötülük yapmasın diye derebeyine giderken hediyeler alırsınız. Benzer şekilde derebeylik sistemi kayırmacılık ilişkisini toplumun temel yapısına göre kurmuştu: hükümdar tebaasına toprak verir, derebeyi de bağlılık üzerine yemin ederdi (Mendras, 2009: 210).

Değiş-tokuş rejimi ya da hediyeleşme geleneği, toplumda vermeye ya da almaya dair zorunluluk ya da karşılıklılık ilkesine dayalı olarak toplumsal ilişkilerin kurulmasını sağlar. Verme ve almaya dayalı olarak toplumsal hiyerarşiler yeniden kurulur. Verme, güç, iktidar içerir ve verenin toplumsal itibarını yükseltir, üst sınıfsal pozisyonlarda temsilini sağlar; alan ise, kişisel ya da anlık fayda temin etmiş olur ve verene karşı minnettarlık duyar, ona bağlılık ve sadakat gösterisinde bulunur ve böylece toplumsal düzlemde bağımlılık ilişkisi

kuvvetlenir (Aytaç, 2010a: 12). Örneğin Şen (2005), kamu görevlisine sunulan hediyeleri “bubi tuzağı” olarak niteler. Kamu görevlilerini yoldan çıkarabilecek, onları yolsuzluk yapmaya yönlendirebilecek “bubi tuzağı” niteliğindeki çıkar çatışmaları içinde değerlendirilen hediyeler ve kişisel kullanım amacıyla yapılan bağışları irdelemek ve kamu yönetimi etiği açısından değerlendirme amacı taşıyan çalışmasında “bubi tuzağı” benzetmesinin tesadüfi olmadığına altını çizer. Sökmen’e (2011) göre ise, bir menfaat elde etmek için devlet memuruna açıkça rüşvet veremeyenler, hediye vermek suretiyle ona menfaat sağlamaktadırlar. Bu anlamda hediyeyi rüşvet olarak değerlendirmek mümkündür. Bu gibi nedenlerle ülkemizde devlet memurlarının hediye alması yasaktır. Resmi memurlar açısından memurların kendilerine takdim edilen “her hediyeyi” kabul etmemeleri gerekir. Çünkü, bedeli sembolik de olsa kabul edilen her hediye, memurlarda, “yapması gereken kamusal işte objektiflikten uzaklaşma kaygısı” yaratmaktadır. Bu nedenle 657 sayılı yasanın 29. maddesinde, memurların hediye alması yasaklanmıştır (Taşcı, 2012).

Kayıрма ilişkisi, temelde birer sosyal alış-veriş ifade eder. kayıranlar-kayıranlar karşılıklı itibar-fayda değiş tokuşu yaparlar. Bu alışveriş sosyal bağlılıkları, karşılıklı güven ve minnettarlığı arttırabildiği gibi toplumsal sürekliliğin, toplumsal formasyonun yeniden üretimini de sağlamış olur. Bu bağlamda kayırmacılık olgusunu, sosyal alış-veriş odaklı bir ilişkisellik üzerinden temellendirmekte yarar vardır (Aytaç, 2010a: 8-9).

2.5.3. Sosyal sermaye ve kayırmacılık

“Ne bildiğin değil, kimi tanıdığın önemlidir”

"Adamın olacak" ifadesinin sosyolojik terminolojideki karşılığı, toplumsal/sosyal sermayedir ve kayırmacılık arka çıkma, gözetilme, himaye edilme vs. kişilerin sosyal sermayelerinin bir bölümünü oluşturur (Kurtoğlu, 2012; Aytaç, 2010a: 17). Kayırılan kişi “adamı olan” ya da “dayısı olan” kişidir, bu sosyal sermayeye sahip olduğundan destek bulur, işleri kolaylaşır, diğer insanların bin zahmetle ulaştıkları imkânlarla/hizmetlere emek ve çaba sarf etmeden ulaşır (İlhan ve Aytaç, 2010: 63). Bu nedenle sosyal sermaye ile ilgili yazında daha “başarılı” olanların daha “iyi bağlantılı” olan aktörler oldukları yönünde disiplinler arası genel bir mutabakat vardır (Öztaş, 2007).

Hugh LaFollette'nin (1997) de belirttiği gibi "Yaşamak kişisel ilişki kurmaktır" (s.11). Sosyal sermaye teorisi aslında çok açıktır, onun başlıca iki tezi şu şekilde açıklanabilir: İlişkiler önemlidir. İnsanlar birbirleriyle ilişki kurarak ve bunun zaman içinde devam etmesini sağlayarak, kendi başlarına başaramayacakları ya da sadece büyük zorluklarla başarabilecekleri şeyleri gerçekleştirmek için birlikte çalışabilirler ve sonuç olarak ne kadar fazla insan tanıyor ve onlarla ne kadar ortak bir hayat görüşü paylaşıyorsanız sosyal sermaye açısından o kadar zenginsinizdir (Field, 2008: 1). Sosyal ilişkiler sosyal sistemlerin vazgeçilmez temel ögesidir. Bu ilişki ve etkileşimler, insanları bir arada tutar ve birbirine bağımlı kılarlar ve bu açıdan toplum, bu ilişkilerden oluşan bir yapı görünümü verir, tüm sosyal ilişkiler bu yapıya bağımlı olarak şekillenir (Yılmaz, 2007: 1). Dolayısıyla sosyal sermaye kavramının ana fikri, sosyal iletişim ağlarının toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesinde hayati bir değeri olduğudur, bu sosyal bağlar bireylerin ve grupların verimliliğine doğrudan etki eden önemli mekanizmalardır (Şan, 2007). Örneğin toplumdaki komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri sosyal sermayeyi olumlu etkileyen unsurlardandır, çünkü sosyal alanda ekonomik amaç taşımayan beşeri ilişkilerin yoğunluğu, ilgili toplumda güven ortamının yüksekliğinin ve sosyal ilişkilerin kolaylıkla kurulabildiğinin açık göstergeleridir (Karagül ve Masca, 2005). Ülkemizde enformel ilişkilere verilen önem ve bu ilişkilerin yaygınlığı dikkate alındığında, basit bir arkadaşlık ya da komşuluk ilişkilerimizin dahi "kayıрма ve kayırılma" amacına dönüşebileceğini öngörebiliriz.

Toplumsal ilişkilerin çok boyutluluğu göz önüne alındığında, sosyal sermaye tartışmalarında tek boyutlu bir yaklaşımdan ziyade, karmaşık toplumsal ilişkileri tüm arka planıyla çözümleyebilecek çok boyutlu/interdisipliner bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu bağlamda, özellikle 1980'lerden itibaren Bourdieu, Coleman ve Putnam'ın başını çektiği sosyal bilimciler, sosyal sermaye tartışmalarının kavramsallaştırılmasında ufuk açıcı isimler olmuşlardır (Yarçı, 2011). Coleman'a göre sosyal sermaye, içinde karşılıklı beklentilerinin bulunduğu ve ilişkilerin yüksek dereceli bir güvenle ve ortak değerlerle oluştuğu, böylece bir bireyin iletişim ağlarının ötesine geçtiği, bir kaynağı temsil eder (Field 2008: 28). Putnam ise Coleman'dan farklı olarak sosyal sermaye kavramını daha çok toplumsal bir düzeyde ele almıştır. Onun sosyal sermaye kavramında vurguyu, iletişim ağlarına aktif katılıma ve bu katılımdan hâsıl olan karşılıklılığa ve yine burada ortaya çıkan karşılıklı toplumsal güvenirlilik normlarına yaptığı söylenebilir (Field 2008: 53).

Sosyal sermaye kavramı Bourdieu'da, sosyal aktörlerin ve grupların aktüel ve potansiyel kaynaklarının birlikteliğine atıf yapan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Yarcı, 2011). 1970 ve 1980'li yıllardaki çalışmalarına sosyal sermaye kavramını geliştirmeye ağırlık veren Bourdieu, sermayeyi üç farklı şekilde tanımlamaktadır: Birincisi, bireylerin ekonomik gücünün seviyesini gösteren “ekonomik sermaye”; ikincisi bireyin çevresi, kültürel değerleri ve sahip olduğu diploma, sertifika gibi belgelerde somutlaşan kültürel kurumların oluşturduğu “kültürel sermaye”; üçüncüsü ise, bireylerin harekete geçirebilecekleri etkin bağlantı ağlarının miktarı ile kavramlaştırdığı “sosyal sermaye”dir. Ona göre, sosyal sermaye bireyin sahip olduğu ilişkilerin kalitesinin onun yaşamındaki statüsünü yükseltebilmesidir (Altay, 2007).

Bourdieu sosyal sermayenin “karanlık yönüne” çok az ilgi gösterir, onun “sermaye” kavramını kullanmasındaki amaç, bu sosyal bağlantıların bir yatırım stratejisi işlevi gördüğüne dikkat çekerek, sosyal bağlantıların insancıl yönlerini anlaşılır hâle getirmektir (Field, 2008: 26). Bourdieu'nun görüşlerinin altında yatan temel olgu, bireyler kendi ekonomik hedeflerine ulaşmak için sosyal sermayeyi bir araç gibi görmeleridir. Bu açıdan Bourdieu, sosyal sermayeyi imtiyazlıların sermayesi olarak görür (Şavkar, 2011: 55-56). Bu bağlamda Bourdieu, sosyal sermayeyi şöyle tanımlar: “Toplumsal sermaye, bir bireyin ya da bir grubun, kalıcı bir ilişkiler ağına, az çok kurumlaşmış karşılıklı tanıma ve tanınmalara sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır, yani böylesi bir ağın harekete geçirmeye olanak sağladığı sermaye ve güçlerin toplamıdır” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 108).

Sosyal sermaye olarak tanımlanan ilişkiler ağı, aile ve kültürün kimi zamanlar toplumsal ayrışma ve toplumsal eşitsizliğe hizmet edebilecek bir boyutu da vardır (Şan, 2007). Bourdieu, sosyal sermayeyi toplumsal eşitsizliği beraberinde getiren bir olgu ve toplumda oluşturulmuş elitler iktidarının devamını sağlayan bir kaynak olarak görür; Bourdieu'ya göre, sosyal sermaye, toplumsal aktörlerin grup aidiyetleri, sosyal ve kültürel kodlar, habitus vb. olgular yardımıyla bir yönü ile sosyal hayatı kolaylaştırırken, bir yönü ile de sosyal eşitsizlikleri meydana getiren bir fonksiyona sahiptir (Yarcı, 2011). Bourdieu, sermaye kavramını güç kavramıyla eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Sermayenin üretimi bir süreçtir ve bu süreç de doğal olarak güç kavramıyla ilişkilidir. Sermayenin her üç çeşidi de sınıf farklılıklarına ve sosyal avantajlara kaynaklık etmekte, aktörlerin farklı alanlardaki pozisyonlarını ve imkânlarını belirlemektedir. Bourdieu'ya göre sosyal sermaye, bir

bireyin ya da grubun kalıcı ilişkiler ağında, karşılıklı tanıma ve tanımlamalara sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır (Şavkar, 2011: 51). Toplumdaki güç dengesizlikleri, kaynakların etkin dağılımı üzerinde olumsuz etkiler yaratarak, sosyal sermayenin negatif veya “kötü huylu” formlarının ortaya çıkmasına neden olabilir (Erselcan, 2009).

Sosyal sermaye kavramını kullananların büyük çoğunluğu, kavramın olumlu sonuçlarına odaklanmıştır fakat insanlar kendi amaçlarını gerçekleştirmek için işbirliği yaptıklarında, bu zaman zaman diğerlerinin zararına olabilir. Nitekim herkes kendi menfaatlerini kullanabilir, ama bazılarının bağlantıları diğerlerinden daha değerlidir ve son olarak, insanlar iletişim ağı oluşturma becerilerini kendi çocuklarına aktararak eşitsizlik durumunu nesiller boyunca devam ettirirler (Field, 2008: 105, 116). Söz konusu güç asimetrisi, bazılarının daha “güçlü” oldukları için diğerlerini yönlendirmeleri, hatta belirledikleri belli ayrımcı kriterler çerçevesinde gruba kabul ve gruptan dışlama (kimlerin gruba dahil olacağı veya gruptan dışlanacağı) süreçlerini de kontrol etmeleri ile sonuçlanır (Erselcan, 2009). Nitekim Türkiye’de de var olan cemaatçi ilişkiler ağı ve ailenin toplumsal konumlanmamızda taşıdığı önem (Şan, 2007) kayırma faaliyetlerinin oluşumu için oldukça elverişli bir gerekçedir. Kayırmacılık açısından sosyal sermayeyi ele aldığımızda, kişiler arasındaki bağlantıların farklı alanlarda farklı amaçlar için kullanılmasının beraberinde bir tarafın kayırılması diğer tarafın ise eşitsiz bir uygulama ile karşılaşması anlamına geldiğini görürüz. Bu noktada Field (2008: 71) kişisel bağlantıların, iş arayanları, yeni pozisyonlar bulmanın ve prim kazanmanın oldukça etkili yöntemleriyle donattığının uzun zamandır bilindiğine dikkat çeker. Bu durum, özellikle insan kaynakları uygulamalarında karşımıza çıkan kayırmacı edimleri akla getirmektedir. Korpi’nin (2001) İsveç’te sosyal ağlar ve işsizlerin iş araması ile ilgili araştırmasının sonuçları bu noktada bizim için anlamlıdır: ağların büyüklüğü iş bulma ihtimali ile pozitif ilişkilidir ve güçlü bağlantılara sahip olan arkadaş ya da akrabalar iş bulabilmektedirler. Ülkemiz örneğine baktığımızda, yapılan araştırmalarda girişimcilerin çoğunun işlerini yürütmeye ve sürdürmeye sosyal ağlarının sağladığı yararları yüksek düzeyde önem atfettiği görülmüştür (Uygun ve Özçiftçi, 2012).

Toplumsal yapıya referansla anlaşılmaya çalışılan sosyal sermaye kavramı, kişilerarası ilişkilerde yerleşik bir güce işaret eder. Gerektiğinde kullanılmak üzere işlevsizleştirilebilen sosyal ilişkilerin potansiyeline odaklanır (Aydemir, 2011: v). İnsanlar bir şeyin olmasını istediklerinde, çoğunlukla resmi sistemden kaçınıp, tanıdıkları insanla

konuşmayı tercih ederler, güvenilir arkadaşlara, aileye ve tanıdıklara başvurular (Field, 2008: 3). Nitekim kişinin bağlantıda olduğu ağ, ona çoğu kez tek başına ulaşamayacağı fırsatlar sunmaktadır. Bu sayede kişiler toplumla sadece resmi ilişkiler yoluyla değil, aynı zamanda aile, akrabalık, sivil örgütler vs. üzerinden kuracağı kişisel ve gayri resmi ilişkiler kanalı ile bütünleşmektedirler (Aytaç, 2010a: 14). Bu sayede sosyal sermayesi yüksek olan kişi kayırılırken, bu güçten yoksun kişilerin ayrımcılığa uğraması söz konusudur.

2.5.4. Güven ve güç ilişkileri açısından kayırmacılık

“Arkadaşının olması gücünün olması demektir” Hobbes

Sosyal bilimlerin en önemli kavramlarından olan güç, pek çok olguya yön vermekte ve sosyal ilişkileri şekillendirmektedir (Kemikkıran, 2015). Bazı toplumlarda ve kültürlerde az gücü olan insanlar, gücün eşit olmayan bir biçimde dağılımını kabullenmişlerdir. Başka bir deyişle toplumdaki güç mesafesi fazladır. Sözgelimi böyle toplumlarda patronlar, rütbeliler, üst makamlarda bulunurlar; haklı olmak için doğruyu bilmek zorunda değillerdir. Çünkü sahip oldukları güçten kaynaklanmaktadır (Sargut, 2001: 182). Güç mesafesi insanların kurumlar, örgütler ve insanlar arasındaki güç eşitsizliklerini ne ölçüde kabul ettiğini gösterir ve Türk toplumu hem günümüz koşullarında hem de tarihi süreç içinde daima yüksek güç mesafesini bir kültür kodu olarak ürettiştir (Çağlar, 2001).

Sosyal bilimlerin en önemli kavramlarından olan güç, pek çok olguya yön vermekte ve sosyal ilişkileri şekillendirmektedir. Güç, farklı yollarla elde edilse de güç ile birlikte kaynaklara sahip olma ve onları yönetme yetisi elde edilmektedir (Kemikkıran, 2015). Bilindiği gibi “Toplumumuzdaki insanların hiyerarşiye olan duyarlılığı fazladır” (Sargut, 2001: 195). Kayırma ve güç arasında bir ilişki bulunduğu öngörülmektedir: Örgütsel ortamdaki kümeleşme, bir biçimde güç mücadelesini başlatmaktadır. Bu mücadele zemininde güce sahip olanın, kendine benzerleri kayırması durumu ortaya çıkmaktadır. Güç, bu bakımdan kayırmaya olanak sağlayan bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda kayırma, güce sahip olanın gücünü artırmak için kullanabileceği bir araca dönüşmektedir (Asunakutlu, 2010: 55).

Konuya bir diğer açıdan yaklaştığımızda kayırmacılık temelli davranışların anlaşılmasında güven unsuru karşımıza çıkmaktadır. Güven olgusunun sosyolojik çerçevede üstlendiği rol,

bireyler arasındaki iletişim için sağlıklı bir zemin oluşturmasıdır ki bu durumda güven belirsizliği ortadan kaldıran, ilişkileri sağlamlaştıran bir durumdur (Şavkar, 2011: 23). Nitekim Erdem'e (2003: 9) göre, istikrarlı bir toplumsal yaşamı oluşturmak ve korumak için sözleşmelerle, yaptırımlarla düzenlenmiş güvenilir toplumlara ihtiyaç vardır. İnam (2003: 13, 17) ise, güven duygusunu var oluşun temel bir özelliği olarak ele alır ve güveni metafizik açıdan hiçlikten, yokluktan, boşluktan doğrulamak, çıkabilmek için insan varlığı içinde taşıdığı gizil güç olarak yorumlar.

Güven anlayışının özellikle bazı toplumlarda yakın ilişki, akrabalık ve hemşehrilik benzeri profesyonel olmayan ögelerle birlikte tanımlanması (Sargut, 2003: 83) bize kayırma edimlerini anlamak için kolaylık sağlamaktadır. Örneğin klan sisteminde, klan üyesi olmayan kişilerle işbirliğini özendirmediği için klan üyesi olmayanlarla güvene dayalı ilişki kurulamamaktadır (Sargut, 2001: 234). Tımar ve klan bağlamının egemen olduğu toplumlarda iç grupların sınırlı tuttukları üyeleri dışındaki kişileri "öteki" olarak değerlendirmeleri, toplumsal alandaki güven duygusunun zayıflamasına neden olmaktadır. Kayırmacılığı özendiren ve yaygınlaştıran bu eğilimin toplumdaki güven kavramını olumsuz etkilediği, nesnel ve hakça davranma anlayışını zedelediği söylenebilir (Sargut, 2003: 110). Bu bağlamda kayırmacılık temelli ilişkilerde kayıran tarafın, güvenebileceği benzerleri tercih ettiğini ve kaynakları daha çok bu grup lehine kullanma eğilimi sergilediğini görmekeyiz. Bu bağlamda güven ile kayırma arasında, kayıran ve kayırılan taraflar açısından göz ardı edilemez bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir (Asunakutlu, 2010: 55).

Türkiye, Dünya Değerler Aratırması'nın sonuçlarına göre, "genelde insanların çoğuna güvenilebilir" ifadesine %10'luk bir oran ile katılım göstermiş ve 43 ülke arasında Brezilya'dan sonra sondan ikinci ülke olmuştur (Esmer, 1999: 25). Bu sonuçtan da anlaşıldığı gibi, Türkiye'de kişilerarası güven algısında oldukça düşük bir puana sahiptir. Bu durumda toplulukçuluğun ve güven eksikliğinin yüksek olduğu kültürümüzde, grup içi diye gördüğümüz kişilere -ki bu aynı okul mezunu veya aynı şehirde büyümüş olmak, aynı sülaleden gelmek vs. anlamına gelebilir- gereğinden fazla güvenme ve bağlılık duyma eğilimi yaşanmaktadır ve bu durum bireyleri bu kişilere karşı kayırmacılığa yönlendirebilmektedir (Dağlı ve Aycan, 2010: 168). Bu eğilimler aynı zamanda grup içi üyelerin dış grup üyelerinden daha olumlu olarak değerlendirilmesinde ya da ödüllerin dağıtımında grup içi üyelerin kayırılmasında görülebilir (Sears, Freedman ve Peplau,

1981). Yapılan araştırmalar insanların genellikle i gruba öncelik/üstünlük sağladığını, olumlu özellikler atfettiğini ve dolayısıyla bunun i gruplarına kayırmacılığına yol açtığını göstermektedir (Leyens ve diğ., 2000).

İnsanların toplu halde yaşamaya başladıklarından beri çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için pek çok farklı türde grup oluşturdukları bilinmektedir. Kayırmacılık açısından bu gruplardaki bireylerin davranışları araştırıldığında çarpıcı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tajfel ve Turner'ın (1986) geliştirdiği sosyal kimlik kuramına göre insanların sosyal kimlik oluşturma sürecinde ortaya çıkan *igrup yanlılığına* göre insanlar kendi grubuna karşı kayırmacı/yanlı bir tutum içine girmektedir. Sosyal kimlik kuramına göre, olumlu benlik imgesine ulaşmak ve benlik saygılarını artırabilmek için bireyler, ait oldukları grupları diğer gruplardan daha olumlu değerlendirme eğilimi göstermektedirler ve kendilerini bir grubun yesi olarak kimliklediklerinde ve dış gruba bir karşılaştırma grubu olarak algılayıp kendilik kavramlarını bu gruba göre tanımladıklarında iç-grup yanlılığı (in-group bias) ortaya çıkmaktadır (aktaran Dökmen, 2000).

İç- grup yanlılığı, i-gruba duyulan olumlu hisler, i- grubun üstünlüğü ve önceliği ile dış- grupla ilişkilendirilen olumsuz hisler bağlamında tanımlanmaktadır; kurama göre, birbirini hiç tanımayan insanlar, tamamen keyfi olarak yaratılan gruplara rastlantısal olarak yerleştirildiklerinde de, iç grup kayırmacılığı ve dış grup ayrımcılığı ortaya çıkmaktadır. Kuram, yalnızca iki farklı gruba ait olmanın bile, i grubu kayırma yoluyla ayrımcılığa neden olabileceğini ileri sürmektedir (Hasta ve Arslantürk, 2013). Sonuç olarak grup içi kayırmacılık, kendi grubunda olanlara ayrıcalık tanıma, kendi grubuna pozitif ayrımcılık yapma ve grup üyelerine maddi veya manevi çıkar gözetmeksizin faydalı olmaya çalışma olarak tanımlanabilir. Bireylerin sosyal kimlikleri, bir grubun yesi olmaları, gruba ait olmaları dolayısıyla bireysellik yitimi göstermelerinin grup içi kayırmacılık eğiliminde etkili olur, ayrıca, grup içi ve gruplar arası önyargılar, kalıp yargılar, grup içi kayırmacılığa neden olabilir (Kemikkıran, 2015). Kişi, i grup bağlılığı gereği, kendisiyle yakınlık/ortaklık içindekileri korur, özveride bulunur; bu yakınlığı devam ettirmek için onları gözetir, kollar, bu sayede var olan ikili ilişkiler kuvvetlenir. Karşılıklı destek/yardıma ister istemez insanları birbirine bağlar, böylelikle sosyal süreklilik sağlanmış olur (Aytaç, 2010b: 86).

2.5.5. Benzerlik ve benzemezlik algısına göre kayırmacılık

İnsan, doğasında var olan sosyal bir varlık olma niteliğinin bir uzantısı olarak ‘gruplaşma’ ve ‘kendini bir gruba ait hissetme’ eğilimi içindedir (Demirtaş Madran, 2012: 74). Bu bağlamda ilkel ortakçı toplumdan, çağdaş sosyalist toplumlara kadar, insanoğlu her dönem ve yörede kendisini ve ötekileri farklı görmüş, farklılaşmış ve farklı gruplar ortaya koymuştur (Güvenç, 1991: 219). Çünkü insanlar genelde benzerleriyle bütünleştiklerinde kendilerini güçlü ve huzurlu hissederler. Bu nedenle de tarih boyunca kendilerini bir gruba ait hissetmek için çeşitli kimlikler inşa etmişlerdir. Zira bir grup aidiyeti temelinde oluşan kolektif kimlikler, grup üyeleri arasında özdeşleşme, bağlanma ve bütünleşme sağlamaktadır. Bu bağlamda kolektif kimliklerin, insanları bir arada tutan “sosyal bağ ya da çimento” niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür (Bilgin, 2007: 23).

Asunakutlu (2010: 48-49) kayırmacılığın temellerini ele alan çalışmasını benzerlik-benzemezlik metaforundan yola çıkarak açıklamaya çalışır: Kişinin yakın çevresi, mensubu bulunacağı topluluğun türünü ve yapısını belirlemektedir. Topluluk bu anlamda çok geniş bir değerlendirme setinden yola çıkarak benzerlerin oluşturduğu tercihli ve/veya zorunlu bir oluşum olarak görülebilir ve sonuç olarak toplumsallaşma sürecinde insanın benzerleri ile birlikte güvenilir bir paylaşım yaratma arzusu doğal kabul edilebilir, kayırma ilişkisi de benzerler arasında bu birlik oluşturma arzusunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Toplum içinde farklı grupsallıkların, farklı çıkar gruplarının ve değişik türden aidiyet matrislerinin varlığı, söz konusu ayrımcılık, eşitsizlik ya da adaletsizlik durumlarının ortaya çıkmasını ajite eder ve bu farklı gruplar birbirlerine karşı ötekileştirici, yadsıyıcı hatta düşman vaziyet alış, “biz” ve “onlar” ayrımını devreye sokucu tutum içine girerler (İlhan ve Aytaç, 2010: 70). “Biz”liği, ait olmayı içeren bir psikolojik bir kavram olarak ele alan sosyal kimlik kuramı, insanların birlik olma, birbirlerine benzeme, ait olma, grubunu önemseme ve kayırma gibi eğilimlere dikkat çeken bir kavramdır (Demirtaş Madran, 2012: 77, 80).

Örgüt, kabul edilmiş kurallar dahilinde yönetilse de, örgütsel kaynakların kullanımı bir ölçüde yöneticinin takdirine bırakılmıştır ve takdir yetkisini kullanma doğası gereği subjektiftir. Bu durumda yöneten takdir yetkisini –yani sahip olduğu maddi ve psikolojik

örgüt kaynaklarının paylaşılması yönündeki tercihini- hangi yönde kullanacaktır? İşte bu nokta kayırmacılık olgusunun ortaya çıktığı nokta olarak kabul edilebilir; yönetici bir grup çalışanı diğerlerine göre ayrıcalıklı muameleye tabi tutabilir, yönetici geniş bağlamı ile “benzerini” kayırmakta ve “benzemezi” mahrum bırakmaktadır (Asunakutlu, 2010: 52). Oysaki insanların toplu yaşamaya geçmelerinden itibaren, tarihin her döneminde bilim adamları “sosyal adalet” ile ilgilenmişlerdir, Aristo’dan Nozik e Rawis’e pek çok filozof bu konu üzerinde çalışmış ve bu konudaki ilk yazınlarda, bir insanın diğerine nasıl davranması gerektiği ve kaynakların bireyler arasında nasıl paylaşılması gerektiği tartışılmaktadır (Atalay, 2012: 41). Bu noktada düşünüldüğünde eski medeniyetlerde bu kadar itina gösterilen bir olgunun, günümüz modern toplumlarında çıkarıcı amaçların doğal uzantısı olarak adaletten sapma eğilimine evrilmesi toplumsal düzeni rahatsız edici bir durumdur.

Sonuç olarak, Türk toplumunun yüksek güç mesafeli, düşük güven eğilimli ve toplulukçu kültürel değerlerinin, toplumda benzer olanlar üzerinden biz duygusunun oluşmasına ve benzerler arasında dayanışma, kollama ve arkalama gibi eğilimlerin oluşmasına neden olduğu açıktır. Toplumsal yapıda kök salan bu değerlerin kayırmacı eğilimleri cesaretlendirici işlevi olduğu anlaşılmaktadır.

2.6. Kayırmacılık Temelli İlişkileri Futbol Özelinde Okumak

Demir ve Talimciler (2015) “Spor/futbol, içinde yapıldığı kültürden beslenen ve o kültürü besleyen bir alandır. Bu açıdan spor/futbol alanında yaşanan gelişmeler sadece bu alana özgü olarak görülemez. Türkiye’de futbol bir turnosol kâğıdıdır, oradan pek çok şey görebilirsiniz” (s.14) diyerek bizi *toplumsal bir olgu olarak kayırmacılığı* futbol alanlarındaki yanasımını görmeye davet etmiştir. Toplumsal ilişki ağı içinde ortaya çıkan kayırmacılığın (Erdem, 2010: 2) toplumsal değerler hakkında önemli ipuçları barındıran bir alandaki –futbol- varlığını araştırmak önem arz etmektedir.

Bu araştırma kapsamında merak edilen temel husus, tüm dünyada en popüler spor dalı olma özelliğini bünyesinde taşıyan futbolda, kayırmacı edimlerin var olup olmadığı, eğer varsa hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda ortaya çıktığı gibi soruların yanıtlarıdır. Nitekim Talimciler’in (2005: 376) de altını çizdiği gibi futbol, toplumsal yaşam içerisinde bir ‘minyatür’ model olarak işlev görmekte ve futbol üzerinden toplumsal yaşama bir

takım rol ve değer transferleri gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle sosyolojik arka planı olan kayırmacı ilişkilerin, toplumsal hayatta önemli bir yeri olan futboldaki görünümü merak konusudur.

Ülkemizde ilgili alan yazında kayırmacılık, nepotizm ve kronizm konulu çalışmaların daha çok aile işletmelerindeki uygulamaları üzerine odaklandığı dikkati çekmektedir (Asunakutlu ve Avcı, 2010; Büte ve Tekaraslan, 2010; Erdem ve diğ., 2013a, Keleş ve diğ., 2011; Özler ve diğ., 2007, Yücel ve Özkalan, 2012). Aile işletmelerinin dışında eğitim sistemi, okul yönetimleri ve üniversitelerdeki kayırma pratiklerini inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Argon, 2016; Aydoğan, 2009; Aydoğan, 2012; Çelik ve Erdem, 2012; Erdem ve Meriç, 2013; Polat ve Kazak, 2014). Kayırmacılık temelli araştırmaların yoğunlaştığı bu çalışmalar dışında devlet hastanelerinde (Karakose, 2014), konaklama ve otel işletmelerinde (Düz, 2012; Erdem ve diğ. 2013b), kamu bankalarında (Büte, 2011a; Büte, 2011c), hastanelerde (İşçi ve diğ., 2013) polis teşkilatında (Mutlu, 2000) kayırma pratiklerini ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Toplumsal yapımız nedeniyle kayırmacılığın ele alındığı bir diğer bağlam ise daha çok kamu yönetimi, bürokrasi ve personel sistemimizdir (Çulpan, 1980; Fındıkcı, 2013; Kurtoğlu, 2012; Şen, 1995; Yıldırım, 2013; Yılmaz ve Kılavuz, 2002;). Kayırmacılık, nepotizm ve kronizm günümüz iş dünyasının tüm sektörlerinde görülebilen, oldukça yaygın bir davranış haline gelmiştir (Keleş ve diğ., 2011). Spor Bu çalışmalar kayırmacılığın varlığını, boyutlarını ve etkilerini ortaya koymasından son derece anlamlı ve değerlidir. Fakat kayırmacılık temalı akademik çalışmaların spor ortamlarındaki pratiklerini incelemede yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Türkçe alanyazında, konuyla ilgili olarak Kavasoglu, Özer ve Yenel'in (2016) mücadele sporları üzerinden sporda favoritizmi ele aldığı çalışma dışında herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Futbol ise hem yaygınlığı hem de popülerliği bakımından toplumsal yapı hakkında önemli göstergeler taşıması bakımından diğer sporlar dallarından ayrılmaktadır. Bu nedenle kayırmacı pratikleri futbol özelinden okumak, hem futbol kültürünü oluşturan toplumsal değerler hakkında yorum yapma şansı sunacak hem de spor bilimleri literatürüne katkı sağlayacaktır.

Sporun sosyolojik boyutları her hâlükârda içinde yapıldığı toplumla ilintilidir ve toplumsal boyutu göz ardı edilen spor sadece yapılan aktivitelere indirgenmiş olur (Talimciler, 2014: 34). Bora (2013) bu tahlil biçimlerini sıraladıktan sonra ise buralara bakarak "toplum" hakkında çok şey öğrenilebileceğinden bahseder (s21). Bir futbol maçını büyüleyici

buluyorsak, bu sadece bizi oyaladığı için değil, toplumlarımızın merkezi değerlerini yoğunlaşmış bir biçimde görünür kılmasındandır (Bromberger, 2015: 41). Nitekim futbol, oynanan oyunun ötesinde pek çok şeyle ilintilendirilen ve anlamlandırılan bir oyun halini almıştır. İnsanoğluna bir oyun olmanın ötesinde eğlence, iktidar, güç, üzüntü, sevinç, ulusal onur ve hepsinden de öte kendi kimliklerini, kendilerini bulabildikleri bir dünyanın anahtarını sunmaktadır (Talimciler, 2008).

Futbolun diğer spor dalları üzerindeki ezici gücü ve popülaritesi onun yönetimiyle ilgili aksaklıkların ve ulaşması istenilen ideallerin tartışılmasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu noktada örgütsel manada futbolun yönetiminin sorumlu kanadını oluşturan Türkiye Futbol Federasyonu ve onun sahalardaki temsilcisi, yani oyunun yöneticisi konumunda olan futbol hakemleri karşımıza çıkmaktadır. Kayırmacılıkla ilgili temel kavramların açıklandığı yukarıdaki kısımda, bu eylemin toplumsal-gündelik hayatın pek çok alanına nüfuz ettiği görülmektedir. Futbolla ilgili alan yazına bakıldığında ise futbolun toplumda olup bitenlerden ayrı ele alınamayacağı vurgusu göze çarpmaktadır. Bu saiklerden yola çıkarak, futboldaki başarısızlığımızı ve futbolun yönetimindeki sorunları kayırmacılık lensleriyle¹¹ okumak faydalı ve farklı bir analiz şansı sunacaktır.

Bu çalışma iki temel soruya cevap aramaktadır. Bunlardan ilki, hakemler kayırmacılık temelli davranır mı, eğer davranırsa bunu hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda yapar? Bir diğeri ise Merkez Hakem Kurulu hakem atamalarında ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergiler mi, eğer sergilerse bunu hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda yapar? Bu temel iki soruya yanıt aramak bizi, destek bir takım araştırma sorularına yönlendirmektedir: futboldaki iktidar ilişkileri hakemler üzerinde nasıl bir baskı oluşturmaktadır? Bu baskı unsurları hakemlerin adilliğini nasıl etkilemektedir? Kültürel pratiklerimiz ile futboldaki kayırmacılık arasında nasıl bir bağ vardır? Oyun olmanın ötesine geçerek bir takım güç ve iktidar ilişkilerinin oluşmasına ve meşrulaşmasına katkıda bulunmak sureti ile toplumsal bir fenomen haline gelen futbol (Talimciler, 2014: 206) üzerinden kayırmacı kültür kalıplarını okumanın alan yazında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle futbolun toplumsalın orta yerindeki açıklanmaya çalışacak ardından futbol hakemleri ile ilgili yapılmış yerli ve yabancı literatürün bir özeti sunulacaktır.

¹¹ Canan Koca'nın ifadesidir.

2.6.1. Futbol: doğuşu ve cazibesi

“Futbol yaşamın ta kendisidir.” (Talimciler ve Can, 2012b: 256).

Spor, günümüzün en eski ve önemli toplumsal kurumlarından biridir (Fişek, 1985: 22). Futbol ise, diğer spor dallarından hem daha yaygın hem de daha simgesel bir toplumsal ifade kanalı açarak gelişebildiği için, yüklenmiş olduğu anlamlarda bu ölçüde diğer spor dallarına nazaran toplumsal yaşama yansımaları daha fazla olmuştur (Talimciler, 2014: 199). Spor genelinde futbol iktidarının oluşmasındaki en önemli etkenlerin başında bu oyunun günümüz toplumlarında çok büyük kitleleri yakından ilgilendirmesi gelmektedir. İnsanlar ait oldukları toplumsal sınıflar ne olursa olsun, futbol dünyasına etkin bir biçimde katılma olanağı bulabilmektedir (Sert, 2000: 149-150).

Top oyunları en eski çağlardan itibaren dünyanın hemen her kösesine yayılmıştır: Kolomb öncesi Orta Amerika'dan eski Çin'e, firavunların Mısır'ından Eskimolara. Bu top oyunları arasında tarihsel bir bağ yoktur, her biri diğerinden bağımsız bir biçimde gelişmiştir. İnsanlar bu oyunlar aracılığıyla aynı anda birden fazla ihtiyacını gidermiştir (Stemmler, 2000: 10). 21. yüzyılın oyunu olarak nitelendirilen futbolun ortaya çıkış zamanı kesin olarak bilinmese de bu oyunun her zaman, her yerde oynanabilecek yapısı, tarihinin, insanlığı ilk dönemine kadar uzanabileceğini göstermektedir (Albayrak, 2011: 7). Afrika'nın balta girmemiş ormanlarında yaşayan en ilkel kabilelerde insan kurukafalarını ayakla tekmelemek suretiyle bir garip oyun oynadığına dahi rastlanmıştır. Ünlü Yunan şairi Homeros (M.Ö. 8. yy.) ünlü eseri “Odisea”da, top oyunlarından bahseder. Sparta'da, 30 yaşına kadar delikanlıların sınıflara ayrılarak tecrübeli oyuncuların nezaretinde top oynadıkları bilinir. Sümerlilerin de ayakla oynadıkları bir top oyunundan bahseden tarihi belgeler mevcuttur (Arıpınar, 1992: 7).

Futbolun ilk nerede başladığı sorusuyla başlayan araştırma kaçınılmaz olarak kronolojik tarih temelinden hareket edecektir. Futbolla ilgili literatürde futbol M.Ö. 5000-2500 arasında Çin'de ve benzer tarihlerde Mısır'da başladığını belirtmektedir. Futbol tarihiyle ilgili yapıtlara bakıldığında, sunumlarda Çin'den sonra Japonya'ya ve ardından Mısır'a geçildiği görülür. Günümüz futbolu resmi olarak 19. yüzyılın sonunda, zaten yukarıda belirtilen tarihsel gelişmelerin sonucunda, İngiltere'de çıkmıştır (Erdoğan, 2008). Galeano (2014: 53) da futbolun kökeninden bahsederken, Çinliler'in bugün Adidas'ın ürettiği

toplara benzeyen toplarla oynadığına, eski zamanlarda Mısırlıların ve Japonların topu tekmeleyerek oynadıklarının bilindiğine, Milattan beş yüzyıl önceye ait bir Antik Yunan mezarının mermerinde bir adamı, topa diziyle vururken görüldüğüne ve Hz İsa ve havarileri çarşıta eziyet çekerek ölürken Romalıların futbola oldukça benzeyen bir oyunu oynadıklarını kesin olarak bilindiğini vurgular.

Eski Türklerin de “Tepük” oyununu belirli aralıklarla karşılıklı dikilmiş mızrakların arasından, topu ayakla vurmak suretiyle geçirerek sayı kazanma esasına göre oynadıkları bilinmektedir ve belgeler tepük ile günümüz modern futbolu arasındaki yakınlığı ifade eder (Arıpınar, 1992: 8). Yıldırım (1996) tepük oyununun herhangi bir kültürün ürünü olarak yansıtmanın mevcut bilgilerle doğru olmayacağı kanaatindedir ancak futbol ve benzeri ayaktopu oyununun erken dönem Türk kültür çevrelerinde de biliniyor ve hatta “iyi oynanıyor” olmasının önemli olduğunu da altını çizmektedir. Görüldüğü gibi pek çok farklı dönemde ve kültürde futbol ve futbola benzer bir takım oyunların oynandığı anlaşılmaktadır.

Futbolun günümüzdeki biçimini –oyun kuralları ve örgütsel yapısı bakımından- kazanması, özellikle İngiltere adalarında gerçekleşmiştir. Adalarda öncelikle aristokrat ortamlarda – okullarda- yeşerip, zenginler tarafından dal budak saldıktan sonra, özellikle Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi ile hızla gelişen fabrikalaşma ve buna bağlı olarak oluşan hızlı kentleşme ile toplumdaki egemen güçlerin spora ve futbola olan bakış açılarını da değiştirmiştir (Sert, 2000: 70). Futbol, oyun olarak doğduğundan beri, hep geniş kitlelerin ilgisiyle karşılaşmıştır. Önceleri, yüzlerce kişinin birlikte oynayabildiği, kuralları olmayan, yaralanmalar ve sakatlıklarla sonuçlanan, tarihsel süreç içinde defalarca yasaklamalara maruz kalmış bir oyun olan futbol, çok kabaca söylenirse kapitalizmin doğuşu ile birlikte kurallara daha bir sıkı şekilde bağlanmaya başlamıştır (Aydın ve diğ., 2008). Futbol, 19. yüzyılda, İngiliz okullarında kural sisteminin formüle edilmesinden uluslararası medyanın eğlence ağına eklenmesine dek toplumsal, politik ve kültürel gelişmelerin aksettiği veya kolektif özlemlere ve çelişiklere yansıyan bir aynadır (Horak ve Reiter, 2015: 19). Futbol modern anlamda ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmasına rağmen bugün dünyanın hemen her ülkesinde milli bir spor dalı olarak diğer spor dallarının önüne geçmiştir. Futbolun yaklaşık yüz elli yıl içerisinde tüm dünyada kat ettiği bu aşamayı başka hiçbir toplumsal etkinlik (sinema, tiyatro, müzik vb.) başaramamıştır (Talimciler, 2015: 102).

Fişek (1985: 47) dünyanın her yerinde olduğu gibi, Türkiye'ye de futbolun, İngiliz denizcilerinin, diplomat ailelerinin, tüccarların tanıtımıyla girdiğinin altını çizer. Ülkemiz topraklarında ilk futbol maçının 1875 yılında Selanik'te oynandığı anlaşılmaktadır. 1877 yılında ise İzmir'in Bornova çayırıları futbolla tanışmıştır, 1894 yılında İzmir'de ilk futbol kulübü İngilizler tarafından "Football Club Smyrna" adıyla kurulmuştur 1903 yılında kurulan "Constantinople Football Ligue" (İstanbul Futbol Ligi) ile futbol tam anlamıyla Türkiye'ye gelmiştir ve Mekteb-î Sultanî öğrencilerinin ayaktopu oynama mücadeleleri ile tohumları atılan, daha sonraları "Galatasaray" adı ile anılacak olan takım ise İstanbul Futbol Ligi'ne katılan ilk kulüp olma şerefine erişmiştir (Arıpınar, 1992: 11, 15).

II. Meşrutiyet'ten 1908'e kadar Türkiye'de spor yapmak hem padişahın baskısı, hem de muhafazakârların tutumu nedeniyle hemen hemen olanaksız gibiydi (Aksoy, 2015: 338). Fakat Osmanlı'da siyasal iktidarın tüm yasaklamalarına karşın futbol, yine iktidara yakın – saraya orduya adam yetiştiren- okullarda yeşermiş, buralardan da topluma yayılmıştır (Sert, 2000: 87). Futbol Türkiye'ye İstanbul'dan girmiştir, Meşrutiyet'in çalkantıları daha çok gayri Müslimlerden oluşan futbol takımlarının doğuşuna yol açmıştır. Ama İstanbullular, iyi futbolun ilk örneklerini İngiliz işgalci askerlerden görmüşlerdir (Küçük, 2006: 17). Fuad Hüsnü Bey, Reşat Danyal Bey, Hafız Mustafa Bey, Kemani Nuri Bey, Tamburacı Osman Pehlivan ve arkadaşları, 1901'de hem ilk İstanbul takımını hem de ilk Türk takımını kurmuşlardır: Black Stocking (Kozanoğlu, 1990: 191). Black Stocking, yasaklara rağmen kurulan ilk kulüp olmasının yanında, kulübe öncülük edenlerin sıradan insanlar olmamaları ilginçtir. Bunun yanı sıra kulübü kuran insanların bir futbol takımı kurmayı, futbol sevgisi kadar "yabancılara duman attırmak" için istiyor olmaları da dikkat çekicidir (Gökaçtı, 2008: 29). Bu bağlamda futbolun psikolojik olarak Batı karşısında yaşanan ezikliği ve geri kalmışlık halet-i ruhiyesini yenebilmenin ve Türklerin de onlarla eşit özelliklere ve yeteneklere sahip olduklarını gösterebilmenin çabası olarak nitekendirilebilir (Gökaçtı, 2008: 9).

Türkiye'nin ilk "futbol ligi" dört yabancı takımlı bir yapı, Moda, Elpis, İmogene ve Kadıköy (Union) kulüplerinin kurdukları İstanbul Futbol Birliği'dir. 1903 yılında kurulan bu yapıya, 1905'de yerli Galatasaray, 1908'de yerli Fenerbahçe katılmıştır (Fişek, 1985: 52). 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla ülkeye gelen serbesti arasında dernekler kurulmasının da bulunması karşısında, istibdatın en ağır yaşandığı taht şehri İstanbul başta olmak üzere birçok yerde spor kulüplerinin kurulması ve onlara bağlı takımların peş peşe çıkmasını

sağlamıştır (Atabeyoğlu, 2001: 8). İstanbul kentinin bu üç büyük takımı, Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş, Türkiye geneline yayılmış taraftar profilleriyle ve bunlar üzerindeki etkinlikleriyle futbolun iktidarını paylaşmaktadırlar (Sert, 2000: 149).

Futbol, bu topraklar üzerinde oynanmaya başlandığı ilk günden itibaren büyük bir tutku ile benimsenmiştir. Bu tutkunun sınırları kısa zamanda İzmir ve İstanbul dışarısına taşmış ve Türkiye'deki her türlü spor algısının önüne geçmeyi başarmıştır. Özellikle 1980 sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler sonrasında futbol, bu topraklar üzerinde de daha farklı bir konuma oturmuştur. Türkiye'de futbolun, politik, medyatik ve ekonomik meşrulaştırma süreçlerine yapmış olduğu katkıların ve toplumsal yaşama olan etkileri (Talimciler, 2005: 12) olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla futbol, kitleleri günlük hayatın sıkıntılı ve tek düze gerçekliğinden bir süreliğine de olsa uzaklaştıran oyalama araçlarından biridir. Dünya üzerindeki milyonlarca futbolsever, tuttıkları takımın galibiyeti veya yenilgisiyle kendilerini meşgul etmekten haz duymaktadır (Özsoy, 2014).

Önder'in (2006: 25) de belirttiği gibi, başta futbol olmak üzere tüm spor dallarının farklı derecelerde, toplumsal yaşamın hemen her alanı ile yakın ilişkisi vardır. Bayatlı (2006) için futbol toplumsal bir spordur ve futbol en fakirinden en zenginine kadar herkesin her yerde, üstelik üzerindeki giysi ve normal ayakkabısı ile oynayabileceği bir spor olmasının avantajı ile bütün topluma hitap etmektedir. Bu nedenle dünyanın en eski olgularından birisi olan sporu, içinde yapıldığı doğal ortamından ve toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünemeyiz (Talimciler, 2015: 16). Zira bugün yılda üç milyardan fazla insanın ilgilendiği ve takip ettiği bir eylem olarak futbol sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal süreçlerin merkezinde yer almaktadır (Şeker ve Gölcü, 2008).

Futbolun başarısının temel nedeni yaygın kabul görmesinden kaynaklanmaktadır. Futbol hayli geniş tabanından (dünyanın her yerinden ve her kesiminden olan insanlardan) önemli ölçüde destek görmektedir (Talimciler, 2014: 50). Bir top ve düz bir alan bulunmasının oynamak için yeterli olduğu tek takım sporu futboldur. Kuralları açısından karmaşık olmaması, ayakla oynanması, görsel seyir zevki vermesi futbolun diğer branşlara göre ilgi çekme konusunda üstünlük sağlamasının nedenlerinden sadece bir kaçıdır. Bu üstünlük günümüzde her alanda, üstelik gittikçe açılan bir farkla devam etmektedir (Özsoy, 2009). Bora (2013: 23) ise futbolun cazibesini, dinamik, her türlü sürprizlere açık, heyecanlı bir

oyun olmasına, her ortamda sohbet ve tanışma olanağı sınan güçlü bir sosyal ve kültürel bağ unsuru olmasına bağlar.

2.6.2. Futbolun endüstriyellesmesi

Modern futbolun dünya üzerinde bir bedensel, duygusal ve ekonomik eylem olarak ne kadar kişiyi etkilediğini bilebilmek imkansız. Gerek beslediği ekonominin devasalığı, gerekse her yerde her an futbol üzerinden yaratılan küçüklü büyüklü kitlesel olayların çeşitliliği sebebiyle, küresel boyuttaki etkisi ve sosyal sonuçları da her gün yeni verilerle şekil değiştirmektedir (Yurdesin, 2005). Özetle, futbolun modern bir oyun olarak ortaya çıkmasından bu yana oldukça değiştiği ve bu değişim sürecinin farklı aktörleri ortaya çıkardığı söylenebilir (Aydın ve diğ., 2008).

Modern futbol kapitalizmin, endüstriyellemenin ve rasyonellenmenin bir sonucudur ve pek çok yaşam alanının ticarileşmesinin bir göstergesidir (Alver, 2008). Futbol, artık oynanan bir oyun olmaktan çok seyredilir ya da izlenir bir kapitalist etkinlik olarak düşünülmekte ve bu çerçevede, kapitalizmin işlerliğine hizmet etmektedir (Kılınç, 2008). Öyle ki dünya genelinde milyarlarca izleyici tarafından takip edilen futbol, günümüzde popüler kültürün önemli unsurlarından biridir. Profesyonelleşmeyle birlikte oyunsal içeriğinden gittikçe uzaklaşan futbol, kendi ekonomisine sahip bir sektör haline gelmiştir (Şen, 2008: 71).

Diğer birçok insan pratiğinde olduğu gibi, futbol da, hem önceki tarihsel yönetimsel faaliyetlerin hem de geleneksel oyunun parçasıydı. Kapitalist güç (iktidar) futbolu hem yönetimsel faaliyet olarak yeniden biçimlendirmiş hem de, halkın ortak mülkiyetindeki konumunu da, futbolu sokaktan alarak, kendi özel mülkiyetine geçirmiştir (Erdoğan, 2008). Uzun yıllar önce İngilizler tarafından icat edildiği varsayılan ve bugün bilinen formatına getirilen futbol, sadece eğlence bir oyun değildir. Elbette ki içerisinde hâlâ eğlence unsurunu fazlasıyla barındırmaktadır fakat bugün bu eğlenceye çok ciddi ticari getiriler de eklenmiş durumdadır. Futbol günden güne daha da ticari ve ekonomik bir hal almaktadır (Burak, 2008: 32). Endüstriyel futbol ile futbol oyununun kendisi, kapitalist dünyanın nesnesi haline gelmiştir (Aydın ve diğ., 2008). Gölgede ve Güneşte Futbol kitabının yazarı Eduardo Galeano (2014) da “futbolun öyküsü zevkten zorunluluğa uzanan hüzünlü bir öyküdür” (s21) diyerek sporun endüstriye dönüşmesiyle birlikte günümüzün en

kârlı gösterilerinden biri olduğuna değinir. Kısacası halkın oyunu olarak ortaya çıkan futbol, zaman içinde kabuk değiştirmeye başlamış ve günümüzde endüstriyel futbol adı altında bir iş organizasyonuna dönüşmüştür (Talimciler, 2008). Bu noktada futbol meselesi basitçe bir şeyden hoşlanmanın ya da güzel vakit geçirmenin çokça ötesindedir. Liverpool'un 60'lı yıllardaki efsanevi menajeri Bill Sankly'nin kısa ve öz şekilde ifade ettiği gibi: "Futbolda maçın sonucu ölüm kalım meselesidir derler. Siz aynı fikirde olmayabilirsiniz. Oysa yanılıyorlar; bundan çok daha fazlasıdır" (Roux, 2013: 8). Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi kapitalist üretim ilişkilerinin futbolu endüstriyel bağlama taşınmasıyla birlikte futbol tüm dünyada seyirlik zevkinin dışında insanları cezbeden ve sonucunu mutlak galibiyete endeksleyen bu galibiyet olmadığı takdirde pek çok kapitalist üretim aracının da zarara uğradığı bir oyun halini almıştır. Futbol ve futbol dünyası üzerinden yürütülen rekabet, başarı, mücadele etme, en iyiye ulaşma duygusu ve kazanma tutkusu ile kapitalist ekonomi arasında vazgeçilmez bir birliktelik söz konusudur (Talimciler, 2005: 18).

Gölgede ve Güneşte Futbol kitabının yazarı Eduardo Galeano (2014) "futbolun öyküsü zevkten zorunluluğa uzanan hüznü bir öyküdür" (s21) diyerek sporun endüstriye dönüşmesiyle birlikte günümüzün en kârlı gösterilerinden biri olduğuna değinir. Bilindiği gibi spor, içinde bulunduğumuz dönemde bir kitlesel tüketim ajanı olarak kapitalist ekonominin dişlileri için vazgeçilmez bir yer işgal etmektedir (Talimciler, 2015: 63). Bu vazgeçilmez yerin nasıl bir tutku ile oluşturulduğunu anlamak oldukça kolaydır. Örneğin Kuper (2014) "Bir söylentiye göre, parası olan Napolili önce kendine yiyecek bir şey alır, sonra futbol maçına gider ve arta kalan parası olursa da kendine oturacağı bir ev ararmış. Brezilya'da ise en küçük köyde bile mutlaka bir kilise ve bir futbol sahası bulunmuş – belki kilise olmayabilir ama futbol sahası olduğundan eminim-" (s.33) diyerek futbolun pek çok insanın yaşamındaki yerine gayet yalın ve dikkat çekici bir biçimde göndermede bulunmaktadır. Akşar (2005: 3) da benzer bir perspektifle futbolun gündelik hayatımızın içine nasıl köklü bir biçimde işlediğinin ve hayatımızı nasıl sarıp sarmaladığını benzer bir inceliğe anlatmaktadır:

"Bugün futbol; sırtımızdaki forma, boynumuzdaki kaşkol, soframızdaki tabak, yatağımızdaki çarşaf, cebimizdeki kredi kartı, milyarlar verdiğimiz yıllık combine kartı, evimizdeki tv, aylık aboneliği olduğumuz dergi, umudumuzu bağladığımız bir şans oyunu, milyon dolarların döndüğü yayın ihaleleridir. Kısacası yaşamımızın her alanında ve her anında yanı başımızda gördüğümüz bir meta olmuştur futbol... üç milyarın üzerinde insandan aynı yoğunlukta ilgi ve talep görebilen; globalleşen

dünyamızın en tanınmış markası Coca Cola'yı bile popülaritede gölgede bırakan, bir tüketim ekonomisidir bugün futbol..."

Trilyonların dönmekte olduğu futbol artık basit bir oyun olmaktan çık(arıl)mış dünya ekonomisi içinde 56 katrilyonluk bir gelir kaynağı haline gelmiştir (Talimciler, 2008). Bu bağlamda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kitlelerin en fazla rağbet ettiği spor branşı olan ve endüstrileşen "futbol", profesyonel anlamda günümüzde "spor" kavramı ile neredeyse özdeşleşir hale gelmiştir (Özsoy, 2009).

Ekonomik rantı bu denli yüksek olan bir oyunda mutlak galibiyet isteği, ne olursa olsun kazanmanın kutsandığı, hangi türlü olursa olsun kaybetmenin yerildiği bir anlayış doğurmuştur. Talimciler'in (2008) de altını çizdiği gibi artık, şerefli mağlubiyetlerin ya da ikinciliklerin bir önemi yoktur. Ne pahasına olursa olsun kazananın ve kazanmanın öne çıkartıldığı değer kalıpları spor ortamından, toplumsal yaşamın içerisine yollanmaktadır. Bizim perspektifimize göre bu kazanma hırsı ve beraberinde getirdiği güce sahip olma, iktidarı elinde tutuma arzusu ise kayırmacı ilişkiler için oldukça önemli bir sermayedir. Nitekim güce yakın durmanın derinlikli anlamına baktığımızda himayeci, kollamacı ilişkilere kapı araladığını görürüz. Güçlünün yanında olmanın kazanımları olduğu gibi, koruyanın isteklerini yerine getirme noktasında bir takım bedelleri de bulunmaktadır. Zira başarının her şey olduğu bir düstur haline gelince, "her şey için her değeri" feda edenlerin rol-model haline gelmesinin önü açılmıştır (Talimciler ve Can, 2012b: 316).

2.6.3. Futbol ve siyaset ilişkisi

Bir oyun, milyarlarca insan için önemli olduğu takdirde sadece bir oyun olmaktan çıkar. Futbol asla sadece futbol değildir. Savaşlar çıkmasına ve devrimler yapılmasına neden olur, mafyayı ve diktatörleri adeta büyüler (Kuper, 2014: 34). Simon Kuper'in çalışmasının da ortaya koyduğu gibi, tarih boyunca futbol politikayı, politika da futbolu etkilemiştir. Ve bu etki, günümüzde yoğun bir şekilde devam etmektedir (Akşar, 2005: 11).

Her hâkim düzen, hâkimiyetini yerleştirebilmek, ayakta kalabilmek ve iktidarını sürdürebilmek için astlarına, hayatlarını anlamlandırarak bir takım şeyler sunmak zorundadır. Spor, bu eğlence/anlamlandırma türlerinden birisidir. 19. yüzyılda spor çeşitli amaçlar doğrultusunda yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise tüm dünyada futbolun spor olgusunun önüne geçtiğini görmekteyiz (Talimciler, 2008). Bu nedenle

futbol sadece ekonomik boyutuyla değil aynı zamanda kitleleri etkileyen potansiyel gücü bakımından, öteden beri politik alan tarafından kullanılmak istenmiş ve iktidarların, sistemi yeniden üretme talepleri noktasında ideolojik olarak kullanılmıştır (Sen, 2013). Bu açıdan futbol siyasetin bir parçası, hatta siyasetin sürdürülme araçlarından birisidir (Okuyan, 2006: 104).

20. yüzyılın başından itibaren spor kulüplerinin, özellikle de İstanbul'da kurulmuş olanların, köklü geçmişleri, üyelerinin sosyal statüsü ve rejimle yakın ilişkileri ya da yarışmacı takımlarının diğer kulüp takımlarına göre daha başarılı olması gibi sebeplerle Türkiye spor sistemi içinde belirgin bir ağırlıkları olagelmıştır (Akın, 2005). Günümüz futbol kültüründe üç büyükler hegemonyasının varlığını ve futbol-siyaset ilişkisini anlamlandırmak için, bu tarihsel arka plan aydınlatıcıdır.

Futbolun özellikle seyirci potansiyelinin diğer spor dallarına göre büyük olması, toplum üzerinde politik tasarruflarda bulunmak isteyen kişilerin iştahını kabartmaktadır (Sen, 2013). Talimciler (2014: 13), futbol yönetimlerinin kendi ekonomik çıkarları için siyasetle sürekli dirsek teması içinde olduğunu unutulmaması gerektiğinden bahseder. Futbolun ekonomik rantı yükseldikçe bu ranttan pay almak isteyen yasa dışı unsurlar da, oyuna daha aktif bir şekilde müdahil olmaya başlamışlardır. Özdağ ve arkadaşlarına (2011) göre ise, siyaset futbola popülerlik kazandıran etkenlerden biri dir ve siyaset futbolda çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Özellikle siyaset, futbol kulüplerinin ve kulüp yöneticilerinin iktidar mücadelelerinde kullanılmakta ya da futbol, siyasi arenadaki mücadelelerde reklam malzemesi olarak tercih edilmektedir. Bu noktada Erdoğan (2008), futbolun otorite, istisna, kaynak, kolaylık, kayırma ve imtiyaz için siyasal desteğe ihtiyacı olması nedeniyle, politikacılarla, ekonomik ve diğer çıkar gruplarıyla daima ilişkide olduğuna vurgu yapar. Kılıç'a (2011: 113) göre ise, siyaset ve futbolun ayrı dünyaların kavramı olmasına rağmen Türkiye'de oynanmaya başlayan ilk günden itibaren iç içe geçmiş durumdadır.

Futbolun kitleselleştiği, profesyonelleştiği ve ticarileşmeye başladığı dönemlerde, siyasetin oyuna müdahalesinin artması ve 2. ve 3. liglerdeki takımlarla ilişkisi bulunan milletvekillerinin, seçildikleri ilin takımının profesyonel liglerde yer alması için başta federasyon başkanı olmak üzere ilgili yerlere baskı yapmasına yol açmıştır (Kılıç, 2011: 118). Siyasetçiler futbol kulüplerini seçimlerde propaganda aracı olarak kullanırken,

siyasilerin verdiği ekonomik, sosyal ve siyasi güçten faydalanmak isteyen futbol kulüpleri, menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş, bu menfaat ilişkisinde siyasetten de faydalanma yolunu seçmişlerdir (Karataş, 2014). Böylelikle futbol ve siyaset arasındaki girift ilişki her geçen gün bağını arttırarak ilerlemiştir. Günümüzde ise futbol federasyonu başkanlığı seçimleri ve futbol kulüplerinin yöneticiliği boyutlarında siyasi tahakkümün etkisini görmek mümkündür.

Futbol basit bir oyundur; ama tartışmacıları en küçük ayrıntıda bile anlaşmazlığa düşüp saatlerce birbirlerini yiyebilir. Futbol basit bir oyundur; ama her türlü erdem ve kötülük gerçek içeriğini onun dolayımıyla bulur (Çulhanoğlu, 2006: 44). Sermaye ve siyaset işin içine girince futbolda bozulma başladığını düşünen Yücelman'a (2006: 144, 146) göre Türkiye'de her alanda bir kirlenme var, siyasette, ekonomik hayatta ve sporda kirlenme var ve futbolu bunun dışında tutmak mümkün değildir. Zira futbol, bu dünyanın adaletsizliklerini ve yanlışlarını örtmez, tam tersine bazen de o dikdörtgen biçimindeki oyun alanında bu durumu görünür kılar (Gökaçtı, 2008: 18). Bu açıdan futboldaki hakim kültürde kayırmacı pratikler nasıl bir yer kaplamaktadır, hangi gerekçelerle, hangi boyutlarda ve hangi meşruiyet biçimleri ile temsil edilmektedir sorularının yanıtlarını bulmaya çalışmak bu araştırmanın yazınsal çabasını oluşturmaktadır.

2.6.4. Futbol ve medya ilişkisi

Futbola hasredilen ilgi, başka spor dallarıyla kıyaslanamayacak kadar kitleseldir ve spor gündemi futbolun mutlak egemenliğindedir (Bora ve Erdoğan, 2015: 224). Bu nedenle ekonomik, kültürel ve politik bir fenomen olarak spor/futbol, medya için son derece önemli bir tüketim alanı oluşturmaktadır (Talismciler, 2015: 56). Öyle ki, sporun/futbolun endüstrileşmesindeki en önemli unsur medyadır. Günümüzde egemen toplumsal söylem ve temsil aracı olarak bilhassa televizyonun bu süreçteki rolü tartışmasızdır. Bugün yüz milyonlarca insan için spor/futbol ne doğrudan içinde yer alınan ne de stadyumlarda birebir seyredilen bir etkinlik değil, medya özellikle de televizyon dolayımıyla yaşanan bir deneyimdir (Gölkalp, 2005).

Futbolun sosyal yapı ile kurmuş olduğu değerler transferinde medya çok önemli bir yer işgal etmektedir. Medyanın kullanmış olduğu dil aracılığı ile var olan güç ve iktidar ilişkisi sürdürülmektedir (Talismciler, 2015: 161). En fazla ilgi gören ve adeta bir endüstri kolu

haline gelen futbolun baskın yapısı, gazete ve diğer basılı yayınlarda olduğu gibi televizyonda da diğer spor dallarına hayat hakkı tanımamaktadır. Kanallar, tamamen ticari kaygıların sonucu yüksek izlenme oranı (reyting) elde etmek amacıyla üç büyük kulüp olarak adlandırılan Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'ın taraftarlarına yönelik tek tip programlar hazırlamaktadır (Özsoy, 2014). Bu açıdan medya, Türkiye'deki futbol iktidarının kurumsallaşmasında son derece etkili bir ajan konumundadır (Talimciler, 2014: 40). Bu kurumsallaşmaya baktığımızda 3 büyüklerin mutlak hükümranlığı görülmektedir. Altını çizmenin şart olduğu bir diğer konu ise, futbol programlarında 3 büyükler lehine ve aleyhine yapılan hatalar temelinde yapılan hakem eleştirileridir.

Özsoy'a (2014) göre televizyonlardaki yorumcuların arasında futbol hakemleri de vazgeçilmez bir unsur olarak programlarda yer almaktadır. Üst klasmanda görev yaparken yazılı ve sözlü basında eleştirilen birçok futbol hakemi, 1990'lı yıllardan itibaren özel televizyonların açılmasıyla birlikte sayıları artan futbol programlarında "kritik pozisyonları yorumlamak ve hakemleri değerlendirmek" amacıyla görev almaya başlamıştır. Talimciler (2014: 124) futbol dünyasını şekillendiren bu programlardaki yorumcuları Türk futbolu ve onun geleceği adına sürekli konuşan ve çoğu zaman da "*boş ve yanlış*" konuşan kişiler olarak nitelemektedir. UEFA Hakem Komitesi Üyesi ve TFF Merkez Hakem Kurulu eğitimcisi Jaap Uilenberg (2013) ise benzer olarak, Türkiye'deki hakem yorumcularıyla ilgili şunları ifade etmektedir (aktaran Özsoy, 2014) :

"Dünyanın bütün liglerinde hakemler eleştirilir. Ancak Türkiye'de bu bazen rahatsız edici boyutlara ulaşabiliyor. Fair-play yani 'adil oyun' diyoruz, bu eleştiriler de adil olmalı. Eğer doğru bir eleştiriye zaten bunu hakemlerimiz alıyor. Ancak Türkiye'de eski ve ünlü hakemler farklı yönde eleştiriyorlar ve bu hakemlik camiasına zarar veriyor. Eski ve ünlü hakemlerin hakemlik yaptığı dönemle şu andaki hakemlik arasında bayağı bir farklar var. Futbol çok değişti, hakemlik çok değişti." (s.3).

Medyada, hakem eleştirilerinin yanı sıra TFF ve MHK'yi gündeme alan ve futboldaki *adam kayırma* ya da *ahbap çavuş ilişkilerini* merkeze alan haber oldukça fazladır. Hakem hataları, hakemin yanlı-tarafli tutumu şeklinde temalandırabileceğimiz bu haberler analiz edildiğinde futbolda *adam kayırmacılığın* Türk hakemliğinin ve futbolunun temel bir sorunu olarak görüldüğü ve ikili ilişkilere ve gruplaşmalara göre şekillenen bu çarpık yapının düzeltilmesi yönünde eleştirilerin yapıldığı dikkat çeker.

Hakem hatalarına yönelik hakim söylem, *maçın skorunu hakem belirledi* (Dereli, 2016a; Yıldırım, 2015), *skandal hakem hataları, hakem faciası, hakemler bizi resmen doğradı*¹² gibi oyunun niteliğini ve futbolcuların, teknik direktörlerin performansını dikkate almaksızın, hakemleri müsabakanın sonucundan sorumlu tutmaktadır. Hakemleri suçlayan bu dil ve bu algının yaratmış olduğu bakış açısı nedeniyle Demirkol'un (2016) da belirttiği gibi *hakemler hepimizin kullandığı bir kum torbasına dönüşmektedir*. Oysa ki bir spor dalının gelişmesinde ve sevilmesinde hakemlerin büyük rolü vardır. Bir spor dalını sevdiren de ileriye taşıyan da hakemlerdir. Çünkü onlar kuralları ve adaleti uygulamakla yükümlü kişilerdirler (Ecer, 2014). Fakat bunların aksine ülkemizde “Hop hop hakem top hakem!” ya da “Hakeme gözlük başına tarak..!” “İ.ne hakem!” gibi aşına hakaretlere maruz kalan hakemler için övgü dolu tekerlemelere pek rastlanılmamaktadır. Bütün kararlarına itiraz edilen ve üstüne üstlük bütün kararları da yanlış adamdır hakem. Hakemlerin arkalarında. ‘O penaltı verilir mi!’ den tutun da ‘hakem maçı sattı!!’ya varana kadar uzun bir olumsuzluklar listesi bulunmaktadır (Dilek, 2015). Peki niçin hakemlerin bir tarafı kayırdığına dair yerleşik bir inanç söz konusudur. Ya da bu inancın oluşmasında ve sürdürülmesinde medya nasıl bir rol oynamaktadır. Bu sorulara yanıt verebilmek için, futbol müsabakaları ve hakemlik kurumu ile ilgili haberlere bakmakta fayda vardır.

Pek çok maçtan sonra yapılan açıklamalardan; hakemlerin *art niyetli* ya da *yanlı tutumu, hakemlerin taraf tuttuğu, gördüğünü çalmayıp çifte standart yaptıkları*¹³ düdükleriyle nabza göre şerbet verdikleri (Dereli, 2016b) iddia edilmektedir. Böylelikle kritik maçlarda öne çıkan bazı hakemlerin tutarsız ve eyyam kokan yönetimlerinin herkesçe malum olduğu düşünülmektedir (Dereli, 2016b). Nitekim *hakemlerin büyük takımların eleştiri ve tepkilerinden çekindiği, gösterdikleri kartlarla büyük takımları aleni bir şekilde kayırdığı*¹⁴, *hataların reytingi düşük Anadolu takımları aleyhine yapıldığı, takdir haklarının büyük takımlar lehine kullanıldığı, üç büyükler lehine kararların daha kolay*

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.fanatik.com.tr/2015/09/29/tffden-acil-hakem-toplantisi-622498>, <http://www.fotomac.com.tr/Trabzonspor/2016/02/28/avni-akerde-tarihi-protesto>, <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1133212-futbol-faciiasi-yasandi>.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.pusulagazetesi.com.tr/arsiv_7201/kececi-orta-hakem-taraf-tuttu/, <http://denizlidespor.com/2015/12/07/umit-akdagli-musabakanin-hakemi-gosterdigi-yanli-tutum-ile-maci-katletmistir/>, <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1133212-futbol-faciiasi-yasandi>, http://sarkikaraagac.com.tr/haber-4152-%E2%80%99Chakem_taraf_mi_tuttu%E2%80%9D_.html, <http://www.radikal.com.tr/spor/cuneyt-cakir-resmen-taraf-tuttu-1360185/>.

¹⁴ Ömer Üründül ve Turgay Demir'in açıklamaları için bkz. <http://www.fotomac.com.tr/Futbol/2016/02/25/gizli-bir-guc-var>

verildiği¹⁵ yönündeki konular sık sık spor medyasının gündemine taşınmaktadır. Bu noktada medya, büyük kulüplerin avantajlı konuma gelmesinde itici bir güç olarak karşımıza çıkar. Eski bir hakem olan Mutlu Çelik, “Medya kimden yanaysa, hakemler de o kulüpten yana. Kim Kayserispor'dan üç sayfa bahsediyor? Ya da Konyaspor veya Gençlerbirliği'nden. Hakemler aptal mı? Her kanalda, her gazetede Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş var. Medya kimden yanaysa, hakemler de öyle. Kayserispor, Gençlerbirliği ya da Ankaragücü aleyhine olan pozisyonu kaç saniye tartışıyorsunuz? Hangi taraftar gazeteci yazıyor? Güç neredeyse insanlarımız da orada” şeklindeki açıklamalarıyla¹⁶, büyük takımların kollanmasını medyadaki hakim söyle ile ilişkilendirmiştir.

Büyük takımlar ile Anadolu takımlar arasında eşit mücadele ortamının ihlal edilmesinin görünümünden biri de hakemlerin futbolculara adil olmayan yaklaşımda bulunmasıdır. Bu konu hakkında kaleme alınan yazılar, büyük takımların oyuncularına ayrı diğer takımların oyuncularına ayrı muamele yaptığını (Dereli, 2015b) vurgulamakta ve bu durumu “Karabüklü futbolcuya, Antalyalı, Erzurumlu, Diyarbakırlı futbolcuya "Hadi lan oradan" diyebiliyorlar ama aynı cümleleri Fenerli, Galatasaraylı, Beşiktaşlı futbolculara söyleyemiyorlar”¹⁷ Bu nedenle hakemlerin takımların adına göre değil gördüklerine göre karar vermeleri istenmektedir. Bu istekler kulüpler tarafından, biz kimseden kayırma beklemiyoruz, beklentimiz eşit muameledir ya da hakemlerden adaletli davranmalarını istiyoruz¹⁸ sözleriyle dile getirilmektedir.

Süper ligde üst klasman ve FIFA hakemlerin meslekleri, alandaki deyimiyile *düdük asma* olarak bilinen bir yöntemle sona ermektedir. Hakemlerin yeni gelen yönetimle birlikte müsabakalarda görev alamama ve klasman düşürülme bağlamında ortaya çıkabileceği gibi; kulüp yöneticilerinin baskıları nedeniyle de hakemler ani ve istenmedik bir şekilde mesleklerini sonlandırmak zorunda kalmaktadır.¹⁹ Türker (2016b) kulüp yöneticilerinin

¹⁵ Ahmet Çakar, Gürcan Bilgiç ve Metin Tekin'in açıklamaları için bkz. <http://www.fotomac.com.tr/Futbol/2016/02/24/turk-futbolu-nasil-kurtulur>

¹⁶ Mutlu Çelik'in detaylı açıklamaları için bkz. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/spor/142800.aspx>.

¹⁷ Erman Toroğlu'nun bu konuyla ilgili açıklaması için bkz. <http://www.fotomac.com.tr/Futbol/2016/02/24/turk-futbolu-nasil-kurtulur>.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tarafthaber.com/derbide-bjknin-gozu-hakemlerin-uzerinde-olacak/593/>, <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1163801-malatyadan-hakem-isyani>.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.radikal.com.tr/spor/demirlek-ve-yuksel-seminer-basti-947470/>, <http://www.sporx.com/hangi-hakem-neden-dudugunu-asti-SXHBQ368869SXQ>, Türker, A. (2016b). Düdüklerin savaşı. (28 Ocak). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1187784-duduklerin-savasi>

istedikleri zaman hakemlerin kaderi ile oynaması gerçeğini gören bazı hakemlerin her takıma eşit, bazılarına ise daha eşit davranışının altını çizmiştir.

Profesyonel hakemliğe geçisin futbola yansıyan olumlu bir farklarını göremediklerini, aksine eyyama varan uygulamalar olduğunu (Çulcu, 2015) düşünen spor insanlarının eleştirdiği bir başka kurum ise MHK'dir. Hakemlerin hatalı kararlarından birinci dereceden sorumlu gösterilen bu kurumdaki sistemin hata yapan hakemi ödüllendirdiği (Dereli, 2016c) sıklıkla gündeme getirilmektedir. Futbolun örgütsel yapısı hakkında kayırma halen şiddetini artırarak devam ettiği, tamamıyla kuralları alt üst etme şeklinde devam ettiği yönünde açıklamalar yapılmaktadır. Bu açıklamalara göre, hakemlik ortaya çıktığından beri kayırma, adamını kollama, birilerinin önünü keserek diğerlerinin önünü açma yaşandığı ve bunların biraz doğal karşılandığı ifade edilmektedir.²⁰ Türker'e (2016b) göre, göreve gelen her bir yönetim, "Benim hakemim, onun hakemi" diyerek, çok önemli hakemlerin ipini çekmiş ve bu nedenle son 20 yılda yaş haddinden dolayı veda etmek, çok az hakeme nasip olmuştur. Bu hakemlerin tamamına yakınının hakemliği erken bitmiş ya da bitirilmişdir. Sonuç olarak hakemlerin çok önemli bölümü insafsızca yapılan kısımlar sonucu düdüğe erken veda etmiş; ülke hakemliğinin en önde gelen isimleri, birilerinin iki dudağı arasında eriyip gitmiştir. Türker'in görüşlerine benzer olarak eski FIFA hakemi Dereli (2016c) de köşe yazılarında son dönemlerde daha önce hiç bir dönem olmadığı kadar atamalarda ve klasman belirlemelerinde adamcılık yapıldığını, MHK'de birilerine yakın olmadığı için hak ettiği maçlara gidemeyen hakemler olduğunu kaleme almıştır. Hakemlerin de hakem seminlerindeki eğitim yaklaşımı ve atama prensiplerindeki ince (!) durumun farkında olduğunu belirtmiştir (Dereli, 2016c). Böylelikle bazı hakemlerin atamalarda usulsüzlük hakkında başvuru yapacağına dair (Kurtuluş, 2012) haberler gündeme gelmesine rağmen, camiada bulunan insanların önemli bölümü günün birinde gözlemci olmak veya MHK'ye girmek istediği için, yaşanan bu ahbab-çavuş ilişkileri çok gizli tutulduğu bilinmektedir (Türker, 2016a).

Haksızlığın tavan yaptığı bu mecrada huzursuzluğun hiç eksik olmadığını vurgulayan Türker (2016a) hakemler arasındaki ahbab çavuş ilişkilerini ülke hakemliğinin en büyük sıkıntılarında biri olarak nitelendirdiği yazısında, gözlemcilerin, camiada güçlü bir hakemin ileride MHK'de göreve gelme ve kendisinin konumunu etkileme ihtimali

²⁰ Muhammet Başkan'ın bu konudaki açıklamaları için bkz. <http://www.turksesigazete.com/spor/hakemlik-yonetme-sanatidir/59273>

nedeniyle, gözlemcilerin geleceğini düşünerek notlar verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Türker'e (2016a) göre, hakemlere verilen şişirilmiş notlar yüzünden haksız rekabetler ortaya çıkmış ve gözlemcilerle arasını iyi tutan hakemler, verilen şişirilmiş notlar doğrultusunda sürekli maç almıştır. Bu durum, hakem klasmanlarının oluşması ve FIFA listesinin belirlenmesi gibi uygulamalara da yansımıştır.

Spor medyasında yer alan haberlerden hemşehriciliğin, hakemlik kurumundaki yönetim işlevlerinde ortaya çıkan bir kayırma biçimi olduğu söylenebilir. *Hemşehri dayanışması* ya da *bölgecilik* olarak nitelendirilen bu olgu, ülke hakemliğinin belirli illerin tekelinde olmasına vurgu yapmaktadır. Örneğin Süper ligde yıllardır tek bir takımı olmamasına rağmen İzmir, hakem, gözlemci ve MHK oluşumlarında hep ön planda tutulmuştur ve birbirlerine verdiği destekle, er dönem çok sayıda Süper lig başta olmak üzere tüm liglerde yoğun bir şekilde görev yapmaktadır. Buna karşın Konya, Kayseri, Sivas, Samsun, Bursa, Adana, Erzurum gibi onlarca şehir çok geri planda kalmakta ve bu şehirlerden çok uzun yıllardan beri üst düzey olarak çok nadir isimler vitrine çıkmaktadır. Böylece ülke hakemliğindeki çarpık politika sonucu gerekli rekabet yeteri kadar sağlanamadığı düşünülmektedir (Türker, 2016d).

Nepotizm, medyadaki tartışılarda sıklıkla karşımıza çıkan bir kayırma türüdür. Hakem camiasında baba-oğul ya da amca-yeğen sayısı azımsanmayacak kadar fazladır ve uzun yıllardan beri çok sayıda hakemin oğlu ya da yeğeni maçlarda görev almaktadır. Aslında bir babanın ya da amcanın, çocuğunu ya da yeğenini kendi uğraşı paralelinde yönlendirmesi gayet doğaldır. Ama babalar ya da amcalar, kendi çocuklarının önüne açabilecek icraatlara girdiğinde haksız rekabet oluşmaktadır. Özellikle o babalar ve amcalar, MHK bünyesinde ya da gözlemci kadrosunda bulunduğu zaman, durum daha da kötüleşebilmekte; bazı gençlerin önü açılırken, birilerinin önü kapanmaktadır. Nihayetinde “Ne de olsa yeğenimiz” düşüncesi ile verilen bir not ya da klasmanda yapılacak bir terfi, pek çok gencin önünü tıkayabilmekte ve bu yüzden genç isimlerin hakemlikleri bitebiliyor (Türker, 2016a) Sonuç olarak adalet sağlaması gereken bir tepe kuruluş, adaletsiz bir şekilde kurulunca ve camiadaki adalet kavramı feci şekilde zedelenince, ortaya karanlık bir tablo çıkmaktadır (Türker, 2016c).

Yukarıda sıralanan pek çok olay, camiada sayısız grupların oluşmasına, torpille ya da hatır gönülle birilerinin MHK'ye girip son derece değerli isimlerin camiaya yaklaştırılmamasına

(Türker, 2016b) neden olmaktadır. Futbolun yönetim yapısında meydana gelen profesyonellikten uzak olan uygulamalar spor medyasının gündemini sürekli meşgul etmektedir. *Türk futbolunun daha ileri gitmesi için adamcılığın ve kayırmacılığın bitmesi*²¹ gerektiği düşünülmekte; bu tarz uygulamalar *Türk hakemliğinin başının belası* olarak nitelendirilmektedir. *Hakemlikte maç verme, ahbap, çavuş, bölgecilik ve adam kayırmacılıktan vazgeçilmesi* yönünde uyarılar yapılmaktadır (Dereli, 2016c). Fakat mevcut durumun, temiz ve şeffaf bir futbol yönetiminden oldukça uzak olduğu söylenebilir.

Ülkemizdeki hâkim anlayışın yansıdığı bu haberler, futboldaki kayırma kültürü hakkında önemli göstergeler taşıdığı anlaşılmaktadır.

2.6.5. Bir sarmal olarak Türkiye Futbol Federasyonu, Merkez Hakem Kurulu ve kulüpler

Çalışmanın bu bölümde futbolun örgütlenme modeli hakkında bilgi verilecek ve hakemlik kurumunun işleyişinden sorumlu birim Merkez Hakem Kurulu'nun (MHK) bu modeldeki yerinden kısaca bahsedilecektir. futbolun yönetim organındaki kayırma pratiklerini ele alırken bahsi geçen *yönetim organı* MHK'dir. Bu nedenle Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) başkanı ve yönetim kurulunun oluşturduğu MHK ile MHK'nin görevlerini yerine getirirken hakemlere karşı benimsemiş olduğu tutum, çalışmamızın harcını oluşturan bir alandır.

1875 yılından başlayarak Cumhuriyet'in kurulmasına kadar spor kulüplerinin kurulması Futbol Federasyonu'nun temelini oluşturmuştur. 1922 yılında oluşturulan futbol encümeni ve 1923 yılında kurulan TİCİ, futbolun gelişimine büyük bir ivme kazandırmış ve 1992 yılında da Futbol Federasyonu 3813 sayılı kanunla özerk bir yapıya kavuşmuştur (Devecioğlu ve diğ., 2013). 2009 yılında ise Futbol Federasyonunun kuruluş ve görevleri hakkındaki kanun 5894 sayılı yasa ile belirlenmiştir. 5894 sayılı kanunda belirtildiği gibi her türlü futbol faaliyetlerini milli ve milletlerarası kurallara göre yürütmek, teşkilatlandırmak, geliştirmek ve Türkiye'yi futbol konusunda yurt içinde ve yurt dışında

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.fanatik.com.tr/2015/02/23/balikesirden-hakem-odasi-aciklamasi-414946>

temsil etmek üzere, özel hukuk hükümlerine tabi, tüzel kişiliğe sahip, özerk (5894 sayılı kanun mad. 1) bir kuruluş olan Türkiye Futbol Federasyonuna (TFF) aittir (www.tff.org²²).

FIFA, UEFA veya TFF tarafından organize edilen veya izin verilen her türlü futbol, futsal, plaj futbolu ve HiF müsabakaları için ilgili statü ve talimatlar uyarınca gerekli hakem, yardımcı hakem, gerektiğinde dördüncü hakem, gözlemci ve mentörleri doğrudan veya ilgili kurullar aracılığıyla atamak, FIFA H, FIFA YH, Bn. FIFA H, Bn.FIFA YH, Futsal FIFA H ve Plaj FIFA H adaylarını belirleyerek Yönetim Kurulunun onayına sunmak, profesyonel hakem kadrosuna alınacak veya kadrodan çıkartılacak hakemleri belirleyerek Yönetim Kurulunun onayına sunmak, hakem, gözlemci, mentör ve eğitimcilerin kadrolarını belirlemek ve Yönetim Kurulunun onayına sunmak gibi pek çok görevi bünyesinde bulunduran birim ise Merkez Hakem Kurulu (MHK) dur. MHK, TFF Başkanı'nın teklifi ve Yönetim Kurulu'nun onayı ile atanan bir başkan ile sekiz üyeden oluşur (www.tff.org²³).

Türkiye Futbol Federasyonu'nun en yetkili karar organı olan Genel Kurul'un 1992 yılından bugüne kadar olan 20 yıllık yapısını incelediğimizde; 2000 yılına kadar delege yapısının değiştirilmediğini, bu tarihten sonra ise birçok kez değişiklik yapıldığını görmek mümkündür. Günümüzde, Türkiye Futbol Federasyonu Genel Kurulu'nun 302 delegesi bulunmaktadır. Süper Lig takımlarının 126, Birinci Lig takımlarının 36, İkinci Lig takımlarının 34, Üçüncü Lig takımlarının 57 ve Amatör futbol takımlarının 10 temsilcisi olmak üzere delegelerin yüzde 87'sini kulüp yöneticileri oluşturmaktadır (Orta, 2012). TFF'nin yasal temsilcisi olan Federasyon başkanının seçiminde, bu kulüp başkanları sahip oldukları delege sayısı ve oylarla ciddi bir güç oluşturmaktadır. Profesyonel futbol en üst ligindeki kulüplerin başkanları ile altı delege, birinci ligde yer alan kulüplerin başkanları ile bir delege, ikinci ligde yer alan kulüplerin başkanları, üçüncü ligde yer alan kulüplerin başkanları (www.tff.org²⁴) olarak sıralandığında büyük kulüplerin federasyon başkanı seçimlerindeki doğrudan etkisini, MHK üzerindeki dolaylı etkisini görmek mümkündür. Böylelikle federasyon başkanı seçiminde aktif rol oynayan kulüp başkanlarının, MHK'nin üzerinde de sembolik gücü olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu ise, 4 büyüklerin müsabakalara hakem atanması konusundaki etkisini gündeme getirmektedir.

²² <http://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TFF-KANUN-STATU/TFF-Kurulus-ve-Gorevleri-Hakinda-Kanun.pdf>

²³ <https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/MHK-Talimati.pdf>

²⁴ <http://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TFF-KANUN-STATU/TFF-Statusu.pdf>

Ülkemizde TFF seçimlerine siyasetin etkisi ya da siyasi otoritenin icazeti; seçimlerdeki delege sisteminin çarpıklığı sıklıkla gündeme gelen konulardır. Örneğin Kılıç (2011:10-11) federasyon başkanlığı seçimlerinin karanlık yönüne mafya ve siyasetin müdahil olmasına resmi belgelerle dikkat çektiği çalışmasında; illegal işlere bulaşan çete liderlerinin kendilerini legal hale getirmek ve sosyal bir kimlik kazanmak için meşin yuvarlağı nasıl ele geçirdiklerini anlatmıştır. Bu çalışmasında büyük kulüplerde ve federasyon başkanlığı seçimlerinin mafya gruplarının mücadelesine sahne olduğunu; siyasetçilerin futbola bulaştığı dönemlerde ise tuttıkları takım lehine şike yaptıklarını öne sürmekte ve iddialarını belgelere dayandırarak aydınlatmıştır. Bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi futbol, çarpık ilişkilerin hüküm sürebileceği bir alana dönüşebilmektedir.

Orta (2012) Türk futbolunun en önemli ve cefakâr ayağını oluşturan hakemlerin paydaşlıkta (katılımda) dışarıda bırakıldığını ve bunun nedenini sorarak bizi düşünmeye sevkeder. Nitekim bu sorgu, pek çok maçtan sonra sözlü ve fiziksel şiddetin merkezinde kalan hakemlerin savunmasız görüntülerinin gerekçesini anlamamızı kolaylaştırır. Delege sistemindeki oy oranları –diğer bir deyimle siyasi güçleri- daha fazla olması, yaşadıkları olumsuzlukların hem federasyon hem de MHK kanadından daha fazla ilgi görmesine neden olabilir. Mevcut durumda ise,maç sonunda bazı kulüp başkanlarının herhangi bir hakemin hakemliğini bitirebilmesi söz konusudur. Böylelikle hakemler, hem kulüpler karşısında hem de futbolun diğer aktörleri karşısında korunmasız pozisyona düşmektedirler. Hakemlerin ülkemizdeki pozisyonlarına biraz daha yakından bakmakta fayda vardır.

2.6.6. Hakemlik kurumu

“İşi kendinden nefret ettirmektir. Futboldaki tek ortak nokta herkesin ondan nefret etmesidir. Onu hiçbir zaman alkışlamazlar, o hep ıslıklanır.” (Galeano, 2014: 33).

Hakemi, karşılaşmaları, yarışmaları kurallara uygun ve yansız olarak yöneten kimse; oyunun kurallara uygun olarak yönetilmesinden sorumlu olan ve kararlarına uyulması gereken görevli olarak tanımlamak mümkündür (www.tdk.gov.tr²⁵). Hakemler sporun fiilen korunmasından sorumlu olan en önemli kişilerdir. Her hakem, her biri yazılı

²⁵http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58930cd1819375.03781463

kurallarla bir ideal forma sokulmuş olan sporların, o ideal koşullara uygun olarak gerçekleştirilmesinin gözeticisi ve koruma görevlileridir (Talimciler ve Can, 2012a: 153).

Milyonların izlediği futbolun saha içindeki yönetimi, futbol hakemleri tarafından yapılmaktadır (Sunay, 1995). Futbolun hakem için olmadığı ama hakem olmadan da futbolun olamayacağı bir gerçektir (Satman, 2015: 672). Sporun en önemli dallarından birisi olan futbol da spor içindeki en popüler yerini üst sıralarda almıştır. Artık insanlar futbolla yatıp futbolla kalkar hale gelmişlerdir. Sahadaki futbolu oyun kuralları içerisinde yönetmeye çalışan hakemler de bu bakımdan çok büyük bir önem arz etmektedir (Dinç, 2013: 1). Bu nedendir ki futbolun etki alanı genişledikçe hakemleri ilgi odağına alma biçimleri o kadar genişlemektedir. Fakat ülkemizde futbol hakemlerinin gündemde olmasının oldukça sancılı anlamları vardır. Kozanoğlu (1990) ülkemizde hakemlerin ikircikli konumunu “Milli hakem olur, klasmana yükselir; isin cilesi daha da artar. Sahaya yalnız çıkar, soyunma odasına polis kordonunda döner. O da yeteri kadar polis varsa. Bir sehre gider, ilk kez gördüğü adamlar otele gelir, boynuna sarılır: “Hocam, bir emriniz varsa...” Teklif daha da ileri gider. Reddeder; ertesi gün aynı adamlar “i...e hakem” tezahuratının amigoları kesilir. Futbol kuralları sanıldığı kadar basit olmadığı, sık sık maca gitmekle öğrenilemediği için, seyirciler takımlarının bir satılmısa kurban gittiğine kolaylıkla inanırlar” (s.87) şeklindeki sözleriyle açıklamıştır.

Günümüzde hakemlerin çalmış olduğu bir düdükle milyonlarca insanı hem maddi hem manevi bir şekilde ilgilendirir olmuştur. Doksan dakikalık zaman diliminin her dakikasında temposunu ve dikkatini kaybetmeden oyunu takip etmek zorunda olması ve karar verirken saniyeler içinde karar vermesi, hakemlerin işinin ne kadar zor olduğunu gösterir (Dinç, 2013: 1). Talimciler ve Can (2012a) ise hakem kararlarına olan itirazlara incelikli bir dille dikkat çekmiştir:

“Amatör bir müzisyen olan Joseph Hudson, yere düşürdüğü kemanının kopan tellerinden kopan seste aradığı tonu yakaladı ve daha sonra bu modeli geliştirerek 1884’te büyük kalabalıkların gürültüsüne rağmen 2-3 kilometreden duyularak sahibine tam bir kontrol ve güç sağlayan, sporun gerçek klasikleri arasına giren “Acme Thunderer”ı yarattı. Acme Thunderer’daki çok önemli bir defo ise henüz giderilemedi: Sahibinin kararını mutlaka dinletiyor ama saygı duyulmasını garanti edemiyor.” (s. 139-140).

Kuralların oyun sırasında uygulanması hakemlerden oluşan bir kadroya verilmiştir. Hakem, vereceği karar elektronik kayıtlarla anında yanlış olduğu saptanabilse bile, sahadaki

nihai karar vericidir. Hakem sistemi temsil eder ve kararını sahada hiç kimse değiştiremez (Erdoğan, 2008). Fakat bizim futbol kültürümüzde verilen kararın bir daha değişmeyeceği bilirse dahi hakeme her koşulda itiraz etmek adeta bütün futbolcuların, teknik direktörlerin, kulüp başkanlarının, taraftarların sessiz ve ortak olarak imzaladığı bir sözleşme gibidir.

Futbolda yenilginin taraftar üzerindeki etkisi belki de galibiyetten daha güçlüdür. Yenilginin taraftar üzerindeki ilk etkisi derin üzüntü olmakla beraber, psikolojik telafi mekanizması devreye girerek, taraftarın düşüncesinde yenilgiyi meşrulaştırma süreci çalışır (Önder, 2006: 32). Yoğun bir ilgiye sahip olan ve toplumun büyük kesimi tarafından takip edilen futbol müsabakaları, bu müsabakayı yöneten hakemler üzerinde ciddi bir takım yükümlülükler ve stres kaynakları oluşturabilmektedir (Bakıntaş, 2008: xv). Öyle ki binlerce seyirci önünde maç yönetmek, milyonlarca insanın kafasını meşgul eden doksan dakikalarda düdük çalmak, inkâr edilemez bir cesaret isidir (Kozanoğlu, 1990: 86).

Ülkemizde bu sistem hakem kararlarının daimi eleştirilmesi ve hakemlerin farklı biçimlerde kurban edilmesiyle tezahür eder. Yenilginin en meşrulaştırıcı zemini topu hakeme atmaktır. Sadece futbol gazetelerinde ve yayınlarında değil, sıradan bir gazetenin son sayfalarında dahi hakem kararlarına yapılan abartılı itirazları görmek mümkündür. Nitekim ülkemizdeki futbolun en temel karakteristik özelliklerinden biri kararlara gösterdiğimiz aşırı tepkilerdir. “Kazan da nasıl kazanırsan kazan” mantığı kulüp yönetimlerinden, futbolculara ve taraftarlara kadar herkese sirayet etmektedir. Bu ortamda bir futbol müsabakasını yönetmek, zaten yeterince zor olan hakemlerin işini birkaç kat daha zorlaştırmaktadır (Satman, 2015: 659). Bu noktada Kozanoğlu (1990) ülkemizde futbol hakemlerine olan algının sosyolojik analizini açık bir dille yapmıştır: “kimse alınmasın ama kimse inkâr etmeye de kalkmasın, halk arasında hakem sözcüğünün ilk çağrıştırdığı şey düdük, otorite filan değildi. Maalesef, “i.e” sözcüğüydü”... O zaman da, bazı stadlardan çıkmak zordu, hakemler yine bol bol satılmışlıkla suçlanırlardı, kimseye yaranamazlardı. Ve: Ne daha başarılılardı, ne daha başarısız.” (s.84).

Hakemliğin sanıldığından daha zor olduğunu ve futbol hakemliğinin en zor hakemlik olduğunu savunan Arslanoğlu'na (2005) göre, baskı altında, can güvenliği endişesinde ve saldırı tehdidindeki hakem bazen doğru karar vermede cesaretli davranamaz (s.273, 298). İyi bir oyuncu kaçmayacak bir gol şansını değerlendiremediği zaman hiç kimse ondan

vazgeçmeyi düşünmez, bunun ufak bir şanssızlık olduğu ve anlayışlı olmak gerektiği düşünülür, hakem hata yaptığında ise bu çoğunlukla onun beceriksizliğinin ve yanlı tutumunun bir göstergesi kabul edilir (Satman, 2015: 672). Nitekim hakemlik futbolun en çok tartışılan, eleştirilen, verdiği kararlar üzerinden raytingler elde edilen, yenilgi durumunda en çok suçlanan, küfür hakaret edilen, fiziksel saldırılarda bulunulan, soyunma odalarına kitlenen, saldırılar-tehditler- hakaret ve küfürler karşısında eli cebinde tek başına yürümek zorunda kalan²⁶, kişisel kanaatime göre en çok öfkeyi üzerine toplayan ve en çok yalnız bırakılan futbolun kötü çocuğu (!) hakemlerdir ülkemizde. Lakin tüm bunların arifesinde yapılan açıklamalarda sözde hoşgörü cümleleri dökülür kameralar karşısında “Hakemler de insan onlar da hata yapabilir...” Pek çok duygunun 90 dakika öncesi-sırası ve sonrasında dolaşıma sokulduğu bu oyunda, vazgeçilmez tartışma konularından biri olan “hakem taraf tuttu” toplumsal ön kabulünün kayırmacılık kavramı çerçevesinde bilimsel ve etik ilkelere sadık kalarak araştırmaya çalışmak henüz oldukça başlarında olduğum akademik ilgimin en merak uyandıran köşe taşlarından biridir.

Futbolda hakem kayırmacılığı (favoritizm) ve hakemlerin yanlı tutumu (referee bias) ile ilgili literatüre kısa bir bakış

Ülkemizde futbol hakemlerinin araştırma konusu olduğu ilk çalışma olarak Müniroğlu'nun (1988) “Ankara'daki Klasman Futbol Hakemlerinin Eğitimi” isimli araştırması örnek gösterilebilir. Sunay'ın (1995) Ankara Bölgesi Hakemlerinin hakemliğe etki eden motivasyonel faktörleri incelediği çalışmadan sonra ise ilerleyen yıllarda hakemleri inceleyen araştırmaların sayısı artış göstermiştir. Bu çalışmalar; kural bilgileri (Orta ve Söğütçü, 2004) sosyo-ekonomik durumları ve sorunları (Tekin ve diğ., 2005) hakem kararları üzerinde seyirci sesinin etkisi (Satman, 2005) kişilik özellikleri (Çimen, 2007) saldırganlık tipleri (Cengiz ve diğ., 2008) eğitim süreçleri ve beklenti düzeyleri (Kayışoğlu, 2008) müsabaka öncesi ve sonrası yaşadığı kaygı düzeyleri (Bakıntaş, 2008) problem çözme ve atılganlık düzeyleri (Efe ve diğ., 2008) hakemleri motive eden faktörler (Heper, 2008) hakemlik psikolojileri (Eygü, 2009) hakemlerin karar verme stilleri (Uzunoglu ve diğ., 2009) antropometrik özellikleri (Kızılet ve diğ., 2010) iş tatmini ve mesleki tükenmişlik düzeyleri (Kargün, 2011) karşılaştıkları sportmenlik dışı davranışlar (Gürpınar ve Güven, 2011) stres kaynakları (Çakmak, 2011) tehdit ve fiziksel saldırılara bakış açıları (Zekioğlu ve diğ., 2011) mesleki yeterlilikleri (Dinç, 2013) meslek ve aile

²⁶ Trabzonspor- Gaziantep maçından sonra 4 saat mahsur kalan Çağatay Şahan ve yardımcılarına ithafen...

yaşantılarında karşılaştıkları sorunlar (Albayrak ve diğ., 2012) benlik saygısı, kaygı ve mesleki doyum düzeyleri (Reyhan, 2012) öfke ve kızgınlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri (Sülün, 2013) maruz kaldıkları yıldırma –mobbing- davranışları (Hacıcaferoğlu, 2013) gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar, futbol ve hakemlik kurumu ile ilgili bir alanyazın oluşması ve alandaki öncül çalışmalar olması bakımından oldukça değerlidir. Bunun yanı sıra incelenen konuların, çoğunlukla pozitivist paradigmaya dayandığı ve nicel yöntemle tasarlandığı dikkat çekmektedir. Hakem kararlarına etki eden unsurların ya da hakemlerin deneyimleri ve alandaki hakim kültürün anlaşılmasına olanak sağlayan nitel araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Yurt dışındaki literatüre göz attığımızda futbolda ev sahibi olma avantajının etkisinin araştırıldığı çalışmalar dikkati çekmektedir (Brown ve diğ., 2002; Courneya ve Carron, 1992; Clarke 2005; Neave ve Wolfson, 2003; Nevill ve diğ., 1996; Pollard, 2006a; Pollard, 2006b; Pollard ve Pollard, 2005; Watson and Krantz, 2003). Bu çalışmalardan ev sahibi olmanın avantajı farklı etkilerle açıklanmıştır. Bu etkilerden seyirci faktörünü ele alan çalışmalar, seyircilerin çıkardıkları ses düzeylerine bağlı olarak -yada seyircilerin sayısına bağlı olarak- hakem kararları üzerindeki etkili olduğunu ve ev sahibi takıma avantaj sağladığı ortaya konmuştur (Boyko ve diğ., 2007; Lucey and Power, 2009; Nevill ve Holder, 1999; Nevill ve diğ., 1999; Nevill ve diğ., 2002; Picazo-Tadeo ve diğ., 2011; Pohlkamp, 2014; Unkelbach and Memmert, 2010). Araştırmalara göre hakemler daha fazla serbest vuruş kararı verme, daha az sarı ve kırmızı kart gösterme, uzatma süresi gibi kararlarını ev sahibi takım lehine vermektedir (Boyko ve diğ., 2007; Buraimo ve diğ., 2010; Downward and Jones, 2007; Nevill ve diğ., 2002; Sutter and Kocher, 2004). Futbolda hakem kayırmacılığını/ yanlılığını (referee bias) ele alan çalışmalar, hakemlerin ev sahibi takım gerideyse, ev sahibinin önde veya berabere olduğu durumlara göre, daha fazla uzatma süresi (extra time) verme (Dohmen, 2005; Garicano ve diğ., 2005; Scoppa, 2008; Sutter and Kocher, 2004) ev sahibi takıma daha fazla penaltı kararı verme (Dohmen, 2005; Scoppa, 2008; Sutter and Kocher, 2004) gibi kararları olduğunu ortaya koymaktadır.

Ev sahibi takımlar dışında hakemler ekonomik, politik ve medya gücüne sahip büyük takımları (Juventus, Milan, Fiorentina, Lazio, Reggina) kayırmakla (favouritism) suçlanmaktadır (Scoppa, 2008). Sonuç olarak hakemler, ev sahibi avantajında ya da müsabakanın sonucunda etkili olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Boyko ve

diğ., 2007; Courneya ve Carron, 1992). Nitekim Pollard ve Gomez'e (2013) göre ev sahibi olmanın tüm sporlarda avantajı vardır.

Ev sahibi olma avantajını inceleyen çalışmalar, bu avantajın farklı nedenleri olabileceğini ortaya koymuştur. Örneğin Nevill ve arkadaşları (2002) seyircilerin çıkardığı ses düzeyinin hakem kararları üzerindeki etkisini araştırmıştır. 40 ulusal hakem üzerinde yaptığı deneyde hakemlerin yarısı maçları sessiz, yarısı ise sesli olarak izlemiştir. Müsabakayı sesli olarak izleyen hakemler, sessiz izleyenlere oranla kararlarının % 15.5'inden fazlasını ev sahibi takım lehine verdiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla seyirci etkisi, hakem kararlarını etkileyen bir fenomen olarak karşımıza çıkar (Nevill ve Holder, 1999; Nevill ve diğ., 1999). Neave ve Wolfson (2003) ise ev sahibi olma avantajını, takım oyuncularının psikolojik ve fizyolojik durumları ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Buna göre ev sahibi takım oyuncularının maçtan önce testosteron seviyelerinin arttığını ve buna bağlı olarak daha iyi motive oldukları, performanslarının arttığı anlaşılmaktadır. Araştırmanın sonuçları oyuncuların, egemenlik sınırını (kalelerini) korumak için daha fazla mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır. Courneya ve Carron (1992) ise ev sahibi olma avantajı ile ilgili bir kavramsal model geliştirmişlerdir. Buna göre müsabakanın oynandığı yer (iç saha-dış saha), müsabakanın oynandığı yerle ilgili faktörler (seyirci, öğrenme ve aşinalık, kurallar, yolculuk), rakip ve antrenörlerin kritik psikolojik durumları, rakip ve antrenörlerin kritik davranışsal durumları ve performans çıktıları gibi etmenlerin ev sahibi olma avantajı üzerinde etkilidir. Courneya ve Carron'ın (1992) çalışmasının, araştırmamız açısından anlam taşıyan bulgusu ise hakemlerin kuralları ev sahibi takım lehine vermesidir.

Türkiye'de ev sahibi olma avantajını inceleyen sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Koruç, Kocaekşi ve Esenyel (2007) Türkiye Futbol Süper Ligi'nde 2002-03 ve 2003-04 sezonlarında oynanan müsabakaları, galibiyet, mağlubiyet, atılan ve yenen gol, kart ve penaltı cezalarına ev sahibi ve konuk takımlar açısından değerlendirmiş ve Türkiye Futbol Süper Ligi'nde ev sahibi takımların maçların %62'sinde galip geldiğini ortaya koymuştur. Seçkin ve Pollard (2008) dünya ve İngiltere ortalamalarına benzer şekilde Türkiye'de oynanan maçlarda toplanan bütün puanların %61,5'nin ev sahibi takımların kazandığını göstermiştir. Esenyel'in (2010 v), 1996-2009 yılları arasında 13 sezon boyunca Türkiye Süper Ligi'nde ev sahibi olma avantajını araştırdığı çalışmasında; Türkiye Futbol Süper Ligi'nde ev sahibi takımları atılan gol, kart ve penaltı cezaları açısından anlamlı bir şekilde avantaja sahip olduğu, bunun yanında Beşiktaş, Fenerbahçe,

Galatasaray ve Trabzonspor'un diğer takımlara kıyasla bu avantajı daha fazla yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, bu avantaj dört takım açısından ele alındığında dört takımın diğer takımlara kıyasla daha yüksek bir ev sahibi olma avantajına sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu takımların diğer takımlara kıyasla hem evde hem de deplasmanda oynanan maçlar açısından daha üstün olduklarını, diğer takımların ise dört takım üzerinde ev sahibi olma avantajına sahip olamadıklarını göstermiştir (Esenyel, 2010: 69). Son olarak Göral'ın (2015) Türkiye Futbol Süper Liginin son on sezonu, ev sahibi olma avantajı değişkeni açısından analiz eden çalışmasına göre, toplam 3060 maçta, ev sahibi takımların 1422 galibiyetleri (%46.47), 858 mağlubiyetleri (%28.04) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye Futbol Süper Liginin son 10 sezonunda ev sahibi olma avantajı ortalaması” %60.07 olarak bulunmuştur. Bu çalışmalar, ev sahibi olma avantajını nicel bağlamda son derece kıymetli ve alanyazına katkısı olan çalışmalardır. Fakat bu araştırmalarda da ev sahibi olma avantajının kayırmacılık ya da hakem yanlılığı bağlamında ele alınmadığı anlaşılmaktadır.

Yabancı literatürde hakemlerin ev sahibi olma avantajını inceleyen bazı araştırmaların, hakem yanlılığı (home bias), kayırmacılık (favoritism) ya da hakem kararlarının ev sahibi lehine kullanılması gibi faktörlerle ilişkisini birlikte değerlendirdiğini görürüz. Fakat ülkemizdeki alanyazında, oyunun yönetimi açısından ele alındığında hakemlerin, örgütsel bağlamda düşünüldüğünde ise hakemlik kurumunun en yetkili karar mercii olan Merkez Hakem Kurulu'nda kayırmacı tutum ve davranışların ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hâlbuki futbol özelinde ele alınan hemen tüm çalışmaların ortak çabasında olduğu gibi, daha iyi bir oyun, daha etik bir futbol temelli futbolda arzu edilen başarıyı²⁷ yakalama yolunda adımlar atmak için, yukarıda sıralanan pek çok konu ile de doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunabilecek bir konuyu ele almak son derece önemlidir. Toplumsal bir kurum olarak değerlendirilen futbolda, kültüre içkin hale gelen bir eylemin etkilerini değerlendirmek, araştırmacı olarak ilgi alanına hitap eden etkileyici bir araştırma sorusu olmasının yanında, yaptığım görüşmeler neticesinde dile getirebileceğim gibi, camia için de bu tür konuların konuşulması ve sorgulanmaya başlaması açısından elzemdir.

Spor somut/reel yaşamdan kopuk “ayrıcalıklı bir alan” değil aksine sistematik ve kaçınılmaz bir biçimde toplumla bağlantılı bir alandır. Sporun/futbolun sadece spor ya da futbol olmadığı aynı zamanda toplumsal yaşam içinde kök salan yaratılan bir kültür ve

²⁷ Buradaki başarının anlamı akademisyenler, teknik direktörler, futbolcular, yöneticiler, taraftarlar açısından farklı şekillerde doldurulabilir.

kültürel değerlerin bir parçası (Talimciler, 2015: 56). Bir kültür üretme alanı olan sporda kayırmacı ilişkilerin doğasını anlamak, ülke olarak her fırsatta dile getirdiğimiz “futbolda arzu edilen başarıya nasıl ulaşılır” sorusuna, çok gündeme almadığımız bir perspektifle (kayırmacılık) yanıt vermemizi de sağlayabilir. Bu araştırma, toplumsal yaşamda sıklıkla gözlenen kayırmacı uygulamaların futbol alanlarındaki görünümünü, futboldaki kayırmacılığın nedenlerini, boyutlarını ve biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırma yaklaşımı, çalışma grubu/katılımcılar, araştırmacının duruşu ve özdüşünümselliği, verilerin toplanması, verilerin analizi, geçerlik güvenirlik ve çalışmada karşılaşılan yöntemsel güçlükler ve sınırlılıklara yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Yaklaşımı

Bu çalışmada, katılımcıların futboldaki kayırma pratiklerini nasıl algıladıklarını ve kayırmacılığa dair neler deneyimlediklerini betimleme, inceleme ve anlamaya imkân verdiğinden dolayı nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenoloji tercih edilmiştir.

Nitel araştırma, bildik ve aşina olanı sorgulayarak araştırmacılara günlük yaşamda görünen gerçekliğin altındaki derin anlamı ve örüntüleri ortaya koymasına olanak sunarken (Erickson, 1986) fenomenoloji yaklaşımı günlük deneyimlerimizin anlamı ve doğası hakkında derinlemesine bir anlayışın kazanılmasını sağlar (Patton, 2014). Bu bağlamda fenomenolojik araştırmanın odağı ve konusu, insanların ne tecrübe ettikleri ve dünyayı nasıl yorumladıklarıdır (Patton, 2014: 106). Kayırma edimi, gündelik hayatta uygulandığında, ayrımcılığa uğrayan kişilerin günlük yaşam pratiklerinde adaletsizlik ve haksızlığa uğrama hissi temelinde şekillenen pek çok olumsuz duyguyu beraberinde getirmektedir. Bu edimin insanların algı ve deneyimlerinde somutlanan öykülerden yola çıkarak kayırmacılığın varoluş biçimi, varolma gerekçeleri, boyutları ve sonuçları üzerinde fikir sahibi olmaya olanak sağlar. Bu nedenle araştırma için fenomenoloji uygun bir araştırma yaklaşımı olarak düşünülmektedir.

Modern bilim, başlangıcından itibaren uzunca bir süre pozitivist paradigmanın hakimiyeti altında kalmıştır. Her ne kadar pozitivist epistemolojiye alternatif yaklaşımların kökleri eskiye uzanmaktaysa da, modern bilimin metodolojisi üzerine etkileri sınırlı kalmıştır. Bugün, yalnızca sosyal bilimler alanında değil, doğa bilimlerinde de pozitivist epistemolojinin eleştirildiği ve alternatif yaklaşımların öne çıkarıldığı paradigmatik bir dönüşümün varlığından söz etmek mümkündür (Kuş, 2007). Yıldırım ve Şimşek (2011: 30), 20. yüzyılda sosyal bilimler serpilip gelişmeye başladığında bu alanda çalışan araştırmacıların kendilerini fen bilimlerinin pozitivist/akılcı paradigması içinde bulduğuna işaret etmektedir. Böylece insan ve toplumların davranışları pozitivist paradigmanın özüne

uygun olarak, nedensellik ilkesinden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat artık, olay ve olgulara ilişkin tek bir “gerçeklik” ya da tek bir “doğru” yoktur; çoklu gerçeklikler, farklı ve çeşitli algılar söz konusudur düşüncesinden hareketle, sosyal bilimlerde yorumlamacı paradigma gittikçe artan oranda kabul görmektedir.

Anlamlarla inşa ettiğimiz, içinde var olduğumuz sosyal ve doğal dünya bireylerce inşa edilmiştir. Bu dünyaya genel kanun benzeri düzenliliklerden çok, bireylerin deneyimleri ile anlam vererek, bunlarla kurgularız (Kümbetoğlu, 2015: 22). Yorumlamacı geleneğe yakın olan inanç, gerçeğin sosyal ortamda oluştuğu, karmaşık olduğu ve sürekli değiştiği bir dünya görüşünü savunur. O halde bir şeyi bilmenin önemi, insanların bazı nesnelere, olayları, davranışları, algıları vb. nasıl yorumladıkları ve nasıl anlamlandırdıklarıdır. Bu yapılandırılmış gerçeklerin yalnızca bireyin aklında değil, bireysel algıların dil ve daha geniş bir toplumun düşünceleri ile karşılıklı alışveriş içinde olduğu *sosyal yapıların* içinde de var olduğu kabul edilir. Bu nedenle aynı sosyal gurubun birden fazla üyesinin bazı olgular hakkındaki algılarına ulaşarak, o grup içindeki düşüncenin ve davranışın kültürel örüntüsü hakkında bir şeyler söylenebilir (Glesne, 2013: 11). Toplumsal olguların, süreçlerin özüne inebilmek, bireylerin deneyimlerinden oluşan ve bir anlam sistemi içinde hareket ettikleri asıl bağlantıları kavramakla mümkündür (Kümbetoğlu, 2015: 22).

Sosyal bilimlerde, pozitivist paradigmadan bir kopuşla birlikte nitel araştırma desenlerinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Kuş, 2007). Spor bilimlerinde de özellikle son yıllarda nitel yöntem bir araştırma yaklaşımı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada kayırmacılık olgusuna dair farklı inanışları, algıları ve deneyimleri derinlemesine analiz etmek amaçlandığından nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiştir.

Futbol alanında kayırmacılık temelli ilişkilerin görünümünü inceleyen bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma için gereken etik kurul onayı 77082166-604.01.02-karar nosu ile alınmıştır.

3.1.1. Araştırmacının duruşu ve özdüşünümselliği

Futbol alanlarında kayırmacılığın ortaya çıkış biçimini, türlerini, gerekçelerini ve toplumsal kültürle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada eleştirel paradigma benimsenmiştir. Kayırmacılık ilişkisinin güç ve iktidar ilişkilerine dayalı olarak şekillenmesi ve kollanan-ayrımcılığa uğrayan kişiler arasında oluşan hiyerarşi ve eşitsizliği anlamlandırma çabasında eleştirel paradigma yol gösterici olmuştur.

Bourdieu'ya göre düşünümsellik, bireysel olandaki toplumsalı, mahremi altında gizlenen gayri şahsiyi, özeli en derinine gömülmüş evrenseli keşfettirerek bizi yanılsamalardan kurtatır (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 40). Bourdieu, gözlemcinin incelediği evrenle “doğal ilişkisini tersine çevirme”, egzotik olanı aşına, aşına olanı egzotik kılma niyeti olduğunu söyler. Bunun amacı ise, ”her iki durumda da üzerinde hiç düşünülmeden kabul edilen (*taken for granted*) olguları açığa çıkarmak ve hem nesnenin hem öznenin nesnesiyle ilişkisinin tam bir sosyolojik nesneleştirilmesi olasılığını patrikte göstermektir. *Katılımcı nesnelleştirme* adını verdiği bu süreç, araştırmacının konumuna içkin olarak, inceleme nesnesi üzerinde muhtemel etkisini sürekli sorgulaması ve kişisel yargılarının çözümleme nesnesine yansımaları kontrol etmektir (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 52-53). Böylelikle araştırma sürecinde, araştırmacı kendi konumunu açıkça belirtmiş ve aynı zamanda hakemlerin kayırma davranışlarına dair kendi önkabulleri ve inanışlarının nasıl bir toplumsal gerçekliğe göre şekillendiğini sorgulama fırsatı yakalamıştır.

Araştırmacının çalışılan konuyla ilgili ön deneyimleri kendi sporculuk yaşantısına dayanmaktadır. Araştırmacı 8 yıl boyunca mücadele sporlarıyla ilgilenmiş ve her yıl Türkiye şampiyonasına katılmıştır. Bu süre boyunca her yıl aynı rakibi ile final müsabakasında dövülmüş ve hep ikincilik elde etmiştir. Bu nedenle üniversiteye başladığı yıl, sporculuk yaşantısını sonlandırmıştır. Sporculuğu bittikten üç yıl sonra kendi branşında Türkiye’de düzenlenen Avrupa şampiyonasına izleyici olarak katılmıştır ve burada yıllar boyunca final müsabakası yaptığı rakibinin antrenörü ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma esnasında yapılan sohbette, antrenörün söylediği “*İrem sen çok teknik bir sporcuydın Simge ise çok güçlü bir sporcuydın. Bir gün final maçınızı yönetiyorum, orta hakeminizdim, sen Simge’yi yerde süpürge etmiştin, tamam dedim bu defa Simge maçı verdi, kafamı bir kaldırdım yan hakemlerin çoğu kırmızı köşeyi kaldırmıştı (Simge’nin dövüştüğü köşe), zaten yan hakemler de zaten İstanbul’luydu*” (*gülüşmeler*) bu sözler araştırmacıyı sporda

yaşanan kayırmacılık hakkında araştırma yapmaya itmiştir. Zira kendi yaşadığı örnekte, çok başarılı bir rakibi olmasının yanı sıra, rakibinin milli takım antrenörü olan hocası aynı zamanda final müsabakasının orta hakemi olmuş, İstanbul ilinin sporcusu olan Simge ile dövüştüğü bu müsabakada yan hakemlerin çoğu da İstanbul'ludur. Sonuç olarak, insanın deneyimlerinin tek ve biricik olmaması gerçeği, araştırmacıya hem kendi spor dalında hem de diğer spor dallarında bu gibi hakem kayırmacılığının olabileceği hakkında fikir vermiştir. Sonuç olarak bu tez çalışmasının, böylesi bir deneyimin ürünü olduğu söylenebilir.

3.2. Çalışma Grubu/Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemlerinden, maksimum çeşitlilik, kartopu ve ölçüt örneklem yöntemlerine göre belirlenmiştir.

Patton'un (2014: 235, 243) belirttiği gibi amaçlı örneklem bilgi yüklü durumları stratejik olarak seçmeye odaklanırken, maksimum çeşitlilik örnekleme, birçok farklılığı içeren ana temaları bulup tanımlamayı amaçlar. Büyük farklılıklardan herhangi bir ortak örüntü, özellikle ilgi çekicidir ve bir ortamın ve fenomenin ortak boyutlarını ve temel deneyimleri yakalamak adına değerlidir. Maksimum çeşitlilik örnekleme, belirli çeşitlilik yelpazesinden durumlar seçer. Geniş bir çeşitlilik yelpazesindeki ortak örüntüleri araştırır (Glesne, 2013: 61). Bu araştırma probleminin temel bağlamının oluşturan futbol alanında kayırmacılık temelli ilişkilerin uygulanış biçimi ve bunların gerekçeleri, alana özgü deneyimleri olan kişilerin araştırma sürecine dahil edilmesini gerektirmektedir. Bu fenomenle ilgili ortak örüntüleri ve kavrayışları ele alırken futbolun bir bütün olarak var olmasını sağlayan tüm aktörlerin deneyimlerini olabildiğince geniş bir biçimde ele almak önemlidir. Bu bağlamda hakem, oyuncu, antrenör, yönetici, taraftar ve spor sosyoloğu (ve yazarı) gibi özneler örnekleme dahil edilmiştir.

Araştırmanın doğası gereği deneyim, düşünce ve kavrayışlara odaklanması, ayrıca kayırmacılık olgusunun üzerinde söylem üretmenin oldukça hassas olması nedeniyle kartopu (zincir) örneklem de örneklemin belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu örneklem yöntemi, araştırmanın ilgi alanına giren kişileri tanıyan kişilerden olası durumlar hakkında bilgi edinir. Katılımcıları bulmak için başka yol olmadığı zamanlarda işe başlamak için kullanışlıdır (Glesne, 2013: 61). Kartopu (zincir) örnekleme yaklaşımı

çok bilgi elde edilebilecek kişilere veya kritik durumlara ulaşmada kullanılmaktadır ve insanlara başka kiminle görüşebileceğinizi sora sora yeni bilgi yüklü durumlar elde edebilmeyi kolaylaştırır (Patton, 2014: 237). Böylece ilk katılımcı belirlendikten sonra görüşmenin sonunda çalışmanın amacına uygun olarak görüşülebilecek katılımcılar hakkında fikir alışverişinde bulunulmuş, kesin fikir birliğine varıldıktan sonra katılımcı tarafından aranan diğer görüşmeciye araştırmacının kimliği ve amacı hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmaya kabul eden kişilerle ilk iletişim sağlandıktan sonra, araştırmacı ve katılımcı görüşmenin zamanı ve mekanı hakkında konuşulmuş ve görüşme gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde diğer katılımcılara da ölçüt örneklem yöntemine bağlı kalarak ulaşılmıştır. Böylece katılımcının araştırmacı ve araştırılan konu hakkında sadece görüşme esnasında tanışmasından kaynaklanacak olası güven probleminin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu durum araştırmacı ve katılımcı arasında, katılımcının referans olan kişiyle olan ilişkisinin de etkisiyle güvene dayalı, açık ve derinlemesine bir görüşme yapılmasına olanak sağlamıştır.

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem yöntemine göre belirlenmiştir (Patton, 2014). Katılımcıların belirlenmesinde bazı kriterlere de dikkat edilmiştir. Özellikle hakemlerin belirlenmesinde, hakemliğin bitme nedenlerine göre bir ölçüt oluşturulmuştur. Buna göre, yaş haddinden ayrılan, sorunsuz ayrılan ve sorunlu ayrılan hakemler olmak üzere üç farklı kategoriye dahi olan hakemlerle görüşmeler yapılmıştır. Buradaki amaç sadece olumsuz deneyimler yaşamış kişilerin bakış açısının yol açabileceği yanlılık riskini ortadan kaldırmaktır. Bunun nedeni camiada olan kişilerin kayırmacılık konusunun özellikle ülkemizde gizli ve üstü örtünmesi gereken bir durum olması özelliğinden dolayı çekinme ihtimalleri neticesinde derinlemesine ve açık bir görüşme yapılmasının sınırlarını aşmaktır. Antrenör ve futbolcuların belirlenmesinde ise öncelikli olarak faal ve faal olmayan ayırımına gidilmiş ve lig farklılıkları göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda camiada aktif bağı kalmayan antrenör ve futbolcuların daha rahat olabilecekleri düşüncesiyle verilerin detay ve derinliğine katkı sağlayacağı öngörülmüştür. İlk etapta Süper ligteki futbolcu ve antrenörlerin deneyimlerine odaklanılması planlanan bu çalışmada, yapılan ilk görüşmelerden sonra elde edilen veriler kayırmacılığın evreninin alt liglere doğru genişlediği ile etki ve boyutlarının farklılaştığına işaret etmesi üzerine katılımcılar, Süper lig, TFF 1. Lig, Amatör ligen Bölgesel amatör ligi ve kadın ligi gibi farklı kategorilerde antrenörlük ve futbolculuk deneyimi olması

doğrultusunda belirlenmiştir. Bu durum nitel araştırmanın esnek doğası ve araştırma sürecinde olası değişikliklere kapı aralamaya fırsat sunmasının bir özelliği ve faydasıdır.

Araştırmanın çalışma grubunu on iki eski hakem, altı aktif altı pasif on iki futbolcu, beş aktif, üç pasif sekiz antrenör/teknik direktör, bir spor sosyoloğu ve yazarı²⁸, bir kulüp yöneticisi ve iki taraftar oluşturmuştur. Bu katılımcılarla toplam 36 bireysel görüşme yapılmıştır. Görüşmecilerin demografik bilgileri Ek 2’de sunulmuştur.

Hakem katılımcıların genel özelliklerine bakıldığında; hakemlik deneyimi en az 13 yıl en fazla 23 yıl olan katılımcıların yaşları 35 ile 67 arasında değiştiği görülmektedir. Bu hakemlerin sekizi FIFA hakemi, ikisi Süper Lig hakemi, biri 2. Lig hakemi ve biri de bölge hakemidir. Fırat (lise mezunu) hariç tüm katılımcılarımız üniversite mezunudur ve bunlardan beşi ise Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ya da dönemin Spor Akademisi mezunudur. Katılımcıların hakemlik yaşantılarından önce futbolculuk deneyimleri de bulunmaktadır.

Altısı fubolu bırakmış diğer altısı ise futbol yaşantısı devam eden futbolcu katılımcılarımızın yaşları 24 ile 72 arasında değişmektedir. Süper lig de dahil olmak üzere 3. Lig, 2. Lig, Bölgesel Amatör Lig (BAL) ve amatör liglerinde top oynayan katılımcıların üçü kadın sporcudur ve dolayısıyla kadın liglerinde deneyimleri olmuştur. Arif, Namık ve Gizem (lise mezunu) dışındaki tüm futbolcular üniversite mezunu; 8 katılımcı ise (Aydın, Yaşar, Selahattin, Ahmed, İbrahim, Volkan, Begüm ve Esra) BESYO mezunudur. Futbola çok erken yaşlarda *mahalle arasında* başlayan katılımcılarımızın profesyonellik yaşantılarını baz aldığımız deneyimleri 9 ile 25 yıl arasında değişmektedir.

Yaşları 41 ile 62 arasında değişen antrenör ve teknik direktörlük yapan katılımcılarımızın Melih, Furkan ve Umut dışındakilerin alandaki deneyimleri devam etmektedir. Bu katılımcılarımızı üçü lise mezunu (Cevdet, İsmail, Umut) diğer beşi üniversite mezunudur. Üniversite mezunu katılımcılardan Kenan, Burak ve Melih ise Besyo ya da dönemin spor akademisinden mezundur. Katılımcıların tamamının antrenörlük ve teknik direktörlük yaşantılarından önce futbolculuk geçmişleri bulunmaktadır. Teknik direktörlük ve antrenörlük deneyimleri 2 ve 36 yıl arasında değişmektedir. 2 yıllık deneyimi olan Burak ise 17 yıl profesyonel futbol oynamış, 6 yıl yardımcı antrenörlük yapmıştır.

²⁸ Bu katılımcı spor sosyoloğu olmakla birlikte çeşitli gazetelerde spor/futbolla ilgili yazılar yazmaktadır.

Katılımcılarımız, alt yapı ve amatör ligler dahil olmak üzere Süper Lig’lerde deneyimi olan hocalardır.

Taraftar katılımcılarımızın biri kadın diğeri erkektir. 38 yaşındaki Aslı üniversite mezunudur ve 9 yaşından itibaren maçları radyoda dinlemeye başlayan hatta gol atanların sezonluk gol çizelgelerini çıkaran tutkulu bir taraftardır. Erkek futbolunu izlediği kadar kadın liglerini de yakından takip eden Aslı’nın futbol, hayatının merkezinde yer almaktadır. 38 yaşındaki tribün lideri Mustafa ise BESYO mezunudur ve 21 yıllık tribün geçmişi bulunmaktadır. Amatör olarak futbolculuk deneyimi de olan Mustafa için tuttuğu takım *küçük yaştan itibaren bir çok şeyin önüne koyduğu, annesinden sonra gelen en önemli şey* olarak ifade edilmiştir.

Spor sosyoloğu ve spor yazarı Özgür 46 yaşındadır. 23 yıldır spor sosyolojisinde akademik birikimi olan Özgür’ün altyapılarda futbolculuk yaşantısı da olmuştur. Küçük yaşlarda futbol topu ile tanışan Özgür için futbol hayatında çok önemli bir yerde durmakta, *bilimsel anlamda yazıp çizdiklerinin birçoğu* futbol üzerinden gitmektedir. Radyo programı da yapan Özgür’ün çeşitli gazetelerde köşe yazıları bulunmaktadır.

Kulüp yöneticisi katılımcımız Kemal ise 52 yaşındadır ve lise mezundur. 10 yıldır kulüp yöneticiliği ve basın sözcülüğü yapan Kemal’in daha önce futbolculuk yaşantısı bulunmamaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler yoluyla toplanmıştır.

3.3.1. Bireysel görüşmeler

Araştırmada kişilerin deneyimleri, duyguları ve bilgileri ile ilgili doğrudan alıntılar yapılabilmesine olanak vermesi nedeniyle bireysel görüşme yöntemi kullanılmıştır (Patton, 2014: 4). Glesne’ye göre (2013: 168) nitel araştırma için görüşme, bir şeylerin derinine inmek için kurgulanmış bir fırsattır.

Derinlemesine görüşme bir veri tekniği olarak, açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi, cevapların kaydedilmesi ve ilişkili ilave sorularla araştırma

konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılar (Kümbetoğlu, 2015: 71). Futboldaki kayırma pratiklerinin var oluş biçimi, hangi nedenlerle ve hangi boyutlarda ortaya çıktığı ile bunların oyunun temel değerlerine, özüne ve gelişimine etkisini anlamak için tercih edilen görüşme yönteminde, sorduğu sorular ile bilginin üretilmesinde katılımcılarla etkileşim kuran bir roldedir.

Araştırmada veri toplamak için yarı-yapılandırılmış görüşme yönteminden faydalanılmıştır. Görüşmelerde sorulan sorular, kişisel bilgiler, futbol kültürü, hakemlerin kayırma pratikleri, futbolun yönetim organının kayırma pratikleri ve son olarak etkiler-çözüm önerileri gibi boyutlarda sınıflandırılmıştır. Bu sorular araştırma amacı ve kavramsal çerçevesi dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın katılımcılarını 12 eski hakem, 8 antrenör/teknik direktör, 12 futbolcu, 1 kulüp yöneticisi, 1 futbol yazarı ve 2 taraftar oluşturmuştur. Toplam 36 kişi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler, giriş/ısınma, ana konu ve sonuç olmak üzere üç evrede yürütülmüştür. Görüşmeler katılımcıların alandaki deneyim ve kariyerlerine odaklanarak başlamış, futboldaki genel yönetim sorunları ve hakem performansları hakkındaki görüşleri ile devam etmiştir. Görüşmeye başlama ya da ısınma olarak değerlendirilebilecek bu kısımdan sonra, problemin –kayırmacılık- kendisine ilişkin ana sorulara geçilmiştir. Bu bölümde kayırmacılığın türleri –kronizm, nepotizm, hemşehrilik, siyasi kayırmacılık vs.- doğrultusunda hakemlerin kayırma pratikleri ve futbolun yönetim organındaki kayırmacı anlayışa yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca bu bölümdeki sorularla kültürel yapımız ile futbolda yaşanan kayırmacılık arasındaki ilişki ele alınmıştır. son kısımda ise futboldaki kayırmacılık temelli ilişkilerin futbolun gelişimi üzerindeki etkisi ile kayırmayı azaltma yolları hakkında sorular sorulmuştur.

Genelde nitel araştırmacılar, araştırmaya bazı görüşme soruları ile başlar ve araştırma süresi boyunca onları yeniden şekillendirmeye ve yeni sorular eklemeye açık olurlar (Glesne, 2013: 141). Bu araştırmada bazı görüşmelerde katılımcının özne olarak kayırma evrenindeki rolünü anlamak için katılımcının rolüne göre yeni sorular eklenmiştir. Örneğin hakem odaklı görülen kayırma ediminin, hakemlerle yapılan görüşmelerden de anlaşıldığı üzere, onları yanlı karar vermeye iten futbolcu, antrenör, yöneticiler ve medya gibi bir

takım baskı unsurları bulunmaktadır. Bu nedenle örneğin taraftarla görüşme yaparken, taraftarların hakem kararını etkileme ve onu baskı altına almaya yönelik etkisini anlamak için yeni sorular eklenmiştir, bu süreç futbolcu, antrenör, yönetici ve spor sosyoloğu/yazarı için de benzerlik göstermiştir.

Görüşme esnasında soruların farklı sıralarda sorulma ve katılımcının anlatımlarından sonra yeni soru eklenme ihtimali nedeniyle yarı yapılandırılmasına dikkat edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler daha ensek olması ve görüşme esnasında katılımcının öyküsüne ve araştırma konusuna bağlı olarak önceden belirlenen soruların dışında sorular sormaya olanak tanınması nedeniyle tercih edilmiştir.

Araştırmanın görüşmeleri katılımcıların belirlediği mekân ve saatlerde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tercihlerine göre değişkenlik gösteren bu görüşmelerin 25'i katılımcıların ofisinde, 8'i cafede, 1'i evde, 1'i otelde ve 1 tanesi de spor merkezinde gerçekleşmiştir. Tüm görüşmelerden önce araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve görüşmeler gönüllülük esasına göre yürütülmüş ayrıca katılımcılara onam formu verilmiştir.

Tüm görüşmeler katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Bu ses kayıtları daha sonra bilgisayara aktarılıp, yazıya dökülmüştür. süresi 24 dakika ile 92 dakika arasında değişiklik gösteren görüşmelerden toplam 246 sayfalık ham veri elde edilmiştir.

3.3.2. İşlem

Araştırma konusu belirlendikten sonra eski bir Fifa hakeminden soruların açık ve anlaşılabilirliği ile katılımcıları belirleme ve ulaşma hakkında uzman görüşü alınmıştır. Bu görüşmeden sonra çoğunlukla telefon üzerinden araştırmacının kendisi ve araştırmanın amacı hakkında bilgi verildikten sonra, katılımcının gönüllü olması dahilinde randevu alınmış ve görüşmelere başlanmıştır. Katılımcılara yapılan görüşmenin araştırma dışında kullanılmayacağı ve kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı hakkında bilgi verilmiştir. Buna ek olarak, görüşme boyunca kayda geçen tüm kişi, takım²⁹, bölge ve şehir isimlerinin kod isimler verilerek kullanılacağı açıklanarak görüşmelere başlanmıştır.

²⁹ 4 büyük kulüp takımının dışındaki takımlar için geçerlidir.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, hacimli olan nitel materyali alarak temel tutarlılıkları ve anlamları belirlemeye yönelik herhangi bir nitel veri indirgeme ve anlamlandırma çabası girişimlerini ifade eder (Patton, 2014: 453). Veri analizi, yaşadığımız deneyimi ve ondan ne öğrendiğinizi anlayabilmeniz için gördüğünüzü, duyduğunuzu ve okuduğunuzu düzenlemeyi içerir (Glesne, 2013: 256). Bu düzenleme için ise titiz ve sistematik bir çalışma gerekmektedir.

Metinlerin veri analizine hazır hale getirilmesi için ilk olarak yapılan tüm görüşmeler kelimesi kelimesine bilgisayara aktarılmıştır. Her bir katılımcıya kod ismi verilmiş ve her bir katılımcının görüşme formu ayrı ayrı okunmuştur. İlk okuma işleminden sonra ikinci okumada metnin kenarlarına notlar alınmış ve kodlar oluşturulmuştur. Kod defterine işlenen kodlar, birbiriyle anlamlı ve ilişkili olacak şekilde birleştirilerek azaltma yoluna gidilmiştir. Kodlar azaltıldıktan sonra anlam bakımından ilişkili olan kodlar daha genel bir başlık altında toplanması bakımından kategorileştirilmiştir. Elde edilen kategoriler araştırmanın kuramsal çerçevesi ve anlam benzerliği olan kategoriler dikkate alınarak temalar altında birleştirilmiştir. Temaların oluşturulmasına kadar geçen süreç, biri araştırmacının kendisi diğeri ise spor bilimleri alanından bir uzman olmak üzere iki ayrı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş, bulguların karşılaştırma ve kontrolleri yapılmıştır. Verilerin analizinde bir başka araştırmacının kullanılması verilerin güvenilirliği için başvurulan stratejilerden bir tanesidir. Böylelikle araştırmanın güvenirliliği ve inandırıcılığı arttırılmaya çalışılmıştır.

Temalara uymayan ve aykırılık gösteren durum ve ifadeler özellikle incelenerek olumsuz durum örnekleme oluşturulmuştur. Tüm katılımcıların deneyimlerini bütüncül olarak ortaya koyabilmek fenomene dair yorumları daha iyi anlayabilmek için karşılaştırmalar yapılmış ve veri kaybının önlenmesine çalışılmıştır. Örneğin hakemlerin kayırmacılık temelli davranıp davranmadığına ilişkin genellenin dışında kalan durumlar mutlaka genel görüşün arkasından verilmiş ve bu ayırksı düşünüşün olası nedenleri sorgulanmıştır. Olumsuz örnekleme aynı zamanda araştırmacıları analiz sürecinde yanlı bakış açısından kurtarmıştır.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik konusu nicel araştırmaya göre farklılık göstermektedir ve bu farklılık nedeniyle bir takım eleştirilere hedef olmaktadır. Halbuki Yıldırım ve Şimşek'in (2011: 255) de belirttiği gibi nitel araştırmada geçerlik ve güvenirliği sağlamak için bir takım önlemler bulunmaktadır. Doğru bilgiye ulaşma konusunda gereken önlemlerin alınması (yani "geçerlik") ve araştırma sürecini ve verileri açık ve ayrıntılı bir biçimde, yani araştırmacının değerlendirmesine olanak verecek Şekilde tanımlanması (yani "güvenirlik"), nitel araştırmacının karşılması gereken önemli beklentilerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 274). Bu bölümde araştırmanın inandırıcılığını ve güvenirliğini arttırmak için başvurulan stratejilere değinilecektir.

Nitel araştırmada araştırmacının esnek olması olması ilkesi geçerlik konusunda önemli bir kazanımdır. Araştırmacı gerekli gördüğu takdirde, yeni stratejilere başvurabilir, görüşmeye yeni sorular ekleyebilir, daha önce planlanılmayan yeni görüşmeler yapılabilir ve elde ettiği bilgileri teyit etmek amacıyla farklı veri toplama yöntemleri kullanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 256). Bu araştırmada, çalışma grubu başlığında da bahsedildiği gibi, ilk görüşmelerde elde edilen veriler neticesinde, kayırmacılığın evreni, boyutları ve türleri hakkında daha detaylı ve kapsamlı bilgi alınacağı anlaşılmış ve farklı kategorilerdeki (daha alt ligler) katılımcılar çalışma grubuna dahil edilmiştir.

Yıldırım ve Şimşek (2011: 262)'e göre toplanan verilerin ayrıntılı bir biçimde rapor edilmesi ve veri toplama sürecinin ayrıntılı bir biçimde açıklanması nitel araştırmalarda geçerlik için önemlidir. Bu araştırmada, geçerliği sağlamak için veri toplama ve analizi süreci hakkında açıklama ve bilgilendirme yapılmış, bulgular bölümü doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve ham verilerden örnekler verilmiştir. Doğrudan alıntılar nitel araştırmalardaki ham verilerin temel kaynağıdır; kişilerin duyguların derinliği, dünyalarını düzenleme Őekillerini, olan Şeylerle ilgili düşüncelerini, deneyimlerini ve temel kavrayışlarını ortaya çıkarmaktadır. Nitel araştırmacının görevi, kişilerin dünyaya bakış açılarını veya belirli bir konu ile ilgili düşüncelerini doğru ve detaylı bir Şekilde yansıtarak cevap verebileceği sorular için çerçeve belirlemektir (Patton, 2014: 21).

Araştırmanın iç geçerliğini arttırmak için bulguların, verilerin elde edildiği ortam dikkate alınarak ve bağlamından koparılmadan tanımlanmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca

görüşme soruları, araştırmanın kavramsal çerçevesi dikkate alınarak hazırlanmış ve elde edilen bulgular bu kavramsal çerçeve ile uyumluluk göstermiştir. Örneğin hakem camiasında babalarının eski hakem olması nedeniyle kollanan hakemleri nepotizm, yakınlık ve tanıdık olma bağı nedeniyle yapılan kayırmacılık kronizm; bölgesel yakınlıklar çerçevesinde oluşan kayırmacılık ise hemşehrilik kavramıyla açıklanmıştır. Bulgular açıklanırken verilerin yansız bir şekilde aktarılmasını sağlamak amacıyla olumsuz durum örneklemelerine yer verilmiştir. Bu olumsuz durum örneklemeleri futboldaki kayırmacı pratiklere ilişkin genel/ortak görüşün dışındaki durumları ortaya koymak için kullanılmıştır. Olumsuz örneklem aynı zamanda araştırmacıyı analiz sürecinde yanlı bakış açısından kurtarmıştır. Örneğin kayırmacılığın varlığına ilişkin katılımcı açıklamalarına yer verilirken, kayırmacılığın olmadığını savunan alıntılara da mutlaka yer verilmiştir.

Nitel araştırma yaklaşımında güvenilirliği artırma konusunda “çeşitleme” sıklıkla başvurulan yöntemlerden biridir. Bu araştırmada çeşitleme (*triangulation*) tekniği kullanılarak geçerlik ve güvenilirlik artırılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmanın çoğu veri toplamak için çeşitli tekniklere başvurur. Çoklu veri tekniklerine başvurmak “çeşitleme” (*triangulation*) olarak adlandırılır (Glesne, 2013: 63). Patton’a göre (2014: 556) sadece aynı fenomene farklı yollardan bakmaya imkân sağladığı için değil, aynı zamanda varılan sonuçlara olan güveni güçlendirerek inanırılığa katkıları bulunduğu için üçgenleme stratejisinin veri analizinde önemli bir yeri vardır. Çeşitlemenin nitel araştırmada kullanılan en yaygın biçimi çoklu veri toplama tekniği olsa da, aynı zamanda çoklu veri kaynaklarının işbirliği (örneğin sadece öğretmenler değil, öğrenciler ve veriler de beraber), çoklu araştırmacılar ve çoklu kuramsal çerçeveler olarak da kullanılır (Glesne, 2013: 63). Bu araştırmada, çalışmanın güvenilirliğini artırma yollarından biri olarak çoklu veri kaynaklarının işbirliğine (sadece hakemlerin görüşünü almak yerine, futbolcu, teknik direktör, taraftar ve futbol yazarı ve sosyoloğu) yer verilmiştir. Ayrıca iç güvenilirliği artırma yollarından biri olarak, verilerin analizinde iki farklı araştırmacı kullanılmıştır. Bu araştırmada temaların oluşturulmasına kadarki sürecin iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak analiz edilmesi ve bulguların karşılaştırılması araştırmacı çeşitlemesini sağlamak için başvurulan yollardan birisidir.

Araştırma sonuçlarının inandırıcılığı açısından önemli olmakla birlikte güvenilirlik konusunun nitel araştırma için farklı bir anlamı vardır. Nitel araştırmaya temel oluşturan ilkelerden birisi, gerçeklerin bireylere ve içinde bulunulan ortama göre sürekli bir değişme

içinde olduğu ve araştırmanın benzer gruplarda tekrarlanmasının aynı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmadığını en baştan kabul etmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 259). Bu bağlamda dış güvenilirliğin sağlanması için araştırmacı kendi konumunu (çalışılan durumla ilgili ön deneyimler) açık hale getirmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için katılımcılar açık ve detaylı bir şekilde tanımlanmış, katılımcıların kimliklerini gizli tutmak için ise mahlaslar kullanılmıştır. Güvenirliği artırmak için veri toplama ve analiz yöntemleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Nitel araştırmada, genele ait bilgileri ortaya koymak yerine hem genele hem de özele ait bilgilere ulaşma yönelimi vardır. Bu amaçla araştırmaya dahil edilen veri kaynaklarının bu farklılığı yansıtacak biçimde seçilmesi önem kazanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 271). Bu nedenle araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiş, kayırmacılık olgusuna dair farklı algı, deneyim ve inanışlar ortaya konmuştur.

Araştırmanın güvenilirliği açısından yapılan tüm görüşmelerde, çalışmanın amacı açıklanmış ve katılımcılardan görüşmenin ses kaydına alınması için izin istenmiştir. Katılımcının onayı alındıktan sonra ses kaydına başlanmıştır. Görüşmecilerin kimliğini korumak için takma adlar (mahlas) kullanılmıştır. Ayrıca, bulguların katılımcıların deneyimlerini yansıttığını ortaya koymak ve araştırmanın inandırıcılığını arttırmak amacıyla katılımcılar ile ham veriler paylaşılarak onların onayı (member check) alınmıştır.

3.6. Çalışmada Karşılaşılan Yöntemsel Güçlükler ve Sınırlılıklar

Kayırmacılık konusunun kültürümüzdeki anlamının “torpil”le eşdeğer olarak anılması, kayırmaya dair deneyimlerin gizli tutulması gerektiğine dair ön kabuller bu araştırmanın en önemli yöntemsel güçlüğünü ve sınırlılığını oluşturmuştur. Nitekim futbol alanlarında kayırmacı pratiklerin varlığı kabul edilse dahi bunların ses kayıt cihazının olduğu bir ortamda açıkça konuşulması, katılımcıları tedirgin edebilmektedir. Konunun hassasiyeti nedeniyle araştırmacının katılımcılara güven vermesi ve bunu camianın dışında bir kişi olarak yapması bir takım güçlüklereden neden olmuştur. Örneğin katılımcılar, araştırmanın başında kimliklerinin gizli tutulacağı açıklanmasına rağmen, görüşme esnasında kendi isimlerinin ya da bir olay anlatırken ismini verdiği diğer kişilerin isminin gizli kalacağına

dair araştırmacıdan sık sık teyit ve onaylar almışlardır. Bu durum kayırmacılık olgusunu konuşmanın katılımcılar üzerindeki oluşturduğu kaygıya işaret etmektedir.

Bu araştırmada araştırmacının cinsiyeti, futbolun tüm dnyada ve ¼lkemizde erkeğe ait bir alan olarak kodlanması ve özellikle ¼lkemizdeki katı ataerkil değer yargıları bir takım g¼çlük ve sınırlamalar doğurmuştur. Örneğin bir görüşmede katılımcının kurduğu hiyerarşık cinsiyet ilişkisi, derinlemesine veri toplanmasını engellemiştir. Bu görüşmelerle ilgili alan notu aşağıdaki gibidir:

“şimdiye kadar yaptığım en zor görüşmeydi... görüşme tarihini belirlemek için yaptığımız ilk konuşmadan itibaren kendisiyle iletişim kurmamı sağlayan kişi, önemli yada kıramayacağı bir tanıdığı olmasa benimle bu görüşmeyi yapmaya niyetli değilmiş gibi bir tavrı vardı. İlk başta bu durumu yoğunluğu nedeniyle zaman kaybı yaşamak istememesine bağlasam da ilk karşılaşma ve görüşmenin ses kaydına alınmasından itibaren aslında tedirgin olduğunu anladım. Görüşme esnasında “siz futbolun tam olarak neresindesiniz, bu konular hakkında nasıl bu kadar fikir sahibisiniz” şeklindeki c¼mlesini, olduğuça aşağılayıcı ve cinsiyetçi bir yaklaşımla yönelttiğinin farkında değildi. Ben de kendisine, alandaki deneyimlerimi anlatıp, konuya nasıl ilgi duyduğumu açıkladıktan sonra görüşmeyi istediği zaman sonlandırabileceğini söyledim. Görüşme bittikten ve ses kaydı kapatıldıktan sonra, “aslında ses kaydı olmasa çok farklı şeyler söyleyebilirdim, konuyu çok farklı bir yerden yakalamışsın” dedi (Alan notu, 03.01.2016).

Araştırma için başka bir sınırlılık ise, araştırmacının futbol camiasının dışından olması nedeniyle katılımcılara ulaşmada yaşadığı sorunlardır. Araştırılan konu nedeniyle, araştırmacının önceden gidip kendini tanıtmaması ve araştırma hakkında bilgi vermesi, görüşme için yeterli güven ortamını yaratmaya imkan sağlayamayacağından, katılımcılara ulaşmada aracı bir kişi (referans) kullanılması gerekmiştir. Bu kişilere ulaşmada çoğunlukla araştırmacının uzmanlık alanı futbol olan mesai arkadaşları ve hocaları yardımcı olmuştur. Bunun dışında, futbolcu ya da antrenörlük yapmış arkadaşları/tanıdıkları vasıtasıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Görüşmeler başladıktan sonra ise, görüştüğu katılımcının kendisi bir diğer görüşme için referans olmaya başlamıştır. Böylelikle olası önyargı ve tedirginliklerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Katılımcılarla kurulan ilişki, veri toplama ve çalışmanın tamamı soyunca sürdür¼lmüř ve çalışma boyunca birkaç katılımcı dışında –hat değiştiren, telefonla tekrar ulaşılamayan- iletişim halinde kalınmıştır.

Bu çalışmada araştırmacının cinsiyeti birkaç örnek dışında dezavantaj yaratmamıştır. Aksine futbolun erkeklikle özdeşleştirilen ve “kadınlar futboldan anlamaz” tarzındaki

toplumsal algı katılımcıların, bir erkek araştırmacıyla yapacağı görüşmeden daha rahat, açık ve aleni paylaşımlarda bulunmasına kapı aralamış olabilir. Zira görüşmeler, beklentinin oldukça üstünde açıklık ve Őeffaflıkta veriler ortaya koymuştur.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde veri analizi sonucunda ortaya çıkan kategori ve temalar, katılımcı grupları göz önünde bulundurularak sistematik hale getirilmiştir. Kayırmacılığa dair hakem, futbolcu, antrenör, yönetici, taraftar ve spor sosyoloğu ve yazarının görüşleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

4.1. Kayırmacılığa Dair Hakem Görüşleri

Bu kategori 5 tema ve alt temalardan oluşmaktadır:

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Alt Tema 1: Futbolun Anlamı

Alt Tema 2: Hakem Olmanın Anlamı

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Alt Tema 1: Hakemlik Kurumunun Yönetimsel Problemleri

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği

Alt Tema 3: Soyunma Odasından Tribüne Uzanan Baskılar

Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Sahada Babasını Dahi Tanımayan Hakemler

Alt Tema 2: Kayırma Denmeyen Fakat Kayırmaya Çıkan Eylemler

Alt Tema 3: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma: Siyasi Kayırmacılık

Alt Tema 5: Kayırmanın Boyutları

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Son Derece Hassas Bir Terazi

Alt Tema 2: Yüzde Bir Milyon Kesinlikteki Kayırmacı Uygulamalar

Alt Tema 3: Varlığı Kabul Edilen Kayırmacı Uygulamalar

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri:

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 6: Kayırmanın Boyutları

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Alt Tema 1: Kayırmanın Olduğu Yerde Başarıdan Söz Edememek

Alt Tema 2: Zorunlu Bir Gereklilik = Liyakat ve Bağımsızlık (Özerklik)

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Bu bölümde hakemler için futbolun hayatlarındaki yeri ve futbol hakemi olmanın anlamı çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çözümlemede futbolun anlamı ve hakem olmanın anlamı iki alt temada incelenecektir.

Alt Tema 1: Futbolun Anlamı “Futbol yaşamın kendisidir” Eren

Futbolun hakemler için anlamı, ülke için taşıdığı anlamından hiç uzak değildir. Hakemler, hayatın *olmazsa olmazı* olarak nitelendirdikleri futbola, çocuklukta *mahalle arasında futbola gönül vererek* başlamışlar ve futbolu kendileri için yaşam kaynağı olarak nitelendirmişlerdir. Katılımcıların hakemlik yaşantılarının bitmesine rağmen futboldan kopmamaları oyuna duydukları bağlılığı; futbolu yaşamlarının tam merkezine koymaları ise futbolun nasıl bir tutku nesnesi olduğunu ortaya koyar. Futbolun hakemler için taşıdığı anlamı aşağıdaki alıntılardan okumak mümkündür:

“Şimdiki gençlerle bizim aramızda bir fark var, biz futbolu mahallede sokak aralarında oynayarak başladık... Bizim için futbol akşama kadar oynadığımız, akşam saatinde de annemizin haydi eve gelin dediğinde de, bir gol atan galiptir diyip, havalanın kararıp saat 10’a kadar devam eden bir oyundu” (Faik, Fifa hakemi).

“Biz sabahtan akşama kadar mahallede futbol oynardık, bıkmadan usanmadan bazen yemek bile yemezdik. Eve gidip yemek yersek geri çıkarmazlar bizi diye gitmezdik eve. O derece yani futbol benim yani yaşam kaynağım gibi bir şeydi o zamanlar, çok seviyordum” (Fırat, Bölge hakemi)

“Spor bizim için her şey spor bizim hayatımız, futbol bizim için olmazsa olmaz ülkemiz için olmazsa olmaz bir şey. Bende ki yeri önemi çok” (Yılmaz, Fifa hakemi).

“Futbol şöyle yani çok klasik olursa futbol hayattır diyebiliriz. Çok küçük yaşlardan beri ülke gerçeğini zaten erkeklerin genelde birinci sporu, ben de futbol oynayarak başladım” (Tekin, Fifa hakemi).

“[...] Ben hala futbolu hayatın kendisi gibi görüyorum, futbol maçını da öyle görüyorum. Futbol maçının içinde yaşamda bulduğunuz her şeyi var, sevinç var üzüntü var hayal kırıklığı var amaç var emek var her şey var. Dolayısıyla bizim aslında neticede hayatımız da bir futbol maçı gibi hep mücadele ettiğimiz insanlar

var, olaylar var bir amacımız var bu amaç için mücadele ediyoruz o yüzden özellikle kendi açımdan futbolu çok önemsiyorum, sporu çok önemsiyorum” (Eren, Fifa hakemi).

“Futbolun tamamen içerisindeyiz zaten kopmak mümkün değil, bu bir hobi şimdi şartlar değişti bütün maçları takip ediyoruz” (Cihan, Süper lig hakemi).

“[...] Özellikle takım sporları popüler olması dolayısıyla da futbol gerçekten çok önemli ülkemiz için çok önemli benim için çok önemli. Hala da kopmuş değilim hala futbol oynuyorum, her hafta muhakkak birkaç gün halı sahada hala spor yapıyorum. Belki de hakemliğin bana vermiş olduğu en büyük özellik o hakemlik sayesinde spordan kopmadım futboldan kopmadım” (Eren, Fifa hakemi).

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi hakemler için futbol, çok küçük yaşlardan itibaren hayatın önemli bir parçasını oluşturmuş ve bağlılık, tutku ve yoğun sevgi öğeleriyle yüklü bir alan halini almıştır.

Alt Tema 2: Hakem Olmanın Anlamı

Bu alt tema hakemlerin vurguladığı noktalar göz önünde tutularak iki temel bulgu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki ideal hakemlik değerleri diğeri ise Türkiye’de hakem olmak anlatıları altında toplanabilir.

İdeal Hakemlik Değerleri: Eşitlik, adalet ve hakkaniyet

Bu kategoride katılımcılar ideal bir hakemde olması gereken başlıca özelliklere değinmiş ve hakemin eşit, adil ve hakkaniyetli bir biçimde yönetim sergilemesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Kadir’in “*hakem tarafsızdır, hakem adalet sağlayan birisidir*” vurgusuna benzer olarak Yılmaz özellikle süper lig seviyesindeki hakemler için “*o seviyeye gelmiş bir hakem a b c takımlarının formasını tutmaz her takımın rengini düşünerek değil düşünerek değil hakimin kendi forması vardır kendi rengi vardır diğer kulüplerin rengini çok da fazla kafasına takmaması gerekir*” şeklindeki sözleri özellikler hakemin tarafsız ve adil olduğu/olması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Faik ve Hüseyin de hakemlik mesleğini adalet ve hakkaniyet temelinde değerlendirmişlerdir:

“Biz görev aldığımız müsabakaların tamamında öncelikli önceliğimiz dürüst ve adaletli davranmaktı, hangi takım olursa olsun. Ben yardımcı hakemdim, görev aldığım hakem arkadaşım Türkiye’de büyük takımların stadlarında ev sahibi takımdan oyuncu atmayı Türk hakemliğine öğretti, biz bunu öğrettik Türkiye’de” (Faik, Fifa hakemi).

“Hakemin birinci amacı sahada bir hafta antrenman yapmış, ter akıtmış, kazanmak amacıyla sahaya çıkmış her iki takımın da değerlerini haklarını korumakla mükelleftir, onların akıttığı terin hakkını vermektir. Yani kim kazanmayı hak ediyorsa onun çabasına destek olmaktır” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Faik ve Semih, hakemin oyuncu sağlığını koruma ile oyunun gelişimi üzerindeki görev ve sorumluluklarına dikkat çekmiştir:

“Hakemlerin sahadaki birinci amacı oyuncuların sağlığını korumak ve hak edene hak ettiğini vermek, adaletli ve dürüst davranmaktır” (Faik, Fifa hakemi).

“Şimdi aslında hakemin görevi, gerçek hakemin görevi futbol oynamaktır ve futbolu oynamak isteyeniyi korumaktır. Hakemin görevi futbolu oynatmaktır, en az kesintiyle zaman olarak da 90 dakikanın kaç dakikası oynanıyor Türkiye’de diyelim ki 50 dakika bunu 55 60 a çıkartmak. Aslında bir ülkede sporun gelişmesi demek futbolun gelişmesi demek. Futbolu iyi oynayan oyuncuya rakip sert müdahale ediyorsa o oyuncuyu korumak gerekiyor sakatlanmadan, hatta onu görmesi lazım hakemin bunu hissedebilmesi lazım” (Semih, 2. Lig hakemi).

Hakem ve gerçek hakem arasındaki farka değinen Semih için hakemin oyunun gelişimi üzerinde de önemli bir etkisi vardır.

Bu bulguya göre, katılımcıların hakemlik tanımlarında eşitlik, adalet ve hakkaniyet gibi ortak vurgular ile hakemin oyun ve futbolculara yönelik sorumluluklarına değinilmiştir. Bu bulgudan, ideal bir hakemde bulunması gereken özelliklerin neler olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de Hakem Olmak “Türkiye’de yediden yetmiş herkesin hakem olduğu bir toplulukta en zor olan branşı tercih ettik” Yılmaz

Katılımcılar için toplumdaki spor bilinci ve futbol kültürüne bağlı olarak, hakem olmanın Türkiye’de daha farklı ve zor bir anlamı vardır. Örneğin Yılmaz, Türk toplumunda hakem olmanın anlamını aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir:

“Türkiye’de yediden yetmişe herkesin hakem olduğu bir toplulukta en zor olan branşı tercih ettik ama adrenalini ve hayatı seven bir yapım var belki de adrenalin ile besleniyorum belki de bu yüzden de futbolun hayatımda çok önemli bir yeri var” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Eren ise sıcakkanlı, duygularıyla hareket eden ve sabırsızlıklarıyla ünlü Akdeniz kültüründe futbol hakemi olmanın zorluğuna dikkat çekmiştir:

“(gülümseyerek) yani Türkiye’de futbol hakemi olmak kadar zor bir şey yok. Sadece Türkiye’de değil, Türkiye ile ilgili değil özellikle Akdeniz ülkelerine Akdeniz ülkelerine kıyısı olan daha sıcak insanların daha sıcak, daha duygularını ön plana çıkardığı ülkelerde hakikaten futbol hakemi olmak çok zor...” (Eren, Fifa hakemi).

Bu açıklamadan sonra ülkemizde spora bakış açısının da hakemlik üzerinde bir baskı aracına dönüştüğüne değinmiştir:

“[...] Bir kere lisanslı sporcu sayısı o kadar az ki, neredeyse yok. Spor yaptırmak, spor bilincini geliştirmek zorundayız. Ancak o sahaya giren, o sahada ter döken, oradaki o sahadaki olayları bilen insanlar daha objektif, tarafsız gözle bakabilirler ve izleyebilirler. Ben Türkiye’de futbol hakemi olmanın bu anlamda zor olduğunu düşünüyorum” (Eren, Fifa hakemi).

Bu bilincin yol açtığı sorunların hakemlerin müsabaka yönetimleri üzerindeki yansımalarını Faik hakemlik tanımındaki “*kavga ayırmaya gitmek*” vurgusundan anlamak mümkündür:

“Hakemlik Türkiye’de nedir diye soracaksan, biz kavga ayırmaya giden bir ekiptik. Futbol hakemleri Türkiye’de gerçekten kitabi manada kuralları çok olmayan, insanların birbirine saygısının az olduğu, kazanmak için her yolun mübah olduğu bir ülkede yaşıyoruz” (Faik, Fifa hakemi).

“*Kazanmak için her yolun mübah olması*” anlayışı kayırmacılığı besleyen önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumun futbol hakemliğini oldukça cazip görmesi ve sosyal ve ekonomik getirilerinin yüksek olduğunu düşünmesinin yanı sıra, aslında hakemlerin kendi yaşantılarındaki anlamı dışardan bakıştaki kadar olumlu değildir. Aksine katılımcılar için Süper Lig noktasına gelene kadarki süreçte hakemliğin yıpratıcı ve gündelik hayatı önemli biçimde kısıtlayıcı etkileri de vardır:

“Hakemlik zor meşakkatli bir iş, göz önünde olan Süper Lig'deki hakemlere baktığınızda çok cazip geliyor ama oraya gelene kadar amatör liglerde ve yıllar boyu çektiğiniz sıkıntıları kimse bilmiyor. Ben kendi adıma söyleyeyim Süper Lig'e on yılda geldim, bu on yılda her kategoride ve her zorlu şartlarda maç yönetim” (Tekin, Fifa hakemi).

“[...] Oldukça da zor bir iş hayatınızı özellikle popüler bir hakemseniz ciddi manada sınırlandırmak zorundasınız Çünkü her yerde tacize uğrayabilirsiniz her yerde sözlü saldırıya uğrayan bilirsiniz o manada baktığınız zaman hayatınızı biraz daha sınırlı yaşamak zorunda kalıyorsunuz” (Eren, Fifa hakemi).

Futbolda kulüp başkanından taraftara kadar uzanan geniş bir yelpzede oyunun en sevilmeyen aktörü olan hakemler için Türkiye’de hakem olmanın anlamını Eren’in “*her yerde tacize uğrayabilirsiniz*” sözlerinden çıkarmak mümkündür. Futbol hakemi olmanın sadece kendileri için değil ailelerinin hayatlarında da bir takım baskı ve sınırlamalara yol açtığını Tekin’in sözlerinden dinlemek mümkündür:

“Ben 20 yıl hakemlik yaptım eşim çocuklarım tuttuğu takımı dahi söyleyemediler Beni Bırakın yani hakemliği bırakana kadar eşim ve çocuklarım söyleyemedi. Avrupa başarısında bile yani çıkalım diyorlardı mesela çıkamazsınız yapamıyorsunuz ülke gerçekleri var” (Tekin, Fifa hakemi).

Ülkemizde hakemlerin sözlü ve fiziksel taciz ve şiddete uğraması neredeyse yerleşik bir kültür halini almıştır. Eren’in de vurgusunu yaptığı bu konu, hakemler için önemli ve şimdilik çözüme kapalı bir konu olarak görünmektedir. Hakemler bu zorlu şartlar altında görev yapmalarının dışında, kariyer gelişimleri adına hayatlarından ciddi ödünler de vermek zorunda kalmaktadırlar:

“Hakemler hayatlarının zamanlarını ailesinden çalarak çocuklarından çalarak işinden çalarak arkadaşlarından zaman çalarak bu işleri yapmak zorunda ve dolayısıyla da çoğunun bir kariyer yapma şansı yok Yani hem kariyer yapayım hem hakemlik yapayım öyle bir şans yok” (Onur, Fifa hakemi).

Hüseyin ise hakem olmanın meşakkatli anlamını şu şekilde açıklamıştır:

“Hakemler sahada en az hatayla maç yönetmek için çıkarlar hatasız maç yönetmenin imkanı yoktur 90 dakika içerisinde koşacaksınız, bu hakemler bir hafta çalışıyorlar sporcular gibi haftanın beş günü antrenman yapıyorlar, ailesinden uzaklar. Bir de bunların normal şartlarda işleri var, sosyal çevreleri var, bunlarla ilgilenecekler, bunlardan kendilerini arındırma diye bir olay yok. Türkiye'nin ekonomik şartları belli, aile yapıları belli, işyerlerindeki ortamlar belli, her şey varken diyorlar ki hakemlere bu işlerin hepsinden arınacaksınız, sınırlarınız alınmış olacak, süttten çıkmış ak kaşık olacaksınız, insan değilsiniz gökten zembille

geleceksiniz sahanın içerisinde maç yöneteceksiniz, bir de bizim istediğimiz şekilde maç yöneteceksiniz” (Hüseyin, Fifa Hakemi).

Toplumumuzun futbola skor odaklı yaklaşması, hakemler için ciddi riskleri beraberinde getirmektedir. Faik’in de belirttiği gibi hataya *sıfır toleransı olan* bir kültürde var olma mücadelesi vermek oldukça stresli bir çaba gerektirmektedir:

“[...] Biz de onun için oradayız başarıyı sağlamak için oradayız zaten ülkemizdeki hata toleransı ziro, sıfır hata... Hakemlikte amatörde maç yönetmek şehir içerisinde araba kullanmak gibidir. Şehir içerisinde arabayı vurursun, bir kaporta kırılır farın kırılır, bir şeyin kırılır. Şehirler arası yol da üçüncü ligte ve 2A’ da maç yönetmek gibidir, kaza yaptığın zaman biraz daha hasar olur yararlanırsın sakatlanırsın. Süper Lig’e çıktığın zaman otobanda araba kullanıyor gibisindir hata yaptığını zaman ölürsün” (Faik, Fifa hakemi).

Ülkemizde futbol hakemlerinin özellikle büyük kulüplerin maçlarını, kötü performans veya hatalı kararlar yönetmesinin bedeli, medyaya da açıkça yansdığı gibi hakemlik yaşantısının bitmesine kadar gitmektedir. Faik’in verdiği örnek ise, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sadece sonuç ve kazanma odaklı futbol kültürü, hakemlik yaşantısı için oldukça riskli bir iklim yaratmaktadır. Peki tüm bunlara rağmen futbol hakemi olmak niçin bu kadar anlamlı ve değerlidir? Katılımcılarımıza göre, futbol hakemliğinin toplumsal statü ve kimlik kazandırma, prestij gibi pek çok toplumsal getirisi olsa dahi, hakemliğin neden olduğu stres, kaygı ve yoğun hayat temposuna direnebilmenin en temel nedeni oyuna duyulan *sevgiden* ibarettir.

“Şöyle söyleyeyim aslında bizim dönemde hakem olma nedenimiz tamamiyle sevgi ortamdaki futbol sevgisi... sahanın bir parçası olmak olayın bir parçası olmak önemliydi. O yüzden hakemlik tamamiyle amatör duygularla, hiçbir ilerde ya şöyle olurum böyle olurum para kazanırım aklımın ucundan geçmedi futbol sevgisinin sahada olabilmenin bir parçasıydı böyle bir futbol sevgisi ile olayın içindeyim” (Onur, Fifa hakemi).

Çağrı için ise benzer şekilde en *ilgi çeken* oyunda en önemli aktör olmanın ve bu sayede farklı yerler görme fırsatının ayrı bir hazzı vardır:

“Aslında futbol hakemliği yeşil sahanın içinde olmak şu anda bu kadar ilginin olduğu bir oyunda en güzel yer aslında yeşilçimen üzerinde olan kişiler çünkü bütün ülkenin en çok ilgi gösterdiği spor dalında taraftar değilsiniz seyirci değilsiniz herkesi takip ettiği kişisiniz o yüzden popüleritesi sürekli seyahat halindedesiniz farklı yerlerdesiniz para kazanıyorsunuz çok zevkli bir iş yani aslında” (Çağrı, Süper Lig Hakemi).

Hem sevilen hem de zevk alınan bu oyun sosyal ve ekonomik katkılarının yanı sıra Faik'in de belirttiği gibi hakemler için *hakemlik olgusunu koruma* gibi farklı bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir:

“Yani biz bu hakemlik olgusunu bir evladımız bir sevgilimiz gibi korumak zorundayız zarar vermememiz gerekir diye düşünüyorum. Çünkü bunu yaptığımız süre içerisinde paraysa verdi bize federasyon. Ben elliye yakın ülkeyi gezdim hakemlik sayesinde, yani bana parayı verseler oraya git deseler cebimde param olsa gitmezdim ama gidince gerçekten gidilmesi gereken bir yermiş diyorum (gülüşmeler)” (Faik, Fifa hakemi).

Evlad ve sevgili gibi korunup değer verilmesi gereken bu olgu hakemler için önemli bir toplumsal statü ve prestij de kazandırmaktadır:

“Şunu kabul etmemiz lazım Türkiye'de futbol hakemlerinin de çok ciddi bir statüye sahip oldukları, statü kazandıkları mevcut. 80 milyonluk bir ülkeden bahsediyoruz otuz tane Süper Lig hakemi yirmi tane FIFA hakemi var. Türkiye'de 550 tane milletvekili olduğunu düşünürsek yirmi tane FIFA hakemi olmak çok önemli ve çok zor bir şey” (Eren, Fifa hakemi).

Tekin ise hakemliğin fazlaca tartışılması ve eleştiri odağında olmasının yanında, güzel taraflarının kaçırılmaması gerektiğini düşünmektedir:

“[...] Çünkü beni Tekin Yolcu yaptı, şu anda hâlâ kamuoyunda, bürokraside bir değer görüyorsam bu futbolun ve futbol hakemliğinin sayesinde şimdi gelinen noktada çok fazla tartışmalar oluyor bazen Ama güzel taraflarını da kaçırmamız lazım.”

Hakemler için futbol ve futbol hakemliğinin bu yaşama aktardıkları değer arasında kurulan ilişki dikkate değerdir. Nitekim yaşamın bu kadar içine sinmiş bir olgunun hayatın diğer kısımlarına da bir takım aktarımlara sebep olması kaçınılmazdır:

“Hakemlik bir günlük yaşantı gibi bugün hayatın içerisinde dün için yanlış kararlar verdiğin gibi maç içerisinde bir günlük yaşantı gibi düşünün bir karar veriyorsunuz.” (Faik, Fifa hakemi).

Faik'in yukarıda kurduğu futbol ve günlük hayat bağlantısının yanında Kadir'in “*sahada ne gördüysek onu çaldık hayatta da ne gördüysek onu çaldık*” sözlerinden anlaşıldığı gibi hakemlik aynı zamanda gündelik yaşama değer aktarımı olan bir yaşantıdır. Cihan'ın da ifade ettiği gibi hakemliğin hayata kazandırdığı bazı önemli değerler vardır:

“Hakemlik serbest hayatta verdiğiniz kararlara çok etki ediyor. Çok pratik ve zeki kararlar veriyorsunuz. Yani bir de şey öğreniyorsunuz adil davranmayı yani hakemlikte devamlı böyle teraziye dengeli tuttuğunuz için serbest hayatta da adil davranıyorsunuz” (Cihan, Süper Lig Hakemi).

Özet olarak; katılımcılar için futbol hakemi olmanın hazzı ve oyuna duyulan yoğun sevgi oldukça farklı anlamlar ifade etmektedir. Özellikle Türkiye’de hakem olmanın zorluk ve gerilimleri hem onların hem de ailelerinin hayatını önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Hakemlik aynı zamanda katılımcılar için hayatlarının çok büyük bir kısmına yayılan ve özveri gerektiren bir meslektir. Bu nedendir ki hakem kimliğinin günlük hayatla kurduğu bağ oldukça nettir. Sac ayaklarını eşitlik, adalet ve hakkaniyet değerlerinin oluşturduğu hakemlik meşşakatli bir meslek olmasının yanında, katılımcılar için toplumsal saygınlık ve kimlik kazandıran bir olgudur.

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal Kültürel ve Yönetsel Tetikleyicileri

Bu tema, futbolda hakemler özelindeki kayırma pratiklerinin altında yatan nedenleri ya da diğer bir anlatımla kayırmaya zemin hazırlayan faktörleri analiz etmemize imkân vermektedir. Hakemlerin kayırma pratiklerinin neler olduğunu ortaya koymadan önce hakemlerin özgür karar verip vermediklerini bilmek, eğer var ise hakem kararlarına etki eden sosyal, kültürel ve yönetsel baskıları analiz etmek kayırmanın tetikleyicilerini anlamak ve kayırmacılık türü fiillerin arka planını görmek için elzemdir. Bu nedenle öncelikle ülkemizde hakem kararlarına etki eden faktörlerin neler olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda katılımcılara hakemler üzerindeki baskı unsurlarının neler olduğunu sorulmuş ve alınan yanıtlar doğrultusunda alt temalar belirlenmiştir. Dolayısıyla bu temada *Hakemlik Kurumunun Yönetsel Problemleri ve İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği* alt temaları kayırmacılığın yönetsel tetikleyicileri olarak belirlenmiştir. *Soyunma Odasından Tribüne Uzanan Baskılar ve Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı* alt temaları ise kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri olarak nitelendirilmiştir. Böylece toplumun değer kodlarının futbol ortamlarına aktarımının kayırmacılık ile ilişkisi çözümlenmeye çalışılmıştır.

Alt tema 1: Hakemlik Kurumunun Yönetsel Problemleri

Hakemlerle yapılan görüşmeler, kendileri için en temel baskının, hakem yöneticilerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Diğer bir anlatımla hakemler kendilerini en çok

etkileyen merciinin MHK olduğu söylenmiştir. Hakemlere göre, *birilerinin iki dudağının arasında olmak kaygısı, hakemin çaldığı düdüğe yöneticilerinin sahip çıkmaması ve hakem yöneticilerinin hakemlere karşı adil olmayan davranışları* onların üzerinde ciddi baskılara yol açan ve kendilerini en fazla rahatsız eden uygulamalardandır.

Hakemleri etkileyebilecek pek çok baskı unsuru olmasına rağmen Hüseyin'in anlatılarından da anladığımız gibi Merkez Hakem Kurulu'nun tutumu hakemler için en temel belirleyendir : *“Hakemi bir tek şey etkiler, beni yöneten yöneticilerin benim yönettiğim veya yöneteceğim, benim gibi arkadaşlarımla çaldığı düdüğe sahip çıkmaları. Onun haricinde hakemi hiç kimse etkileyemez, hakemi etkileyecek olan kurum Merkez Hakem Kurulu'dur”*. Bu nedenle hakemlik kurumunun temel karar mekanizması olan bu kurulun, hakemlerin tehdit ve şiddet dolu futbol kültüründe savunmasız ya da güçlü kalmasında oldukça etkin bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Kayırmacılık edimini, kayırmacılığa zemin hazırlayan şartlardan ayrı ele almamak gereklidir. Bu nedenle hakemleri rahatsız eden tüm koşullar, kayırmacılığın oluşmasını kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla hakem yöneticilerinin tavrı başta olmak üzere hakemi savunmasız bırakan her şart, aynı zamanda kayırmacılığın da harcını oluşturmaktadır:

Birilerinin iki dudağı arasında olmak kaygısı

“[...] Bugünkü hakemliğin çok ciddi bir şekilde organizmasıyla oynandığı için hakemler gerçekten çok kötü maçlar yönetiyorlar. Hiçbir hakem arkadaşımı hedef alan bir konuşmam olmamıştır ama ciddi manada üzüldüm, bazen bana sordukları zaman artık kıvırtma cevap veremez hale geldim. Türk hakemliğinin en büyük problemi burada birilerinin iki dudağının arasında olmak kaygısı olduğu müddetçe hakemlerden de başarı beklemek mümkün değil” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Yılmaz'ın futbol hakemliğinin yönetsel açıdan sorunlarına vurgu yapan yukarıdaki alıntısı, hakemlere rahatsızlık veren bir drama işaret etmektedir. Bu noktada Türkiye'de hakemlerin baskı altında bırakıldığı katılımcılar için ortak vurgu noktalarından biri ve belki de en önemlisi olarak görülmüştür Hakemler üzerindeki baskı ile hakemlerin başarısı arasındaki ilişkiyi ise Hasan çok basit bir soru ile açıklamıştır:

“Avrupa'da gidip başarılı maç yöneten hakemler bile Türkiye'de çok başarısız maç yönetiyorlar, o zaman Türk futbol hakemliği sisteminde bir yanlış var. Orada

başarılı iken burada niye başarısız oluyorlar? Bu önemli, hakemler Türkiye'de baskı altında bırakılıyor...Hakemler baskı altında kalmadan çıkıp objektif ve A takımı B takımı ayırt etmeden maç yönetsin istiyorum ama bu bazı hakemler için hiçbir zaman mümkün olmadı olmayacak da” (Hasan, Fifa hakemi).

Hasan'ın da işaret ettiği gibi hakemlerin baskı ortamında özgür, rahat ve adil karar vermeleri oldukça sorunludur.

Hakemler için *birilerinin iki dudağının arasında olmak* ifadesinin “düdük asmak” gibi bir anlamı vardır. Öyle ki, yıllarca emek verip gelinen üst düzey hakemlik kategorilerinden (Süper lig hakemliği/ Fifa hakemliği gibi), kimi zaman hakemlere gerekçe bile sunulmadan, kimi zaman *güçlü* bir kulüp başkanının ağzından çıkan öfke ve tehdit dolu sözleriyle aniden hakemlik yaşantılarının sonlanması hakemleri ciddi anlamda rahatsız eden ve kaygılandırıcı uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda sunulan alıntılar, hakemlik yaşantıları haksız biçimde sonlandırılan hakemlerin deneyimlerini ortaya koymaktadır:

“Şimdi bir hakemin yetişmesi kolay değil 10-15 yıllık 20 yıllık çaba ile bir yere geliyorsun bütün hayatından fedakarlık yapıyorsun ,belki de iş hayatındaki imkanları elinin tersiyle itiyorsun, vazgeçiyorsun, hakemlikte bir yerlere geleyim bir kariyer elde edeyim diye. Sonra birileri tutuyor bir gün diyor ki sen 20 yıl emek harcadın ama senin gözünün üstünde kaşın var ben seni listeden çıkarttım. Şimdi ne oluyor bütün her şeyi kaybediyor adam, ister istemez bu endişe ve bu kaygı sana ciddi manada hata yaptırma ihtimalini ortaya çıkartıyor... Geleceğiniz kaderiniz bir kişinin iki dudağının arasındaysa o zaman ciddi kaygı yaşarsınız” (Eren, Fifa hakemi).

“Benim hakemliğim bir insanın iki dudağının arasındaki cümleyle bitti, Merkez Hakem Kurulu'ndaki bir arkadaşımızın iki cümlesiyle bitti...15 yıl emek veriyorsun federasyon sana ciddi manada yatırımlar yapıyor, her ay seminere alıyor seni, uçak biletinden tut her şeyini karşılıyor senin, gidiyorsun orada derslere katılıyorsun sonra memleketine dönüyorsun, antrenmanlar yapıyorsun maçlarda görev alıyorsun, 15 yıl süre gibi bir süreçte bir mesafe kat ediyorsun bu sürecin sonunda da hakemliğinin çok basit bir nedenden, bir yöneticinin bir idarecinin, geçmişte çok hakemliği biten arkadaşlarımız var, cümleleri ile bittiği zaman işte hakemlerin üzerinde en büyük baskı o zaman oluşuyor yani yöneticiler, federasyonların yönetim kurulları esas tartışılması gereken şey” (Faik, Fifa hakemi).

Kadir'in deneyimi ise MHK başkanının değişmesiyle birlikte yaşadıklarını ortaya koymaktadır:

“[...] Daha sonra federasyonun değişmesiyle birlikte, federasyon başkanının değişmesiyle birlikte... İnsanlara hiçbir gerekçe sunulmadan, ortada bizlere göre ve kamuoyuna göre hiçbir şey yokken, hatta beni tanımıyor ki, bir kararla bize ... yıl boyunca maç verilmedi. Daha sonra biz Merkez Hakem Kurulu'nun çıkarmış olduğu bir talimatla beraber FIFA hakemliğinden Süper Lig hakemliğine, Süper Lig hakemliğinden de biraz önce saymış olduğum biliyorsunuz işte çok uzun yıllar C hakemliğine B hakemliğine ve A klasman hakemliğine, bunları kademe kademe çıkarınız ve her kademe en az 2 yıl beklersiniz, 10 yılda ya da 15 yılda geldiğin bir yere ben sadece bir kararla bir günde en alt klasmana düşürüldüm... Hakemler mutlaka haksızlığa uğramıştır ama bizim uğradığımız kadar hiçbir hakem haksızlığa uğramamıştır, çünkü biz en tepeden aşağıya düştük ve hiçbir gerekçe sunulmadı. 16 yıl Türk hakemliğine hizmet vermişim ben, doğuda gitmediğim maç kalmamış benim, Şırnak Silopi Mardin, sonra bir adam geliyor sizin FIFA kokartınızı söküyor hiçbir gerekçe sunmadan.” (Kadir, Fifa Hakemi).

Kadir'in anlattığı bu olay ülkemizdeki futbol hakemlerinin sıklıkla deneyimlediği bir pratiktir. Bu anlatı önceki pek çok benzer örneğe de ışık tutmaktadır. Nitekim kısa bir medya araştırması ile hakemliği sorunlu olarak bitirilen hakemlerin uzun listelerine ulaşmak mümkündür. Bu hakemlerin camiadan uzaklaştırılma gerekçelerinin ortak noktasını ise *onun adamı bunun adamı* olarak tarifleyebileceğimiz kayırmacı tutum ve kulüp başkanlarının hakemler üzerindeki tahakkümü oluşturmaktadır.

Hakemin çaldığı düdüğe sahip çık(a)mamak “*Yalnız kahramandır sahada hakem*” Yılmaz

Hakemlerle yapılan görüşmelerde, hakemlerin sahada vermiş oldukları kararlar neticesinde kendilerine yöneltilen eleştirilere, saldırı ve tehditlere karşın federasyonun ya da hakem yöneticilerinin kendilerine yeterli desteği sağlamaması, onların hakemlik yaşantısını oldukça olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Örneğin Hasan hakemlerin müsabakalardan sonra oldukça rahat bir biçimde kaybın müsebbibi olarak görülmesini MHK'nin hakemini yeterince koruyamayışına bağlamıştır:

“Çünkü sen Futbol Federasyonu Merkez Hakem Kurulu buna prim verirken çıkıyor kaybeden kulübün teknik adamı diyor ki biz hakem yüzünden kaybettik...maç kötü skorla biterse hakem noktasına getiriyorlar, bu da niye, şimdi senin hakemin hata yaptı yapabilir, hakemde hata olabilir, biz de geçmişte hatalar yaptık. Hata yapan hakemin arkasında sen güçlü bir şekilde durabiliyor musun Merkez Hakem Kurulu olarak? Üç büyük kulübün başkanı hakemine hakaret ettiğinde ya da hakemine saldırdığında sen çıkıp o kulüplerin başkanına “bir dakika ne yapıyorsunuz bunu

yapamazsınız biz hekiminizin arkasındayız” deyip öbür hafta o takımın maçına verebiliyor musun hakemini? Ee veremezsen bu durumda böyle olur işte bugünkü tablo da bu, veremiyorlar veremiyorlar yani yapamıyorlar, korkuyorlar” (Hasan, Fifa hakemi).

Faik’in hatalı bir karar vermemesine rağmen büyük takım aleyhine verdiği bir karardan sonra o kulübün itirazı nedeniyle 11 hafta görev alamayışı ise Hasan’ın tespitlerini doğrular niteliktedir:

“[...] yönetimin federasyon üzerindeki baskısı, olayı daha sonra öğreniyoruz yönetici sordum (şehir ismi belirterek) niye maç almıyorum, 10 üzerinden 9 buçuk muydu neydi (gözlemci notu) kararının ikisi de doğrudu, sen dedi Galatasaray'ın aleyhine iptal ettin pozisyonda ... Galatasaray şikayette bulundu sana maç verilmiyor şu anda dedi” (Faik, Fifa hakemi).

Büyük takımların aleyhine karar vermesi ya da büyük takımlardaki kötü performansları nedeniyle bazı hakemlerin *dinlendirilmesi* –birkaç hafta maç alamaması- bazılarının ise hakemlik yaşantılarının son bulması, camiada alışılmış bir cezalandırma pratiğidir. Bu durum, beraberinde köklü kulüplerin maçlarında hakemlerin daha büyük kaygı yaşamasına, bilinçaltındaki taşıdığı korkuların sahadaki kararlarına yansımaya yahut bu negatif sosyal öğrenmeler nedeniyle bu güçlü kulüplere daha özenli davranmasına yol açabilmektedir. Diğer bir anlatımla kayırmacı uygulamaları doğurabilmektedir:

“Birisi çıkıyor diyor ki ben Tekin Elem’in hakemliğini bitiririm diyor ve bitiriyor, şimdi ondan sonra da İrem haftaya maça gidiyor, o kulüp başkanının maçına. İrem'in böyle robot gibi bir şey olması lazım, geçen hafta Tekin Elem'i de bitirdi ben nasıl bir karar vermem lazım burada diye. Burada ne çıkıyor karşınıza işte yönetim çıkıyor, hakem yöneticileri çıkıyor, çıkıp önce Tekin Elem'in hakemliğini bitirmeyecekler öbür taraftan da İrem'in orada arkasında durup kardeşim sen çık bizim verdiğimiz eğitimler doğrultusunda doğru bildiğini yap kararlarını ver biz senin arkandayız diyebilmek çok önemli” (Tekin, Fifa hakemi).

Tekin’in sözlerinden federasyonun duruşu ile hakemlerin müsabakaları stressiz yönetmesi arasında doğrudan bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Eren ise hakemler 4 büyüklere avantaj sağlamak için maça çıkmaz fakat, mesleki kaygıları doğrultusunda vermiş oldukları kararlar onları *tarafgir* gibi gösterir:

“Şimdi hakemler futbolcular ve takımlar şunu biliyor dört büyükler ve Anadolu takımları, şimdi bu dört büyük futbol kulübünün özellikle medyadan çok ciddi bir baskı unsuru oluşturdukları tartışmasız bir gerçek. Futbol Federasyonu içerisinde

ciddi bir yani etkileri var hakem bu kaygıyı yaşayabilir, ben bu kulübü karşıma almayayım... Hakem düşünerek maça çıkmaz ama bilinçaltında aslında bir kaygı vardır ve var olduğu için de ister istemez o kaygının yaratmış olduğu kararlar onu tarafgir gibi gösterir ama hakemin böyle bir planı yoktur” (Eren, Fifa hakemi).

Hakemlerin büyük kulüplerin müsabakalarının ardından, büyükler aleyhine hatalı karar vermesi ile sonuçlanan bir müsabakada, kulüp başkanları ve diğer aktörlerin açıklama ve itirazlarına paralel olarak bir sonraki hafta görevledirmelerinin yapılmaması, diğer bir anlatımla cezalandırılmaları, hakemleri kaygılandıran ve onları güçsüz kılan uygulamalardır. Eren'in “ *kaygıyı oluşturan yönetici açıklamalarıdır, Futbol Federasyonu'dur, kendisinin acaba ben tekrar sözleşme yenileyecek miyim, bir sonraki hafta tekrar maç alacak mıyım*” şeklindeki ifadelerinden de okunduğu gibi futbol federasyonunun kendisi de hakemler üzerinde baskıya dönüşebilir. Hakemler için bir sonraki hafta maç alamama korkusu onlar için en büyük kaygılardan biri olmakla birlikte bu bilinçaltı ile müsabakaya çıkmak hatalı karar vermeye sebep olabilir.

Tekin'e göre kulüp başkanlarının hakemlere *düdük astırma* geleneğinin federasyonun tutumuyla ilişkisi bulunmaktadır. Öyle ki diğer hakemler üzerinde strese ve korkuya yol açan bu tarz uygulamaların karşısında yöneticilerin hakemlere destek olması ve onları güçlü konuma taşınması son derece önemlidir:

“Birisi çıkıyor diyor ki ben Tekin Elem'in hakemliğini bitiririm diyor ve bitiriyor, şimdi ondan sonra da İrem haftaya maça gidiyor, o kulüp başkanının maçına. İrem'in böyle robot gibi bir şey olması lazım, geçen hafta Tekin Elem'i de bitirdi ben nasıl bir karar vermem lazım burada diye. Burada ne çıkıyor karşınıza işte yönetim çıkıyor, hakem yöneticileri çıkıyor, çıkıp önce Tekin Elem'in hakemliğini bitirmeyecekler öbür taraftan da İrem'in orada arkasında durup kardeşim sen çık bizim verdiğimiz eğitimler doğrultusunda doğru bildiğini yap kararlarını ver biz senin arkadayız diyebilmek çok önemli” (Tekin, Fifa hakemi).

Faik'e göre hakemleri tedirgin eden federasyonun içinde oluşan baskıdır; bunun yerine yöneticiler hakemin hatalı düdüğüne sahip çıkar ise, hakemler daha çok motive olmuş olurlar:

“Hakemler üzerinde en büyük baskı federasyonunun içinden oluşan bir baskı olursa o zaman tedirgin olur hakemler. Yoksa hakem hata yaptığında, hata sonuçta bilinçli bir şey değil, bu yönetici tamam ben bunun hata olduğunu art niyetli olmadığını farkındayım ama daha dikkatli olman gerekir deyip yanında durduğunu ifade ederse hakem daha bir azimle çalışır, daha bir şevkle çalışır” (Faik, Fifa hakemi).

Bu noktada Tekin, hakem hatalarının bedeline değinmekte ve MHK'nin hakemleri desteklemesi gerektiğini düşünmektedir:

“Siz bir maçta 4 tane ekstrem hata yapıp bir maçın skorunu etkiliyorsanız zaten tartışılmaya başlar kartınızı kaybediyorsunuz klasman düşüyorsunuz bırakın onu sokakta yürüyemiyorsunuz bunu kimse istemez ama hakem yöneticilerinin çıkıp hakemin arkasında durması lazım” (Tekin, Fifa hakemi).

Tekin'in ve diğer hakemlerin (Hüseyin, Yılmaz, Hasan, Kadir) de altını çizdiği gibi yöneticilerin hakemleri destekleyici tavrı hakemler için son derece önemli olmakla bu tutumun tüm hakemleri için geçerli olması, başka bir anlatımla adil bir temele dayanması da son derece mühimdir.

Sahada adil olması gerekene yöneticisinin adil davranmaması

“ [...] yani adil olmak dünyadaki en zor şeydir ve bu futbolun içerisinde herkesin adil olmama ihtimalini öngörebilirsiniz ama hakemin adil olmama ihtimalini öngörmemen gerekir. Ve şu sonuç ortaya çıkar, en adil olması gereken hakemdir. Sen sahada en adil olması gerekene yönetici olarak adil olmak zorundasın. Sen şimdi en adil olması gerektiğini düşündüğün adama adil davranmıyorsan ondan adil olmasını beklemen zordur. Asıl sorun da bu zaten sorunumuz bu, zaten hakem yöneticilerinin Futbol Federasyonu'nun hakeme adil olması gerekiyor ki adil bir yönetim sağlayabilsinler” (Eren, Fifa hakemi).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, hakemler için yöneticilerin, tüm hakemlere eşit ve adil davranmaması hakemleri oldukça rahatsız etmektedir. Örneğin Hasan'ın *“Türkiye'de futbolu yönetenler önce adil davranacaklar ki Merkez Hakem Kurulu başkanları adil davranacaklar ki hakemleri de sahaya çıktığında adil davransın”* şeklindeki sözleri, hakem yöneticilerinin adil bir yaklaşım sergilemediğini ve örgütsel bağlamdaki adalet anlayışının sahaya da yansıtacağını anlamamızı sağlar.

Hakemlere göre, adil ve objektif olmayan birtakım uygulamalarla bağlantılı olarak, federasyon başkanı ve diğer kurullardaki yöneticilerin *niteliği* hakemleri rahatsız eden bir konudur. Nitekim ehliyet sahibi olmayan yöneticilerle çalışmak, beraberinde profesyonel olmayan yönetim uygulamalarını getirmektedir. Yılmaz ve Kadir'in yöneticilerin yeterliliği ile ilgili aşağıdaki sözlerinden liyakat ilkesinin göz ardı edildiği anlaşılmaktadır:

“Düşünsenize hiç 4 büyüklerin maçını yönetmiş bir hakem bugün Merkez Hakem Kurulu'nda yöneticilik yapıyor. Nasıl olacak yönetmedikten sonra, bugün kurul

üyelerinin içerisinde hiç Süper Lig'e çıkmamış hakemler var bu insanlar geliyor Süper Lig'deki hakemlerin yöneticiliğini yapıyor baştan yanlış olduğu aşikar” (Yılmaz, Fifa hakemi).

“Aydın Güney Fifa hakemliği yapmamış yani şimdi düşünebiliyor musunuz Fifa hakemliği yapmamış bir insanı bu kadar üst seviyede hakemlik yapmış insanların üstüne koyuyorsunuz. Yani bu bir defa kafadan hatalı yanlış olan bir şey... Sinan Varda Fifa hakemliği yapmış Avrupa'yı görmüş orada hakemlik yapmış bir vizyonu misyonu olan bir adam Murat Gök keza öyle dolayısıyla siz bu insanlar varken Avrupa'da hiç maç yönetmemiş bir insanı getirip bu insanların başına koymamız ne kadar mantıklı ben size soruyorum” (Kadir, Fifa hakemi).

Hakemlerin, *yönetici eksikliği* ya da *yönetici sorunu* olarak belirttikleri liyakat sorunu, kayırmacılığı oluşturan bir fonksiyona sahiptir:

“Zaten bizim Türkiye'deki bütün problemimiz yönetici problemi; işe göre yönetici değil yöneticiye göre iş buluyorlar. Sadece sporda da değil Türkiye'nin genelindeki tüm kamu kurum ve kuruluşlarının tamamında iş karşılığında yetenekli yönetici getirilmiyor. Muhakkak sağdan soldan onun bunun adamı vasıtasıyla buralara isimlerle yönetici geliyor, bu sefer gelen yöneticiler hem bulunduğu iş ortamında hem spor ortamında karşısındaki insanla yapacağı işteki eşdeğer görüşlere haiz olmadığı için bu sefer de fikir çatışmaları ortaya çıkıyor” (Hüseyin, Fifa Hakemi).

Hüseyin bu fikir çatışmalarının *“saha içinde maç yöneten hakemler Merkez Hakem Kurulundaki bazı insanlarla savaş başlıyor bu savaş neticesi muhakkak ki hem takımları hem hakem camiasına büyük zarar veriyor”* sözlerinde olduğu gibi hakem camiasında çatışma biçimine dönüşebildiğini vurgulamıştır.

Yöneticilerin, daha önceden kişisel sorun yaşadığı herhangi hakemler ya da siyasi görüş olarak farklılaştığı hakemler üzerinde yöneticilik pozisyonlarından doğan tahakkümlerini kullanmaları göze çarpan bulgulardan biridir. Fırat ve Eren'in deneyimleri, hakemlerin yöneticileriyle yaşadıkları sorunların onların hakemlik yaşantıları üzerindeki etkilerini anlamamızı sağlar:

“Bahri Soy Merkez Hakem Kurulu başkanı olduğu zaman hakem derneği seçimlerinde benim söylediğim adama oy vereceksiniz aksi takdirde hakemlik yapamazsınız dedi ben ondan dolayı üç ay görev alamadım” (Fırat, Bölge hakemi).

“O anki Merkez Hakem Kurulu Başkanı göreve geldiği zaman ben tahmin ediyordum Fifa listesinden çıkarılacağımı çünkü geçmişte bir takım sıkıntılar olmuştu aramızda geçmişte yaşananlardan dolayı bir haksız karardı ben de bıraktım dolayısıyla” (Eren, Fifa hakemi).

“6 ay önce yedek kulübesinden sana bir sürü şey söyleyen insan şimdi yöneticin oluyor. Şimdi o yönetici yarın ciddi manada bir yerlere gelip bilinçaltında geçmiş yıllarda kendi takımına karşı bir hakemin vermiş olduğu zararı düşünerek kimi hakemlerin hakemliğinin bitmesi konusunda Merkez hakem kurullarına baskı oluşturursa ve hakemlerin görevlendirmeleri bittiği zaman işte hakemlerin üzerindeki en büyük baskı o zaman oluşur” (Faik, Fifa hakemi).

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi, futbolun örgütsel yapısında kurumsallık ve profesyonelliği göz ardı eden bir takım uygulamalar bulunmaktadır. Ayrıca hakemler bazı yöneticilerinin liyakat sahibi olmaması ya da objektiflikten uzak yönetim anlayışlarının kendilerinin meslek hayatları üzerindeki olumsuz etkisinden oldukça rahatsızlardır.

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği

Futbolda 4 büyükler olarak adlandırabileceğimiz ve kimi özel durumlarda kulüp başkanının siyasi sermayesine bağlı olarak *güçlü* konuma oturabileceğimiz kulüplerin iktidarı hakemler üzerinde tahakküm aracına dönüşen önemli bir pratiktir. Çünkü hakemlerin de belirttiği gibi (Yılmaz, Hasan, Fırat, Kadir, Faik, Eren) hakemlik yaşantısı *birilerinin iki dudağından çıkan iki kelime* ile biten pek çok hakemin deneyimi camiadaki diğer hakemler için oldukça olumsuz öğretilerdir. Bu öğretilerin en gözde eyleyicilerinden biri kulüp başkanları ya da yöneticileridir. Bu alt temada kulüp başkanları ve yöneticilerin TFF üzerindeki tahakkümüne değinilecek³⁰ ve ardından hakemlik kurumunda yol açtığı krizler ele alınacaktır.

“[kulüplerin] Türkiye Futbol Federasyonu'nun üstünde çok ciddi etkisinin olduğunu, federasyonun orada sadece bir kukla olduğunu, federasyonda yöneticilik yapılmadığını, ortada sadece bir kişinin olduğunu, uzaktan kumandalı çocukların oyuncağı gibi, oysa ki kumandanın başında başkasının olduğunu...birilerinin iki dudağı arasında oldukları için de onların kulüplere boyun eğdiklerini gördüm. Federasyonun son durumdaki yapısı bu, içler acısı zaten bunu benim söylememe gerek yok futbolun gidişatının hep beraber görüyoruz kulüplerin yapısını görüyoruz.” Yılmaz'ın belirttiği -ve medyaya da yansıdığı gibi TFF'nin yan kurullarından biri olarak görev yapan ve müsabakalara hakem atayan MHK, aynı zamanda özellikle büyük kulüplerin maçlarından sonra kulüp başkanlarının eleştirilerinde en fazla anılan mercidir. Hakemlere göre kulüp başkanları için MHK, sadece

³⁰ Kulüpler ve TFF ilişkiselliğine Futbolun yönetim organı ve kayırma pratikleri temasında *siyasi kayırmacılık* başlığında daha detaylı yer verilecektir.

eleştirilen bir kurul değil aynı zamanda kendilerinin müsabakalara atamanma(ma)sında iktidarlarını kullandıkları bir kuruldur. Nitekim Yılmaz federasyonun ve dolayısıyla da MHK'nin yönetim yapısı üzerinde kulüplerin çok güçlü etkileri olduğunu ifade etmiştir.

Ülkemizdeki kulüp başkanları ve yöneticilerinin maç sonu açıklamaları neticesinde *düdüğünü asan/asmak zorunda kalan* hakemlerin olduğu bilinen bir gerçektir. Araştırmamızdaki bulgulara bakıldığında, hakemlerin mesleklerinin bu şekilde sonlanması diğer hakemler için önemli bir gözdağı olabilmektedir. Örneğin Kadir ve Yılmaz'a göre yöneticiler tarafından hakemlerin *kellesinin koparılması* diğer hakemler üzerinde korkuya yol açmakta ve hakemlerin hatalı karar verebilmesine sebep olmaktadır:

“Bunların (4 büyükler) kulüp başkanları bir hakemin kellesini kopartabiliyor mu kopartıyor, ama şimdi hakemler bunu bilmiyor mu, Ahmet Sanca kafasının niye koparıldığını İrem Hanım Mehmet Pamuk'un niye koparıldığını, Rıfat Kale'nin (camiadan uzaklaştırılan bazı hakemlerin isimlerini sıralıyor) niye koparıldığını bilmiyorlar mı. Ben 3 büyük takımla 4 büyük takımla kötü olursam benim de kellem gidebilir. Çünkü niye senin arkanda seni destekleyen insanlara güvenmiyorsun. Peki niye federasyon bana sahip çıkmadı niye Uğur Kurt'a sahip çıkmadı, Ercan Hayal, Battal Arı (MHK başkanlarının ismini belirtiyor) sahip çıkacağına kellesini kopardılar. Şimdi hakem de bunu görmüyor mu, kendisinin önündeki abisinin kafasının nasıl koparıldığını, niye koparıldığını görmüyor mu, salak mı hakem hakemler zekidir, o yüzden maça çıkarken bunun korkusunu yaşıyordur. Bugün Galatasaray Trabzonspor maçı var ben kimden tarafa olayım demiyordur ama o yaşanmışlıklar insanların bilinçaltına gider İrem hocam bilinçaltına yerleşir ve senin hatalı karar vermene neden olur” (Kadir, Fifa hakemi).

“Hiçbir hakem bu duyguyla (bir takımı kollama) çıkmaz maça, bilinçaltı denilen bir şey vardır. Örnek veriyorum bugün birçok hakemin kellesi kopartırken tarihçesine baktığımız zaman birçok ünlü hakem Türkiye'de herkesin ismi ve soyismi ile tanıdığı hakemler bir gecede yok ediliyorsa hakem bunu görür hisseder bu yüzden, aman onun başına geldi aynı şey benim başıma çok çok daha kolay gelir, ünlü ünlü hakemlerin bir gecede kafası kopartılırken ben kimim ki duygusu onlara rahat düdüğümüz çaldırtmaz” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Yılmaz'ın bu açıklamalarından sonra “*Bu durum hakemleri iltimaslı davranmaya iter mi?*” sorusuna verdiği yanıt, hakemler üzerindeki baskıların onları kayırma davranışına ittiği ve dolayısıyla kayırmacılığın bir takım şartlar sonucunda oluştuğu düşüncesini doğrular niteliktedir:

“E tabii ki yani korku, korku rejimi korkan hakem iş yapamaz kulüplerin bağırması için herhangi bir ciyaklamaması için medyası da güçlü olduğu için bu kulüplerin karar verme bölümünde dikkatli ve çok daha hassas davranması

gerektiğini bilir ... Biraz önce anlattığım nedenlerden dolayı bilinçaltında, bir takımı tutmasına gerek yok, korku rejimi, gelecek kaygısı, bir daha maça çıkamama korkusu, hakemlik kariyerini kaybetme kaygısı. Bu takıma yapacağı hatalı bir karar tuttuğu anlamına gelmez, o takımın maalesef güçlü lobisi, güçlü medyası, güçlü kulübü güçlü federasyonda birisi olması, dolayısıyla bu takımı tuttuğu anlamına gelmez sadece hakemin hatalı karar verdiğini gösterir” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Kulüp başkanlarının tehditkâr tavırları, sadece hakemlerin görevlerine son verilmesi biçiminde karşımıza çıkmamakta, çok daha büyük sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır:

“Geçtiğimiz aylarda hakem soyunma odasında kaldı beş saat, bu neyle izah edebilir kim neyle izah edebilir, çıksınlar izah etsinler o zaman. O şehrin mülki amirleri müdahale edemedi, bu ülkenin spor bakanı müdahale edemedi. Spor bakanının da müdahale etmesi lazım, “Sen kimsin beyfendi ben varım” demesi lazımdı bu işin çözülebilmesi için. Ne zaman kulüp başkanlarının önünde emniyet müdürlerimiz valilerimiz önünü iliklemeyecek, ayağa kalkmayacaklar o zaman bu işler biter. Öyle de değil futbol federasyonu genel kurulunun seçimine bakmamız lazım, nasıl oluyor kimler idare ediyor, futbol federasyonu seçiminde kimler oy kullanıyor bunun bir kıstasının olması lazım” (Tekin, Fifa hakemi).

Alt Tema 3: Soyunma Odasından Tribüne Uzanan Baskılar

Hakemlerin kararlarını verirken özgür olup olmadıklarına dair bir fikirde bulunmak için onların üzerindeki baskılara odaklanmak faydalı bir yoldur. Nitekim hakemlerin kendileri de Türkiye’de baskı altında bırakıldıklarını dile getirmiş ve Avrupa’da daha başarılı bir çizgi yakalanmasını hakemlerin orada karar verirken daha rahat olmalarına bağlamışlardır. Buradan hareketle katılımcılara, kayırmacılık için tetikleyici olabilecek koşullar hakkında ipucu yakalamak amacıyla *Hakemler üzerindeki baskı unsurları nelerdir* sorusu sorulmuştur. Bu soru neticesinde alınan yanıtlar ise kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri olarak yorumlanmıştır.

Yukarıdaki tema ve alt temalarda da belirtildiği gibi, hakemleri en çok etkileyen unsurun öncelikli olarak yöneticilerinin (TFF ya da MHK) açıklamaları ve tutumları olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra ise kulüp başkanlarının iktidarını kullanma biçimleri gelmektedir. Bütünsel açıdan bakıldığında futbolcu, antrenör, kulüp başkanları/yöneticileri, seyirciler gibi aktörler hakem üzerinde farklı biçimlerde baskı oluşturduğu dile getirilmiştir. Son olarak medya, neredeyse yalnızca büyük kulüplerin müsabakalarındaki performanslarına odaklanmaları ve hakemleri örseleyici eleştirileri nedeniyle, hakemlerin andığı baskı unsurlarından biri olarak konumlanmıştır.

Futbolcu, Antrenör, Yönetici ve Taraftar Baskısı

Görüşmeler, hakemlerin oyunun içindeki en aktif ve hakemle yakın temas/iletişim halinde olan aktörler olmaları nedeniyle futbolcuların ya da antrenörlerin olumsuz tavırlarından olumsuz etkilendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, yönetici ve taraftarların da hakem performansı üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Eren bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle aktarmıştır:

“[...] Saha içerisinde hakemi bozan oyunun aktörleridir yani futbolculardır antrenörlerdir; antrenörler ikinci plandadır. Futbolcuların futbol sahası içerisinde yapmış oldukları davranışlar kullanmış oldukları sözler hakemi bozan temel unsurlardır hakemi sahada başka hiçbir şey bozamaz, yani o onu demiş bu bunu demiş o kadar seyirci bağırması. Yönetici sahaya çıkana kadar baskı unsuru olabilir, medya sahaya çıkana kadar baskı unsuru olabilir neden, kaygı duyar çünkü hakem. Kaygı iyidir ama fazlası zarardır ciddi zarardır” (Eren, Fifa hakemi).

Ülkemizdeki futbolcu profili, hakemin verdiği hemen her karardan sonra ellerini arkasında birleştiren, göğsünü ve başını aynı oranda dikleştirerek hakemin üstüne yürüyen oyuncular ile, ellerini de bu itiraza dahil edip var gücüyle hakeme doğru öfke dolu adımlarla ilerleyen futbolcularla doludur. Hakemin verdiği kararına etkisi olmasa dahi, bir sonraki kararında bu itirazların etkisi olabilmektedir:

“Tabii etkilenir bilinçaltından o kaygı ona hatalı kararlar veririr. Mesela belli oyuncular vardır geçmişte hala var o itirazkar davranışları olan, yani onun kendini zora sokacağını bildiği için dolayısıyla dalaşmaz, fazla üzerine gitmez o itirazları görmemezlikten gelir, adam fırça atar arkasını döner gider veya atması gereken bir oyuncu atmaz gibi yani bunlar” (Eren, Fifa hakemi).

“O kararı verirken etkili olmuyor ama bi sonraki kararı verirken etkilemek için üzerine gidiyor oyuncular. Oyuncuların itirazının amacı, o kararın değişmeyeceğini biliyorlar, bundan sonra bir karar verirken iyi düşünsün ve bizim lehimize karar versinler diye hakemlere baskı uyguluyorlar ” (Faik, Fifa hakemi).

Hakemlerin cesur ve dışardan etkilenmelere kapalı olması gerektiğini vurgulayan Fırat’a benzer olarak Tekin’de başarılı olmak için bu tür olumsuzluklardan hakemin etkilenmemesi gerektiğini düşünmektedir:

“Öyle bir hale getirdiler ki hakem camiasını baskı altında kalan korkan seyirciden çekinen gittiği zaman maç yönetmekten çekinen korkan çok hakem var seyirci baskısından etkilenen ben şimdi seyirci baskısından etkileniyorsun sahadaki o

papaz diye tabir ettiğimiz futbolculardan etkileniyorsan yapma bu işi kardeşim Yazıktır günahtır yapma bu işi” (Fırat, Bölge hakemi).

“Dediğim gibi baskı yok demek yanlışlık olur yöneticiden de olabilir kulüpten de olabilir ülke gerçekleri var diğer takımın yöneticileri de olabilir. Siz bunlardan kendinizi ne kadar soyutlayabilir ne kadar aza indirgeyebilirsiniz o kadar başarılı olursunuz” (Tekin Fifa hakemi).

Hakemlerin kararları üzerinde oluşan baskılardan bağımsız olarak ve bunlara rağmen yüzde yüz objektif karar vermesi her zaman için geçerli bir durum değildir. Nitekim Çağrı'nın “*baskı yiyor musunuz baskıdan dolayı da hata yapıyor musunuz dediğinizde hiçbirisi kabul etmez ama ben olduğunu düşünüyorum*” sözlerinden her ne kadar hakemler üzerlerinde baskı olduğunu kabul etmese baskının var olduğunu ve bunun hataya neden olduğunu açıklamıştır. Bu noktada Eren ve Kadir'in açıklamaları hakeme yönelik itirazların hakemin kararları üzerinde etkisi olduğunu anlatmaktadır:

“Bazen hakem dağılabiliyor yani yanlış karar veriyor ve yanlış karar verdiğini Kendisi de anlıyor sonra bu hatayı hatayla telafi etmeye gidiyor ve en büyük yanlış zaten orada yanlış yaptıysan bitti artık orada kaldı ikinci hatayı yapmayacaksın” (Kadir, Fifa hakemi).

“Şimdi hakemlik öyle bir şey ki, bir bir önce verdiğiniz karar sizi psikolojik olarak etkileyebilir, sonra verdiğiniz ikinci karar o psikolojik sebeple hatalı olabilir, üçüncüsü arka arkaya gelir yani böyle zincirlemez. İşte orada hakem nedir, hakem orada yapmış olduğun hatadan hata olduğunu bilse dahi sonraki kararlarının etkilemeyecek şekilde kendisini soğutması ve kendisini o anda tedavi etmesi onarmasını bilen adamdır, iyi hakem” (Eren, Fifa hakemi).

İdeal hakemlik Eren'in sözlerinden de anlaşıldığı gibi sahada müsabakayı en az hata ile ve dış uyaranlardan en az etkilenme ile yönetme odaklıdır. Bunu başarma ve başarmama arasındaki ayrım ise hakemin kalitesini belirlemektedir.

Futbolcu ve antrenörlerin dışında ise taraftarlar, hakemler üzerinde etkisi olan bir diğer baskı unsurudur. Araştırmanın bulgularına göre; taraftar baskısını kabul eden fakat Süper Lig seviyesinde tribün etkisinin giderek azaldığını düşünen hakemlerle birlikte tribünün verdiği tepki sonucunda verdikleri kararı sorgulayan hakemler de bulunmaktadır. Tekin ve Faik'in alıntıları bu iki zıt görüşü anlamamızı sağlamaktadır:

“[...] Öbür taraftan baktığımızda bir seyirci baskısı deniyor, o zaman seyirci baskısı olacaksa bizim takımlarımız hiç deplasmana gitmesin. Yani herkes deplasmanda

seyirci baskısı olacaksa yenilecek, 3 puanı diğer tarafa yazalım boşu boşuna kimse masraf yapmasın, bu tarafına da katılmıyorum” (Tekin Fifa hakemi).

“50 bin kişinin önünde bir karar vermek o kadar kolay değil o kararı verirken de bir düdük çaldığında bir bayrak kaldırdığında 40 bin kişinin bir anda uğultuyla üzerine gelmesinin bazı insanlarda ters bir etki yaratır. Ben de ters bir etki yaratıyordu mesela eğer verdiği bir karara seyircinin tamamı tepki gösteriyorsa bil ki seyirci doğrusunu görmüştür, o anda yanlış yaptım zaten” (Faik, Fifa hakemi).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi taraftar etkisi hakemler açısından farkı şekillerde yorumlanmaktadır. Buna rağmen baskıları, futbolcu, antrenör, yönetici açısından müşterekte taraftar açısından sınıflandırmak mümkündür.

Medya Baskısı Ya da 4 Büyüklerin Uzantısı “4 büyük futbol kulübünün özellikle medyadan çok ciddi bir baskı unsuru oluşturdukları tartışmasız bir gerçek” Eren

Hakem kararları ve performansları, futbol medyasının en fazla gündeme aldığı tartışma konularından birisidir. Medyanın haftanın hemen her gününe yaydığı ve bu programların formatını büyük oranda hakem kararlarının eleştirisine ayırdığı yayınlar, araştırmanın bulgularının da işaret ettiği gibi, hakemlik kurumuna zarar vermektedir. Bu alt temada Talimciler’in (2014: 17) medyanın dört büyük kulüp odaklı yapılanmasının Türk futbolu ve onu topluma aktarmakla görevli olan futbol medyasının ister istemez fanatikleştiğini ortaya koyan argümanından yola çıkarak, medyanın hakemler üzerindeki etkisi ve kayırmacı eğilimlerin oluşmasındaki rolünden bahsedilecektir.

Yapılan görüşmelerde medyanın, büyük takımlar lehine söylem üreten yayın politikaları ile buradaki yorumcuların eleştirilerinin, hakemler üzerinde baskı ve rahatsızlıklara yol açtığı anlaşılmaktadır. Cihan’ın “*En önemli baskı bana göre medya baskısı. Çünkü kulüp yöneticisi ne derse desin medyada çıkmazsa kimse bilmez, bir kişi konuşur geçer ama her gün çıkıp da mikrofonu eline alıp da konuştun mu işte hakeme baskıdır*” şeklindeki sözlerinden medyanın hakem üzerinde baskı oluşturan etkisini anlamak mümkündür. Hasan ise “*Bir defa üç büyük takım baskısı var bu net. Medya yoluyla yapıyor, medyada bu takımlara yakın olan kişilerin yönlendirmesi ile yorumlarıyla yapıyor*” hakem yorumcularının kulüplerle olan yakınlıkları doğrultusunda söylem geliştirdiklerini ifade etmiştir. Hüseyin’in anlatımları Hasan’ın fikirlerini destekler niteliktedir:

“Bu konuşmalar içerisinde takıma göre kendi gönlündeki veya kendini o televizyonda gazetede çalışmasına yardımcı olmuş, kulüplerin aleyhinde lehinde karar vermiş hakemler için çok daha acımasızca eleştiriler yapabiliyor. Aynı pozisyonu A büyük takımın lehine ve aleyhine çalan bir adamın elli çeşit kıvrıma yaparak bir bahane bulup yumuşatarak geçiştiriyor, öbür tarafın lehine verdiği karar için de diyor ki bu verdiği kararda kasıt var. Bunu bilerek isteyerek bu şekilde yapmıştır diyebilecek kadar küçüle biliyorlar yani” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Hüseyin, yorumcuların kullandığı dilin, kişisel yakınlıklar ya da kulübün büyüklüğü göz önünde bulundurularak objektiflikten uzaklaştığını vurgulamaktadır.

Yılmaz'ın “*Hakemler için yorum yapan arkadaşlarımızın bir maaşla orada olduğunu düşünürsek yorumlarında kapitalizm olduğunu görüyorum. Bir pozisyon gösteriyorlar yüzde bir milyon kart ya da cezai müeyyidesi olması gerekirken, bunun orada ilgili kulüplerin gücüyle de yorumcuların o kulüplerle dirsek temasında olduğu için*” şeklindeki açıklamalarından, endüstriyel futbolun etkili bir kurumu olan medyanın güçlüden yana tavır almasının, gücünün (muktedirin) kolanması eğilimini arttırıcı bir rol oynadığına işaret eder. Bu noktada Kadir'in sözleri oldukça anlamlıdır:

“Galatasaray Mavi İdman Yurdu maçı yönetiyorsun Mavi İdmanyurdu'na hata yapsan kaç gün konuşulur İrem hocam, bir akşam konuşulmaz üç dakika konuşulmaz üç üç ama sen Fenerbahçe'ye bir hata yap bakalım kaç gün konuşulursun üç yıl konuşulursun hâlâ konuşuluyorsun” (Kadir, Fifa hakemi).

Medyanın başka takımlar arasında ya da alt liglerde oynanan müsabakalardaki hakem hatalarını çok fazla gündeme getirmeyen, 4 büyüklerin müsabakalarında haftalarca hakem performansını gündeme taşımak suretiyle tartışması, iktidarın ve dolayısıyla kayırmacılığın yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Hüseyin'in aşağıdaki alıntısı büyük kulüplerinin medya yoluyla kurduğu tahakkümün hakem üzerindeki etkisini göstermektedir:

“Türkiye'de artık o kadar şey olmuş ki nasıl söyleyim 4 büyükler lehine karar versinler gibi. Bunlar sanki doğruymuş gibi lanse ediliyor, ne yazık ki bu lafları söyleyenlerin büyük bir bölümü bizim camiamızın içinden çıkmış şimdi yorumculuk yapan insanlardan kaynaklanıyor. Açık bir şekilde söylüyor, diyor ki 4 büyükler büyükler lehine karar verecek hakem, sonra maç alacak” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Özet: Bu temada hakemler üzerinde en büyük baskı unsurunun MHK olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, kulüp başkanları ve yöneticilerinin hakemlik yaşantısındaki devamı ya da sonlanmasındaki belirleyici etkisi ile TFF'deki etkin rolleri

hakemleri kaygılandıran bir başka unsurdur. Saha içine baktığımızda ise futbolcuların, teknik direktör ve antrenörlerin itirazları, hakemlerin müsabaka yönetimini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Son olarak büyük kulüpler lehine söylem üreten ve hakem eleştirilerini merkeze alan medya, hakemlik kurumuna zarar veren ve kayırmacı ilişkileri besleyen unsurlar olarak karşımıza çıkar. Böylelikle bu baskı unsurları hakemlerin rahat ve özgür karar vermelerini engelleyici rolü nedeniyle kayırmacılığın önemli tetikleyicileri olarak karşımıza çıkar.

Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Bu alt temadaki bulgulara göre, kayırmacılık türü davranış kalıplarının devreye sokulmasında kültürel yapı ve toplumsal değer kodları önemli bir belirleyendir. Gündelik hayatın pek çok alanında yerleşik bir kültür halini alan kayırmacı tutum ve davranışların, toplum tarafından olumlanan ve kanıksanan bir eylem olması, futbolda meydana gelen kayırma pratikleri için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu alt temada kayırmacılığın nasıl bir toplumsal yapı ve kültürden beslendiğini de ortaya koymak amacı ile “*Kayırmacılığın Geniş Evreni*”, “*Günah Keçisi Hakemler*”, “*Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırılmak*” ve “*Aynaya Bakma(ma)k*” başlıkları altında incelemeler yapılacaktır.

Kayırmacılığın Geniş Evreni

Hakemlere göre, kayırmacı edimler toplumsal hayatın oldukça geniş bir yelpazesinde varlık göstermektedir ve buradaki örüntülerin futbol alanlarına aktarımı oldukça doğal bir sonuçtur. Örneğin Fırat kayırmacılığın geniş evrenini ve spordaki kayırmacı ilişkilerin doğasını şu sözleriyle açıklamıştır.

“Eğitimde çocuğumuzu okula kaydederken torpil buluyoruz, hastaneye giderken doktoru torpille buluyorsun, emniyette torpil arıyoruz, adalette torpil arıyoruz şimdi her şeyimiz böyle bir şey üzerine kurulmuş vaziyette. Bir müsabakada oyuncunun penceresinden baktığın zaman küçük ya da büyük illerde oyuncu kadroya giriyorsa ya bir yönetici ya bir tanıdık ya bir akrabası ile kadroya giriyor yeteneği ya da şeyiyle değil kayırmacılıklarla oluşan bir yapı” (Fırat, Fifa hakemi).

Futbolun torpili olmaz söyleminin biçim değiştirmesini sağlayan Fırat'ın anlatımlarına benzer olarak Semih de aşağıdaki ifadeleriyle futbolun farklı boyutlarında meydana gelen kayırma davranışlarına ışık tutmaktadır:

“[...] Futbolcu için de geçerli, ben futbolcu da aynısını görüyorum mesela birisinin tanıdıysan antrenör ona şansı daha çok veriyor diğer o yetenekli çocuğa şansı daha fazla vermiyor. Öbür çocuk geri gidiyor o oynadıkça parlıyor oynadıkça parlıyor bu şöyledir yani bir insan bir işi yaptıkça gelişir. Eğer geliştirme yeteneği de varsa ki doğasında vardır herkesin aslında yaptıkça gelişir. Belki şu anda yıldız futbolculardan daha iyi olabilecek ama hiç ortaya çıkamamış o kadar çok çocuk var ki” (Semih, 2. Lig hakemi).

Kayırmacı davranış kalıpları futbolun farklı bağlamlarında ortaya çıksa da eylemin sosyo-kültürel yapıdaki kabulü ile sıkı bir ilişkisi olduğunu Kadir'in anlatımlarından çıkarmak mümkündür:

“Bu sadece hakemlikte değil bu her yerde böyle yani siz bir kuruluşa girdiniz mesela atıyorum üniversiteye girdiniz üniversitede de böyle. Yani tanıdığınız, rektöre çok yakınsanız çok kısa zamanda yol alırsınız ne bileyim bir kamu kurumuna girdiniz eğer tanıdık birileri varsa güçlü olan siyaseten, çok daha kısa sürede müdür olursunuz genel müdür olursunuz yani dolayısıyla bu iş de böyle yani ... Ahbap Çavuş ilişkileri sadece Türk hakemliğinde değil bu her yerde olan bir şey” (Kadir, Fifa hakemi).

Yukarıdaki alıntılar hem toplumsal hayatta kayırmacılığın normalize edilen bir davranış kalıbı olduğunu ve bu davranışın futbola eklemlendiğini göstermektedir.

Günah Keçisi Hakemler

Araştırmaya katılan hakemlerin ortak görüşlerinden biri, ülkemizde hakemlere yönelik eleştirilerin kimi durumlarda haddini aştığı ve yıpratıcı bir biçime dönüştüğü yönündedir. Hakemlere göre, mağlubiyetin temel suçlusu olarak hakemlerin görülmesi, oyuncular, antrenörler ve kulüp yöneticileri açısından kaybedişin mazeretlendirilmesindeki en kolay yollardan biridir. Örneğin Fırat, hakemlere yönelik eleştirilerin nedenini “*Her zaman eleştirilir eleştirilecektir eleştirilmeye devam edecektir, çünkü kendi yaptıkları futbolcular olsun yöneticiler teknik adamlar yaptıkları hataları görmemezlikten gelip günah keçisi olarak her zaman hakemlere seçmişler.*” sözleri ile özeleştiri yapmadan hakemleri yargılama kültürüne bağlamıştır.

Eren hakemleri suçlayıcı pratikleri, toplumun karakteristik özelliğine göndermede bulunarak değerlendirmiştir “*Yani insanlar suçlar çünkü Türk insanı olarak maalesef bunu üzümlere söylüyorum, biz kendimizle barışık olmadığımız için kabahati kendimizde aramak gibi bir metodumuz yok bizim, bizim için kabahat sürekli karşı taraftadır.*” Kulüplerin de benzer bir bakışa sahip olduğunu Hüseyin’in “*Kulüplerin bakış açıları kendi lehlerine çaldığı zaman hoş güzel aleyhine çaldığı zaman hakem tu kaka yani*” şeklindeki sözlerinden anlamak mümkündür.

Hasan’a göre de hakemler istenmeyen sonucun müsebbibi olarak görülmektedir fakat bu algının oluşmasında, futbolun yönetim organının belirleyici bir rolü vardır:

“Türkiye’de sahada oynanan futboldan organizasyondan taktik varyasyonlarda teknik adamın oyuna müdahale etmesinden çok hakem kararları konuşuluyor biraz da takımlarında işine geliyor bu. Çünkü sen Futbol Federasyonu Merkez Hakem Kurulu buna prim verirsen çıkıyor kaybeden kulübün teknik adamı diyor ki biz hakem yüzünden kaybettik diyor sanki kendisi çok iyi oynamış da sadece hakem yüzünden kaybetmiş algısı yaratmaya çalışıyor. Futbolcular hani şöyle öğretmen öğrenci ilişkisindeki gibi iyi not alırsa ben not aldım kötü not gelirse hoca verdi yani maç kötü skorla biterse hakem noktasına getiriyorlar.” (Hasan, Fifa hakemi).

Sonuç olarak, futbol kültürünün özeleştirici ve hatalardan ders çıkarma kültüründen yoksun olması, hakemleri camiadaki *günah keçisi* konumuna yerleştirmektedir.

Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırılmak

Hakemler için, sosyal ilişki kurdukları ağların kollanma-arkalamaya yönelik bir beklenti aracına dönüşebilmesi sıklıkla karşılaşılan bir pratiktir. Faik’in aşağıda anlattığı uzun öykü, toplum olarak kayırılmaya dair beklentilerimizin hangi noktada olduğunu ve hakemler tarafından bu beklentiye cevap verilmediği takdirde nasıl bir tepkiye yol açtığını anlamamızı sağlamaktadır:

“Öğretmenlik yaptığım bir ilçede, aynı zamanda da evlendiğim eşimin memleketi olan bir ilçede, küme düşme maçı var. Ev sahibi takım yenilirse düşecek, deplasman takımı yenerse üçüncü lige çıkacak terfi maçları, yükselecek. Böyle bir maça hakem olarak verdiler. Sahaya gittiğim zaman herkes eniştemiz geldi, o ilçede 3 yıl öğretmenlik yapmış bir arkadaşımız geldi bizi nasıl olsa koruyup kollar mantığı ile maça çıktılar ve müsabakaya çıktığımızda küçük bir ilçe ama yine de seyirci binin üzerindeydi, ilçeye göre de fazlaydı seyirci. Maç başlarken bizi alkışladılar, tribünden çağırıyorlar, şey yapıyorlar ama biz oyunu normal oyun kuralı içerisinde yönettik. 2-0’da öne geçtiler, 21. dakikada ev sahibinden bir

oyuncuyu kırmızı kartla dışarı attım 2-0 öndeler. Devre arasında soyunma odasına gittik ev sahibi takım maçtan önce sadece bir gün toplanıp antreman yapıp sahaya çıkan takım diğer takım da üçüncü lige hazırlık yapmış sürekli antrenmanlı bir takım. Soyunma odasına gittiğimiz zaman hakem arkadaşlara dedim ki bu iki takım arasında bir kondisyon ve şey farkı var ikinci yarı oyun eşitlenecek eminim, bizden kaynaklanan bir hata oluşmasın daha dikkatli olalım diye sahaya çıktık 46. dakikada 2-1 oldu 60. dakikada 2-2 oldu 65’de üçüncü golü verirken bütün oyuncularımız üzerimizde bulduk (gülüyor). Eniştelik, öğretmenlik, yöneticiliğin hepsi bir tarafa bütün takım saldırdı ve maç tatil oldu ve o takım küme düştü 7-8 oyuncu bir buçuk yıl ceza aldı. Hala o gün bugündür ilçedeki, o görevi yaptığım takımdaki, ilçedeki birçok insan küstür konuşmazlar (gülüşmeler)” (Faik, Fifa hakemi).

Benzer bir deneyim de Hüseyin’in anlatımları ile karşımıza çıkmaktadır:

“[...] iki güzide takımının altyapısı, bir takımın başındaki yönetici benimle aynı kurumda çalışıyor, sıfır sıfıra o takım şampiyon olacak. Karşı takım yanlış hatırlamıyorsam 2-0 yendi ve maç bittikten sonra bu aynı kurumda olan arkadaşımın bana söylediği sen Hüseyin Parlak’sın, bir tane oyuncusunu atmıştım bariz gol şansında tek başına rakip oyuncuyu attı, kendini geçti kendini geçtikten sonra arkadan çelme taktı kaleci ceza sahasının dışında birebir gol pozisyonunda gol şansında ihraç ettim ve bu insanın bana söylediğin laf şu, çok da sevdiğim saha dışında hala ilişkim olduğu bir arkadaşım, abim diyeyim, sen Hüseyin Parlak’sın FIFA hakemisin, ne olurdu oradaki adamı atmasaydın. Şimdi bakın bunu söyleyen de bir yönetici, kurumda yönetici hem de söz sahibi bir yönetici” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Hüseyin, insanların kendi pencerelerinden bakarak böyle bir beklentiye girebileceğini fakat özellikle Fifa seviyesindeki hakemler için bu gibi durumlarda yanlış tutum sergilememesinin, diğer hakemlere örnek oluşturacağını altını çizmiştir.

Hasan ve Kadir için ise yukarıdaki koşullara ek olarak, hakemler için kendi memleketlerinin maçlarını yönetmenin oldukça riskli olduğunu ortaya koymaktadır:

“Ben Toysak’a gitmem bana Toysakspor’un bir maçını verseler gitmem, ben o maça çıkmam. Mavi İdmanyurdu maçını verdiler bana iade ettim, dedim ki ben Mavi şehirliyim, siz bu maçı bana nasıl verirsiniz. Çünkü ben oraya gitsem lehine hata yapsam başka şehrin insanları diyecek ki “Aa memleketinin takımını tuttu” aleyhine hata yapsam bu defa da memlekete giremezsin “Aa memleketini sattı” diyen bir çok insan çıkar dolayısıyla o riske niye gireyim, ne gerek var” (Hasan, Fifa hakemi).

Toplumun kayırmacılıkla ördüğü bariyerleri aşmak da aşmamak da hakemler için ayrı bir sorunu yaratmaktadır:

“Bizim zihniyetimiz, bizim kaybımız bu zihniyetten. Biz bir yere gelince herkes bizden bir şey bekliyor. Düşünün ben şimdi Toprakspor maçına çıkamam çünkü ben Topark Bölgesi hakemiyim ama dediğiniz gibi ben Toprakspor maçına çıksam ben, Toprakspor maçı kaybetse herhalde beni buraya asarlar. Yani ben böyle bir şey yaşamadım ama bunun olduğuna inanıyorum çünkü Türk halkını çok iyi tanıyorum, bunun olacağına kesinlikle inanıyorum” (Kadir, Fifa hakemi).

Görüldüğü gibi hemşehrlik, akrabalık ve yakınlık ilişkilerinin ön planda olduğu toplumumuzda aralanmaya dair beklentiler ön plandadır. Hakemlerin kendi memleketlerinden taraf olmamaları ise hemşehriler için kabul edilebilir bir davranış biçimi değildir. Bu durum hakemleri ikilemde bırakmaktadır, zira beklentiler karşılanmadığında hakem toplumdışı bir tavır sergilemiş olması nedeniyle ayıplanacak, karşılandığında ise adil olmayan bir eylemde bulunmuş olacaktır. Dolayısıyla bu ikilem hakemler için yıpratıcı bir role bürünmektedir.

Hakemler çevrelerinden gelecek kayırılma beklentilerini önlemek için hangi maçta görev alacakları belli olduktan sonra telefonlarını kapama stratejisine başvurabilmektedirler. Örneğin Yılmaz “*Bununla ilgili insanların isteği olduğunda ben perşembe gününden itibaren telefonumu kapatıyorum sadece aile hattımı kullanırdım*” derken Tekin sosyal çevrenin ısrarcılığını şu sözleriyle anlatmaktadır:

“[...] bana ulaşamadılar ama ailene eşine anneme babama çocuklarıma kadar, biz telefonlara çıkmıyorduk zaten hele böyle bir maçta mutlaka aramayı çalışıyorlardı onu sempatiden bir yerlere getirmeye çalışan da olacak veya direk sana teklif eden de olabilir ... Ben o maçı geri verdiğim halde federasyon kabul etmedi, biz sana güveniyoruz dediler ve ben o maça çıktım. Biz bu işi profesyonelce yapıyoruz çok stresli, işte burada vereceğiniz bir penaltı veya hatalı bir karar hakkınızda senaryolar da yazılabilir” (Tekin, Fifa hakemi).

Tekin’in yukarıdaki anlatılarına konu olan maçta, kendi memleketinin takımı küme düşmüştür. Fakat görüldüğü gibi kayırmacılığa dair anlam haritalarımızın, hakemleri çoğu koşulda kollayan-gözetken tarafına oturtması hakemler için önemli bir stres kaynağıdır.

Fırat ve Semih de görev aldıkları müsabakalarda, kayırmacı bir tutum göstermesi beklenen hakemlerdendir. Örneğin Semih doğum yeri olan memleketinin 1-1’lik skorla bitmesinin ardından küme düşmesiyle sonuçlanan maçına giderken *ağebeyi dahil hiçbir Allah’ın*

kuluna haber vermeden gitmesinin nedenini “Bilseler ne olur, bana işlemezdi ama 40 kişi telefon açardı ya işte idare et durumu şudur budur” sözleriyle açıklamış ve konuyla alakalı başka bir anısını paylaşmıştır:

“Mesela o anlattığım Dumanspor maçından önce Pembedağ’lı bir yönetici benim çalıştığım kurumdan birisiyle evliymiş. O zaman telefon bulmak çok kolaydır zaten hemen beni buldu adam, işte bir sürü “Aman hocam bizi ezmeyin biz başka bir şey istemiyoruz” falan filan diyor dedim kardeşim çıkın topunuzu oynayın başka bir şeyi zaten bizden beklemeyin dedim, çıkın topunuzu oynayın ezmeye ezdirmeyiz dedim ondan yana rahat olun dedim. Benim hakemlik felsefem buydu, ben kimseyi ne ezdim ne ezdirdim, bu ev sahibidir veya bu güçlü takımdır bu etsin ona müsaade edelim yapmadım hiçbir zaman bizim bakış açımız çok farklıydı³¹” (Semih, 2. Lig hakemi).

Hakemler için Hasan’ın da belirttiği gibi kendilerini kuşatan pek çok ortam kollanmaya dair örtük bir talebe dönüşebilmektedir:

“(gülümseyerek) Şimdi şöyle bunun uçakla giderken hostes söyleyebiliyor yolculuk ettiğin mekânda yanında oturduğun yolcular ya hocam Bizim kaç gidiyorsun işte şöyle bir kolaylık yapsana insanlar böyle şeyler konuşuyorlar espri yapıyorlar bu tür şeyleri paylaşıyorlar” (Hasan, Fifa hakemi).

Fırat’ın öyküsü ise sosyal bağlılıklarından doğan bu isteklerin dışında müsabakanın orta hakeminden de ev sahibi takımın lehine karar vermeleri yönünde bir yönlendirme almaları, futbolda kayırmacılık temelli uygulamaların ne denli yerleşik bir kültür hali olduğuna işaret emektedir:

“Şöyle söyleyeyim bir kaç kere oldu ama baktılar Fırat Bahar deli ondan sonra daha istemediler. Şöyle bir anımı anlatayım bir gün bir maçtayız, bir ilçede maç yöneteceğiz şampiyonluk maçı süper amatör. Hakem, memorandum³² yapıyoruz soyunma odasında işte hakem bize anlatıyor işte ben yardımcı hakemim şey diyor işte ev sahibine yüzde elli ofsaytlarda devam ettirin veya işte çekin falan filan neyse dedim şu bayrağı al, çıkardım üstümü ben çıkmıyorum, korkuyorsan yüreğin yetmiyorsa dedim çıkmayacaksın bu maça. Çıkardım kıyafetlerimi, çıkarıyordum gözlemci geldi “Ne oluyor” dedi dedim böyle böyle ben çıkmıyorum maça böyle böyle dedi bize, korkuyorsan tirsiyorsan başıma bir şey gelecek diyorsan yapmayacaksın”

³¹ Semih’in *bizim bakış açımız çok farklıydı* sözleri alana dair hakim görüşün *ev sahibi* veya *güçlü* takımdan yana mı olduğu sorusunu gündeme getirmektedir ki bu sorunun yanıtı *Muktedir Taraf Olma* alt temasında incelenecektir.

³² Hakem-yardımcı işbirliği için müsabaka başlamadan 15 dakika önce, orta hakem tarafından yapılan toplantı.

Hakemlerin yukarıdaki anlatılarından kendilerinden iltimas gösterilmesi istenen maçlarda yaşadığı gerilimleri okumak mümkündür. Taraf olmamak ile memleketini satmak arasında sıkışan hakemler için kimlikleri oldukça ikircikli bir konumdadır.

Aynaya Bakma(ma)k: Kol kırılır yen içinde kokar

“Şimdi şey denir hep kol kırılır yen içinde kalır, bunları anlatmamak lazım, şimdi kardeşim bu kol çürüdü, kokuyor artık neyi konuşmayacaksın konuşacaksın ki düzelsin” (Fırat, Bölge hakemi).

Futbol alanında kayırmacı tutum ve davranışlar hakkında söylem üretilmesinin önünde *burada olan burada kalır* anlayışının yattığı görülmektedir. Futbola ve hakemlik camiasına zarar veren bu tip davranış kalıpları Yılmaz’ın da vurguladığı gibi “*Üstüne gidilerek yapılabilir üstü kapatılarak bir şey elde edilmez*”. Fakat camianın içindeyken herkesin gördüğü sorunlar üzerine konuşmak aslında o kadar da kolay değildir:

“Sizi tebrik ediyorum böylesine önemli bir konuya parmak teması yapmışsınız ve olmazsa olmaz bu, futbolun kirlenen bir oyun olduğunu bilmek lazım ve siz bir bayan olarak kirlenen bir oyunda cesur bir şekilde üzerine gidiyor olmanız takdire şayan ... Umarım bu mesajlar doğru noktalara doğru şekilde ulaşır, sizin tez konunuzun haricinde ülkenin en büyük problemlerinden biri” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Görevlerine devam eden kişiler için, camiadaki adil olmayan uygulamaların dile getirilmesi bazı zorluk ve gerilimleri beraberinde getirebilir ki bununla ilgili görüşme analizlerine *Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak* alt temasında yer verilecektir.

Özetle bu temada, hakemlerin en sık vurguladığı baskının yönetsel kurumlarında yaşadıkları tahakkümcü ve baskıcı yaşantılar olduğu anlaşılmaktadır. Bağlı oldukları kurumun hakemleri, alanın savunmasız, bağımlı ve pasif eyleyicileri olarak konumlandırmaları ve hakem yöneticilerinin hakemlere yönelik adil ve objektif olmayan bazı davranışları, kayırmacı değerlerin işleme arasında anlamlı bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Soyunma odasından tribünlere uzanan baskıların, hakemlerin rahat ve özgür karar vermelerini önleyici etkisi nedeniyle, kayırmacı davranış örüntülerinin inşasında önemli bir payı olduğu görülmektedir. Himaye edici ilişkilerin toplumsal yapıya kök salmış yapısı ve toplumda arkalanmaya yönelik beklentilerin yüksek olması ve kaybın

mazeretlendirilmesinde özeleştirici kültürünün olmayışı kayırma davranışlarını besleyen dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Bu tema hakemlerin müsabaka yönetimlerinde kayırmacılık temelli davranıp davranmadığı, eğer davranıyorsa bunu hangi saiklerle ve hangi boyutlarda yaptığı problemlerine yanıt vermektedir.

Temaya ait bulgulara bakıldığında, Faik, Cihan ve Onur'un hakemlerin kayırmacı eylemlerde bulunmadığını ifade ettiği görülmektedir. Bunların dışındaki katılımcıların ise hakemlerin kayırma edimlerini bazı gerekçelere dayandırarak açıklaması dikkat çekicidir. Bu gerekçelerden en sık dile getirilenleri *hakemlerin üzerinde oluşan baskıdır*. Bu baskı onları hatalı davranmaya ittiği gibi taraflı davranmaya da itmektir. Bunlara ek olarak *siyasetin futboldaki tahakkümü, kültürel yatkınlığımız/olumlamalarımız ve sosyal bağlılıkların tetiklediği kollanma beklentisi* kayırmacılığa dair yorumların temel gerekçelerini oluşturmuştur. Bu temada göze çarpan bir diğer bulgu ise *futbolun kayırmacılık için oldukça elverişli* (Tekin) bir ortam olduğudur.

Alt Tema 1: Sahada Babasını Dahi Tanımayan Hakemler

Hakemlerin kayırmacılık temelli davranmadığını düşünen bu katılımcılar için hakemler *sahada babasını bile tanımazlar*. Bu katılımcılara göre hakem hata yapar fakat bilinçli bir kayırma eyleminde bulunmaz. Bu hataların nedeni ise ya hakemin yeteneği ile alakalıdır ya da müsabaka esnasında baş gösteren yorgunluktur:

“Bizler kararlarımızı verirken büyük küçük ya da renklere göre karar vermiyoruz, zannediyorlar ki medya baskısıyla, idareci baskısıyla, federasyon baskısı oluşturup bizim takımımızın lehine karar versinler gibi bir algı oluşturmak istiyorlar. Bunu yapan arkadaşlarımız yanlış yapıyorlarsa kesinlikle yeteneği oranındadır” (Faik, Fifa hakemi).

“Dediğim gibi hiçbir hakem bunu kabul etmez çünkü hakem oraya çıktığında yüzde yüz doğru maç yönetmek maçı bitirmek ister. Ben de bunu hakemlik yaparken kesinlikle çözemiyordum hakemlik bitti üzerinden yıllar geçti artık bazı hataların işte maçtan önce yaşanan şeylerden dolayı bilinçaltına yerleşip maçın 60. dakikasında yorgunlukla beraber nefes nefese iken beyne sinyal gitmesiyle orada vermen gereken bir şeyi veremiyorsun ya da ben bunu görmedim diyorsun

sonradan izliyorsun televizyonda bir pozisyonu televizyonda görmemenin imkanı yok ama bir şeyler senin gözünü görmeni engelliyor ama bu bilerek yapılmış bir şey değil... Bir elin bütün parmakları bir değil muhakkak farklı kişiler olabilir ama ben tabandan itibaren hakemlik eğitimi almış bir kişinin ki kesinlikle bir şeylere tenezzül edeceğini düşünmüyorum çünkü tamamen artık kendi vicdanı var biraz önce dediğim konu var bir hafta sonra başarılı olup birisi sana bir şey söyledi diye bu hafta başarısız olmayı göze alamazsın. Tek bir amaçları var başarılı olmak o yüzden hakemlerin birilerini kayırarak kendi kariyerlerine leke süreceklerini düşünmüyorum (Çağrı, Süper Lig hakemi).

Çağrı³³ hakemlerin başarılı olmak gibi bir hedefleri olduğuna dikkat çekmiş ve bu nedenden dolayı da kayırmaya yönelik davranışlarda bulunmayacağını düşünmemiştir. Fakat bazı hakem, futbolcu ve antrenörler ise tam da aynı nedenden dolayı hakemlerin kayırmacı tutum sergileyeceğini belirtmişlerdir. Onlara göre ise bir hakem, eğer başarılı olmak istiyorsa, ya da yükselmek istiyorsa, farklı tahakküm biçimlerinden dolayı kayırma ediminin eyleyicisi olmak zorundadır. Bununla ilgili incelemelere ilerideki temalarda yer verilecektir.

Onur ise ön kabullerimizin aksine hakemlerin tuttukları takım ya da başka nedenlerden dolayı kesinlikle taraf tutmadıklarını fakat hata yapabileceklerini düşünmektedir:

“Şöyle söyleyeyim çok net söyleyeyim bunu, nasıl hakem kendini düşünürse sahada (başarılı olmak anlamında) dedim ya tuttuğu takımımış renk ayırımymış bunlara gelmez sahada gördüğünü çalar babasını tanımaz gerçek bu net söyleyeyim, bunu kalben söylüyorum. Kesinlikle olmaz bakın çok net söylüyorum... hata yapar mı yapar ama bu hatanın nedeni ne tuttuğu takımdır ne doğduğu şehirdir ne çalıştığı yerdir hakem bunlardan dolayı asla tarafkar davranmaz çok net söylüyorum. Hiçbir hakemin böyle bir nedenden dolayı tarafkâr olabileceği aksine zararı olabilir” (Onur, Fifa hakemi).

Onur kendi şehrinin ya da farklı bağlılıkları olan bir takımın müsabakasını yönetirken taraflı görünmemek adına daha özenli olup o takımın aleyhine hatalar yapabileceğinin altını çizmiş Cihan’da bu düşünüşe benzer bir görüş bildirmiştir: “*Yani öyle bir şey olmaz böyle bir kayırmacaydı bilmem neydi olmaz ... tam tersi olur tutmamak için adama haksızlık yaparsınız*”

Yukarıdaki anlatılara daha yakından bakıldığında hakemin yanlı görünmemek adına zaman zaman hatalar yapmasının arkasında da kayırmacı kültür yapısının olduğu anlaşılır. Zira

³³ Kayırmacılığı taraf tutmak olarak değil bilinçaltını kontrol edememek olarak nitelendirmesi, alanda kayırmacı geleneğin varlığına gönderme yaptığı için iki farklı başlık altında da Çağrı’nın ifadelerine yer verilmiştir.

toplumun hakemin bu tür müsabakalarda adil olamayacağına dair önyargısını yıkmak adına daha fazla çaba göstermeleri daha fazla hata yapmaları ile sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak kayırmacılık olgusunun oyunun üzerinde olumsuz etkilere sebep verdiği anlaşılmaktadır.

Alt Tema 2: Kayırma Denmeyen Fakat Kayırmaya Çıkan Eylemler: Kaygının Cesaretsizliğe Cesaretsizliğin Adaletsizliğe Uzanan Yolculuğu

“Hakem düşünerek maça çıkmaz ama bilinçaltında aslında bir kaygı vardır ve var olduğu için de ister istemez o kaygının yaratmış olduğu kararlar onu tarafgir gibi gösterir” (Eren, Fifa hakemi).

Katılımcılar, hakemlerin kayırmacılık olarak okunabilecek davranışlarına örnekler verseler dahi bunun bile isteye yapılmadığına ve hakemleri bu noktaya getiren önemli baskıların varlığına dikkat çekmeyi ihmal etmemişlerdir. Müsabakanın gidişatına etki eden kararları daha çok *bilinçaltı* olarak ifade eden hakemlere göre *bilinçaltına* etki eden en önemli unsur ise *baskı*dır. Yukarıdaki temada da belirtildiği gibi hakemlerin üzerindeki baskı unsurları kayırma davranışlarının dolaşıma sokulmasında oldukça önemli tetikleyicilerdir. Örneğin Çağrı, aktif meslek hayatı devam ederken üzerindeki hakemlerin üzerlerindeki baskıyı kabul etmeyeceğini fakat şimdi düşündüğünde bu baskının bilinçaltında yarattığı etkiyi aşağıdaki sözleriyle açıklamıştır:

“Bana bu soruyu³⁴ hakemlik yaparken sormuş olsaydınız ben hiçbir baskı yok derdim çünkü öyle baskıyı belki içinde olduğunuzdan dolayı göremiyorsunuz ama şimdi baktığımda görüyorum varmış, yani üzerimizde baskılar varmış. Maç öncesindeki bir kişiyle konuşmanız bile maçtan bir saat önce iki saat önce konuşmanız bile o sizin bilinçaltınızda maçın içinde bir anda ortaya çıkabilen bir şey oluyor ... Geçmişte hakemlik yaptığım için bu konuya biraz farklı bakıyorum, etrafımdaki kişiler diyor işte ya taraf tuttu diyorlar ama ben bu işi yaptığım için, onları da bildiğim için taraf tuttu olarak değerlendirmiyorum da değerlendirmemdeki en güçlü şey bilinçaltını kontrol edemiyor diyebilirim” (Çağrı, Süper Lig hakemi).

Eren’in sözlerinden hakemlerin *bilinçaltındaki* kaygının alandaki baskı mekanizmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır:

“Hakemler temelde kayırmacılık temelli davranış fikren sergilemezler fikir olarak böyle bir fikirle sahaya çıkmaz bir kere bunu baştan belirteyim. Sahaya çıkarken hakemin amacı tamamen, hiçbir insanın bu konuda tereddütü olmasın, birini diğerinden kayırmak adına sahaya çıkmaz, çıkma ihtimali yok. Sadece adil olmak,

³⁴ Ülkemizde hakemler üzerinde ne gibi baskı unsurları vardır ?

her iki tarafa da eşit mesafede olmak ve haksızlık yapmamak ama burada önemli olan bunun sağlanamamış olması. Sağlanamamasının nedenleri de bu hakemin üzerindeki baskılardan kaynaklanan ya da hakemin kendi üzerindeki baskı olarak gördüğü o kaygı ve kaygının yaratmış olduğu sonuçlar bunu ortaya çıkartıyor” (Eren, Fifa hakemi).

Hakemin itirazlardan etkilenip etkilenmemesinde ya da kayırmacı edimlerde bulunup bulunmamasında kişiliğin önemli bir belirleyen olduğunu düşünen Semih için toplumun beklentilerine cevap verip vermeme hakemin vicdanıyla ilgili bir durumdur:

“[...] Şimdi etkilenen insanlar da var etkilenmeyen insanlar da var, herkesi aynı kefeye koymak doğru olmaz ... Üç hakem garaja indiği zaman mutlaka o ilin yoresindekiler onu bulur; takım elbise giyeceksin, kravat takacaksın, elinde çanta, yani sen “ben hakemim” diye bağıracaksın (gülüşmeler). Yani gelirler, illa şurda kalın burada yemek yiyelim falan, biz açık söylüyorum yemek yemekten falan hiç çekinmezdik, aslında doğrusu da bu gidersin insan gibi medeni yemeğini de yersin, sohbetini edersin, çıkarsın sahada maçın kurallar ne ise ona göre yönetirsin. Kişiye göre değişiyor bu bazıları yeri geldiğinde bu camiada maç da satmıştır” (Semih, 2. Lig hakemi).

Semih’in yukarıdaki alıntısı, hakemin kişiliği dışında kayırmacılığa kültürel olarak nasıl bir meşruiyet atfettiğimizi de göstermektedir. Yöredeki insanların hakemleri bulup onlara yemek ısmarlama çabasını sosyal alışveriş kuramı okumak mümkündür. Böylelikle kültürel yapımızın, futboldaki kayırmacı eğilimlerin üretilmesindeki rolünü anlamak mümkündür.

Hakemlerin bile isteye bir takımı kollamak için sahaya çıkmayacağını düşünen Hüseyin, ise *hakemin çalmadığı düdüklere* dikkatimizi çeker:

“Hiçbir hakemin bilerek isteyerek bir takımı galip getirecek ben bir takım kollayacağımı böyle bir karar içerisinde olabileceğini bugüne kadar hiç düşünmedim hala da düşünmem ... herkes hakemlerin çaldığı düdüklere bakar asıl hakemlerin vermediği kararlar çalmadığı düdüklere bakılmalı yani basiti hakemin çaldığı düdük ama maçın gidişatını etkileyen düdükler hakemlerin çalmadığı düdüklerdir ki bunlar çok daha önemli” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Tam bu noktada Hüseyin sinyallerini verdiği *çalınmayan düdükler* hakkında Çağrı’nın kendi deneyimini okumak aydınlatıcıdır:

“[...] yani şundan dolayı ben bu kararı hatalı verdim demez hiçbir hakem, işte seyircinin çok büyük baskısı vardı o yüzden hatalı karar verdim demez hiçbir hakem ama şimdi üzerinden yıllar geçince geçmişe dönüp hatırlıyorum maçlarımı

verdiğim bazı kararları hatırlıyorum vermediğim veremediğim bazı kararları hatırlıyorum O anda farklı baskılardan dolayı veremediğini kabul ediyor insan ama dediğim gibi hakemken bunu sorsanız yada şuan hakemlik yapan birisine bunu sorsanız ben zannetmiyorum hiçbirisi bunu kabul etmez ben de etmem” (Çağrı, Süper Lig hakemi).

Sistem yaklaşımında bir sistemde meydana gelen bozulmanın sistemin tamamını etkilemesi söz konusudur. Bu anlayış ekseninde, TFF’de meydana gelen bozulmaların bir alt sistem olarak hakemlik kurumunu da etkilediği görülmektedir:

“[...] ama şunu iddia ederek söylüyorum bu yuvarlağın dairenin içerisinde en az suçlusu hakemlerdir bu kadar kötü yönetimin bu kadar kötü davranışların bu kadar kötü yönetici kadrolarının bulunduğu bir yerde en az suçu olan hatalı olan yine de hakemlerdir” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Hakem kararlarının sonucu hakkında değerlendirmede bulunurken hata ve kayırma arasındaki ayrım oldukça önemlidir. Öyle ki bu araştırmada hakemlerin yanlış kararlarını kayırmacılık olarak değerlendirmemeye oldukça özen gösterilmiştir. Nitekim araştırmanın *düdüğün niyeti* olarak adlandırılan bulgusu tam da buna işaret etmektedir. Buna göre hakemler, dışarıdan bakıldığında hata ve kayırma arasındaki farkı anlamının kolay olmadığını ancak camianın içinden gelen birinin hakemin verdiği kararın arkasındaki yatan nedeni –hata mı kayırma mı- kesinlikle bileceklerini düşünmektedirler. Faik’in *“Bir hakemin verdiği kararda hakemlik camiasından gelen kişiler art niyetli mi yoksa takımı kayırıp kollamak için mi yapıyor yoksa gördüğünü mi çalıyor olduğunu bilir”* sözleri bu konuyu somutlamaktadır. Camiada art niyetli hakemlerin olup olmadığını sorduğumuzda ise *“Art niyetli demeyelim de üzerinde oluşan baskıdan dolayı işte bir elin parmağını geçmeyecek kadar üç beş kişi vardır”* şeklindeki sözleriyle de alandaki kayırma pratiklerinin sinyallerini vermiştir. Yukarıdaki açıklamalar, çalışmamızda hata ve kayırma arasındaki farkın net bir biçimde çizilmesini sağlamıştır.

Alt Tema 3: Çarkın İçinde Olmak Ya da Olmamak "Bir şehirde tüm saat kuleleri yanlış ayarlanmışsa kişinin doğruyu göstermesi neye yarar ki?" Arthur Schopenhauer

Yukarıdaki temalar ve alt temalarda da görüldüğü gibi TFF, MHK ve kulüpler başta olmak üzere iç içe girmiş iktidar alanları ve bunların hakemler üzerinde kurduğu tahakküm, kayırmacı davranışların üretilmesinde kilit roldedir. Dolayısıyla hakemler için bu unsurlar arasındaki çıkar ilişkileri ve siyasi temeldeki bazı bağlantılar kayırma

eylemine doğurmaktadır. Aynı zamanda bu edimde güçlünün kollanması, yukarıdaki iktidar alanları tarafından eylemin sorun olarak görülmemesine ve hatta bu davranışın olumlanmasına yol açmaktadır. Oluşan bu meşruiyet zemini sonucunda bazı hakemlerin üzerlerinde oluşan tahakküme direnmeleri onların olumsuz deneyimler yaşamasına kapı aralamaktadır. Hasan'ın aşağıdaki alıntısı bazı hakemlerin sistemdeki pozisyonunu anlatmaktadır:

“Emeğe saygı duyan insan tabii ki orada (eyyam yapmamada) direniyor bir direnç gösteriyor gördüğünü yapmaya çalışıyor ama işte öyle direnç gösteren hakemleri de sistem kabul etmiyor diyor ki “bir dakika burada bizim bir düzenimiz var, sen bizim düzenimizi bozuyorsun kardeşim düzene niye çomak sokuyorsun” diyor ve bu kişileri uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Tıpkı geçmişte yaptıkları gibi anlatabiliyor muyum sorun bu” (Hasan, Fifa hakemi).

Federasyon başkanının değişmesine bağlı olarak yeni MHK döneminde görev alamayan ve daha sonra hakemliği bırakan katılımcımız Kadir ise hem futbola siyasetin müdahalesine hem de bu müdahalenin yol açtığı siyasi kayırmacılığın hakemlik yaşantısına olan etkisine değinmiştir. Dernek seçimlerinde aynı kişiyi desteklememesinden kaynaklı olarak görüş ayrılıkları yaşadığı bir hakemin siyasi gücünü de kullanarak, yeni gelen MHK başkanını etkilediğini ifade eden Kadir, çarkın dışında kalışının nedenini şu şekilde açıklamıştır:

“Ben o dönem onun bulunmuş olduğu siyasi partinin bir üyesi olsaydım ya da onun gibi düşünmüş olsaydım, ben şu an hala hakemlik yapıyor olacaktım. Ama biz kendi kişiliğimizden ne sahada ne de hayatta asla ödün vermedik ... Fakat bazı arkadaşlarımız bunu yapmadığı için şuan hakemlik yapıyorlar hepsi için söylemiyorum tabii” (Kadir, Fifa hakemi).

Hakemliği bırakan ya da bırakmak zorunda kalan diğer iki katılımcımız Yılmaz “*Bizim gibi yaparsan dışarıda kalırsın onları dışarıdan izlersin*” derken Hasan “*Türk futbolunun içerisindeki adaletsizlikler yüzünden ben hakemliği bıraktım*” sözleriyle sistemin dışında kaldıklarını açıklamışlardır.

Türkiye’deki hakem ve gözlemcilerin hak ve menfaatlerini korumak gibi bir amacı bulunan bu derneğin seçimleriyle ilgili konular ve buradaki çatışmaların aktif hakemlerin görev alma-alamama noktasında sorunlara yol açması, hakemlik kurumunda antidemokratik bir takım uygulamalar olduğunu çağırıştırılmaktadır. TFF seçimlerinde dernek başkanı ve seçilen bazı üyelerin oy hakkının olması, bu alanı

siyasi kayırmacılığa açık hale getirmektedir. Siyasi kayırmacılığın etkisini, il hakem kurullarında sadece siyaseten yakın olmanın dışında, bölge sorumlularıyla da yakın ilişki kurmanın önemli olduğuna Fırat'ın sözlerinden okumak mümkündür:

“İl hakem kurulları beni her zaman profesyonel hakemlik listesine teklif ediyordu o bölge sorumlusu onlara diyordu ki Fırat Doğru'yu yazarsanız hiç kimseyi almam, onu çıkarttım neden çünkü Fırat Doğru onun söyleyeceklerine boyun eğmeyecek, onun atıyorum şuraya gidiyorsun hediye getirmeyeceğim, o ile gidiyorum ona hediye getirmeyeceğim bunları yapmayacağım için veya işte haksızlıklar karşısında susmadığım için, hakemlik yaparken dahi haksızlıklar karşısında susmadığım için, hakem arkadaşlarıma görev verilmediği zaman onlar susarken ben onların hakkını savunduğum için çıban başı gösterildim hep” (Fırat, Bölge hakemi).

Kavramsal çerçeve oluşturulurken ele alınan hediye alma ve verme geleneğinin aslında hiyererşik bir ilişki biçimini yansıttığı ve günümüzde sosyal alışverişin bir biçimini oluşturduğunu düşündüğümüzde, bölge sorumlusuna hediye götürmenin onun gücünü kabul etme, ona saygı gösterme ve karşılığında da onun sağlayacağı yararlardan –daha fazla görev alma, profesyonel hakemliğe teklif edilme vs- faydalanma anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki alıntılar, hakem camiasında farklı sebepler nedeniyle ciddi bir takım kırılmalar/kutuplaşmalar olduğunu ve hakemleri biz ve onlar olarak ayırttığını göstermektedir. Böylelikle yukarıdaki ifadelerden güce yakın hakemlerin daha avantajlı konumda olurken gücün karşısında duran hakemlerin ise dezavantajlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki alt temada futbolda gücün hangi biçimlerde oluştuğunu ve hakemlerin hangi gerekçelerle kayırmacı tutumda bulduklarını incelemek mümkündür.

Alt Tema 4: Muktedir Taraf Olma: Siyasi Kayırmacılık

“[...] Karşınızdaki güç sadece federasyon değil ki federasyonun arkasında siyasi bir güç de var federasyona destek veren, biz onlarla uğraştıkça sanki hükümetle uğraşıyormuşum gibi bir pozisyona düşürdüler ... Türk hakemliğinin içerisine siyaset sonuna kadar girmiş kayırmacılıklar da adamcılık da bu şekilde yapılıyor” (Kadir, Fifa hakemi).

Bu alt tema, hakemlerin mesleki konumlarını kaybetmemeleri için *güçlünün yanında durma* davranışlarının onları nasıl kayıran/taf olan konuma getirdiğini ve bu durumun kendi pozisyonlarını nasıl etkilediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Güç ve bunun

doğurduğu iktidarı kullanma biçimleri, hakemlerin kayırma pratiklerini besleyen oldukça etkili bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada futbol camiası açısından güç, iki biçimde ele alınmıştır. İlki, TFF'yi temsil eden, hakemlerin atama ve yükselmelerinden sorumlu kurul MHK'dir. MHK'nin yönetim fonksiyonlarına sahip olması, görevlendirme, ödül, ceza ve motivasyon araçlarını elinde bulundurması hakemler üzerinde kullanılan önemli bir güç kaynağıdır. Gücün ikinci merkezi ise büyük kulüplerdir.³⁵ Bu büyük kulüplerin TFF seçimlerindeki etkin rolü ve federasyondaki kurulları belirlemedeki fonksiyonu, onların iktidarını arttıran temel unsurdur. Dolayısıyla büyük kulüplerin MHK üzerindeki etkiye sahip olması hakemler için ciddi bir baskı mekanizmasıdır. Her iki baskı unsurunu da federasyon başkanlığı seçimlerindeki iktidarı elinde tutuma amacına dayandırabileceğimiz için bu araştırmada muktedire taraf olma siyasi kayırmacılığı ifade etmektedir.

Kulüplerin iktidarını hakemler üzerinde kullanması ile hakemlerin performansı arasında bağlantı kuran Hasan *“Ben son dönemlerdeki performansını başarılı bulmuyorum çünkü ne yazık ki hakemler genelde güçlüünün yanında davranıyorlar bütün hepsini söylemiyorum bütün hakemler bunu yapıyor demiyorum ama böyle bir şey var tecrübeli olan hakemlerin birçoğu bakıyorsun büyük takımları karşısına almak istemiyor bakıyorsun büyük takımları karşısına bakıyorsun büyük takımları karşısına almak istemiyor bu da ne oluyor bu da kararların belirli bir noktadan sonra genelde büyük takımların lehine dönüyor döndü zaman ortaya haksız bir durum çıkıyor.”* diyerek kulüplerin hakemler üzerindeki tahakkümünün o müsabakanın yönetimindeki eşitliği nasıl bozduğuna işaret etmiştir.

Yılmaz da *“Bir kere Futbol Federasyonu'nun olduğunu hakem görüyor kulüplerin çok güçlü olduğunu görüyor, hakem bunu kokluyor ve kokladığı zaman da maça çıktığında hangi takımların federasyonla yakın olduğunu oradaki kulüp başkanlarının ne kadar güçlü olduğunu hakem biliyor ve hakem bu hafta maça gitme analizini yaptığı zaman ... Herkes arabanın içinde direksiyonu bir abi çeviriyor ve o ne derse o olur ve ondan dolayı da ne oluyor zaten o sahaya çıktığında hep beraber görüyoruz”* şeklindeki açıklamaları kulüplerin TFF üzerindeki iktidarını, kulüp ve TFF'nin ise hem ayrı ayrı hem de bir bütün olarak hakemi nasıl siyasi tahakküm altına aldığını göstermektedir.

³⁵ Üç büyükler olarak adlandırılan İstanbul kulüpleri –Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe- başta olmak üzere Trabzonspor'un da aralarında yer aldığı bu dört takım çalışma boyunca büyük kulüpleri ifade etmek için kullanılmıştır. Trabzonspor'u dışarda bırakan anlatımlar ise İstanbul kulüpleri olarak adlandırılmıştır.

Eren de “(4 büyük Futbol Kulübü'nün) Futbol Federasyonu içerisinde ciddi bir yani etkileri var hakem bu aynı kaygıyı yaşayabilir ben bu kulübü karşıma almayayım” sözleri ile hakemlerin bilinçaltında böyle bir kaygı ile müsabaka yönetebildiklerini açıklamıştır ve bu kaygının onları *tarafgir gibi* gösterdiğini belirtmiştir.

Muktedir taraf olma alt temasında bir diğer muktedir olarak İstanbul kulüpleri ya da 4 büyükler karşımıza çıkmaktadır. Hakemler üzerinde İstanbul kulüplerinin baskısının nasıl oluştuğunu ise Faik'in sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Federasyon başkanlığı seçimleri kulüp delegelerinin oylarıyla olduğu için delegeler biz seninle beraberiz deyip oyların tamamını bir başkanda toplayıp daha sonra da o güç birliği ile beraber iki tane hakemin hakemliğinin bitmesinin kimse için bir şeyi yok bir anlam ifade etmiyor yani olan hakeme oluyor, bu sefer hakem camiasında bir kırılma oluyor orası da on bin hakem var yani on bin hakemin üzerinde müthiş bir baskı oluşuyor. Bu sefer ne yapıyor kendi camiamızın içerisinde görev alan üst düzey hakemlerin arasında bu tip davranışlar sergilendiği için herkes yöneticinin istediği gibi maç yönetmeye başlıyor bunu söylemesine gerek yok yani. Çok basit bir örnek vereyim size hakem televizyonda maç seyrederek akşam evinde, bu haftaki maç atıyorum Yeşilspor Galatasaray maçıdır Yeşilspor'un lehine yüzde elli elli bir penaltı vardır, hakem bu penaltıyı çalar evinde, ondan sonra 5 hafta Galatasaray aleyhine penaltı çaldığı için dinlenirse ve bir hafta sonra da Galatasaray'ın atıyorum Kırmızıspor ile bir maçı varken Galatasaray'ın lehine eli ellilik bir pozisyonda hakem çalıp 1 hafta sonra maça gidiyorsa şöyle bir algı oluşur der ki hıı büyük takımın lehine karar verdiğimizde maça gidiyorsak yönetici bunu istiyor birisinin bir şey söylemesine gerek yok. Yani o da bilinçaltı baskı oluşturuyor yani büyük takımın lehine hata yapanlara nasıl olsa destek veriliyor biz büyük takımın lehine karar verdiğimiz zaman nasıl olsa bir hafta sonra maça gidiyoruz ... bunu verirken de birisini kayırdığı için değil ona öyle inandığı için o kararı veriyor” (Faik, Fifa hakemi).

Alıntının bu kadar uzun tutulmasının nedeni diğer hakemler tarafından da dile getirilen ortak noktaları Faik'in derli toplu bir şekilde resmetmesidir. Burada dikkat çeken nokta hakemin büyük takımın lehine kararlar vermesinin kayırmacılık olarak algılanmaması ve bilinçaltındaki kaygılarla açıklanmasıdır. Halbuki bu kararların hep bir takımın lehine verilmesi adil olmayan yanlı bir uygulamaya işaret eder. Bu durum ise *tüm takımlar eşittir ama İstanbul takımları daha eşittir* argümanını ileri sürmemize sebep olur.

MHK'nin sahip olduğu gücün bazı hakemleri kayırma davranışına yöneltebileceğini Hasan'ın sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Eyyam yapmaya müsait yapısı varsa algısı tamamen bozuluyor, bir karar verirken yüzüne şey geliyordur işte o federasyondaki yetkili geliyordur herhalde, Merkez Hakem Kurulu Başkanı, öbür hafta maç alabilir miyim alamaz mıyım kaygısı geliyordur. Dolayısıyla o onu etkiliyordur, algısını bozuyordur algısı bozulan hakem ne yapar hata yapar genelde çoğunlukla eyyama döner bu” (Hasan, Fifa hakemi).

Semih ise güce taraf olmanın aşağıdaki örneğini vermektedir:

“Mesela ben hakemim, çok yakın bir federasyon üyesi beni tutuyor, liglere çıkarttı, yükseltti beni tamam mı. O şimdi bir takımın düşmesini istemiyorsa onun maçına sen gidiyorsan sana hemen üstü kapalı bir mesaj verir ya şeye dikkat et ha bunlar düşmesin gibi bir şey demesi bile yeterli” (Semih, İkinci Lig hakemi).

Yukarıdaki anlatıların aksine, Merkez Hakem Kurulu’nda da görev yapmış olan katılımcımız Cihan ise hakemin kafasında 4 büyükler lehine karar verme algısının, hakemlerin *kafasında kurduğunu* düşünmektedir. Ona göre MHK hakem atamalarında kulüplerin isteğini göz önünde bulundurmamaktadır:

“Türkiye'deki hakemler şöyle düşünüyorlar ben Fenerbahçe maçına çıkmazsam, Galatasaray maçına çıkmazsam, Beşiktaş maçına Trabzon maçına çıkmazsam niye hakemlik yapıyorum. Hakemlerin hedefleri vardır, bunlara çıkmazsam da, o zaman ne yapıyor hakem diyor ki ben bununla ters düşersem çıkamam diye belki kafasında kuruyor. Halbuki bizim yönetimde biz diyorduk ki sen düzgün yap biz seni veririz yine veririz o maçlara, sen yeter ki doğrusunu çal. Sen düzgün maç yönet biz seni gene veririz, o maçlara veriyorduk. Nitekim istemiyordu adam falan maçıma çıkamaz filan çıkamaz, biz şak diye veriyorduk.”

Cihan’ın aktardıkları, MHK’nin kulüplerin hakem üzerinde kurduğu baskıyı azaltma yönünde geliştirdikleri stratejiyi göstermektedir. Bu açıklamada Cihan’ın bir dönem MHK’de görev yapması ve kuruma yöneltilen eleştirilerde kendini sorumlu hissetme ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim hem hakemlerle hem de diğer katılımcılarla yapılan görüşmeler, MHK üzerinde büyük kulüplerin güçlü etkisinin olduğunu ve bu durumun hakemler açısından olumsuz deneyimlere yol açtığını ortaya koymuştur.³⁶

Bu alt temada, futboldaki kayırma pratiklerinin hakemlerin gerek kendi örgütleri gerekse kulüplerin iktidarını kullanmaları bağlantısıyla ele alınmış ve hakemlerin kayırmacı edimlerinde *muktedir taraf olmanın* anlamı açıklanmıştır. Bu anlam ise hakemlerin siyasi gerekçelerle kayırma ediminde bulunabileceğini ortaya koymuştur.

³⁶ Hakemlerin bu konudaki olumsuz deneyimleri için “Hakemlik Kurumunun Yönetsel Problemleri” alt temasına bakılabilir.

Alt Tema 5: Kayırmanın Boyutları “Hakem isterse böyle maçı çok hiç kimsenin anlayamayacağı yerlerinden içine dahil olur” Semih

Araştırmanın bu alt teması, bir hakem bir takımı kollamak isterse bunu hangi kararlarıyla yapar sorusunu aydınlatmaktadır. Dolayısıyla bu sorunun yanıtı bize futbolda kayırmacılığın hangi boyutlarda meydana geldiğini gösterecektir. Görüşmeler neticesinde *eğer hakem isterse* diye başlayan cümlelerin çoğu *isterse rakibe orta sahayı bile geçirtmez* sözleriyle devam etmiştir. Alanda aşına bir duyum olan bu sözün hakemlerin kendileri tarafından da dile getirmesi, kayırma pratiklerinin varlığına dair güçlü bir kanıttır. Örneğin hakemlerin *isterse bir takımı kollayabileceğini* düşünen Semih bir futbol müsabakasındaki olası kayırma davranışlarını şu şekilde özetler:

“Söyle o tutacağı takımı, kollayacağı takımı rakip takım normal bir fiziksel mücadele girse bile hakem ikide bir faul çalarak o takımın demoralize edip hızını kesip düşürebilir. Akıllı hakemler yani bu konularda tecrübeli zeki hakemler genellikle şunu yaparlar eski abilerimizden öğrendiğimiz bazı şeyler var mesela, deplasmana gittin ev sahibi takımın tepkisini çekmek istemiyorsun mesela seyircinin falan tepkisini çekmek istemiyorsun özellikle zararsız yerlerde, orta sahada ikili mücadelede faulü o mu yaptı bu mu yaptı kimsenin çok fazla ayıramadığı yerde sen ev sahibinin lehine çal veya taç atılıyor ev sahibinin savunma tarafındaysa taç ondan mı çıktı bundan mı çıktı ver orada ev sahibinin lehine anladınız mı. Yani tabii ama bunlar oyunun şeyini düşürür dengesini düşürür illa ki çıkıp da ceza sahası içerisinde bariz bir olaya penaltı ver- verme değil. Tabii bunlar basit şeyler ama çok bariz değil ama tepki almayacağı şeyleri yapabilir dediğim gibi ev sahibini kollayacaksa onun kale sahasına yakın yerlerde taç atışlarında veya outta, kornerde ondan mı çıktı bundan mı çıktı tereddütlü pozisyonlarda hep ev sahibinin lehine verir. Orta sahada ikili mücadelelerde ev sahibinin lehine verir veya ofsayt mı değil mi tereddütlü bir pozisyonsa ev sahibinin lehine çalar veya tutacağı takımının lehine çalar öyle söyleyeyim. Yani isterse hakem bir takımın hızını kesip bir takımın şeyini korumaya gidebilir veya ev sahibinin sert faullerine kartı çıkartmayabilir, çıkartması gereken kartı çıkartmayabilir ama çıkması gerekiyorsa çıkması lazım değil mi kartın, değil mi normalde, ama çıkartmayabilir ihtar vermesi gerekiyordur, sözle ikazla geçiştiriverir çünkü adam bir ihtar daha alsın kırmızı kartla dışarı çıkacak. Yani hakem isterse böyle maçın böyle çok hiç kimsenin anlayamayacağı yerlerinden içine dahil olur isterse” (Semih, 2. Lig hakemi).

Semih’in bu uzun alıntısı aslında futboldaki kayırmacı kültüre ve bu kültürün boyutlarına dair oldukça çarpıcı göstergeler barındırmaktadır. Öncelikli olarak futbolda bir hakemin kayırmacı davranışlarının, takdir haklarını bir takımın lehine kullanma, kart gösterme-göstermeme, taç atışı, ofsayt ve korner gibi kararlarda iltimaslı davranma, faul çalma-çalmama ve bu faul kararlarını bölge özelliklerine göre çalma –rakip takımın kritik

bölgeleri ya da kolladığı takımın risk yaratmayan bölgeleri- gibi boyutlarda gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında, Semih'in *akıllı ve zeki hakemi bu konularda tecrübesi olan hakem* olarak nitelemesi; özellikle ev sahibi takım lehine yanlı tutum sergilemenin *abilerden* öğrenilmesi dikkat çekicidir. Bu anlatı, kayırmacı tutumun alanda ne kadar yaygın bir pratik olduğuna işaret etmekte ve bu eylemin nasıl aktarıldığını/öğrenildiğini göstermektedir.

Fırat'a göre de eğer bir hakem bir takımı kollamak isterse bunu "*Mesela bütün takdir haklarını o takımdan yana kullanır. Kartlarını rakip takıma bonkörce kullanır diğer takıma cimri davranır, penaltıyı kolay çalar.*" gibi kararlarıyla yapabilir. Fırat'ın anlatımlarında futboldaki kayırmacılığın; takdir haklarını kullanma, kart gösterme ve penaltı kararı verme gibi boyutlarda ortaya çıktığını görürüz.

Hasan, hakemin oyun dengesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu bize "*Bakın şöyle şimdi hakemlik gerçekten çok nemli bir görev ve maçın sonucunu belirleyen en önemli etkenlerden bir tanesi. Yani hakem hatayla bir penaltı kararı versin penaltının gol olma ihtimali çok yüksek. O maçta o bir golü diğer takımın karşı tarafa atması çok kolay değildir dolayısıyla bir hata olarak penaltıya sebebiyet veriyorsan yani maçın dengesini bozuyorsun, maçın zaten gidişatı kimyası bozuluyor ya da hatalı bir şekilde ya da bir baskı etki altında kalarak çünkü takımdan bir oyuncuyu eksilttiğinde o denge tamamen bozuluyor zaten çok direk etkiliyor*" sözleriyle hatırlatmıştır. Hasan'ın sözlerinden hakem hatalarının oyunun eşitliğine zarar getirmesinin yanında kayırma niyetli bir kararın – örneğin bir oyuncuyu oyundan atma- müsabakanın bütününü nasıl etkilediğini anlamak mümkündür.

Tekin ise çalışmanın dokusu için oldukça anlamlı bir cümle ile başlamıştır sözlerine: "*Futbol ama buna çok elverişli*". Tekin'in bu söylemi, toplumsal hayatın hemen her kurumuna yayılmış bir eylemin futbolu iskalamayacağını göstermektedir. Hemen ardından anlattıklarıyla ise "*Futboldaki çok basit, bir tane son dakikada verdiğiniz korner mesela son dakika da vereceğiniz ve veremeyeceğiniz bir penaltı. Bunların arasındaki ama o ince nüans sizin kariyerinizi belirleyecektir*" kayırmacı uygulamaların hangi boyutlarda ortaya çıkacağını ortaya koymaktadır. Fakat Tekin'e göre kayırma eylemin sonucu, hakemin kariyerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Hakemlerin anlatıları, Süper Lig'e göre daha az göz önünde olması, televizyonlarda daha az yer alması ve daha az denetlenmesi gibi nedenlerle alt liglerde kayırmacı edimlerin daha fazla yaşandığına işaret etmektedir. Yılmaz'ın “*Yukarıdaki maçlar gözünde bulunduğu için, her türlü maçlar yayıncı kuruluş tarafından yayınlanıp bittiğinde herkes izliyor ama alt tarafta, ben de boş olduğum zamanlarda gidiyorum, üçüncü lig ikinci lig maçlarına, resmen alt tarafta katliam var.*” şeklindeki sözleri diğer liglerde kayırma pratiklerinin daha yoğun ve daha farklı boyutlarda olacağı fikrini doğurmaktadır.

Faik'in ifadesinden, özellikle Süper Lig'de pek çok farklı açıdan çekim yapan kameraların oyuna şeffaflık kazandırdığı anlaşılabilir:

“Artık her maçı televizyon veriyor ve bir kamerada da çekim yapmıyor, bugün Fenerbahçe stadının içerisinde 60 kamerada maç yönetiyor hakem arkadaşlarımız. Burada havadaki uçan sineği bile gösteriyor kamera. Bırakın hakemin yaptığını, göremediklerimizi bile gösteriyor” (Faik, Fifa hakemi).

Bu anlatımla, kameraların ve dolayısıyla televizyon yayınlarının kayırmacı uygulamaların önünü kapayan bir işleve sahip olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Onur da “*Artık şimdi televizyon kanalları da var ki kimsenin bir şeyi kaçırmaması mümkün değil*” sözleriyle teknolojik gelişmenin sağladığı fırsatların, futbol müsabakalarının yönetimi daha denetlenebilir hale getirdiği düşünülmektedir.

Özet: Hakemler ve kayırma pratiklerinin, varlığı ve yokluğuna ilişkin görüşler ele alınmış, kayırmanın nedenleri, türleri ve boyutları hakkında bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulara göre, Faik, Çağrı, Cihan ve Onur, kesinlikle kayırma temelli davranış sergilemeyeceğini düşünmektedir. Diğer hakemlerin anlatımları ise, hakemlerin kayırmacı eğilimlerde bulunabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu temadaki bulgular, hakemlerin faul, tac, osfayt, korner, kart gösterme(me), penaltı verme(me), takdir haklarını tek bir takım lehine kullanma ya da ev sahibi takıma karşı yanlı tutum gösterme gibi pek çok kararıyla kayırmacı eylemde bulunabileceğini ortaya koymaktadır.

Hakemlerin kayırma gerekçelerinin, daha çok siyasi nedenlerle ve kendi pozisyonu koruma adına (muktedire taraf olma) dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır.

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri *Türk futbolunda torpil olmaz olur mu ya (kahkahalar) dibine kadar var ya, herkes için söyleyiorum da çoğunlukla var tabii ki Hasan*

Bu tema araştırmanın *futbolun yönetim organı kayırmacılık temelli davranır mı, eğer davranırsa bunu hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda yapar*, problemine yanıt verecek niteliktedir. Araştırmanın bulgularına göre üç hakem (Faik, Cihan ve Onur) dışındaki tüm hakemlerin MHK'nin hakem atamaları ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergilemediğini düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Bu temanın daha detaylı ve sistematik olarak sunulması için, *Son Derece Hassas Bir Terazi; Yüzde Bir Milyon Kesinlikteki Kayırmacı Uygulamalar; Varlığı Kabul Edilen Kayırmacı Uygulamalar; Kayırmanın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehricilik, Siyasi Kayırmacılık; Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma* alt temaları altında analiz edilecektir.

Alt Tema 1: Son Derece Hassas Bir Terazi

Bu alt temanın oluşmasını sağlayan hakemlerin ortak görüşü, MHK'nin hakem atamaları ve yükselmeleri gibi boyutlarda kayırmacı tutuma sahip olmadığı yönündedir. Hatta Faik'in belirttiği gibi MHK, var olan kayırmacılık algısının aksine hakemlerin müsabakalarda görevlendirilmesinde son dere hassas ve titiz davranmaktadır:

“Biz şimdi o kadar hassas davranıyoruz ki sezon başında toplantı yapıyoruz, ilk seminerde diyoruz ki üniversite öğrencisi olabilirsiniz, İstanbul'da üniversite okumuş olabilirsiniz ama doğduğunuz yer Manisa'dır, size Manisa'da bir maç yazdığımızda etrafınızdaki insanlar Manisa lehine karar vermeniz beklentisine girerler, o yüzden bize herkes doğduğu, bulunduğu yerlerde görev almaması konusunda söylesinler. Eğer, bize bunu söylemeyip bir müsabakada görev verdiğimizde duyar isek, hakemliğiniz biter. Herkes bulunduğu yeri, yaşadığı yeri, üniversite okuduğu yeri bize mutlaka bildiriyorlar. Ben ... bölgesinde atama yaparken öğrenciler bana yaşadıkları yeri söylüyor, yani burada bir algı var kayırmacılık algısı, ama biz o kadar hassas ve eleği o kadar sallayarak görev vermeye çalışıyoruz ki görev verdiğimiz arkadaşın bir sonraki aynı takımın müsabakasına aradan üç ay sonra görev veriyoruz ki insanların aklına gelen o kayırmacı tutum ortaya çıkmasın diye” (Faik, Fifa hakemi).

Cihan'ın anlatıları da Faik'in söylediklerine paraleldir:

“Hiçbir Merkez Hakem Kurulu yanlı atama yapmaz, niye yapmaz biliyor musunuz sahadakinin başarısı onun başarısıdır ... Ama bizim gibi Türkiye gibi ülkelerde atamalara şöyle dikkat etmek lazım; işte adamın doğum yerine biz bakardık, bulunduğu yaşadığı şehre biz bakardık, hatta hatta ailesinin yaşadığı şehre kadar bakardık. Oralara mümkün mertebe o çocukları verip de, çocuk güzel maç yönetecektir ona itimadımız var ama elalem laf etmesin diye vermezdik yani hakem atamaları yaparken çok şeye dikkat etmek lazım” (Cihan, Süper Lig hakemi).

Kayırmacılık türü davranışlar, biz duygusunun hâkim olduğu ve geleneksel yapıli toplumlarda daha fazla yaşanmaktadır. Nitekim bu toplumlarda birincil küme ilişkilerine yüklenen anlamlar kayırmacı davranışların üretilmesinde kilit roldedir. Cihan'ın *Türkiye gibi ülkelerde* vurgusu, toplumsal yapımızın kayırmacılık türünden davranışları beslediğine işaret etmektedir. Bu toplumsal doku, o ilin hakeminin, kendi ilinin takımını kollayacağına dair güçlü bir inanişa sahiptir. MHK ise, bu önyargının olduğu ortamda hakemin daha fazla stresle müsabaka yönetmesini önlemek amacıyla daha özenli atamalar yapmaktadır. Sonuç olarak toplumda kayırmacılığın varlığına dair köklü bir inanişin bulunması, MHK'nin işlevlerini yerine getirirken daha fazla çaba harcaması yol açmaktadır.

Faik'e göre MHK'deki kayırma pratikleri geçmişte daha çok görülmektedir ve bu durum yöneticinin tavrıyla da yakından alakalıdır: Faik “*Şimdi şöyle bunun yapıldığı dönemler vardı yapılmadığı dönemler var yani diyorum ya bu idarecinin duruşu, hakemler bunun hepsini biliyor böyle dönemler oldu geçmişte oldu*” şeklindeki sözleriyle kayırmacı uygulamaları geçmiş dönemlere atfetmiş ve böylelikle günümüzde daha adil bir yönetim anlayışı olduğuna dair fikir geliştirmemize neden olmuştur.

Camiadaki nepotist uygulamaları farklı bir söylemle –pozitif ayrımcılık- ele alan Onur, MHK'nin başarılı olmak isteği nedeniyle kayırmacı bir tutum sergilemeyeceğini düşünmektedir. Fakat ona göre sorun, pozitif ayrımcılık –kayırmacılık- nedeniyle bazı hakemlerin dezavantajlar yaşamasıdır:

“Nasıl hakem kendini düşünürse sahada... Merkez hakem kurumları da vitrine ne kadar iyi ürünlerini çıkarırlarsa kendileri o kadar başarılı olurlar yani tutup pazara götürdükleri malzeme kötü olursa kimse alıcı olmaz, herkes burun kıvrırır sırtını döner gider ama pazara çıkardığınız ürünler ne kadar parlaksa ne kadar canlıysa ne kadar albenisi yüksekse o kadar çok takdir alırsınız. Yöneticiler için de geçerlidir yani yöneticiler de daha iyisini bulmak için çaba gösterirler. Burada sorun ... bir tek tabi arada bazı pozitif ayrımları yaparken arada gerçekten yetenekli olduğu

halde pozitif ayrımcılık yüzünden kenarda kalanlar olabilir mi olasılık var bunu yok sayamayız” (Onur, Fifa hakemi).

Onur’un aşağıdaki sözlerinden kayırmacı uygulamaların doğru kişiye yapıldığı takdirde ve bu kişiden önemli sonuçlar alındığı durumlarda camiada kabul edilebilir bir eylem olduğu anlaşılabilir:

“Şunu söyleyeyim Türkiye gibi duygusal yönü kuvvetli, Batı anlayışının dışında, birazcık daha şark kültürünün egemen olduğu ülkelerde, tam Orta Doğu demek istemiyorum oradan kendimizi uzak tutmak istiyorum, mutlaka bu tür insan ilişkilerinin olduğu yerde olmuyor desek yalan söyleriz, böyle bir şey söylemiş olmak abesle iştigal olur. Yani mutlaka böyle şeyler oluyordur ama bazen bu pozitif ayırım çok doğru da olabilir. Örnek veriyorum biz Diren Karanfil’i babası Bulut Karanfil diye kenara almış olsaydık, bugün 40 yıl sonra bir Dünya Kupası’na gidecek hakemimiz olmazdı. Yani biz ona bu pozitif ayrımcılığı yapıp, ondaki bu özelliği görüp bir noktaya getirdik ve 40 yıl sonra, tam 40 yıl geçti bakın 40 yıl. Demek ki zaman zaman aslında pozitif ayrımcılık yapılabilir ama çok önemli bir şey var, doğru kişi olması çok önemli” (Onur, Fifa hakemi).

Onur, günümüzde oldukça popüler ve hakkında oldukça konuşulan bir hakem üzerinden verdiği örnekte *pozitif ayrımcılığın* olumlu sonuçlarına dikkat çekmiştir. Onur’un pozitif ayrımcılık olarak nitelendirdiği kayırmacı kültür kodları, doğru kullanıldığı ya da doğru kişi için yapıldığı takdirde iyi sonuçlar verebileceği sonucuna ulaşılabilir. Fakat Onur’un bu sözlerinden sonra “**Herhangi bir tanudık ve yakınlık bağı olmayan, benzer özellik ve yeteneklerde daha fazla Diren Karanfil’imiz olabilir miydi?**” şeklinde yöneltilen soruya Onur’un verdiği cevap “*Yüzde yüz katılıyorum yüzde yüz katılıyorum*” olmuştur. Bu çalışma, günümüzde sıkça tartışılan bir konu olan babası eski hakemlerin yeteneksiz ya da başarısız olduğu halde hakemlik yapabildiklerini ileri sürmemektedir. Bu geleneği konumuz açısından sorunsallaştıran nokta, bir tarafın kayırılırken diğer tarafın ayrımcılığa uğramasıdır. Dolayısıyla çalışmanın bu boyutunda iki argüman ileri sürülmektedir. İlki, şuan başarısı ve yeteneğini fazlasıyla kanıtlamış bir hakem, bu noktaya gelene kadar, herhangi yakınlık gerekçesi ile camiadaki diğer hakemlerden daha avantajlı konuma getirilmiştir, yani kayırılmıştır. İkinci argüman ise, bu ayrımcılığa uğrayan kişilerin arasından da çok yetenekli hakemlerin çıkabileceği halde çıkamayışıdır. Nitekim yakınlığa göre değil liyakate göre belirlenen ve desteklenen bu hakemlerin hakemlik kurumunu daha başarılı bir konuma taşıyacağı ve dolayısıyla da Türk futbolunun bundan ciddi bir kazanım sağlayacağı düşünülmektedir.

Alt Tema 2: Yüzde Bir Milyon Kesinlikteki Kayırmacı Uygulamalar

“Kesinlikle Türkiye’de hakem camiası ahbab çavuş ilişkisi ile yürüyen, onun adamı bunun adamı diye yürüyen bir camia haline geldi ... Yani hakem camiasında işte bu yöneticiler, Adil Gür’le birlikte camiayı ikiye bölmüştür ve onun adamı bunun adamı diye, ocu bucu şucu diye ikiye bölündü. Her gelen yönetim bir öncekileri diskalifiye etti, ondan sonra onlar geldi onları diskalifiye etti yani iğrenç bir döngü. Hakem camiası öyle bir hale geldi ki babadan oğula, akrabadan akrabaya geçen bir saltanat haline geldi. Yani öyle bir hale geldi ki ... siz hakemlikten anlamasanız dahi sizi hakem yapıyorlar. Ağzınızla da kuş tutsanız bir tanıdığınız yoksa veya bir akrabanız eski hakem değilse veya üst düzeyden bir torpiliniz yoksa siz hakem olamazsınız, o-la-maz-sı-nız (heceleyerek) ve Türkiye’deki hakem profilini görüyoruz maalesef” (Fırat, Bölge hakemi).

Bu alt temada hakemler, futbolun yönetim organındaki kayırmacı pratiklerin varlığına dair görüş ve deneyimlerini bildirmişlerdir. MHK’nin *atama ve yükselmelerdeki kayırmacı tutumu*, Hüseyin’in *Muhakkak tabii*, Yılmaz’ın *Kesinlikle yüzde bir milyon* Fırat’ın *Kesinlikle kesinlikle yüzde bin beş yüz kayırmacı tutumla yapar!*, Tekin’in *Yani mutlaka yapar, ülke gerçekleri var* ifadelerinde görüldüğü gibi kesin bir dille vurgulanmıştır. Görüşmeler, camiada adil olmayan uygulamaları deneyimleyen ya da bunlara şahit olan hakemler olduğunu göstermektedir. Bu deneyime sahip hakemler, kayırma temelli yönetim faaliyetlerinin hakemlik kurumunda çatışma ve kutuplaşmalara yol açtığını düşünmektedirler. Onlara göre adil olmayan bu uygulamalar, Türkiye’deki hakemlik kurumunun başarısını olumsuz etkilemektedir.

“Yani aynı fırsatlar belki bugün Anadolu’da çok çok daha iyi olacak, belki büyükşehirlerde çok çok daha iyi olacak hakemler var fakat o isimler deve dikenini olduğu için birçok kişinin önüne geçiyor ve alttan hakem çıkmamasının en büyük nedeni yukarıdaki kadroların aynı kişiler tarafından istimlak ediliyor olması. Bazı kişiler fırsat bulamadığı için ne oluyor yaşı geçti diyorlar, bir müddet sonra da zaten çünkü olmadığı için bir müddet sonra arkasını dönüyor hayatına bakıyor” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Bu anlatıdan hakemlik kurumunda bazı hakemlerin kollarının iki sonucunu görürüz. Bunlardan ilki, bazılarının kayırılmasının diğerlerinin önünü kapaması -alttan başarılı hakemin yetişmesinin önüne geçmesi- ikincisi ise bazı hakemlerin hakemliği bırakması ya da camiadan uzaklaşmasıdır.

“Kesinlikle kesinlikle, yüzde bin beş yüz kayırmacı tutumla yapar! Şimdi bakın geçmiş yönetimde bir hakem maça gidiyor sekiz nokta beş alıyor bir ay sonra gidiyor bir daha ama sekiz nokta bir, iki alan hafta sonu maça gidiyor, hafta içi

Türkiye Kupası maçına gidiyor, bir dahaki hafta sonu yine maça gidiyor, bir dahaki hafta Türkiye Kupası maçlarına gidiyor yani maçtan eve gidemiyor böyle atamalar yapılıyordu yine yapılıyor” (Fırat, Bölge hakemi).

Hakem atamalarındaki adaletsizliğe dikkat çeken Fırat’a göre bu uygulamalar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Hasan ise MHK’deki hakemlerin müsabakalarda görevlendirilmesi ya da klasman yükselmelerindeki kayırmacı tutum için “*Yani bütününde tamamında bu vardır dersek yanlış olur haksızlık olur ama ne yazık ki son dönemlerde görüyorum adamcılık ve kayırmacılık var net yani bu görünüyor*” diyerek şu anki uygulamalarda da kayırmanın devam ettiğini düşünmemizi sağlar.

Alt Tema 3: Varlığı Kabul Edilen Kayırmacı Uygulamalar

Bu alt temada hakemlerin kesin bir dil kullanmadan, futbolun yönetim kademesinde kayırmacı ilişkilerin varlığına dair söylem ürettikleri görülmektedir. Örneğin MHK’nin başarılı olma isteği ile kayırma pratikleri arasında bağ kuran Çağrı, *MHK hakem atamaları ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergiler mi* sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır:

“(Sessizlik, sonrasında gülümseme ile) Yoo düşünmüyorum, Merkez Hakem Kurulu da başarısız olmak istemez onlar da başarılı olmak istiyorlar onlar da kendi kariyerlerini düşünürler” (Çağrı, Süper Lig hakemi).

Babası da eski bir hakem olan Çağrı, kısa bir sessizlik sonrasında sözlerine aşağıdaki gibi devam etmiştir:

“Tabi isim tanınırlığını etkisi vardı bana, benzer çok kişi var babası hakem olup da kendisi de hakemliği seçen çok fazla kişi var çünkü ... (burada bir sessizlik) çok derin bir konuya gireyim şimdi size kayırmacılıkla ilgili, belki birbirini tutar. Şimdi hakemlikte hep bu tür kişilerin torpille yükseldiği şeklinde bakılır, aslında vardır doğrudur da, çünkü hakemlik futbolculuk gibi değildir. Futbolculukta yetenek gerekir, sahaya çıktığında bazı yeteneklerini sergilemek zorundadır, doğuştan gelen mazeretlerin olması gerekir ama hakemlikte bir yetenek olması gerekmez 16-17 yaşındaki koşabilen, spora yatkın bir kişiyi alın 5-6 yıl sonra Süper Lig’de maç yönetecek kıvama getirebilirsiniz %95, yüzde beş sekmeli yapabilirsiniz bunu yani. Çünkü çok büyük yetenek gerektirmez hakemlik, işte öğrenilebilir yani sonradan, spor yapabilen koşabilen bir kişi hakemliği öğrenebilir. O yüzden de birilerinin referans olması gerekir, şu anda Süper Lig’de hakemlik yapan 40 kişi varsa, Türkiye’de hakemlik yapan 40 bin kişi var, 30 bin 40 bin kişi var. 40 bin kişinin içinden birileri çıkıp, 40 kişinin içine girmek zorunda. Bu da, 40 bin kişinin içinde hepsini elerseniz eğer, herkesi eleyerek bir yere giderseniz, hepsi koşabiliyor, hepsinin fiziki yapısı müsait, işte aranan özellikler İngilizce biliyor mu, yabancı dil biliyor mu, onlar da var, çoğunda var yani. Bunu eleyin eleyin eleyin, en sonunda

10 bin kişi kalır. 10 bin kişiden de 40 kişinin içine gelmesi bir referans gerektiriyor, bu referans da genelde kimisinin babası olmuş, kimisinin amcası olmuş, kimisinin ildeki vali olmuş ya da birisi izlemiş yetenekli çocuk demiş takip etmiş, Hakemlikte biraz daha farklı yani bu kayırmacılık aslında olması gereken diye düşünüyorum ama futboldaki kayırmacılıkla ilgili direk konumuza girdim ben sizin dediğim gibi yetenek işi biraz daha ne kadar kayırırsanız kayırın sahaya çıktığında eğer olmuyorsa olmuyordur” (Çağrı, Süper Lig hakemi).

Torpil kavramını referans olarak dönüştürdüğümüz modern hayatta Çağrı'nın sözleri futbol hakemliğinde var olan uygulamaların hem gerekçelerini hem de türlerini –nepotizm, kronizm veya siyasi kayırmacılık- net olarak görmemizi sağlamaktadır. Hakemliği, futbolculukla kıyaslandığında, yetenekten ziyade öğrenme ile gelişebileceğini savunan Çağrı, çok fazla sayıda hakem olduğunu ve bunlar arasında Süper Lig klasmanına ulaşma konusunda kayırmacı ilişkilerin belirleyici olduğunu ifade etmiştir.

Eren ise, hakem yöneticilerinin bazı hakemlere olan iltimaslı tutumunun çok sık ve özellikli görünen bir pratik olmadığına vurgu yapmış fakat aynı zamanda kayırma geleneğinin varlığına dair sinyaller vermiştir:

“Yani yönetime yakın hakemler özellikle kayırılabilir doğrudur ama bu çok özellikli ve çok sık görülen bir şey değil, çünkü bu teknik direktörün takımda başarılı olması gibidir. Futbolcular iyi oynayacak ki takım başarılı olsun, yani hakem camiası kötü maç yönetirken merkez hakem kurulu başkanının başarısından söz edebilir miyiz edemeyiz ki. Dolayısıyla Merkez Hakem Kurulu kendisini zora sokacak bir şekilde yani bu benim tanıdığım diye çok önemsiz bir maç vardır, tırı vırı bir maçıdır, bu maça kendine yakın hissettiği bir hakemi verebilir çok da önemli değildir ama sıkıntı olacak maçlar için hayatta böyle bir karar vermez, kendini kurtaracak hakem verir” (Eren, Fifa hakemi).

Yukarıdaki iki alt temadan hakemlerin pek çoğunun (Fırat, Yılmaz, Hüseyin, Semih, Hasan, Kadir, Eren, Çağrı ve Tekin) kayırmacı uygulamaların var olduğunu düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu hakemler için kayırmanın pek çok farklı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler kayırmanın gerekçeleri alt temasında irdelenecektir.

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehriclik, Siyasi Kayırmacılık

“Bizden dediğiniz nedir ya bizden değil benden değil bu kayırmacılığın ana maddesi, ham maddesi o.” Kadir

Yapılan görüşmeler, hakemlik kurumundaki bazı hakemlerin kollanmasının farklı nedenlerinin olduğunu göstermektedir. İkili ilişkiler ve bağlantılar, yönetime yakın olmak ya da yöneticilerle benzer siyasi görüşe sahip olmak, babaların eski hakem olması ya da şu anki yönetim kademelerinde bulunması, İzmir, İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde hakemlik yapmanın avantajları gibi unsurlar en fazla vurgulanan konular arasındadır. Bu gerekçeleri nepotizm, kronizm, hemşehricilik ve siyasi kayırmacılık başlıkları altında toplamak mümkündür. Bunlara ek olarak, kişisel anlaşmazlıkların hakemlerin hakemlik kurumundaki pozisyonunu olumsuz etkilediği de göze çarpan bulgular arasındadır.

“[...] bunun hiçbir gerekçesine gerek yok. Senin adamın benim adamım, ben sana bakıyorum senin gözün kara ötekininki sarı, siyasi görüş şu anda Türkiye'nin en büyük sorunu. Sporla siyasetin kucak kucağa olduğu hatta beraber yattıkları bir ortamda hiç kimseden bunun tersini de hareket edecek bir işlem bekleyemeyiz hiç kimse bekleyemez” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Hüseyin sözlerinden siyasetin sporda özellikle futbolda kurduğu egemenliğin, kayırmacı uygulamalar için elverişli bir iklim yarattığı anlaşılmaktadır. Böylece spordaki siyasi tahakkümün, futbolda siyasi kayırmacılık formunda karşımıza çıktığı söylenebilir. Bu kayırma biçiminden doğan *benim adamım senin adamın* anlayışı, hakemlik yaşantısının sonlanmasının önemli bir müsebbibidir. Kadir'in aşağıdaki alıntısı, siyasi kayırmacılığın hakemlik yaşantısının sonlanmasındaki rolüne ışık tutmaktadır:

“Burhan Çam daha federasyona gelmeden önce gazeteler yazmaya başladı, Burhan Çam'a yakın olanlar için kellesi kopartılacak diye. Bu 14 isim içinde Diren Karanfil'in de ismi var, Fahri Ay'ın da ismi var benim ismim de var Sinan Gül'ün ismi de var anladınız mı. Dolayısıyla işte burada da şöyle bir şey çıkıyor ortaya, işte o gitmeyen kişiler. Peki neden Kadir Yelda gitti, çünkü Kadir Yelda Anadolu'da yaşayan bir hakemdir ve siyasi görüş olarak, siyasi görüş demiyelim çünkü onlar siyaset yaptılar biz siyasetten uzak durduk. Dolayısıyla diğer hakem arkadaşlarımız siyaseten de mi bir şey yaptılar, evet bunların içinde siyasetten de işin içine girip kendini o gruptan ayıklayan insanlar oldu... İşte bu siyasi ayrım, Burhan Çam'ın adamı Mavi Parti'nin karşısındaki insanlar gibi, bizi hani devlet düşmanı ya da hükümetin karşısında yer alan bir grup gibi gösterdiler bizi. Bu işe karar veren insanlar direk beni tanımazlar ama o bizim hakem camiasından dernek olayı nedeni ile zaman zaman sıkıntı yaşadığımız insanlar, bizi sanki Burhan Çam'ın adamı, ne diyeceklerdi çünkü diyemezlerdi ki bunlar seçimlerde bize oy vermedi diye açık açık. Bunlar karşısındaki insanlara bizi Burhan Çam'ın adamı olarak gösterdi, bunlar Burhan Çam'ın tetikçileri, bunlar bizim siyasi görüşümüzün karşısındaki insanlar, bizden değil. Bizden dediğiniz nedir ya, bizden değil, benden değil bu kayırmacılığın ana maddesi, ham maddesi o” (Kadir, Fifa hakemi).

Kadir'in sözlerinden camiadaki siyasi kayırmacılığın nasıl dolaşıma sokulduğunu anlamak mümkündür. Bu noktada Fırat'ın, yeni gelen bir MHK başkanı için “*Çünkü ona emir verildi şu şu şu şu hakemlerin hakemliklerini bitireceksin yoksa Merkez Hakem Kurulu Başkanı olamazsın*” şeklindeki sözleri, Kadir'in anlatımlarını destekler niteliktedir. Görüldüğü gibi hakemlerin yaşadığı ayrımcılık ve haksızlıklarda siyasi kutuplaşmalar ve bunların doğurduğu *bizden değil* anlayışı, camiada Kadir gibi pek çok hakemin hakemlik yaşantısını sona erdiren bir uygulamadır.

Futboldaki siyasi kayırmacılığı Semih'in sözlerinden anlamak mümkündür:

“[...] neden kulüplerin temsilcileri federasyonun yönetimine girdiler ya, yönetim kuruluna giren kulüp kendi bölgesinin takımını ve hakemini kollamayı kendine görev kabul etti. Bir defa objektiflik yok burada, şimdi adam tekrar ben buraya seçilebilmek için diyor benim bölgemdeki kulüplerin beni desteklemesi lazım, benim bölgemdeki hakemlerin benim için iyi şeyler söylemesi lazım düşüncesiyle adam kendi bölgesinin takımlarını kollama derdine düşüyor. Çünkü bir daha federasyon seçimi olduğu zaman onlardan oy isteyecek bizde hep seçme ve seçilme derdi var” (Semih, İkinci Lig hakemi).

Semih ise aday hakemlikten itibaren başlayan kayırma sürecinin kronizm ve nepotizm bağlamında nasıl işlediğini detaylı olarak anlamamızı sağlamıştır:

“Şimdi başlangıçta zaten şöyle başlıyor daha aday hakemken, yeni kurs bitirmişsiniz eğer sizi tanıyorsa birileri sizi biliyorsa, üst düzey hakemden veya İl Hakem kurulundan birileri seni tanıyorsa o zaman adayken daha siz haftada bir tane iki tane maçı zor alırken tanınan kişi en az beş on tane alıp sizden daha hızlı pişiyor. Hem sizi demoralize ediyor, hem siz maç bekliyorsunuz mesela o hafta size maç çıkmıyor ama öbür taraftan isimli şahsa bir bakıyorsunuz haftada üç beş tane maça çıkıyor. Şimdi maça çıkması şu tabii hepimiz zaten yeniyiz, hepimiz yetişmek için sahaya çıkıyoruz hiç birimiz daha elimize düdük almamışız, bayrak tutmamışız, orası işte o kurstan sonra artık öğrendiklerini uygulayabilecek mi yeri. Şimdi o şans kişiye ne kadar çok tanınırsa daha ufak maçlar olduğu için bunlar dolayısıyla hata da yapsanız kimse şey yapmıyor öyle göze batmıyor ama siz çıktıkça mesela haftada bir kere maça çıkan biri çok az şey geliştirebiliyor ama haftada üç beş maça çıkan biri çok daha hızlı geliştiriyor kendisini. Sizden hemen bir adım iki adım öne çıkıyor, daha ilk adayken bu iş başlıyor zaten, esas iş orada başlıyor. Adayken kimisinin babası eski hakem, kimisi işte bulunduğu ilde tanınmış bir futbolcu veya birinin bir yakını var mesela daha çabuk, hızlı gidiyor hemen ona çok fazla maç veriliyor. Daha adayken bakınız etken, daha üst klasmandan falan bahsetmiyorum oradayken Hemen başlıyor E tabii bunun içinde ne kadar çok şans tanınsa da hiç yeteneksiz biri varsa o zaten eğilip gidiyor ama o çok şans tanınanlardan 10 kişiye şans tanınıyorsa bir kişi elendiyse, sizden, şans tanınmayan bir adaydan hemen bir iki adım üç adım öne geçiyor daha çabuk pişiyor daha çabuk geliştirebiliyor ve siz daha adaylığa devam ederken o hemen bölge hakemi oluyor, il

hakemi oluyor hemen kokartı takıyor yani adaylık bitiyor” (Semih, İkinci Lig hakemi).

Eren’in ifadelerinden kronizm ve iktidarı elinde tutma arzusunun kayırmacılığı beslediğini anlamak mümkündür:

“Yani tabii dostluk, arkadaşlık, yakınlık, hukuk. Yani sen benim çok yakın tanıdığımın arkadaşımındır, ikimiz arasında çok da fazla fark yoktur. Belki diğeri fazla ön plana çıkmamıştır ben seni yaparım. Başka kaygılar vardır burada başka düşünceler vardır, adam geleceğini düşünür. Gelecekte bu benim önüme çıkar der sırf bu sebeple onu görevlendirmeyebilir” (Eren, Fifa hakemi).

Nepotizm ve kronizm gibi uygulamaların Semih’in sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Bizim dönemlerde siyasi yakınlık çok yok gibiydi o dönem görmedim ama bu baba oğul veya Merkez Hakem Kurulu üyelerinin birbirleriyle dostluk ilişkileri arkadaşlık ilişkileri. Örnek, şimdi İsmet Bayrak kurulda değil Emir İleri kurulda diyelim Emir İleri’ye açıp da *ya şu çocuğu kolla* dediği zaman onun hatırı kırılmaz kollanır yani anlatabiliyor muyum o şey ilişkileri sürüyor tabi. Zaten o da biliyor ki yarın ben gidersem İsmet Bayrak gelecek ben de ondan bir şey isteyebilirim, hep böyle bi kafa kol ilişkisi diyelim biz buna böyle bir ilişki var. Akraba olarak da baba oğul futbol camiasında çok var” (Semih, 2. Lig hakemi).

Hemşehricilik: Ankara-İstanbul-İzmir Hegemonyası “Suyun gözünde olan suyu berrak içer.” Faik

Hakemlerle yapılan görüşmelere göre, hakemliğin belirli illerin tekelinde olması Anadolu’da yetişen hakemlerin kariyerleri önünde bir engeldir. Özellikle üç büyük şehirdeki hakemlerin kurullarda yöneticilik yapması ve kendi illerindeki hakemlere şans vermesi, hem adaletsiz bir durum yaratmakta hem de Anadolu’daki hakemler için motivasyon kırıcı bir rol oynamaktadır. Örneğin Faik’in Süper Lig’e kadar ilişkilerle gelen hakemler olup olmadığı sorusuna verdiği yanıt, hakemlik camiasındaki üç ilin hegemonyasına işaret eder:

“Var var ilişkilerle gelen de var, hakemlik ülkemizde belirli illerin tekelindedir Ankara İzmir İstanbul ...Hâlâ İstanbul, Ankara, İzmir, FIFA hakemleri dediğimiz hakemliğin top, en üst hakemleri, on FIFA hakemi mesela İstanbul, Ankara, İzmir. Şimdi burada öyle bir şey var suyun gözünde olan suyu berrak içer, yöneticinin karşısında duran (gülüşmeler), sobanın karşısında durursan ısınırın yani yöneticinin yanındakiler, yani bir dönem öyle şeyler yaşandığı için, hep yöneticinin yanında duranların ön planda tutulduğu, hakemlik camiası bunun sıkıntısını hep yaşıyor. Yani hakem arkadaşlarımız bilse ki Anadolu’dan ben de FIFA hakemi

olum, ben de üst düzey maçlar alırım düşüncesiyle hazırlansa daha başarılı olur” (Faik, Fifa hakemi).

Kadir’in aşağıdaki alıntısı, hakemlik kurumundaki hemşehri kayırmacılığına güzel bir örnektir:

“[...] önemli olan kademe kademe geçerkenki durumları, her hakeme aynı şans veriliyor mu. İşte oraya geleceğim, o da biraz şununla alakalı, işte şehircilik ile alakalı bir durum var. Bu işin kaynağı neresi, Futbol Federasyonu İstanbul'da, Merkez Hakem Kurulu çoğunluğu İstanbul'da, bu insanların birçoğu nerede yaşıyor büyük şehirde yaşıyor. İstanbul, Ankara, İzmir, bu tip şehirlerde yaşayan kişiler biliyorsunuz üst düzey hakem oluyor. Üst düzeydeki hakemler, diyelim ki İstanbul bölgesinde daha çok Ankara ve İzmir, bunlar Merkez hakem Kurulu'nda olduğu için ne yapıyorlar kendi bölgesindeki insanları daha çok izleme fırsatı buluyorlar bizim gibi Anadolu'da yaşayan Taşlık'da Demhat'da ne bileyim Dirbak'da yaşayan bir hakemin sürekli onlarla beraber yaşamadığı için sürekli şansları olmuyor, şans sana bir defa geliyor ya da iki defa geliyor” (Kadir, Fifa hakemi).

Hakemlik Camiasında Kadim Bir Gelenek: Nepotizm

“Bir hakemimiz var o hakemin de hangi şartlarda oraya çıktığını ben çok iyi biliyorum. Bu arkadaşımızın nasıl ve hangi şartlarda, kimlere bypass yapılarak açıldığını çok iyi biliyorum” (Yılmaz, Fifa hakemi).

Ülkemizde *hakemliğin babadan oğula geçtiği* yönündeki tartışmalar sürekli gündemdedir. Hakemlerle yapılan görüşmelerde de nepotizm, sıkça dile getirilen ve yakınılan kayırma türlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Katılımcıların nepotik ilişkilere dair düşünceleri aşağıdaki gibidir:

“Diren Karanfil’i kutlarım tabi, dünya çapında maç yönetiyor adam ama babası Bulut Karanfil olmasaydı, babası Hakemler Derneği Genel Başkanı olmasaydı, Diren Karanfil’e bu kadar şans tanır mıydı acaba? Baştan başını anlatıyorum, adaylıkta, il hakemliğinde, orada bu kadar şans tanınır mıydı acaba, bu kadar önü açılır mıydı acaba? Açıldı, o da iyi kullandı ... Şimdi belki eşit davranılsa, ona tanınan şans başka çocuklara tanınsa, bizim bir tane Diren Karanfil’imiz değil belki beş tane Diren Karanfil’imiz çıkacak. Yani öbür çocukların içinde de mutlaka belki Diren Karanfil’den daha yetenekli çocuklar vardır” (Semih, 2. Lig hakemi).

Semih’in yukarıdaki alıntısına göre futboldaki kayırma pratikleri daha fazla sayıda yetenekli hakemin çıkmasını engellemektedir. Kadir de bu noktada babaların, hakem oğullarının yolunu nasıl açtığına ve kayırma mekanizmasının nasıl işlerlik kazandığına dikkat çekmektedir:

“[...] Örnek veriyorum şimdi babadan oğula dediğiniz zaman Diren Karanfil, babası Bulut Karanfil. Bulut Karanfil Süper Lig hakemliği yapmış, dolayısıyla Süper Lig hakemliği yaparken birçok yollardan geçiyor değil mi, birçok arkadaş ediniyor birçok dost ediniyor. E şimdi sonra hakemliği bırakıyor, sonra aslında devam ediyor camianın içerisinde kalmaya, İl Hakem Kurulu üyesi veya Merkez Hakem Kurulu üyesi olarak. Dolayısıyla bir hakemin bu klasman yollarını belirleyen kuruluş kim, Merkez Hakem Kurulu, peki Merkez Hakem Kurulu’nda oluşan insanlar kimlerden oluşur, atıyorum x insanının babasından oluşuyor. Dolayısıyla x insanın şansı bu camiada hiç tanınmayan bir insanın şansından kesinlikle daha fazla, buna yok diyemeyiz” (Kadir, Fifa hakemi).

Yukarıdaki yaşantılar, nepotist, kronist ve partizan ilişkiler ile hemşehrilik bağının hakemlik kariyerinin belirlenmesinde oldukça önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Dolayısıyla futbolun yönetim organındaki kayırmacılığın, siyasi kayırmacılık, nepotizm, kronizm ve hemşehricilik biçiminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

“Şöyle söyleyeyim birincisi (hakemlerin) yöneticileri dik duramıyor. Şimdi diyor ki bir hakem, Galatasaray’ın maçını yönetiyorum veya Beşiktaş Fenerbahçe Trabzonspor maçını yönetiyorum, orada en ufak bir hata yaparsam bunların aleyhine bir hata yaparsam veya olan gerçekten bir penaltıyı verirsem beni aforoz eder. Ve ben bir daha görev alamam korkusu endişesi ile, o büyük takımlara şirin gözükme için fırladık oluyorlar. Çünkü yöneticileri dik duruş sergilemiyor, çünkü yöneticilerine o koltukları o kulüpler vermiş” (Fırat, Bölge hakemi).

Hakemlerin büyük takımların müsabakalarını yönetmedeki kaygılarının TFF seçimlerinde kulüplerin siyasi tahakkümü ile bağlantısını kuran Fırat’a göre kulüplerin federasyon başkanı seçimindeki etkisi ile MHK’nin *dik duruş sergileyemeyişi* arasında ilişki vardır.

Yapılan görüşmeler sonucunda, TFF seçimlerinin delege yapısının, futbolda yaşanan kayırmacılık temelli ilişkilere kapı aralar nitelikte olduğu görülmektedir. Büyük kulüplerin delege sayısının fazla olması, onları federasyon başkanı seçimlerinde güçlü kılmaktadır. Büyük kulüplerin belirleyici oylarıyla seçilen federasyon başkanının MHK ve diğer kurulları ataması, kulüplerin MHK üzerinde de etki kurmasına yol açmaktadır. Bu durum hakemleri kulüplerin eleştirisi ve tehditlerine açık, onlara karşı savunmasız hale getirmektedir. Böylece kulüplerin baskısına maruz kalan hakemler, kayırmacı davranış sergilemektedir:

“4 büyüklerin delege sayısı fazla olduğu için her dönemde kulüpler Futbol Federasyonu'nun Yönetim Kurulu'na kişi atarlar. Hal böyle olunca ne oluyor Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı ve yönetimi de onları karşısına almak istemiyor istemeyince de ortaya çok farklı tablolar çıkıyor” (Hasan, Fifa hakemi).

Halihazırdaki seçim sistemi ve delege yapısındaki kulüplerin güçlü konumu, siyasi kayırmacılığa zemin hazırlamaktadır:

“[...] Kulüplerin temsilcileri federasyonun yönetimine girdiler ya, yönetim kuruluna giren kulüp kendi bölgesinin takımını ve hakemini kollamayı kendine görev kabul etti. Bir defa objektiflik yok burada, şimdi adam tekrar ben buraya seçilebilmem için diyor, benim bölgemdeki kulüplerin beni desteklemesi lazım. Benim bölgemdeki hakemlerin benim için iyi şeyler söylemesi lazım düşüncesiyle, adam kendi bölgesinin takımlarını kollama derdine düşüyor çünkü bir daha federasyon seçimi olduğu zaman onlardan oy isteyecek bizde hep seçme ve seçilme derdi var” (Semih, 2. Lig Hakemi).

Futbolun kurumsal bağlamını temsil eden futbol federasyonunun, başkanlık seçimlerindeki sorunlu yapısı ile hakem hataları arasında ilişki kuran Hüseyin, “*Futbol Federasyonu Başkanı'nın ve yönetim kurulunun belirli bir irade tarafından konup oraya getirildiği bir ortamda çok daha legal işler yapılacağı veya sahanın içerisinde veya dışarısında doğru kararlar verileceğini, doğru yoldan gidileceğini beklemek hayalciliktir hayalcilik olur*” dedikten sonra bizi şu anki federasyon başkanının daha önceden köklü bir kulübün başkanlığını yapmış olması ve oradaki kötü yönetimine rağmen nasıl federasyon başkanı olduğunun *mantığını* sorgulamaya davet etmiştir. Hüseyin federasyon başkanlığı seçimlerinde, kulüplerin de gerisinde siyasi bir tahakkümün olduğunu şu sözleriyle anlamıştır:

“Türk futbolunu yönetmeye hiçbir kalitesi olmayan hiçbir becerisi olmayan bir insanın 500 kulüpten birini batıran, rezil eden, hâlâ da kurtulmak için çalışan bir kulübün başkanını biz Futbol Federasyonu Başkanı yaptık. Kim yaptı bunu, kulüpler seçmedi kulüplerin önüne bir tane adam getirildi bunun seçeceksiniz denildi. Kulüp yöneticileri kimdir, iş adamlarıdır. İşadamları kime bağlıdır, iktidara bağlıdır, hükümete bağlıdır, onların hepsinin bir taraftan bağımlı oldukları yerler vardır. Ekonomik olarak onlar sıkıştırılıp tek aday çıkmıştır karşısına, ikinci bir aday çıkmadı ki, getirdiler koydular, işte Türk futbolunun hali bu. Ondan sonra Merkez Hakem Kurulu'nu getirdik, bu Merkez Hakem Kurulu'nda da 1. Türkiye Ligi'nde düdük çalmış, ismini bildiğimiz dokuz kişiden Kerem Eycan'ı çıkarın Türkiye'de bir maç, iki maç yönetmiş ismini bile bilmediğim hakemler Merkez Hakem Kurulu'nda ve bu dokuz kişi ne yazık ki Türkiye'deki para karşılığı profesyonel dediğimiz hakemleri seçer duruma gelen Merkez Hakem Kurulu'dur” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Futbolun yönetiminden sorumlu en üst kademe örgütün, iktidar ilişkilerinin kurulumundaki rolünü aydınlatan bu alıntı, siyasi egemenliğin liyakat ilkesini yıkıcı işlevini de açıklamaktadır.

Hakemler, federasyon seçimlerindeki sistemsizlikten ve kulüplerin delege yapısından kaynaklanan güçlü konumlarından oldukça rahatsızlık duymaktadır. TFF seçimlerindeki kulüp başkanlarının temsil oranındaki ağırlık (%87)³⁷ onları hakemler üzerindeki tahakkümünü arttıran önemli bir unsurdur. Hasan'ın aşağıdaki alıntısı büyük kulüplerin seçimlerdeki iktidarını anlatmaktadır:

“Türkiye Futbol Federasyonu doğru bir delege sistemiyle seçildiğine inanmıyorum ben, bunun geliştirilmesi lazım, daha kapsayıcı olması lazım. Mesela ben 22 yıl futbol hakemliği yapmış birisi olarak oy kullanma yetkim yok yani...işte sorun bu delege yapısı onların delege sayısı fazla olduğu için her dönem bu kulüpler Futbol Federasyonu'nun Yönetim Kurulu'na kişi atarlar, yönlendirirler. Dolayısıyla hal böyle olunca ne oluyor Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı ve yönetimi de onları karşısına almak istemiyor istemeyince de ortaya çok farklı tablolar çıkıyor” (Hasan, Fifa hakemi).

Futbolun gerçek unsurlarının seçimlerdeki temsil hakkının oldukça düşük olması Tekin için de sistemin temel yanlışlarından birisidir:

“Şu kadar yıl milli olmuş bu kadar yıl antrenörlük yapmış hakemlik yapmış kaç kişi orada oy kullanıyor, şimdi biz gibi mesela kuyumcular odası seçiminde oy kullanamıyoruz veya şöförler cemiyetinde oy kullanamıyoruz, zaten doğrusu da o marangozlar odasında oy kullanamıyoruz ama futbol federasyonu seçiminde bütün iş adamları kulüp idarecisi falan herkes oy kullanıyor. Futbolun gerçek unsuru antrenörler hakemler, işte ondan iki kişi ondan üç kişi bilerek sizi kısıtıyorlar. Öbür taraftan hem siyasi baskı, iş korkusu, hem medya baskısı ne yapacaksınız işte böyle bir sistemde gidiyor maalesef. Deminden beri söyledim ülke gerçekleri var işte çok konuşursak sonumuz ne olur bilmiyorum beni fark etmez .. yaşındayım da seni de şimdi şey yapmayalım senin tezini ve senin de önünü kapatmayalım (gülüşmeler)” (Tekin, Fifa hakemi).

Hakemler için kayırmacılık olgusunun varlığına ilişkin konularda konuşmak gibi, federasyonun yönetim ya da seçim yapısı ile ilgili konuşmak da benzer bir tedirginliğe yol açmaktadır. Bu tedirginlik ise aslında konunun ne kadar ciddi ve ne kadar gizli-korunaklı algılandığının bir işaretidir.

³⁷ Lale Orta

Delege sistemindeki çarpık yapılanma ile ilgili hoşnutsuzlukları olan hakemler, çözüm olarak MHK'nin özerk olması gerektiğini savunmaktadırlar. Zira özerkliğe kavuşan bir MHK, olası etkilere daha kapalı ve dolayısıyla daha adil bir yapılanmaya sahip olacaktır:

“Türkiye'nin 81 ilinde Hakemler ve Gözlemciler Derneği var, bana göre Merkez Hakem Kurulları'nın seçimle hakemler ve gözlemciler seçmeli ama listeyle değil çarşaf listeyle. Yani öyle blok listelerle değil, o da bir diktatörlüktür. Düşünsenize blok liste veriyorlar Fırat al bu listeyi zarfı at. Benim aklım yok mu, benim beynim yok mu, ben kimi seçeceğimi bilmiyor muyum. Belki onu yazmayacağım başkasını yazacağım. Çarşaf listeyle Türkiye'deki 81 ildeki orada seçilen delegeler değil herkes oy kullanacak, hakeminden gözlemcisine, il hakeminden aday hakemine kadar hepsi oy kullanacak, Merkez Hakem Kurullarını onlar seçecek. Merkez Hakem Kurulu özerk olmalı, öbür türlü federasyon başkanı atıyor, onun söylediğini yapmak zorunda, geçmiş yıllarda çıkmadı mı ortaya federasyon başkanı demiş ki git şu maçı şöyle yap böyle yap yani hükümet düşüyor düşmesin” (Fırat, Bölge Hakemi).

Fırat'ın anlatımları, geçmiş yıllardaki yönetim anlayışının objektiflikten uzak ve kötü uygulamaları bünyesinde barındırdığına işaret etmektedir. Günümüzde futbol federasyonunun geçmişteki olumsuz formundan uzaklaştığını görmekle birlikte daha objektif ve bağımsız olabilmesi için MHK'nin seçimle belirlenmesi oldukça önemlidir:

“Merkez Hakem Kurulu seçimle gelmeli, futbolun içindeki kurulların bir çoğunun seçimle, Futbol Federasyonu Genel Kurulu'nun özgür iradesiyle gelmesi gerektiğini düşünüyorum. Futbol Federasyonu Başkanı ve Yönetim Kurulu'nu seçiyorlar, federasyon başkanı ve yönetim kurulu da bu kurullara atama yapıyor. Ama muhakkak arada eş, dost akraba, siyaset şuydu buydu onun tanıdığı bunun tanıdığı geçmişte izlemiş olduğu siyaset vesaire birçok faktör ister istemez etkiliyor. Ve şöyle bir durum söz konusu oluyor, geçmişte de yaşandı bu, atama ile gelen kurullara Futbol Federasyonu Başkanı'nın ve Yönetim Kurulu'nun müdahale ettiği iddiası ortaya çıkıyor. Bu doğru bir şey değil yani, evet seçimle geldikten sonra dört yıl orada kalması sağlanabiliyorsa Merkez Hakem Kurulu'nun seçimle gelmesi veya diğer kurulların, disiplin ve tahkim kurullarının seçimde gelmeleri gerekir” (Eren, Fifa hakemi).

Eren, futbolun yönetim kademesindeki kronizm, nepotizm ve siyasi kayırmacılığın önüne geçilmesinde MHK'nin seçimle gelmesini önemli bulmaktadır. Yılmaz ise, şu anki yapılanma ile futbol hakemlerinin başarısızlığı arasında ilişki kurmuş ve bu seçim sisteminin hakemlik camiasında nasıl bir kutuplaşmaya yol açtığını şöyle açıklamıştır:

“Merkez hakem Kurulu'nun asla ve asla kulüpler tarafından seçilmemesi gerekir. Futbol Federasyonu'nun özel yetkisi olmaması lazım, hakemler kendi üyesini kendisi seçmeli kapalı kutu, şu an Yüksek Seçim Kurulu'nun yaptığı gibi. Hakemler

kaç üyesi var Süper Lig hakemi dahil en alttaki iyi hakemi dahil hepsi yönetici kişiyi kendi belirlemesi lazım şu an Merkez Hakem Kurulu'na bakıyorsunuz komik, kurul üyelerine bakıyorsunuz komik, oraya nasıl geldiklerini onlar da biliyorlar, o yüzden zaten yapamıyorlar. Bugün hakemler neden başarısız çünkü gelen başkanın nasıl geldiğini bütün hakemler görüyor bu işin nasıl olduğunu görüyor, başarıyla olmadığını görüyor bu işin siyasi lobisinin olması gerektiğini, kulüplerle diyalog içerisinde olduğunu görüyor ve hakemler ince ince onlara yanaşmaya başlıyor ve yanaşmaya başladığı zaman işte balans bozuluyor” (Eren, Fifa hakemi).

Seçimle gelen özerkliğin MHK'yi daha bağımsız bir yapıya kavuşturacağını düşünen hakemlerin yanı sıra, siyasi tahakküm nedeniyle federasyon başkanlığı seçimlerinin dahi doğru bir sistemle yapılmayacağını düşünen katılımcılar da vardır:

“Siyasetin sporun içerisinde bu kadar olduğu ülke düzeninde her konuda sadece bizim futbolla ilgili söylemiyorum her konumda, hiç kimseyi hakir görmüyorum bir odacıyı, bir bekçiyi, bir devlet kurumunda müdür müdür yardımcısı yapabilen bir ortamda biz Merkez Hakem Komiteleri'nin Futbol Federasyonu seçimlerinin veya yönetici seçimlerinin doğru bir ortamda yapılabileceğine hiçbir şekilde inanmıyorum” (Hüseyin, Fifa hakemi).

Hüseyin'in bu ifadelerini, sporun içinde yapıldığı toplumdaki bağımsız yekpare bir bütünlük alanı olmadığını, toplumsal yaşam içerisinde yaşanan dönüşümler ve çarpıklıkların spor alanına da yansıdığını düşünen Talimciler'in (2015; 80) perspektifinden yola çıkarak değerlendirdiğimizde, diğer sosyal kurumlardaki sorunların bir alt kültür olarak futbolda yansımalarının olmasını anlamlı bir temele dayandırmış oluruz. Böylece sosyal kurumların hemen hepsinde var olan siyasi kayırmacılığın spor alanlarında sürdürülmesinin nedeni anlaşılmaktadır.

Alt Tema 6: Kayırmacılığın Boyutları

MHK hangi boyutlarda kayırmacı davranış sergiler sorusunun yanıtını aldığımız bu alt temaya göre, hakem atamaları, klasman belirleme –yükselme-, cezalandırma ve performans değerlendirme boyutlarında kayırma geleneğinin var olduğu anlaşılmaktadır:

“Türk futbolunun içerisindeki adaletsizlikler yüzünden ben hakemliği bıraktım çünkü Türk futbol hakemlerinin o zamanlarda, benim bıraktığım dönemlerde başında bulunanların hakemlerin kategori atlamalarında ya da performans belirlemelerinde adil davranmadıklarını düşündüm. Klasman belirleme ile ilgili kendilerine yakın olan insanlar noktasında tercih kullandıklarını gördüm ve onun üzerine tepki olarak bıraktım” (Hasan, Fifa hakemi).

Ülkemizde pek çok üst düzey hakemin Hasan'ın hikayesine benzer nedenlerle hakemliği bıraktığını bilinmektedir. Araştırmanın bulguları da, aday hakemlikten itibaren hakemlerin müsabakalara atanma ya da klasman belirleme boyutlarında kayırmacı davranış kalıplarının belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Kadir Fifa hakemiyken görevini bırakan – bırakmak zorunda kalan- katılımcılarımızdan biridir ve futboldaki kayırma kültürünü şöyle özetlemektedir:

“Şöyle mesela, çıkartacağı bir adam varsa, aynı siyasi görüşe sahipse, ona göre ona yakınsa ya da onun adamı ise o ona biraz daha maç sayısı fazla vererek, şans fazla veriyor ama öbür insana şans vermiyor maça çıkartmıyor” (Kadir, Fifa hakemi).

Kadir'in “*Bak klasman çıkmalarda bunlar oluyor özellikle aşağıda çok oluyor*” sözleri Eren'in ise “*Özellikle FIFA hakemi belirlemesi aşamasında kayırmacılık olur yani Geçmişte de olmuştur*” sözleri futbolun hakemlik kurumunda yaşanan kayırma pratiklerine klasmanların belirlenmesi –yani hakemlerin görevlerinde yükselmeleri- aşamasında karşılaşıldığını göstermektedir.

Hakem atamalarıyla ilgili adaletsiz uygulamaları Semih'in sözlerinden de okumak mümkündür:

“Türkiye geneline baktığımız zaman mesela biz klasmana çıktık görev bekliyoruz şimdi öyle oluyor ki Örneğin ...'daki bir hakem bir sezonda 10 tane maçı zor alıyor düşünün bir sezonu, neredeyse yedi sekiz ay sürüyor yedi sekiz ayı 4 ile çarptığın zaman 32 hafta. Siz 32 haftada 10 defa maça zor çıkıyorsunuz, 10 defa maça çıktığımız zaman öpüp başınıza koyuyorsunuz. O da ne oluyor bir maça gidiyorsunuz iki hafta üç hafta bekliyorsunuz, Bir daha maç çıkacak mı çıkmayacak mı. Normalde başarılı olmuşsanız, maçı iyi bitirmişseniz bir sonraki hafta daha çok beklentiniz artıyor. Ben iyi maç çıkardım, gözlemci raporum iyi, haftaya da maça giderim diyorsunuz ama maalesef öyle olmuyor. İkinci hafta bekliyorsunuz, üçüncü hafta bekliyorsunuz tabii dördüncü hafta bir maç çıkıyor geliyor. Üç hafta her hafta bekleyip bekleyip açıklanması sizin psikolojinizi bayağı yıpratıyor. Şimdi siz de böyle olurken ama öbür tarafta ... böyle bakıyorsunuz sizin aranızdaki Ankara'da İstanbul'da ve İzmir'deki büyükşehirlerde Merkez Hakem Kurulu ile bağlantısı olanlar, özellikle babası eski hakem olanlar bu çok barizdir Türkiye'de babası eski hakem olanlar, Türkiye'de her zaman bir adım öndedir hatta iki adım üç adım öndedir, onlara bir bakıyorsunuz onlar ü ü ayda en az dört hafta varsa mutlaka 3-4 hafta maça gidiyor. Şimdi orada da işte aynı şey, adaylıkta anlattığım olay karşınıza çıkıyor, siz bir türlü liglerde tecrübelenemiyorsunuz ama öbür adam pişiyor, sürekli gidiyor üçüncü ligde pişiyor, onu hızlı bir şekilde ikinci ve birinci lige hazırlıyorlar. Siz demoralize olurken o sürekli motive oluyor ve hazırlanıyor, pişiyor” (Semih, 2. Lig hakemi).

Semih'in deneyimleri futbol alanında kayırmacılığın farklı bağlamlarla içe içe geçmiş ve kompleks doğası hakkında çok önemli göstergeler taşımaktadır. Örneğin, nepotizm uygulamaları hem hakemlerin daha hızlı yükselmesini; hem de sık sık maçlara atanan bu hakemlerin daha çok gelişmesini/deneyim kazanmasını sağlamaktadır. Bunun dışında kayırmacılığın haksızlığa uğrayan hakemler üzerinde motivasyon kırıcı etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Fırat da aday hakemlik ile başlayan kayırma geleneğinin diğer hakemlerin gelişmesinin önünü nasıl kapadığını ve futboldaki bu geleneğin ne kadar yaygın olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Aday hakemlik niçin yapılır, il hakemliği niçin yapılır. Oradan yetişecek, ama yok, il hakemliğinde bile torpiller var, ilde bile. Amatör maçlarda bile torpille hakem atanıyor, birine beş maç veriliyorsa bir haftada, diğerine bir maç veriliyor. Niye çünkü onun tanıdığı var öbürünün yok, öbürü gariban” (Fırat, Bölge hakemi).

Hakemlerin, müsabakadaki olumsuz performanslarına bağlı olarak bir sonraki hafta görev alamaması sıklıkla karşılaşılan ceza yöntemidir. Bu ceza sistemini kayırma özelinde okumaya çalıştığımızda bazı hakemlerin uzun haftalarca dinlendirilmesi bazılarının ise hatalı yönetimlerinden sonra dahi görev alması söz konusudur. Hakemler açısından adil olmayan bu uygulama hakkında Semih'in anlatısı şu şekildedir:

“Şimdi ben hatırlıyorum mesela Musa Okur'un ...'da bir maçında çok bariz bir şey oldu, ceza sahası içerisinde kalktı adam eliyle çat diye topa vurdu, buna rağmen adam penaltıyı mı çalmadı bir şey oldu, öyle bir olay oldu. Şimdi öyle bir şeyi mesela biz yapsak hayatımız boyu bir daha maç alamayız, biter, hakemliğimiz biter. Ama onlar ne yapıyorlardı, tabi Musa Okur diye böyle bir örnek verdim ama bir sürü var, çok yani, olay olarak onu örnek verdim. Bunlar ne yapıyorlar, böyle bir şey olduğu zaman tuttukları bir adam olduğu zaman, 2-3 hafta basında unutuluncaya kadar dinlendiriyorlar, 3 hafta sonra 4 hafta sonra gene sürüyorlar. Ben bunları çok bariz bir şekilde gördüm ve yaşadım” (Semih, 2. Lig hakemi).

Hakemlerin cezalandırma sistemindeki adaletsizliklerin dışında bazı gözlemcilerin müsabaka yönetimindeki performans değerlendirme aşamasında kayırmacı tutuma sahip olduğu anlatılar arasındadır. Kadir kronizmin gözlemcilik boyutundaki işlevselliğini anlatmış ve bunun hem hakemin kararlarına yansımaları hem de oyuna etkisini ele almıştır:

“Tabi bununla (gözlemcilik) ilgili de oluyor aynı şey, adamcılık dediğimiz iş bununla da oluyor... Şöyle örnek vereyim mesela ... ilinden bir hakem maça gitti maçın gözlemcisi de ...'dan birisi o ... il hakemi ...'de gözlemcilik yapan bir abisi ile arası çok iyiye o gözlemci bu gözlemciyi arıyor bizim çocuğumuz bizden diyor, o da hoş görülemeyecek bir hataysa hoş görür ya da tam tersi oradaki gözlemci onu arıyor, bizim buraya böyle böyle bir tane çocuk geldi diyor, nasıl bir çocuk diyor, aman aman geçir gitsin ona diyor bizden değil o diyor ... Sonuçta burada bir futbol ailesi var ve iki takım maç yönetiyor, sen de oraya atanmış bir hakemsin dolayısıyla adalet dağıtmam gerekiyor değil mi. Sen şu duygularla gelirsene, gözlemciyi gördüğünde aa bu gözlemci kesin kötü not verecek algısıyla gelirsene, hakem sahada hata yapacaktır hata yapınca ne olacak oradaki çocukların hakkını yiyecektir. İşte bu Türk futbolunu olumsuz etkiliyor” (Kadir, Fifa hakemi).

Semih ise, nepotizmin kayırılan hakemin sıklıkla müsabakalara atanmasının yanında, performans değerlendirme açısından ne gibi avantajlar sağladığını anlatmaktadır:

“Biliyorsunuz Musa Okur Tahir Okur’un oğlu, babası Merkez Hakem Kurulu üyesi, gözlemcisi de bizim ...'dan babasının bir dediğini iki etmeyen adamlar, pat pat pat her hafta, gözlemciyi de onlar atıyor ama oğluna atarken gözlemciyi öyle bir adam atıyor ki hayatta onun ona kötü rapor yazması mümkün değil. Hep 10 üzerinden 10 (gülüşmeler). Şimdi biz maça çıkarken kim gelecek acaba, gıcık birisi mi, çok mu irdelenecek bizi, nereden kesecek, nereden kıracak notumuzu diye stresle çıkıyoruz sahaya ama o çok rahat çıkıyor. Nasılsa gelen gözlemcinin 10 üzerinden 10 vereceği (gülümseme) belli. Bu sahaya da yansıyor tabii, o rahatlık o güven onun sahada daha iyi maç yönetmesini sağlıyor, sizin stresiniz maçınızın yönetimine yansıyor. Ne oluyor o daha iyi maç yönetiyor, siz daha kötü maç yönetiyorsunuz gibi bir pozisyona düşüyorsunuz yeri geldiğinde” (Semih, İkinci Lig hakemi).

Semih’in bu sözleri kayırılan ve ayrımcılığa uğrayan hakemlerin müsabaka başarısını doğrudan etkilediği anlaşılmaktadır. Öyle ki, babası eski hakem olan bir hakem için gözlemci avantajı onun müsabakaya daha özgüvenli ve rahat çıkmasına yol açmakta müsabaka yönetimini olumlu yönde etkilemektedir. Fakat diğer hakem için, müsabakaya gelecek olan gözlemcinin nasıl bir tutuma sahip olacağını düşünmek bile *stres* yaratmaktadır. Dolayısıyla bu durum bir tarafın daha *iyi* diğerinin ise daha *kötü* performans sergilemesine neden olabilmektedir.

Özet: Bulgulara göre, sadece üç hakem (Faik, Cihan ve Onur), MHK’nin kayırmacılık temelli yönetim tarzı benimsemediğini düşünmektedir. Bu katılımcılardan Faik ve Onur, atama ve yükselmelerde kayırmacı tutumun söz konusu olmadığını belirtmelerine rağmen Faik geçmiş dönemlerdeki kayırma davranışlarına dikkat çekerken; Onur *pozitif ayrımcılığın* tek şartla, doğru kişiye yapıldığı takdirde, kabul edilebilir olduğunu

vurgulamıştır. Dolayısıyla aslında Faik ve Onur'un anlatımlarında, kayırmacılığın gerek geçmişte gerekse günümüzde bazı göstergelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer hakemlere göre ise, yönetim organında kayırma pratikleri *yüzde bir milyon kesinliktedir*. Hakemlerin deneyimleri, hakemlik camiasının başta *onun adamı bunun adamı olmak* (adam kayırma) anlayışı, ikili ve yakın ilişkiler (kronizm), babası eski hakem olan kişilerin ayrıcalıklı konumu (nepotizm) ve federasyon başkanı, MHK başkanı ya da kuruldaki diğer yöneticilere yakın kişilerin pozisyonu (siyasi kayırmacılık) gibi gerekçelerle camiada kayırmacılık yaşandığını ortaya koymaktadır.

Kayırmacılığın boyutlarına bakıldığında, hakemlerin maçlara atanma, klasman yükselme, FIFA listesine aday olma, müsabaka performanslarının değerlendirilmesi (gözlemci notu) ya da cezalandırma sistemlerinde kayırmacı uygulamalar olduğu Bu durum kayırılan hakemlerin daha hızlı yükselme, daha fazla maç alma, kötü performans ya da hatalı karardan sonra daha az dinlendirilme ve daha iyi gözlemci notu alma gibi avantajlar yaşamasına sebep olurken, haksızlığa uğrayan hakemlerin motivasyonlarını ve başarılarını olumsuz etkilemekte örgütsel güven ve adalet anlayışlarını zedelemektedir. Bunun dışında adil olmayan uygulamalar nedeniyle bazı hakemlerin hakemlik yaşantısını sonlandırması kayırmacılığın hakemlik kurumu üzerindeki en yıkıcı sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Bu tema, kayırmacılığın futbolu nasıl etkilediği ve futboldaki kayırma pratiklerini azaltmak için neler yapılabileceği sorusuna yanıt verecek niteliktedir. Bu bağlamda öncelikle kayırmacılığın sonuçlarına değinilecek daha sonra kayırmacılığı azaltma stratejilerine dair bulgulara yer verilecektir.

Alt Tema 1: Kayırmanın Olduğu Yerde Başarıdan Söz Edememek

Katılımcılar için futboldaki kayırma davranış örüntülerinin futbolun gelişimi ve dolayısıyla futboldaki başarımız üzerinde önemli bir etkisi vardır. Futboldaki kayırmacılığın futbolun gelişimi üzerinde Eren'in geneli temsil eden sözlerinden anlaşıldığı gibi "*Çok ciddi zararı var bir kere tartışmasız*". Katılımcılara göre bu etki sahada oynanan futbolu da hakemlik kurumunu da olumsuz etkilemektedir. Örneğin futbolun yönetim organındaki kayırma

geleneği nedeniyle camiada bölünmeler, hakemlerin güce yanaşması, bazı hakemlerin güçlü konuma gelince –yönetici konumu- kişisel problemlerin yaşandığı hakemlerin tasfiye edilmesi gibi sonuçların yanı sıra Yılmaz’a göre “*Bu şekilde olduğu zaman ne oluyor hakemler sahada eleştirilen hakemler futbolun önüne çıkan hakemliği ile değil vermiş olduğu kararlar öne çıkan kişi oluyor hakemlik*” hakemlerin performansı üzerinde de göz ardı edilemeyecek etkileri vardır.

Katılımcılara göre, futboldaki kayırma patikleri var olduğu müddetçe, futbolda hem uluslararası spor karşılaşmalarında sistematik olarak varlık göstermek hem de Türk hakemlerinin dünya çapında kariyer fırsatı yakalamaları, alt yapıdan oyuncu çıkması, alt klasmanlardan yetenekli hakemlerin yetişmesi, futbol federasyonunun ehil ellerde objektif ve şeffaf bir yönetim anlayışı benimsemesi gibi başarıları yakalamak mümkün olmayacaktır. Ayrıca bu tür adil olmayan yönetsel uygulamalar hakemlerin örgütsel güvenini zedelemekte, onların performanslarını düşürmekte ve dolayısıyla işten ayrılma niyetlerini arttırmaktadır. Örneğin Kadir’e göre de bu tür uygulamalar nitelikli hakemlerin/futbolcuların yok oluşuna neden olmakla birlikte örgütsel güveni zedelemektedir:

“ [...] sen değerli hakemlerini kaybediyorsun değerli futbolcularını kaybediyorsun bu hakem için de değil futbolcu içinde oluyor mesela tanıdık bir çocuk var diyor abi çocuğu al oynat futbolun ve hakemin torpili olmaz futbolcunun hele hiç olmaz. Dolayısıyla bu tip şeyler diğer hakemleri bitiriyor yani bu hakem kötü maçta yönetse kötü not da alsın bu adamı alacaklar bir üst kategoriye beni almayacaklar, ben ağzımla kuş tutsam beni almayacaklar, hakemlerde böyle bir inanış var işte sizin bu inanışı bitirmeniz lazım bunu yapmadığınız sürece bu güveni hakemlere hissettirmedığınız sürece bunlar her zaman olacaktır ve Türk futboluna hep zarar verecektir, belki de iyi bir hakem bundan dolayı küsüp ayrılacaktır (Kadir, Fifa hakemi).

Örgütsel düzeyde adil bir yönetim olmadığı müddetçe güvensizliğin ve öğrenilmiş çaresizliğin hakemleri nasıl kuşattığını Eren’in sözlerinden anlamak mümkündür:

“Yani bu yüzden adil olunacak şartların oluşturulması gerektiğini düşünüyorum, ister istemez inancı kaybettiriyor insanda, umudu kaybettiriyor. Yani insanlar sisteme, düzene hatta bu işi devlete kadar çıkıyor çünkü düzen aslında her şeyi temsil ediyor ona karşı adaletini ve inancını kaybediyor ve umudunu kaybediyor bu işler böyle gelmiş böyle gider ve düzelmez diyor” (Eren, Fifa hakemi).

Alt Tema 2: Zorunlu Bir Gereklilik: Liyakat ve Bağımsızlık

“Hakemlik Kurumu'nu dört dörtlük başarılı yönetecek bir yapıyı, bunu başaracak yöneticiyi oraya getireceksin, doğru yöneticilerin gelmesi lazım” (Hasan, Fifa hakemi).

Katılımcılara göre, futbolun örgütlenmesi ve idaresinde yaşanan kayırma temelli davranış kalıplarının önlenmesinde liyakat ilkesinin hayata geçirilmesi son derece önemlidir. Hakemlerin bu konudaki görüşlerine dair alıntılar şu şekildedir:

“Doğru insanları hiç bir kaygımız olmadan siyasi kaygımız olmadan, arkadaşlık ilişkimiz olmadan gerçekten hak eden adamı senden ya da benden olmasının bir önemi yok önemli olan doğru insanı doğru yere koymak” (Eren, Fifa hakemi).

“Herkes başarı bekliyor, herkes hak etmediği yerlere birileriyle gelip ondan sonra da üst düzeyde olsun isteniyor, böyle bir şey yok. Sporcuda da yöneticide de hakemlikte de futbolculukta da antrenörlüğe de, yöneticinin tamamında hak eden insanlar geldiği zaman başarı olur yani” (Faik, Fifa hakemi).

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi futbolun başarısı, kayırmacı kültür kalıplarının karşısına liyakat ilkesi oturtulması ile doğrudan alakalıdır. Tekin'in aşağıdaki sözleri de bu görüşü destekler niteliktedir:

“Kötü etkiliyor, hem yetenezsiz hem yeterli bilgisi olmayan insanların oraya gelmesiyle biz gerekli başarıları elde edemiyoruz. Bu oyuncu için de geçerli yönetici için de geçerli hakem için de geçerli yani birilerinin vasıtasıyla oraya gelip, yaşamamış insanların ne kadar nerelere götüreceğini tartışmamız lazım” (Tekin, Fifa hakemi).

Hakemler, Türkiye’de kültürel bir davranış haline gelen kayırma ediminin olumsuz bir davranış olarak görülmesi ve ortadan kalkmasının oldukça zor olduğunu düşünmektedir. Nitekim bir eğitim ve kültürden beslenen bu yapının çözülmesi de yine zihinsel dönüşüme aracılık edecek bir sistemle mümkündür:

“Hakem arkadaşlarımız bu hakemlerin hepsi hakkıyla buraya gelmiştir hepsi hakkıyla burada maç yönetiyor diyebilirler mi, diyemediğiniz sürece yol alamazsınız çok fazla, bu işleri aşağıdan bitirmek lazım yani adamcılığı, adam kayırmacılığı bu bir zihniyet meselesi bu zihniyeti değiştireceğiz ... Bu da tek başına hiçbir insanın yapacağı bir şey değil bu tamamen eğitim ve kültürle alakalı bir şey. Siz eğitimi kültürü zamanında verirseniz, güvenilir olma hissini insanlara aşıyorsanız...” (Kadir, Fifa hakemi).

Hakemlere göre MHK'nin seçimle gelmesi ve bağımsızlığına kavuşması futbolda kayırmacılığı azaltmak için son derece önemlidir:

“Merkez Hakem Kurulu'nun asla ve asla kulüpler tarafından seçilmemesi gerekir. Futbol Federasyonu'nun özel yetkisi olmaması lazım, hakemler kendi üyesini kendisi seçmeli. Kapalı kutu şu an Yüksek Seçim Kurulu'nun yaptığı gibi. Hakemler, kaç üyesi var, Süper Lig hakemi dahil en alttaki iyi hakemi dahil hepsi yönetici kişiyi kendi belirlemesi lazım” (Yılmaz, Fifa hakemi).

“Merkez Hakem Kurulu seçimle gelmeli, futbolun içindeki kurulların bir çoğunun seçimle, Futbol Federasyonu genel Kurulu'nun özgür iradesiyle gelmesi gerektiğini düşünüyorum. Futbol Federasyonu başkanı ve yönetim kurulunu seçiyorlar, federasyon başkanı ve yönetim kurulu da bu kurullara atama yapıyor. Ama muhakkak arada eş, dost, akraba, siyaset, şuydu buydu, onun tanıdığı bunun tanıdığı, geçmişte izlemiş olduğu siyaset vesaire birçok faktör ister istemez etkiliyor. Ve şöyle bir durum söz konusu oluyor, Geçmişte de yaşandı bu, atama ile gelen kurullara futbol federasyonu başkanının ve yönetim kurulunun müdahale ettiği iddiası ortaya çıkıyor. Bu doğru bir şey değil, yani evet seçimle geldikten sonra dört yıl orada kalması sağlanabiliyorsa Merkez Hakem Kurulu'nun seçimle gelmesi ve diğer kurulların disiplin ve tahkim kurullarının seçimle gelmeleri gerekir. Her yerde demokrasiden bahsediyoruz, yani bunun bu şekilde olması gerektiğini düşünüyorum benim şahsi düşüncem bu seçim” (Eren, Fifa hakemi).

4.2. Futbolcuların Kayırmacılığa Dair Görüşleri

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Alt Tema 1: Futbolun Yönetimsel Problemleri

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma

Geleneği

Alt Tema 3: Yensek De Yenilsek de Küfrümüz Senle: Hakemlerin Üzerindeki

Baskı Unsurları

Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Kayırmanın Varlığına ve Yokluğuna İlişkin Söylemler

Alt Tema 2: Düdüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 4: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Türleri: Kronizm ve Hemşehricilik

Alt Tema 6: Kayırmacılığın Boyutları

Alt Tema 7: Kayır(ıl)ma Deneyimleri

Tema 4 : Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 2: Kayırmanın Gerekçeleri: Nepotizm, Kronizm, Siyasi Kayırmacılık

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Boyutları

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Katılımcıların hayatında futbol *“her şey yani tek kelimeyle özetlersek her şey”* (Oğuz) sözünün ifade ettiği kadar yaşamın derinliklerine işleyen bir olgudur. Aynı zamanda *mutluluk veren* (Gizem) ve *“futbol sadece bir futbol değil daha çok bir aşk bir hayat biçimi”* (İbrahim) olarak gördükleri bir tutkudur. Katılımcılar için *“çocukluğumuzdan beri en iyi yaptığımız şey sokaklarda futbol oynamak”* (İbrahim) ya da *“kendimi bildim bileli o futbol topunun peşinde koşturmak benim için büyük bir keyif”* (Yaşar) şeklinde tanımlanan futbol, yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren iç içe oldukları bir alandır.

Futbol *“her şey en sevdiğim şey hayatım boyunca başıma gelen çocuklarımdan sonra en güzel şey”* (Namık) sözleriyle ifade edildiği gibi zevk aldıkları, *“yaşam şekli yoksa çekilmiyor”* (Begüm) sözlerindeki kadar bağlılık duydukları ve *“benim hayatım bu futbol, bugüne kadar bütün kazanımların maddi ve manevi anlamda futbol sayesinde oldu”* (Ahmed) ifadesindeki gibi vefa yükledikleri bir oyundur. Bunların dışında futbol *“benim için ve ailem için bir dönüm noktası”* (Volkan) ifadesinden anlaşıldığı gibi önemli kazanımlar sağlayan bir alandır.

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Bu tema kayırmacılığa zemin hazırlayan futbol kültürünü analiz etmemize imkân vermektedir. Kayırmacılığın yönetimsel tetikleyicileri *“futbolun yönetimsel problemleri ve iktidarı elinde tutan kulüpler ve başkanları* alt temaları ile incelenecektir. Sosyal ve kültürel tetikleyicileri ise *“yensek de yenilsek de küfrümüz senle: hakemlerin üzerindeki baskı unsurları ve kayırmacılığı besleyen toplumsal yapı* alt temasıyla analiz edilecektir. Böylece toplumda kayırmacılığı besleyen ve bu pratiği meşrulaştırıcı argümanların oluşmasını sağlayan ön kabuller hakkında fikir sahibi olmak amaçlanmaktadır.

Alt Tema 1: Futbolun Yönetmel Problemleri “Ülkemizin durumu da futbolun durumunu yansıtıyor” Yaşar

Katılımcılar, futbolun yönetimine dair temel sorunu *sistemsizlik* yorumu üzerinden tarif etmişlerdir. Onlara göre “*Türkiye’de hiçbir alanda sistematik bir şekilde yapılan bir şey yok*”tur (Volkan). Dolayısıyla *sistem ülkesi olmayışımız* (Yaşar) ya da *bozuk sitemimiz, adaletli bir sisteme sahip olmadığımızı* (Esra) göstermektedir. Örneğin İbrahim’in “*futbol daha çok sonuçla alakalı olan bir oyun olduğu için geliştirme yönünden değil de daha çok günlük sonuçlar üzerinden giden bir alet olarak kullanılıyor*” sözlerine benzer olarak Yaşar da “*çıkara üzerine kurulu olduğu için de biz sadece günlük başarılar elde edebileceğimizi düşünüyorum*” sözleriyle anlattığı gibi, mevcut sistemin uzun vadeli başarıların önünü kapadığını düşünmektedir.

Sistemsizlik yorumu Begüm’ün de “*Hiç bence profesyonel olarak bilimsel olarak yürütülüyor bu işler*” ifadesiyle altını çizdiği gibi profesyonel ve bilimsel uygulamaların göz ardı edilmesi anlamını taşımaktadır. Yorumunun Yaşar için çağrıştırdığı detaylı anlam ise şu şekildedir:

“Şimdi biz aslında, futbolla ilgili söyleyeceğim ama biz ülke olarak bana göre zaten hep ülkemizin durumu da futbolun durumunu yansıtıyor bana göre, biz bir sistem ülkesi değiliz. Biz maalesef çıkarları doğrultusunda, insanları, en yukarıdakilerin bir alt tarafı kendi düşüncelerine uygun insanları getirdiğimiz, çünkü onlardan nemalanmak için öyle bir ülkeyiz ... Eğer bunu futbola indirgeyeceksek çok derinlere girmeden (gülümseme ile) futbolda da öyle bir yapımız var. En yukarıdakiler, ülkeyi yönetenler biliyorsunuz, futbolu yönetenlerin kim olmasına karar verildi, seçilmiş kişiler yani. Bu herhangi bir şekilde seçilmiş bu insanlar maalesef belirli bir çıkar doğrultusunda yapıyorlar her şeyi diye düşünüyorum. Dolayısıyla da insanları yetiştirme üzerine değil, çıkar üzerine kurulu olduğu için de biz sadece günlük başarılar elde edebileceğimizi düşünüyorum” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Nitekim Oğuz’a göre de “*Bir ülkenin değerleri düşükse ki bizim memleketimizde böyle, futbolun değerleri de düşük olacaktır*” sözünün ifade ettiği gibi futboldaki sorunlar genel yönetimden ve toplumsal alandan bağımsız ele alınmamıştır. Esra ise bu görüşe paralel olarak, “*bizim ülkemizde güzel yerlerde olan insanlara baktığınızda arkalarında siyasi ve maddi gücü olan insanlar sayesinde oldukları yerdeler. Ha istisnalar kaideyi bozmaz o da ayrı ama başından dediğim gibi bozuk bir sistemin içindeyseniz emeğiniz hiçe sayılır, adaletten bahsedilmez büyük balık küçük balığı yer*” sözleriyle görevlerin kişilerin

yeteneğine göre değil başka çıkar ilişkileri doğrultusunda verildiğine ve bu durumun adaletsizliği ürettiğine dikkat çekmiştir. Esra'nın sözlerine destekleyen Arif “*Bana göre sistemde sıkıntı var yani şimdi futbolun içerisinde siyaset var birileri tarafından birileri federasyon başkanı veya oralarda yönetici oluyorlar benim şahsi kanaatim bu*” diyerek siyasetin spordaki tahakkümüne işaret etmiştir.

Futbolcular, futbolun yönetsel problemlerinden bahsederken yöneticilerin niteliksizliği fazlasıyla üstünde durulan konulardan biri olmuştur:

“[...] eğitilmeyen bir kesimimiz var o da yöneticiler. Maalesef Türkiye'de şöyle bir şart yok, herkes yönetici olabiliyor, üniversite mezunu olsun yok, işte şöyle eğitimlerden geçsin de başkan olsun gibi bir kriterimiz yok, paran varsa başkanısın Türkiye'de ... Türkiye'deki en büyük eksiklik bu gelen yöneticilerin sıkıntısı da su inanın para aklamaya buraya da para kazanmaya geliyorlar amaçları bir kulüple başarı elde etmek değil” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Yukarıdaki alıntıya paralel olarak Fethi de futbolun yönetimini “*Futbolun yönetimi yok ki olmayan şey ne yapabilir görüyorsunuz en büyük takımlardaki yönetimleri görüyorsunuz*” sözleriyle eleştirmiştir.

Sonuç olarak futbolculara göre ülkemizdeki futbol yönetimi, sistemli, bilinçli ve bilimsel metotlardan uzaktadır. Günlük başarılar, bilimsellikten uzak uygulamalar, liyakatsiz ve çıkarıcı atamalar, katılımcıların sorun olarak nitelendirdiği konulardır.

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği

“Kaçınılmaz bir gerçek var Türkiye'de 4 büyükler gibi, hem taraftarı hem yönetimi hem futbola olan etkileri konusunda. Hakemlerimizin bundan etkilenmemek gibi bir durumu olamaz, illaki bir karar verirken grubun çoğunluğuna, 4 büyüklerin taraftar çoğunluğundan, sahip oldukları güçten kaynaklı olarak etkilenmişlik oluyor. Geçmişte örnekleri de var hakem arkadaşlarımızın sırf bu yüzden mesleği bırakma noktasına geldiklerini çok iyi biliriz. Düdük asan daha sonrasında maaş alamayan hakemlerimiz var” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

Volkan'ın açıklamalarından ve diğer katılımcıların vurgularından anlaşıldığı gibi büyük camiaların hakemler üzerinde önemli etkileri vardır. Başka bir deyişle katılımcılar, hakemlerin dört büyükler karşısında baskı altında kaldıklarını düşünmektedirler. Bu nedenle katılımcılar sıklıkla *camia baskısı* ya da *büyük takım* olarak nitelendirdikleri

kulüplerin sahip oldukları güç ile hakemin yanlı tutumu arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir:

“Baskı altında kalıyorlar çünkü ben Galatasaray'da oynadım ... yıl, baskı altında kalıyorlar. Büyük takımların taraftar kitleleri, maç baskısı tabii hakemler üzerinde biraz baskı yaratıyor” (Namık, Aktif futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

“Kollamak zorunda kalıyor, karar verme aşamasında tercih hakkını 4 büyüklerden yana kullanıyor diyelim, bunu bilinçli yapıyor demiyelim yani” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

Futbolda *çok büyük paralar olduğu için ve kulüpler de buralarda savaştıkları için, bu payı başkalarına vermemek adına çok büyük yaygara yapanlar ve baskı altında tutanlar üst taraftaki kulüplerdir* diyen Selahattin'in sözlerinden futbolun endüstriyelleşmesinin yol açtığı kazanma odaklılık dikkati çekmektedir. Kazanmak için her yol mübahtır anlayışı, hakemleri oyunun gerilimli alanlarına itmektir. Örneğin Yaşar'ın aşağıdaki açıklamaları, kulüplerin ekonomik sermayesinin kayırma davranışının yönünü belirlemedeki etkisini göstermektedir:

“Hakem farklı inisiyatifler kullanabiliyor aslında, yine nedeni de şu pastaya geliyor. Çünkü ortada çok büyük bir para var, doğru mu. Şimdi sen bir düşün şampiyonluk yarışına Galatasaray Beşiktaş Fenerbahçe değil de atıyorum Rizespor, Mersin İdman Yurdu, Antep arasında bu yarışın olduğunu düşün. Şimdi insanların baktığın zaman tuttuğu takım sayısına, üç büyükler uzak ara öne çıkıyor. O zaman bunun yayıncı kuruluştan tut da herkesin parasını ciddi etkiliyor. Dolayısıyla da bunların lehine karar verme ile ilgili baskı ve lobi faaliyetleri her açıdan daha fazla oluyor” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Futbolcular, hakemlerin kulüp başkan ve yöneticilerinden etkilendiğini vurgulamışlardır. Büyük kulüplerin başkan ve yöneticilerinin hakemlik mesleğinin devam etmesi ya da sonlanmasındaki aktif rolü camiadaki önemli negatif sosyal öğrenmelerden biri olarak kayırma ediminin harcını oluşturmaktadır. Aşağıdaki alıntılar kulüp başkan ve yöneticilerin hakemlik kurumundaki iktidarına işaret etmektedir:

“Yöneticileri eleştirel anlamda bilerek özellikle maçlardan önce baskı yapıyorlar. Maçlardan sonra da sonuç aleyhlerine bittiği zaman da, nasıl buna hani bir daha maç aldırmayız, dolayısıyla da ona maç aldırılmaması da diğer hakemlere bir mesaj oluyor. Bak siz de yaparsanız sizin sonunuz da böyle olur gibi baskılar olduğunu düşünüyorum” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

“Adam diyor ki benim maçımı iyi yönetmezsen, bana bir penaltı vermezsen belki sana bundan sonra büyük maç verdirmem. Onun elinde mi, değil ama bu psikolojik baskı etkili oluyor” (Oğuz, Eski futbolcu, Deneyim: 9 Yıl).

“Bunların yaşamasındaki en büyük neden baskı, baskı. Hakemlik hayatını bitiririm, çünkü bizim yöneticilerimiz çok mafyavari bahsettim, eğitime uzak sonradan görmüş, bu şekilde. En son Trabzonspor başkanının halini biliyorsunuz, senin futbol hayatını bitiririm ne demek, adamları soyunma odasında tuttular ya dört saat beş saat” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

“Nasıl bir başkan ben bu hakemin hakemliğini bitiririm diyor ve bitirebiliyor. İşte bu da neden kaynaklanıyor ülkenin yapısından kaynaklanıyor” (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Sonuç olarak katılımcıların da vurguladığı gibi, büyük kulüplerin futboldaki egemenliği ve kulüp başkanlarının hakemler üzerindeki iktidarı, kayırmacı eğilimlerin oluşmasında dikkate değer bir işleve sahiptir.

Alt Tema 3: Yensek De Yenilsek De Küfrümüz Senle: Hakemlerin Üzerindeki Baskı Unsurları “Hakemler de Türkiye’de rahat değil, gerçekten rahat değil.” Selahattin

Bu alt temada Türkiye’de hakem olmanın anlamı, hakemler üzerinde oluşan baskı mekanizmaları üzerinden yorumlanacaktır. Futbolcularla yapılan görüşmeler, ülkemizde futbol hakemi olmanın oldukça zor olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur. Hakemlerin özenle altını çizdiği bu konu, futbolcuların görüşlerinde de yerini almıştır. Görüşmenin bulgularına göre, baskıcı futbol kültürünün yaratmış olduğu stres ile sahaya çıkan hakemlerin hatalı kararlar verip kötü performans sergileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Begüm’ün de ifade ettiği gibi, ülkemizde hakemlerin yaptığı iş gerçekten çok zordur. Bu zorluğun en bariz sonucu ise Ahmed’in “Avrupa’da başarılı ama Türkiye’de başarısız bunun en büyük sebebi baskı bence” şeklindeki sözlerinde görülür. Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi hakem üzerindeki baskı onları hataya sevk etmektedir çünkü “bir insana hata yapıyorsun dedikçe o insan hata yapar” (Ahmed). Öyle ki Aydın’ın da dikkat çektiği gibi hakemler “daha stressiz olurlarsa daha iyi maç yönetirler”. Sonuç olarak Volkan’ın “Ne kadar çok baskı olursa hakemler üzerinde ve ne kadar çok konuşulursa hakemlerin futbola ne kadar etki ettiği o kadar daha fazla hataya açık olacaklarını düşünüyorum”

açıklamalarından anlaşıldığı gibi hakemlerin eleştirilerin merkezinde durması, onların performanslarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

İbrahim ise ülkemizde futbolculuğun da hakemliğin de oldukça stresli olduğuna dikkat çekmiştir: *“Yani ülkemizde futbolculuk da çok zor hakemlik de çok zor çünkü çok stresli bir iş yapıyoruz çok yoğun baskı altında bu işi yapıyoruz”*. Selahattin’in de *“Yani tabii şimdi hakemler de Türkiye’de rahat değil, gerçekten rahat değil”* sözleriyle dikkat çektiği gibi katılımcılar için futbol kültürünün yaratmış olduğu baskı mekanizmaları hakemlerin sahada rahat dük çalmasının önünde ciddi bir engeldir. Bu nedenle Selahattin *“bizim olumlu olmamız lazım, genç hakemler ve hataları konusunda”* diyerek futbol camiasının hoşgörülü olması gerektiğini düşünmektedir. Sonuç olarak katılımcılar baskı ne kadar artarsa hakem hatalarının da o kadar artacağını ve hakemlerin stresi ne kadar azalırca o kadar başarılı olacaklarını düşünmektedirler.

Aydın’ın aşağıdaki anlatısı, sahadaki futbolcuların hakemlerin işlerini zorlaştırmadaki rolüne ve verdiği karara etkisine işaret etmektedir:

“Aslında hakemlerin üstüne fazla gitmemek lazım çünkü 22 tane cin gibi adamla mücadele ediyorlar sahanın içerisinde, hepsi kurnaz bu 22 futbolcunun yani. Mesela Avrupa’da bir maç seyrettiğimiz zaman, bir faul yapıldığı zaman adam faul yaptığını kabul ediyor, hiç itiraz etmiyor ama bizimkisi penaltı yapıyor adama, neredeyse 6 ay hapis cezası vermen lazım ama yine de hakeme gidiyor üç kişi itiraz ediyorlar ben bir şey yapmadım diye. Tabii hakem de bunların etkisi altında kalınca dük çalmıyorlar” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

Begüm’ün sözleri hakemlere bakış açımızı ortaya koyan futbol kültürümüze ışık tutmaktadır:

“Hakem her türlü maç sonunda küfür yer biz de öyle (gülüşmeler). Hangi takım kazanırsa kazansın, yenilen takım hakeme küfür eder, yenilen takımın taraftarı hakeme küfür eder, hocası hakeme küfür eder, sonra spor yorumcuları küfür eder. Yani hakemler her türlü maçtan yenik çıkıyorlar diye ben düşünüyorum (gülüşmeler). Çünkü adam ne kadar 90 dakikayı düzgün yönettim dese de bazen hatalar yapabiliyor, o hata yaptı mı, tüm herkes tarafından topa tutuluyor. Hakemin üzerinde tabii ki büyük bir baskı var, maç anında taraftar baskısı var, yanında hoca bağıyor onun baskısı var, kameralar var, sürekli koşuyor her pozisyona yakın olmak zorunda. Adil davranmak için adamın üzerinde o kadar baskı var, bazen o baskıya bile yenilip yanlış karar verebiliyor yani” (Begüm, Aktif futbolcu, Deneyim: 9 yıl).

Begüm'ün yukarıdaki alıntısı, futbolcu, teknik direktör/antrenör, taraftar ve yorumcuların hakem üzerinde baskı aracına dönüşebildiğine işaret etmektedir.

Futbolcular ve Yıldız Futbolcular, Teknik Direktör ve Antrenörler, Taraftarlar ve Küfürleri

Katılımcılar futbolcuların müsabaka esnasında, hakemin kararlarına verdiği tepkilerle hakemi etkileyebileceğini ifade etmişlerdir. Futbolcuların hakemlere yoğun itirazının arkasında Türk toplumunun futbola yüklediği anlamın etkili olduğunu Volkan'ın sözlerinden anlamak mümkündür:

“[...] şöyle onun biraz Türk insanının yapısından kaynaklı olduğunu düşünebiliriz. Çünkü biz tamamen yaşıyoruz futbolu. Mesela Avrupa'da baktığımız zaman futbolcular maçı oynuyorlar sonucu ne olursa olsun evlerine gidebiliyorlar, dışarılarda gezebiliyorlar ama bizim hayatımızda Türkiye'de futbol böyle değil. İşte maçın sonucuna göre bir futbolcu dışarı çıkabiliyor veya çıkamayabiliyor. Bunun nedeninden kaynaklı olarak saha içerisinde futbolcunun baskısı da artıyor ne yazık ki” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

Ahmed'in “*baskı yapınca bu hakemde kesinlikle etkileniyor. Ben oynadığım için iyi biliyorum, kesinlikle etkileniyor*” sözlerinden ve Begüm'ün “*Adamın üzerinde o kadar baskı var bazen o baskıya bile yenilip yanlış karar verebiliyor*” şeklindeki açıklamalarından futbolcuların itirazlarının hakem kararlarına etki edebileceği anlaşılmaktadır.

Ahmed'in, hakem kararlarında yıldız futbolcuların farklı bir etkisi olduğuna dikkat çekmesi araştırmamızın konusu için anlamlıdır:

“[...] futbolcu baskısı işte futbolcunun yanında düşünsene Sneijder, Hagi gibi zamanında hakemlere en çok baskı yapan futbolculardan biriydi biliyorsunuz. İnanın hakem etkilenir çünkü hakem televizyondan izlediği bir futbolcunun geliyor sahada maçını yönetiyor. O baskıyı inanın yaşamanız lazım anlamanız için” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Futbolcuların itirazlarının arka planına baktığımızda Volkan'ın ifadeleri teknik direktörlerin rolüne ışık tutmaktadır:

“[...] tabii şey de olabiliyor maça başlamadan önce bazı hocalarımız da işte bir pozisyon olduğunda hakeme baskıyı hep beraber yapın tarzında olan hocalarımız da oluyor, tabi etkilemek adına. İşte asıl sorgulanması gereken nokta da şu; hoca bunu soyunma odasında çok rahat söyleyebiliyor ama baskı yaptığında hakemin bir daha

hata yapma olasılığını yükselttiğinizin farkında olmuyor. Yani baskı yaptığın zaman bir hakemin sağlıklı karar vermesini etkileyebiliyorsun, yapılmaması gereken bir şey. O kendi tarafından bakıyor işte, biraz üstüne giderseniz kararlarını değiştirir diye ama genel olarak baktığımızda yanlış bir davranış diye düşünüyorum” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

Bu alıntılar antrenör Umut’un da vurguladığı gibi *herkesin hakemi yanına almak için bir şeyler yapacağı* argümanını doğrulamakta ve ülkemizde hakemlerin işlerini zorlaştıran pratikler olarak okunmaktadır.

Futbolcular ayrıca *binlerce kişinin önünde* ve hatta bu binlerce kişinin *küfürlerine rağmen* maç yönetmenin kolay olmadığını vurgulamış ve seyirci etkisinin hakemler üzerinde baskıya dönüşebileceğine işaret etmişlerdir:

“Taraftarın ettiği olumlu olumsuz tezahüratlar genellikle olumsuz tezahüratlar falan filan tabii Hakemleri etkiler o sahanın içinde 20 bin 30 bin kişi sana küfür ediyor yani sen bir karar verirken doğru olduğunu düşünüyorsun ki o karar veriyorsun ... Yani benim en son yapacağım iştir hakemlik onu söyleyeyim (gülüşmeler) ... Bu kadar olumsuz şartların içinde bana sorarsan o küfüre değmez yani (gülümseyerek), o kadar baskıya değmez” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

“Yani taraftar baskısı çok büyük, acayip etkileniyorlar, ben olsaydım bilmiyorum o kadar küfürler, yani çok şeylere maruz kalıyorlar” (Gizem, Aktif Futbolcu, Deneyim: 15 yıl).

Medya Baskısı Ya da 4 Büyüklerin Uzantısı

Futbolcularla yapılan görüşmeler, hakemin yanlış tutumunun arkasında, futbol programlarını büyük takımlar lehine kurgulamasının ve hakem hatalarını büyük takımları merkeze alarak eleştirmelerinin etkisi olduğunu ortaya koymuştur:

“Mesela Antalyaspor Mersin İdman Yurdu maçı, hakem bir hata yapıyor bir spor programında yapılan bir konuşma sadece bir dakika. Hakemin yapmış olduğu hatadan dolayı Antalyaspor galip geldi Mersin İdmanyurdu yenildi gibi olurken; Fenerbahçe maçında yapılan Fenerbahçe adına bir karar günlerce hatta haftalarca spor programlarında, yayın organlarında gazetelerde günlerce yayınlandığı için bu tabii ki de etkiliyor kendilerini haklı olarak” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

Volkan’ın yukarıdaki yorumunu Arif’in deneyimleri doğrular niteliktedir:

“[...] basının onun üzerine geleceğini düşünerek istedikleri kararları veremediğini düşünüyorum ... Şimdi bir Sivasspor ile atıyorum Antalyaspor maçının hakemi kadar Fenerbahçe ile Antalyaspor maçının hakemi konuşulmuyor veya görünmüyor. O anlamda da hakemler maç içerisinde onları düşünerek hareket ediyorlardı ve kolluyorlardı” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Volkan ve Arif'in bu sözleri eski FIFA hakemi Kadir'in anlatımları ile ciddi oranda örtüşmektedir. Buna göre yukarıdaki alıntı, medyanın da futboldaki kayırmacılığın güçlü takımlar lehine dönüşmesine aracılık ettiğini göstermektedir.

Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı “Adamın varsa iş görürsün bir tek futbolda değil ülkede her yerde oluyor oluyor eğitimde doluyor mülakatlarda da oluyor”

Begüm

Bu alt temada kayırmacılığı besleyen toplumsal yapı, kayırmacılık türü fillerin toplumsal yapıda geniş bir alana yayılması, hakemler tarafından kayırılmaya dair güçlü beklentilerin olması ve kötü sonuçlardan hakemlerin suçlanması gibi bulgular etrafında toplanmıştır. Bu bulgular aşağıdaki başlıklar etrafında irdelenmiştir.

Günah Keçisi Hakemler

“Türkiye o kadar garip bir ülke ki hakem seni tutsa da tutmasa da sonu sıkıntı” (Esra). Katılımcılara göre ülkemizde hakemlerin *her türlü maçtan yenik çıkmasına* sebep olan futbol kültürü, hakem hatalarına toleransını katılaştırdıkça hakemleri daha da fazla hataya itmektedir. Oysaki onları her şartta kötüleyen bu anlayışın aksine Namık'ın altını çizdiği gibi *“hakemlere daha çok destek verilmesi lazım daha çok şey yapılması lazım kötüyken kötü iyiyken iyi olmaması lazım”*dır. Fakat ne yazık ki ülkemizdeki durumun böyle olmadığını Ahmed'in sözlerinden anlamak mümkündür:

“[...] ama onların işi de çok zor çok, adil yönettiği maçlarda bile izliyorum ben hoca çıkıp hakemi suçluyor, taraftar çıkıyor hakemi suçluyor, başkan çıkıyor hakemi suçluyor ama galip gelse bu kez bu kez karşı taraf hakemlik bir problem yok diyecek” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Futbolcular yorumlarında, yurt dışındaki futbol anlayışı üzerinden kıyaslamalar yaparak Türkiye’de hakem olmanın zorluğuna dikkat çekmişlerdir: *“Yurt dışında maç yönettikleri zaman çok büyük tepkilerle karşılaşmıyorlar ama bizim ülkemizde nedense yani her türlü bir şeyde hemen hakem, hep hakem”* (Selahattin). Dolayısıyla ülkemizde kazanma odaklı

futbol ve bu futbolun endüstriyel hal alması, hakemleri yıpratın mekanizmalar olarak karşımıza çıkar:

“Futbolda esas olan kazanmak, başarı değil bak başarı farklı bir şey, kazanmak ve özellikle tabii ki profesyonel bir iş yapıyoruz, maddi kazanç çok büyük. O yüzden kazanmak diyorum, bir maç kazandığınızda büyük primler alıyorsunuz, maç başı var aynı zamanda primler var kötü gidersen para da vermiyorlar. Dolayısıyla bu baskı altında çıkıyorsunuz ve hep kazanma duygusu var. Bu ne yapıyor, işte mağlup olduğun zaman birilerine mal etmeye çalışıyorsunuz, kendi hatan bile olsa hakeme baskı kurarak maçı çevirmeye çalışıyorsunuz. Ne bileyim rakip futbolcuya sert oynayarak onun yıldırma çalışıyorsunuz ve benzeri ama bizim Türkiye’de bu daha çok hakemle ilişkili hakeme çok büyük baskı var” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Aydın ve İbrahim de ülkemizdeki futbol anlayışının süreç değil sonuç odaklı yapısının hakemler için yarattığı dezavantajları ortaya koymuştur:

“Taraftar stresi, şampiyonluk stresi, küme düşme stresi futbolcuların üzerine yüklenir; bunlar da futbolcular da hakemlerin üzerine yüklenir” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

“Bizim ülkemizde futbol daha çok sonuçla alakalı olan bir oyun olduğu için geliştirme yönünden değil de daha çok günlük sonuçlar üzerinden giden bir alet olarak kullanılıyor futbol ve de bu özellikle büyük takımlarda tabii ki hep sonuca endeksli ... En ufak bir kötü sonuçta hep protestolar tepkiler var” (İbrahim, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Hakemlerin üzerindeki baskı mekanizmalarının, tehdit ve şiddet kültürünün onları kayırmacılığın eyleyicileri konumuna ittiği görülmektedir. Ahmed’in aşağıdaki anlatısı hakemlerin geçmişte yaşadığı yoğun baskı ve tehditlerin futboldaki kayırmacılığı üretmedeki rolüne işaret etmektedir:

“Eskiden şunlar vardı yani inanın ben hatırlıyorum isim vermeyeyim ama bir takımda başkan hakemlerin odasına silahla girdi. Tabii tabii var üçüncü ligde falan, doğu grubunda özellikle bunlar çok var ama bizde Süper Lig’de bu oldu. Süper Lig’de hoca başkan soyunma odasına silahla girdi bir sürü olaylar oldu şeyler falan tutuldu ama sonuçta bir şekilde üstü kapatıldı. Nasıl kapatıldı işte siz de biliyorsunuz burası Türkiye ama bunlar yaşandı. Bu baskılar, hakem bu baskıyı yedikten sonra o sahaya çıkıp hadi bakalım maç yönet diyorlar. Ben ... da oynadım isim veriyorum yan hakemin şunu dediğini duydum aynı uçakta dönüyoruz, kiralık oynuyorum ya hocam dedim ofsaydı nasıl kaldıramadın, bizim lehimize düşünsene biz gol attık, “sıkıysa sen kaldır” dedi. Ya düşün biz bunları yaşadık yani böyle durumlarda oldu yani şu an tabii ki yok” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırılmak “Sonuçta herkes hakemin doğru karar vermesini ister. Tabii birazcık da kendi tarafından karar vermesini ister” (İbrahim).

Kayırmacı kültür kalıplarının futbola aktarılmasında, kayırılma beklentisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ahmed’in “İrem hocam belki genel bir şey olacak ama bu bir kültür, bu bizim kültürümüz, kayırma bizim kültürümüz ben söylüyorum” sözlerinin de işaret ettiği gibi toplumsal yapımız kayırmacılığı hem beslemekte hem de bu fiili meşrulaştırmaktadır. Nitekim bu kültür futboldaki pek çok aktörün hakemlerin kendilerini kollamasına yönelik beklentiye girmesine sebep olmaktadır: “Herkes bekler böyle bir şeyi şöyle bir düşünce oluşuyor insanlarda, hatta seyircilerde bile sonuçta senin şehrinin takımı diye bir düşünce...Elbette hocaların bir beklentisi oluyor, böyle olunca sporcu da bir beklenti içine giriyor”(Esra).

Yukarıdaki anlatımlardan da görüldüğü gibi kayırmacı edimleri teşvik eden yaşam pratiklerimiz, futboldaki himaye edici ilişkilerin dolaşıma sokulmasındaki etkili bir roldedir.

Kayırmacılığın Geniş Evreni

“Bizim ülkemizde güzel yerlerde olan insanlara baktığımızda arkalarında siyasi ve maddi gücü olan insanlar sayesinde oldukları yerdeler ha istisnalar kaydeyi bozmaz oda ayrı ama başından dediğim gibi bozuk bir sistemin içindeyseniz emeğiniz hiçe sayılır adaletten bahsedilmez” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Futbolcularla yapılan görüşmeler, kayırmacılığa dair kültürel bir yatkınlığımız olduğunu ve himaye edici ilişkilere yönelik beklentilerimizi ortaya koymaktadır. Örneğin Aydın’ın “Her sektörde var bu tabii... Hepsinde var futbolda da var basketbolda da var” sözleriyle altını çizdiği gibi ya da Selahattin’in “Türkiye’de adamcılık her yerde var” sözünün ifade ettiği gibi katılımcılar için kayırmacılık temelli ilişkiler toplumsal hayatın dokusuna işlenmiş bir pratiktir. Aşağıdaki alıntılar ülkemizde kollamacı geleneğe ışık tutmaktadır:

“Herkes torpil arıyor, herkes torpil bulup işte oradan gireyim buradan gireyim” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

“Şimdi şurada tapu dairesine gitsen bir tane adam arıyorsun, bankaya gitsen bir tane tanıdık arıyorsun” (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

“Her kurumda bir kayırmacılık var bu Türkiye’de uygulanan bir şey yani. Yani bunu biz de yapıyoruz, bir yere giderken bir tanıdığımız olsun. İşimiz mi var, yok. Sıraya girmeyelim öncelik hakkımız olsun” (Gizem, Aktif Futbolcu, Deneyim: 15 yıl).

Bu alt temadaki bulgular, kültürel düzlemde kayırmacılığın geniş yer bulduğunu ve buna bağlı olarak futbol alanlarında da kayırma pratiklerinin var olacağına işaret etmektedir. Ayrıca, camiadaki kollanma beklentisi ile istenmeyen sonuçtan hakemlerin sorumlu tutulması anlayışı, kayırmacılığı besleyen unsurlardır.

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Bu temayı oluşturan katılımcı görüşleri, hakemlerin kayırmacılık temelli davrandığını orta koymuştur. İbrahim ve Namık dışındaki katılımcılar, hakemlerin kayırmacı pratikleri olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bulgular futbolcuların, hakem hataları ile yanlış kararı arasındaki ayrımı net olarak çizdiklerini göstermektedir. Futbolcular kayırmacılığın alt ve amatör liglerde daha görünür ve yoğun olduğunun altını çizmiş (Ahmed, Aydın, Selahattin, Yaşar, Begüm ve Esra) içerde ve dışarda maç oynamanın (Selahattin) farklılığına işaret etmişlerdir.

Bu tema, *Kayırmanın Varlığına ve Yokluğuna İlişkin Söylemler, Düdüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım, Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma, Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak, Kayırmacılığın Türleri: Kronizm ve Hemşehricilik; Kayırmacılığın Boyutları ve Kayır(ıl)ma Deneyimleri* alt temaları altında analiz edilecektir.

Alt Tema 1: Kayırmanın Varlığına ve Yokluğuna İlişkin Söylemler

Katılımcıların İbrahim ve Namık hariç tamamı, hakemlerin futbol müsabakasını yönetirken kayırma esaslı karar verebildiklerini düşünmektedir. Futbolcular hakemlerin kayırma pratiklerini, “Adil davranıyorum diyen hakeme de ben inanmıyorum”(Esra), “Tabii ki de oluyor bu olmuyor dersek yalan söylemiş oluruz” (Volkan, Ahmed) “Bazıları vardı formanın rengine göre düdük çalarlardı”(Arif) sözlerindeki kadar kesin (Yaşar) olduğunu düşünmektedirler.

Ahmed hiçbir hakemin bilerek bir takımı kayırmayacağını altını çizerken Aydın ve Begüm, *Süper Ligde* hakemlerin kayırma esaslı davranmayacağını vurgulamıştır. İbrahim

ise “Yani bu sahanın içine çıkıldığı zaman karşı takımında benim kardeşim de oynasa siz asla düşünmezsiniz onlar kazansın” şeklindeki açıklamasıyla hakemlerin kayırma faaliyetinde bulunmayacağını ifade etmiştir.

Alt Tema 2: Düşüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım

Futbolcular, camiadaki kişilerin hakemlerin hatalı kararı ile yanlı tutumu arasındaki farkın ayırımını yapabildiğini vurgulamışlardır. Bu noktada art niyetli olmadığı müddetçe müsabaka esnasında hakemlerin hatalarının hoş görülebileceğini fakat kayırma davranışı kızgınlığa ve sorunlara yol açmaktadır.

Katılımcılar, hakemin gerek maçtan önceki tutumuyla gerekse maç içinde verdiği kararlarla niyetini belli ettiğini düşünmektedirler:

“Normal hata tabi ki oluyor mu oluyor, bir şey dediğim yok ama futbolun içinden gelen birisi bana göre o maçtaki hakemin gerçekten hata mı yaptığını yoksa orada kafasının karışık olduğunu mu çok net görür bana göre. Ve bizim maçlarda da, seyrettiğimiz maçlarda da, Türkiye Ligi'ndeki maçlarda da, ikinci ligdeki de dahil olmak üzere bütün illerde, oralarda burada kafa karışıklığının çok fazla olduğunu çok net görürüz. Bu işi bilenler baktığı zaman bana göre, yani normal hatanın dışında, normal hatalarla ilgili kısım zaten hakem hocaları ile ilgili hakemleri yetiştirmeyle ilgili, burada da aslında yine sisteme geliyor, orada da bir sistemimiz yok zaten. Ama olumsuz anlamda ki örneklerde de maalesef dediğim gibi birilerine yakın olmak için birileri daha çok para kazanmak için çünkü yakın olmadığı zaman maç verilmiyor vesaire falan muhabbetinden dolayı” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Yaşar'ın yukarıdaki sözlerinden camiadaki kişilerin hata ve kayırma arasındaki ayrımı kolaylıkla fark edebileceği anlaşılmaktadır. Bu iki farklı durumun –hata ve kayırma- futbolcular üzerindeki etkisini ise aşağıdaki alıntılardan okumak mümkündür:

“Futbolcular zekidir yani hakemler belki futbolcuları böyle saha içerisinde böyle çaktırmadan bir şeyler yaptığını zannediyorlar ama futbolcular pratik zekalıdır hakemin niyetini çok iyi anlarlar. Hakem niyeti iyiye yardımcı olurlar ama alttan alttan doğuruyorlarsa eğer bir takımı ona yardımcı olmazlar... Art niyet olmadığı müddetçe sıkıntı yok” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

“[...] ama maç başında da niyetini belli eder hareketlerinden, konuşmasından size o hissiyatı verir. Siz de kendinizce önlemler alırsınız ama ne kadar etkili olur bilinmez. Çünkü bazen o kadar kafa yenilecek kararlar alınıyor ki, kavga tartışma çıkmaması elde değil. Bunu da yaşadığım için, hakemin maçın başında ısınmasından dahi anlayabilirsiniz iyi bir gözlem yeteneğine sahipseniz, ki her

takım hocası ve sporcusu da bunu yapar. Maç öncesi hakemi tartar hal ve hareketlerinden, size hitap şeklinden... Kızlar biraz hakem uyuz dikkat edin, hakem ne derse desin susun, çünkü atıyorum şu hareketiyle kendini belli etti (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Yukarıdaki iki farklı örnek üzerinden, hakemlerin yanlı kararının futbolcularda neden olduğu hisleri ve davranışları okumak mümkündür. Nitekim bilinçli olarak yapılmayan ve hatalı karar olarak yorumlanan durumlar futbolcuların için ciddi sorun teşkil etmeyebilirken hakemin kötü niyetli olarak nitelendirdikleri kararları müsabakada sorunlara sebep olabilmektedir.

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Futbolcularla yapılan görüşmeler, hakem ve antrenörlerin görüşlerine benzer olarak, hakemlerin güçlüden yana tavır koyma biçimlerinin onları güçlünün lehine karar vermeye sevk ettiğini ortaya koymuştur. Futboldaki güç merkezinin büyük kulüpler ve MHK olarak nitelendiren katılımcılar için hakemler farklı gerekçelerle muktedire taraf olmaktadır.

“Hani bazı hakem var adam maça çıkar Fenerbahçe Beşiktaş işte A takım B takım dinlemez adam çıkar gördüğünü çalar, hı hata yapabilir mi yapabilir ama bu saydığımız nedenlerden dolayı yapmaz. Bazıları vardı formanın rengine göre düdük çalarlardı yani şimdi bir tarafta işte üç büyük diyelim ki, ben Trabzonspor'u da hani büyük olarak sayıyorum, dört büyükler diyorum ama Trabzonspor hiçbir zaman İstanbul takımları kadar kollanmadı yani onun için yani İstanbul takımları diye şey yapalım. Mesela onların sahasına gittiğimiz zaman hakemlerden her zaman değişik muameleler görürdük. Onların çalmış oldukları ıslıklar tezahüratlar hakemlerimizi çok etkilerdi. Hadi bunların üzerine hata yapsalar, bunlar iyi niyetli hatalar olabilir. yani hakem zaten onların ıslık çalması veya tezahürat etmesi, bilerek hem rakip takımı hem de hakemi baskı altına almaktır ama hakem şundan dolayı da yapıyordu ben bir dahaki sefere Fenerbahçe maçı veya Beşiktaş Galatasaray maçı alabilecek miyim. E şimdi alması lazım çünkü en çok onların maçları üzerinde duruluyor” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Bazı hakemlerin adil bazılarının ise kayırma edimi içinde olabileceğinin altını çizen Yaşar'ın yukarıdaki alıntısında güç merkezi olarak büyük kulüpler ve hakem yöneticileri karşımıza çıkar ve hakemin bu iki mekanizmadan etkilenip kayırma eğiliminde bulunabileceğini anlaşılr.

Esra ve Aydın'ın aşağıdaki alıntıları futbolda güçlüden yana olma anlayışının kayırmacı kültür kodlarında nasıl bir yer ettiğine ışık tutmaktadır:

“Mesela en basitinden Fenerbahçe ve Antep maçını ele alalım. Atıyorum bu iki takım karşılaştırıldığında tamam ikisi de Süper Lig'de ama birisinin başkanına bakılır yani takımlara da bakılmaz başkanlara bakılır, birisi zaten Selahattin malum (gülümseyerek) diğeri atıyorum Ahmet. Bunların güç dengelerine bakılır, hakem ister istemez yani stres oluyor haklı bir pozisyonda atıyorum Antep'e vermesi gerekirken Fener'e veriyor çünkü yani Türkiye'de şöyle bir şey var büyük balık küçük balığı yer. Şimdi bir de önemli bir maça eyvah eyvah eyvah yani ben o hakem olmak istemem. Ben o maça giden hakem olmak istemem. Yani Türkiye'de bu bana göre böyledir güç kimdeyse ona göre hakemler de kesinlikle öyledir. Maalesef bu böyle ben hiçbir zaman Güneydoğu olsun Anadolu olsun Akdeniz Bölgesi olsun dört büyüklerle yapıldığında ben bu takımların haklarının tam olarak verildiğini görmedim ya da duymadım. Yani ama o bir gerçek 4 büyüklerin ciddi anlamda hakemler üzerinde büyük bir etkisi vardır, bir de 4 büyükler arasında yapılan maçlarda ki baskı daha fazladır” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

“İşte güç ile alakalı bu camianın elinde bulundurduğu bir güç yani Kadıköy'de TT Arena'da ya da Beşiktaş'ın sahasında herkese gösteremezsin o kartları öyle bir dünya yok yani orada es geçersin ... Güçler de var tabii mesela güç dengeleri de var, hakem bir de güçluden yana olsun orta sahayı bile geçirmez, istesin geçirmez öyle bir fauller çalar ki yani geçirmez ya onu görüyorum maç seyredirken falan istese geçirmez pozisyona sokmaz yeni takımı” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

Esra ve Aydın'ın görüşlerine benzer olarak Selahattin de Fenerbahçe üzerinden verdiği örnekte, hakemlerin büyük camialar lehine daha rahat penaltı kararı verebileceğine fakat Anadolu takımları lehine bu kararı çok kolay veremediğini ifade ederken, Yaşar hakemlerin 4 büyükleri *kesin* olarak kayırdığını düşünmektedir.

Arif, futboldaki kayırmacılığı, hakemlerin futbolculara olan tutum ve davranış açısından da gelişebileceğini ortaya koymuştur:

“Özellikle 4 büyükler oldu mu mevzu, tabii herkes, her futbolcu nasıl büyük takımlarda oynamak isterse hakem de bu takımların maçlarını yönetmek veya derbi maçlarını yönetmek için onlara karşı daha böyle toleranslı davranıyorlar. Bu pozisyon anlamında da değil sadece, davranış anlamında da. Yani ben onu çok gördüm, davranış anlamında bile büyük takımlardaki oyunculara gösterdikleri saygıyı mesela Anadolu takımlarına göstermiyorlardı, bunları saha içerisinde tabii çok yaşadık. Mesela ben şöyle bir şey anlatayım hakemle ilgili ben Femenspor'un takım kaptanıydım, Galatasaray'da zaten Hakan Şan Türkiye'de efsane olmuş, bana göre Türkiye'ye gelmiş geçmiş en iyi forvetlerden bir tanesi çok da saygı duyduğum birisi. Mesela Galatasaray'la Ali Sami Yen'de bir maç yapıyorduk, ben bir pozisyon oldu itiraz ettim hakeme, hakem bana eliyle *hadi lan* oradan der gibi bir hareket çekti, mesela yaptı. Daha sonra aradan, ki ben ona ağır konuşmadım yani hani sadece pozisyon icabı itiraz ettim, aradan fazla geçmedi 10-15 dakika sonra Galatasaray'ın hakem aleyhlerine karar verdi. Mesela orada az önce bahsetmiş olduğum futbolcu Hakan Şan benim davranışımın daha ağır davrandı

ama Hakan Şan'a hakem aynen şöyle dedi *Hakan'cığım dedi* (ses tonunu kibarlastırarak), pozisyonu tutup anlatmaya başladı ama bize de orada el hareketiyle yani defol git dercesine. Mesela bu tarz örnekleri biz çok yaşadık olmaması lazım. Herkese hak ettiği değeri vermek lazım” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Hakemin yanlı tutumu, haksızlığa uğrayan futbolcuların öfkelenmesine ve bu sinirle rakibine daha sert müdahalelerde bulunmasına yol açtığını Arif'in açıklamalarından okumak mümkündür.

Yukarıdaki yorumların aksine örneğin İbrahim “*Aman Dört Büyükler kazansın bir şey olsun diye bir şey olduğuna inanmıyorum çünkü artık gözlemciler var*” şeklindeki sözleriyle Begüm ise “*Bence Süper Lig'de eşit davranıyorlardır ... 4 büyük diye hiçbir hakem düşünmez*” açıklamasıyla hakemlerin 4 büyükler lehine karar vermeyeceğini belirtmiştir.

Alt Tema 4: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak

Futbolcularla yapılan görüşmeler, mesleklerini adalet ve hakkaniyet temelinde icra eden hakemlerin de olduğunu ortaya koymakla birlikte; güçlünün kollarını gereken durumlarda sisteme diren hakemlerin ise camiada *düdüğünü asma geleneğine* mahkum olduklarını ortaya koymuştur. Bulgular, hakemlerin mesleklerine devam edebilmek, büyük müsabakalarda görev almak ya da klasman yükselme şansı yakalamak gibi gerekçelerle *taraf olmak/ kayırmacılığın eyleyicisi olmak* durumunda kaldıklarını göstermektedir.

“Hepsi için aynı şeyi söyleyemeyiz gerçekten bu mesleği hakkıyla yapan arkadaşlarımız da var ama onlar da sisteme ayak uyduramadıkları için çok yükselemezler bu da Türkiye'nin bir gerçeğidir, her meslek için de geçerlidir” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Yaşar, MHK başkanlarının değişmesiyle bazı hakemlerin kadro dışı kalıp bazılarının daha ön planda tutulması geleneğine değinerek hem hakemlik kurumunda taraf olma anlayışının nasıl kurulduğuna işaret etmektedir:

“Fakat ülkemizde taraf olmazsan ekmek iyi yemiyorsun ve üstelik de doğru taraf olman gerekiyor. Çünkü o taraf o anda uygun olan taraf bir süre sonra bir şekilde devrilirse, başka bir yere gelirse sen otomatikman devre dışı kalıyorsun zaten ... Ben diyor taraf olmazsam diyor, benim birisi olmazsa diyor bana maç vermezler

diyor burada duramam uzun süre diyor olmayınca da birilerine yaranmak ihtiyacı duyuyor” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Arif’in aşağıdaki ifadesi hakemlerin taraf olmasının altında yatan iktidar ilişkilerini görmemizi sağlar:

“Merkez Hakem Kurulu'nun bile kendi içerisinde kayırmalar olduğunu düşünüyorum. Oradaki yöneticilerin onlara davranışları veya eskiden şu an için söylemiyorum ama eskiden talimatla bile maç yönettiklerini ben çok iyi biliyorum, yani bugün için öyle söyleyemem şu andaki hakemleri az önce de söyledim daha iyi niyetli buluyorum ama eskiden talimatla yönetiyordu. Şimdi adamın başındaki başkanı mı diyeyim artık kimse Merkez Hakem Komitesi başkanı ona şunu yap dediğinde yapmazsa bir daha görev alamıyor, belki hakemlik hayatı bitecek... Ben mesela çok üst yöneticilerin telefon açtıklarını farklı maçlardan önce duydum yani bir başkan anlamında değil yönetici anlamında duydum yani kollaması için söylediğini... Ama büyük takımlardaki başkanları söyleyeyim hangi hakemi sevmiyorsa o hakem iyi hakemdir bana göre (gülerek)” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Yukarıdaki açıklamalardan camiadaki iktidar ilişkileri sonucunda, futbolda eşitlik ve adalet ilkesinin ihlal edilebildiği anlaşılmaktadır.

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Türleri: Kronizm ve Hemşehricilik

Bu alt temadaki bulgular, hakemlerin yakın ilişkileri (örneğin kulüp başkanı, takımın hocası ya da futbolcusunu tanıma) nedeniyle kronizm; kendi bölgesinin takımına daha özenli davranması nedeniyle de hemşehri kayırmacılığı yapabileceğini ortaya koymaktadır. Futbolculara göre *hakemin antrenör, yönetici ve futbolcularla olan kişisel ilişkileri* (Begüm, Arif, Gizem) ile *geldikleri şehirden etkilenmeleri* (Selahattin, Ahmed, Begüm, Esra, Gizem) kayırmacılığa neden olmaktadır.

Esra, futboldaki iktidar konumları ve kişisel/samimi ilişkilerin kayırma pratiklerinde etkili olduğunu düşünmektedir:

“Futbolun içindeyseniz sistem aynıdır sadece daha fazla hükmettiğiniz sınıf vardır tek fark bu ama üst liglerde takımlar hakemlere hükmediyor alt liglerde tam tersi. Bayanlarda da sistem aynı aslında tek fark kulüp yöneticileri hocaları önemli maçlarda, maçıma çıkacak hakemi araştırır bir şekilde bağlantı kurar, bunlar da bilinen şeyler ama Küçük şehirlerde herkes herkesi tanıdığı için orda bir samimiyet oluşuyor. Devre arasında hoca hakemin odasına girebiliyor. Sonuç olarak hakemlerin de taraf tutukları ortada; hocaların da yöneticilerin de hakemleri kendi

çıkartları doğrultusunda kullandıkları ortada” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Gizem’in anlatımları ise futbolda kronizm ve hemşhirciliğin uygulanışı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar:

“Yani mesela bizim hocanın oğlu ben çocukken gördüm çocuğu büyümüş hakem olmuş çocuk geldi beni tanıdı ben teklif etmedim ama ben o takımda oynadığım için onun bize getirisi oldu mu, oldu açık ve aleni yani. Ben bunu dile getirmedim istemedim ama kim iyiye o kazansın dedim ama çocuk inisiyatifini kullandı güzelliği oldu yani yaptı es geçtiği oldu. Yani mesela penaltı, ceza sahasının içine düşüyor kendini atıyor yani rakip takımın herhangi bir şey yok müdahalesi yok hafiften değmesi, adam tutuyor penaltı veriyor yani illaki oluyor bunu, karşı tarafın yani ne bilim işte aynı memlekette olma işte tanıyoruz işte benim bir kıyağım olsun anlamında öyle yani” (Gizem, Aktif Futbolcu, Deneyim: 15 yıl).

Selahattin’in deneyimleri altyapıdaki hemşhircilik bağı üzerinden kurulmaya çalışılan yakınlık ilişkilerini ve adil olmanın kabahat olduğu futbol kültüründe hakemlerin konumunu anlamamız bakımından oldukça anlamlıdır:

“Altyapıda maçlarımız oluyor buraya da dışardan takımlar geliyor burada çocuklar tutmamaya çalışıyorlar. Bir kere manevi olarak belki yani maddi olarak değil de (gülerek) biraz daha kolluyor yani ki işte burada görürsün “ya sen ... lisen ...’i tutmuyorsun, biz deplasmanda gidiyoruz bize neler yapıyorlar hiç biliyor musun işi, sen nasıl hakemsin biraz da bizi kolla”. Mesela bunları hep duyuyoruz yani şu anda maçlarda da duyuyoruz yani ve bizim takımlarımız mesela deplasmana gidiyor her giden hakem bizi kıydı her giden hakem bizi halletti yani bunları eğitecek ya da bunları cezalandıracak gerçek bir sistem ülkede maalesef yok (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Ahmed ise hakemlerin kendi şehirlerinin müsabakasını yönetirken aksine daha özenli ve dikkatli olabileceğini düşünmektedir:

“Yani ister istemez diyorsunuz ki ya bu hakem mesela diyelim ki ben ...lıyım Ama maçım Trabzonspor’la oynuyor ve ...’lı bir hakem geldi mesela ve hakemi tanıyorum diyorsun ki ya evet merhaba işte hocam hoşgeldin falan filan yani inanın tam tersi bir tepki oluyor aslında hakem de korkuyor sizde ister istemez çekiniyorsunuz acaba işte hakemin zor durumda bırakır mıyım, bak hem benim memleketim hem hemşhircim artı o da diyor ki ya işte ben ...Ahmed’e karşı daha dikkatli olmam lazım çünkü herkes onun hemşhircisi olduğunu biliyor ve benzeri tavırlar” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Arif de hakemin kendi bölge maçlarında *daha dikkat ettiğine* Yaşar ise “bazıları sırf taraf tutmuyorum demek için bile kendi bölgesini yakanlar olabiliyor” sözleriyle bu aşırı özenin olumsuz sonuçlarına dikkat çekmektedir.

Bu alt temadaki bulgulara göre, antrenör ve hakemlerin aynı şehirde olmaları onların yakın bağılıklar kurmalarına yol açmaktadır. Bu durum ise hemşehrilik ve kronist ilişkilerin oluşmasını sağlamaktadır. Böylece il ve bölge takımlarının kollanması hemşehrilik üzerinden; hoca ve hakemin yakınlık ilişkisinden doğan kayırma edimi ise kronizm teması üzerinden değerlendirilmiştir. Sonuç olarak futbolcuların görüşlerine göre, futbolda kronizm ve hemşehricilik gibi kayırma türleri hakimdir.

Alt Tema 6: Kayırmacılığın Boyutları “Ya hakem isterse rakip takıma orta sahayı geçirmez” Aydın

Hakemlerin müsabaka içindeki hangi kararları ile kayırma eyleminde bulunabileceğini ortaya koyan bu temadaki bulgulara göre hakemlerin kayırma davranışlarının pek çok boyutu bulunmaktadır.

Volkan “*ufak nüanslar vardır futbolun içinde şey derler bazen bizim maçlarda yaşanır hakem bizi kaleye bile yaklaştırmadı*” şeklindeki açıklamasıyla futbolun kayırmacı fiiller için uygun yapısına değinirken Selahattin, hakemin oyun üzerindeki etki ve yönlendirme gücüne işaret etmektedir:

“Bir hakem bir maçı istediği şekilde bitirebilir, o hakemin yeteneğine kalmış. Seni ince ince oynatmaz, olmayan bir pozisyonda penaltı verir, olmayan bir pozisyonda ofsayı kaldırmaz devam der, sen itiraz edersen iki tane oyuncunu eksiltir anında. Yani bunlar psikolojik olarak bir takımın göçmesine zaten yeter, istediği zaman hakem çok güzel o maçı işleyebilir” (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Hakemlerin bir takımı *kolaylıkla* kayırabileceğini düşünen Oğuz kayırma davranışlarının geniş yelpazesini ortaya koyarak teknolojik gelişmelerle birlikte günümüzdeki olumlu değişimlere dikkat çekmiştir:

“Örnek vereyim A takımı gole gidiyor ben de B takımını kayırıyorum, bir sarı kart çıkarırım, bir düdük, akını keserim, gol gitti, kayırdım. B takımı hücum yapar, ofsayı görmemezlikten gelirim kayırdım. Faulle karışık bir gol atar golü veririm kayırdım. Penaltı veririm kayırdım, adamlar gol atar ofsayı veririm kayırdım, yani bin bir türlü yolu var. Eskiden bu daha kolaydı, ne televizyon vardı ne çizgiler vardı

oynat bakalım evlat bir kere daha ileri geri vardı, eskiden çok daha kolaydı ama şimdi istenirse bu kayırmalar tespit edilebiliyor” (Oğuz, Eski futbolcu, Deneyim: 9 Yıl).

“Uzatma üç dakika, adam beş dakika oynattı sırf o takıma gol attırabilmek için. Gol attırdı sonra çaldı düdüğü” diyen Gizem’in sözlerine ek olarak Ahmed uzatma süresi ve faulün verildiği bölge üzerinden, hakemin yanlı tutum geliştirebildiğine değinmiştir:

“Uzatmayı beş dakika vermesi gerekirken üç dakika veriyor, maç berabere ise veya mağlup ise... Adam uzatma vermiyor takımı galipse, rakip takım da baskılı ise uzatma vermiyor. Mesela ince faulleri çalmıyor ya da tam tersi ilerde ince faulleri onun lehine çalıyor yani birçok sebep var” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Arif de Ahmed’in anlatımlarına benzer olarak, hakemlerin kararın verildiği bölgeye göre değişen *ince faullerine* dikkat çekmiştir:

“[...] maç bir başladı bize hemen kafadan bizim en kritik bölgedeki orta sahanın göbeğinde defanstaki, backteki oyuncularımıza üç dört tane sarı kartı 15 dakika içerisinde gösterdi. Bana göre sarı kartla hiç bir tanesinin alakası yoktu, bazıları faul bile verilmeyebilirdi ... üç dört tane sarı kart verdi işte onun akabinde. Tabii rakip takım bizim kalemize gelmiyor, biz baskı kuruyoruz, bize orta sahanın çevresinde faul veriyor onlara ceza alanının etrafında tehlikeli bölgelerde veriyor. En sonunda bizim oyuncularımızın bilerek sınırlarını yıpratarak yıpratarak bizi demoralize etti. Rakip takım oyunun bir dakikasında gol attı daha sonra o basit pozisyonlara faul veren hakem ben sinirden, mesela sarı kartım vardı çok sinirlendim, rakip oyuncunun rakip takımın forvetine arkadan direkt kırmızı kartlık bir hareket yaptım. Çok tehlikeli bir faul yaptım, normalde beni direk atması lazımdı. Sırf rakip takım 1-0 yeniyor hakemin istediği oluyor diye, hakem maç daha alevlenmesin, işte bu maçta kırmızı kartlar oldu ertesi gün konuşulmasın diye benim yapmış olduğum o harekete sarı kart bile göstermedi” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Begüm ve Esra’nın aşağıdaki anlatımları hem kayırmanın boyutlarını ortaya koyması bakımından hem de hakemle kayırmacılığın sonuçlarının futbolcu sağlığı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır:

“Kendim Pazarşehir’de oynadığım zamanlar biz genelde hakemlere maçtan sonra güzel yemekler ısmarladığımız oluyordu (gülerek) ya da dürüst olmak gerekirse hocalarım şunu da diyordu karşınızdaki oyuncuya istediğinizi yapabilirsiniz hakem tanıdık (gülerek)”

İ.K: Yemek ısmarladığınız maçların sonucu ne oluyordu?

“Biz kazanıyorduk tabi canım, hakem yüzde seksen bizim tarafımızdaydı. Zaten herkes görüyor durumu ama amatör olarak yönetildiği için hiçbir şikayet olmuyordu, yapılan şikayetler pek dikkate alınmıyordu gerekli mercilerde. Biz o konuda rahattık hakemi alma olayları bizde amatör olduğu için çok olurdu” (Begüm, Aktif futbolcu, Deneyim: 9 yıl).

“Kendi sahamızda oynadığımız bir maçı .. Gayet heyecanlı ve önemli bir maçı. Hakemi tanıyordum, yaptığım hareketin cezası direk kırmızı kart, direk sporcuya yaptığım bir hamle idi. Hareketten de anlaşıldığı gibi bir art niyet vardı ama bana uyarı ve sarı kart verdi. Ama normalde kırmızı kartlık bir hareketti, sarı kart gösterdi (gülerek). Yani ben hakem olsam direk kırmızı kart verirdim” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Futboldaki kayırmacılığın bir boyutunu ise Ahmed’in de belirttiği gibi altyapı maçlarında yaşanan adil olmayan uygulamalar oluşturmaktadır:

“Yani bunlar var bunlar (kayırmacılık) kesinlikle var, özellikle bu altyapı maçlarında çok oluyor U21 U19 U18 maçlarında. Çünkü kendi bölgesinin hakemleri yönetiyor. Diyelim ki Fenerbahçe U19 geliyor ... Bölgesinin hakemleri yönetiyor, ister istemez dikkat etmeye çalışıyorlar ama hani büyük takımlara karşı pek yapamamalar da bunu çünkü kendisinin de yükselmesi lazım ama diğer denk takımlara karşı bunlar maalesef yapılıyor” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Sonuç olarak hakemlerin kayırma davranışları, faul ve ofsayt, sarı ve kırmızı kart gösterme, penaltı ve uzatma süresi gibi pek çok kararlar dolaşıma girebildiği anlaşılmaktadır. Görüşmelerden elde edilen bulgular, futboldaki kayırmacılığın Süper Lig ve PTT 1. Lig’inden alt liglere inildikçe yoğunlaştığına, Anadolu takımlarına karşı 4 büyükleri, misafir takıma karşı ise ev sahibi takımı kolladığına işaret etmektedir. Ayrıca futbolcular, kayırma eylemlerinin şampiyonluk ya da küme düşme gibi kritik maçlarda daha görünür olduğunu düşünmektedir.

Alt Tema 7: Kayır(ıl)ma Deneyimleri

Bu alt temada futbolcuların hem hakemlerin kendilerini hem de karşı takımı kayırdıkları maçlarla ilgili bazı deneyimlerine yer verilecektir. Örneğin Arif’in Anadolu takımında forma giydiği bir dönemde, Türkiye kupası final müsabakasında yaşadığı kayırmacılık deneyimi aşağıdaki gibidir:

“Hakem bizim elimizden aldı kupayı ...'a (4 büyüklerden bir takım ismi belirtiyor) verdi, biz bunu hepimiz gördük. Bütün ertesi gün gazetelerde yorumlarda herkes aynı şeyi söyledi” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Selahattin, şampiyonluk iddiası olan bir takım ile deplasmanda oynadıkları bir karşılaşmada hakemin yanlı tutumunu anlatmış ve bu tarz müsabakalarda hakemin üzerinde oluşabilecek siyasi tahakküme dikkat çekmiştir:

“Ben mesela üçüncü ligde top oynarken şöyle bir olay yaşadım, biz bir yere deplasmana gittik bizim hiçbir iddiamız yoktu, karşı takımın şampiyonluk iddiası vardı ve yani hakem orada o takımı yensin diye elinden gelen her şeyi yaptı. Yani bizim oynamamıza bile gerek yok. Hatta ben bir maçta hakeme dedim ki istiyorsanız biz oynamayalım ve ben futbol hayatım boyunca sadece bir kere atıldım o da o maçta. Yani şöyle dedi *burası böyle*. Yani hakeme de, artık biz de biraz da siyasi olaylar da çok fazla, belki hakeme siyasi olarak gidebiliyorlar. Belki başka yerlerden gelebiliyorlar, biraz da etki altına alıyorlar yani (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Begüm, kadın liginde müsabaka yöneten hakemlerin kayırma geleneğinin ne denli Begüm'ün anlatımları ise kadın liglerinde kayırmacılığın yaygın olduğunu göstermektedir:

“Önemli maçlar oluyor, gücümüzün yetmeyeceği takımlar çıkıyor, o zaman şey yapılıyor, hakemin ön planda olduğu maçlar oluyor. Biz o maçlarda hakemi alıyoruz (gülüşmeler) ilişkilere dayalı oluyor. Zaten biz de şehirlere gittiğimizde o şehirlerde direk hakemi almışlar tamam ona göre oynayın adam bizi tutmuyor zaten 1-0 yeniğiz ona göre oynayın, düşürmemeye çalışın, pozisyonlarda dikkatli olun. Herkes ona göre hal ve hareketlerine dikkat ediyor, şehir dışındaki maçlarda da hakemler kendi tarafını tutuyordu yani istisnadır böyle hakemin adil olup maçı yönettiği maçlar (gülerek) ... Tabii maçın önemine göre daha çok konuşmanız gerekiyordu (kahkahalar) Hani böyle çok önemli olan bir maçta daha çok ısrar etmeniz lazım ama bize çok yardımcı oluyorlardı ya ben gönül rahatlığıyla diyebilirim. Buradaki hakemler de hiç taraf tutmuyoruz biz adiliz, bu Türkiye'de hiç kimse hakemlik yapıyorsa ben adilim diyemez, Süper Lig'deki hakemlerimiz hariç erkek takımlarıninki ama bayan futbolunda amatör liginde kesinlikle yönetiliyor” (Begüm, Aktif futbolcu, Deneyim: 9 yıl).

Begüm, futboldaki kayırmacılığın Süper Lig'in dışındaki liglerde yaşandığına dikkat çekmektedir fakat Süper ligdeki kayırmacı kültür kalıpları hakkında da görüşler mevcuttur.

Katılımcılar hakemlerin sadece karşı takımı kolladığı müsabakalara örnek vermemiş, kendilerinin kolladığı deneyimleri de paylaşmışlardır. Örneğin Ahmed hakemin kendi takımlarını kolladığı bir müsabaka için duyduğu üzüntü ve huzursuzluğu şu şekilde açıklamıştır:

“Maç ismini vermeyeyim ama yani ikinci ligte işte bugünkü PTT Birinci Lig ... yani inanın resmen maçı hakem bize verdi. Az önce bahsettiğim başkanla ilişkileri işte, tehditler var tabii sebep var ama kesinlikle o maçla ilgili ben çok huzursuzum, hala söylüyorum ama benim yapacağım bir şey yok. Sonuçta ben çıktım futbolumu oynadım, hani kalkıp da ne ben arkadaşlara maçı bırakın dedim ne hakeme gidip böyle bir şey dedim, o yöneticiler tarafından yapıldı ama hicap duyuyorum” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Arif de kendi takımlarının kollandığı bir deneyimi aşağıdaki gibi anlatmıştır:

“Benim mesela oynamış olduğum bir Morspor’dayken Morspor Denizspor’un maçı vardı. O pozisyonda mesela bizim bir arkadaşımız Denizspor’un forvet oyuncusu çok net bir pozisyonda böyle atacakken, arkadan topa dokunmadan rakip oyuncunun gol atmasını engelledi. Çok bariz bir faul, artık kırmızı kart olması gerekirken mesela hakem es geçti. Ben futbolcu olarak orada düşündüm yani bu bunu niye vermedi, yani kime sorsam verirdi yani hani net bir şeydi ondan sonra biz o maçı kazandık ... Bu bizim lehimize verilen çok barizdi” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Görüldüğü gibi futbolcuların deneyimleri hakemlerin hem kendi takımlarını hem de karşı takımı kayırdığını ortaya koymaktadır.

Tema 3 : Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Bu temadaki bulgulara göre, İbrahim Namık dışındaki bütün futbolcular, MHK'nin hakem atamaları ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergilediğini düşünmektedir. Katılımcılara göre, futbolda büyük kulüplerin hegemonyası ve siyasetin müdahalesi, kişisel bağlantılar, yakınlık ilişkileri ve akrabalık (baba-oğul) ilişkileri kayırmacılığın inşasında önemli gerekçelerdir. Katılımcıların camia içindeki siyasi gerekçelerle kayırmacı davranış örüntülerinin yeniden üretildiğine vurgu yaptığı görülmüştür.

Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Futbolculara göre, büyük kulüplerin federasyon başkanını belirleyici rolü, onların pozisyonlarını güçlendirmekte ve dolayısıyla da bir hakemin görev alıp almamasında ya da müsabakalara atanmasında etkili olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca yönetim kademesindeki kişilerin yakınlık bağlantıları nedeniyle, MHK'nin bazı hakemlere iltimas göstermesi söz konusu olabilmektedir. Kayırmacı ilişkilerdeki belirleyici rolü nedeniyle, bulguların da işaret ettiği gibi, federasyon ve büyük kulüpler bu alt temada *muktedir* olarak nitelenmiştir.

Ahmed aşağıdaki sözlerinde büyük kulüplerin hakem atamalarındaki hegemonyasına değinmiştir:

“Tabii bir de federasyonun artı başkanların baskısı var. Mesela Fenerbahçe yöneticilerinin yönetimde çok sözü var, hakem atamaları da ona göre oluyor” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Volkan, büyük kulüplerin futbol federasyonu başkanını belirleyici oyları ile hakemlerin muktedirden yana olma durumunu aşağıdaki sözleriyle ilişkilendirmiştir:

“Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı, kulüplerin delegeleri sonucu, vermiş oldukları oylar sonucunda seçiliyor. Yani örneklendirelim Fenerbahçe maçında yapmış olduğu hata tepkiye neden oluyor ve o hakem bir daha uzun süre maç almamasına neden oluyor ama sıradan bir takımın maçında yapmış olduğu hata çok fazla etkilemeyebiliyor yani” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

TFF başkanlık seçimlerinin üzerindeki siyasi güç ile federasyonun MHK'yi belirlemesi Arif için kayırmacı pratikleri üretmede önemli bir roledir:

“Bana göre sistemde sıkıntı var, yani şimdi futbolun içerisinde siyaset var. Birileri tarafından birileri federasyon başkanı veya oralarda yönetici oluyorlar, benim şahsi kanaatim bu bir kere bunun birbirinden ayrılması lazım. Bir ikincisi geliyorum Merkez Hakem Kurulu’na, Merkez Hakem Kurulu’ndaki insanları da federasyondaki insanlar belirliyor tamam mı, bu da çok yanlış nasıl siyasiler diyim ya da siyaset federasyonu şekillendiriyorsa, bu ne kadar yanlışsa, federasyonunda Merkez Hakem Kurulu’nu şekillendirmesi o kadar yanlış. Yani dediğim gibi bazılarının federasyon üzerinde lobisi çok yüksek olduğu için dolayısıyla hakemler üzerinde de olabilir” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Alt Tema 2: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Siyasi Kayırmacılık “Ülkenin siyasi yönetimi hangi parti ise ona yakın hakemler görev alıyorlar.” Selahattin

Futbolcular MHK’nin atama ve yükselme boyutundaki kayırmacı tutumunun siyasi gerekçeler temelinde yoğunlaştığını düşünmektedirler. Öyle ki il hakem kurulu seçimlerinde kendilerine oy veren ve vermeyen hakemlerin farklı muameleler gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun dışında nepotizm, kronizm ve hemşehriciliğin bazı hakemlerin kollarının gerekçeleri arasında yer almaktadır.

Futbol federasyonunun politize olmuş yapısına vurgu yapan Oğuz MHK’nin bazı hakemleri kayırmasının gerekçesini “Beni daha çok seviyordur, o benim partinin adamıdır; öbürü öbür Parti’nin adamıdır” sözleriyle siyasi kayırmacılığa atıfta bulunarak açıklamıştır. Siyasi iktidarın TFF üzerindeki tahakkümüne aşağıdaki sözleriyle vurgu yapmıştır:

“Çünkü federasyon zayıf, olmadık hakemleri atıyorlar Merkez Hakem Kurulu’nun başına. Kim bu yeni Merkez Hakem Kurulu Başkanı, kim, AKP’nin bir adamı, seçimi kazanamamış hadi onu getirelim Merkez Hakem Kurulu Başkanı yapalım. Temsilciler kurulu başkanı kim AKP’den aday olmuş, seçim kaybetmiş haydi gel seni temsilciler kurulu başkanı yapalım. Böyle şey mi olur, politize olmuş durumda şu anda Futbol Federasyonu, hakemler, her şeyi politize. Dolayısıyla birşey beklemeyeceğiz” (Oğuz, Eski futbolcu, Deneyim: 9 Yıl).

Yaşar da “Siyasi görüşü bile hakemin yükselip yükselmesine etkiliyor bana göre veya futbolda Türk futbolundaki çok adı geçen, ismi geçen çok önemli insanlar, ağır insanlar, onların birini sevip sevmemesi bile etkiliyor maalesef onların yükselip yükselmesini” sözleriyle Oğuz’un düşüncelerini destekler açıklamalarda bulunmuştur.

Selahattin ise kayırmacılığın toplumsal hayattaki yaygınlığına dikkat çekmiş ve camiadaki nepotizm ve siyasi kayırmacılığa vurgu yapmıştır:

“Şimdi tabi bu Türkiye’de adamcılık her yerde var, buna yok diyemem. Ülkenin, bu sisteminin değişmesi lazım. Şimdi orada da, şu anda da Merkez Hakem Kurulu’nda önceden hakemlik yapmış insanların çocukları var, şu anda onlar Süper Lig’de maç yönetiyorlar. İşte ülkenin siyasi yönetimi hangi parti ise, ona yakın hakemler görev alıyorlar. Belki de bir önceki Merkez Hakem Kurulu’nda çok zarar gören kişiler, şu anda kendi ekibi olan arkadaşlar bu paydan nemalanmaya başlıyor. Onların zamanında size onlar bunları yapmıştı, şu anda biz de onlara bunları yapıyoruz. Bizden sizden, onlar sizden de, bunlar bizden. Bu şu anda Türkiye’nin her yerinde sadece hakemlikte değil sporda da böyle, antrenörlükler de böyle siyasi yakın olanlar görev alıyorlar” (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Volkan hakemlik kurumunda *“Yükselme anlamında, ilerleme anlamında ikili ilişkiler kayırmacılık olayıyla iç içe giriyor”* sözleriyle kronizmin varlığına dikkat çekmiştir.

Hakemlik kurumunun yönetsel kademesinde kayırmacı tutumun *kesin* olarak var olduğunu ve bunu normal bir durum olarak değerlendiren Ahmed, alandaki kronist ilişkilerin varlığına dikkat çekmiştir:

“Tabi oluyor, kesin oluyor, olması da normal. Hani bir laf var bal tutan parmağını yalar ... Artı bir de şu da var mesela, dedim ya yakın arkadaşlarınızın bir yere gelmesini istersiniz ya çünkü zamanında o da hakemlik yaptı. Onun arkadaşları da alttan geliyor işte arkadaşlar yani gruplar var inanın gruplar var. ... tabii yakın ilişkiler olduğu için şimdi siz geliyorsunuz kendi arkadaşlarınıza maç vermeye başlıyorsunuz ben geliyorum kendi arkadaşlarıma maç vermeye başlıyorum.” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Yaşar, hakemlerin objektif kriterler esas alınarak değerlendirilmediğini, sistemin “adamı olmak” anlayışı temel alınarak ilerlediğini ortaya koymaktadır:

“Performansları konu bile olmaz, performansı falan hepsi hikaye sadece tanıdık olduğu için. Çünkü o adam şöyle düşünüyor X’in tarafındaydın, şimdi ben onu indirdim geldim. Dolayısıyla senin hep benim altımı oyma ihtimalin var çünkü sen onun adamısın, benim altımı oyabilirsin. O riski göze alamam, senin ne olduğun çok önemli değil, yaptığın işi ne kadar iyi yaptığın da umrumda değil, sen git kardeşim benim taraf olan adamlardan biri gelsin diyor. Aslında hep aynı şeyin etrafında dönüyoruz farkındaysan, tüm soruların hep cevabı aynı yere geliyor. Hiçbir şekilde sistem mistem yok, sadece şahsa bağlı bir ilerleyiş var. Dolayısıyla bunlar maalesef sistem değişmediği sürece sadece isimler değişecek ama hep aynı şeyi devam edecek bana göre (gülümseyerek)” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Arif, hakemlerin mesleki pozisyonlarına etki eden unsurların, onları kayırmacı davranışa yöneltebileceğini ifade etmiştir:

“Hakemin kararını etkileyecek şeyler adamcılık hemşericilik gibi şeylerin hakemin kararını etkileyeceğini sanmıyorum. Daha büyük şeylerin olması lazım, yani kararını etkileyecek şeylerin onun pozisyonunu etkileyecek bir şeylerse o zaman karara etki edebiliyor. Ama bu tarz şeyler de onu hemşerim diye arayan bir adam onun üzerinde bir yaptırım gücü olmayan adamlar olmadığı için onu gırgır şamata yaparak geçirir ama yukarıdaki bir adamsa da etki yapabilir hemsehrisiyse” (Arif, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Nepotizm, araştırmadaki katılımcıların –hakem, teknik direktör, futbolcu, spor sosyoloğu- değinmeyi ihmal etmedikleri bir kayırma türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Futbolcularla yapılan görüşmeler, hakem babaların camiadaki sosyal sermayesini, oğullarının hakemlik yaşantısında kullandığını göstermektedir. Hayatın diğer alanlarından soyutlanmayan futbolda da nepotizm geleneğinin yaygınlığını ve etkilerini Volkan’ın aşağıdaki alıntısında görmek mümkündür:

“Futbol hakemleri genelde Türkiye’de babadan oğula gibi olmaya başladı çünkü futbolun içinde hakem varsa ya oğlu ya da dolaylı yollardan bir akrabası bir şekilde futbolun içinde bir hakem olarak görev alıyor. E tabi bunların kademe kademe yükselmeleri sıradan bir hakemin hakemlikte yükselmesinden daha kolay oluyor. Artık buna tecrübe mi denir veya işte yakın ilişkiler mi denir orasını bilemeyiz. Atamalar konusunda Merkez Hakem Kurulu’nun içerisinde olan bir insan olmadığım için çok sağlıklı bir cevap veremem ama illa ki bu ilişkilerde ikili ilişkilere bakıyordur ya, hayatın her alanında olduğu gibi” (Volkan, Aktif futbolcu, Deneyim: 14 yıl).

MHK’deki kayırma esaslı uygulamalara “*Merkez Hakem Kurulu’nda önceden hakemlik yapmış insanların çocukları var şu anda onlar Süper Lig’de maç yönetiyorlar*” sözleriyle dikkat çeken Selahattin’e ek olarak Yaşar da günümüzün en popüler Süper Lig hakemlerinden birini örnek vererek, araştırma için önemli bir bulgu sunmuştur :

“Tabii ki hani Diren Karanfil gibi çok inanılmaz birisi çıktı ama bunlar çok ender. Ama şimdi şunu da diyebilirsiniz yani, her zaman çıkar mı zaten böyle bir şey, tabii ki de her zaman olmuyor ... ama bundan önce Diren Karanfil’den önce gene aynı örnek alınabilecek çapta hakemlerimizin çıkmasına da engel olduğunu da biliyorum” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

Bu araştırma, babası eski hakemlik yapmış hakemlerin yetenekleri dikkate alınmadan Süper Lig ve Fifa hakemi noktasına geldiklerini iddia etmemektedir. Araştırma, bazı hakemlerin babalarının sosyal sermayelerini kullanarak avantajlı konuma gelirken; öteki hakemlerin, onların önünün açılması uğruna ya da sırf farklı bağlantıları olmadığı için haksızlığa uğramalarına dikkat çekmektedir. Eşitsizlik içeren bu pratikler, çok sayıda ehil

hakemin hakemlik yaşantılarının sonlanmasına ve dolayısıyla ülkemizdeki hakemlik kurumunun –ve futbolun- başarısızlığına yol açmaktadır. Nitekim araştırmanın bulguları da bu argümanı destekler niteliktedir.

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Boyutları

Yukarıdaki tema ve alt temalarda hakem atamalarında ve görevde klasman yükselmelerde kayırmacılığın var olduğu açıklanmıştır. Kayırmacılığın boyutunu ortaya koyan bu bulgular, kimi zaman kayırmacılığın nedenleri açıklanırken kimi zaman ise kayırmacılığın türlerine yönelik alıntılarda yer almıştır. Tekrardan kaçınmak için aynı alıntılara burada yer verilmemiştir. Bu nedenle yukarıda bahsedilmeyen birkaç örnek üzerinden, yönetim organındaki kayırmacılığın boyutları açıklanmıştır. Örneğin Ahmed MHK'deki nepotist ve kronist ilişkilerin hakemlerin hakemliğe başlamasında, müsabakalara atanmasında ve görevde yükselmesindeki faydasını ise aşağıdaki sözleriyle açıklamıştır:

“İnanın hep ikili ilişkiler yani kayırma da buradan geliyor zaten, ikili ilişkiler. Benim adamım varsa, kursa gidecekse hakemlik kursuna, hemen arıyorum mesela işte Adem Bağcı'yı (MHK başkanının ismini söyleyerek) tanırıysam ya işte benim bir yeğen var veya arkadaşım var ya hocam onu hemen bir alın ya ne olur falan. Alınıyor ve alındıktan sonra da merak etmeyin maçlar da takır takır veriliyor, bir yılda iki yılda yükseliyor. Hııı belki çok iyi hakem veya kötü hakem fark etmiyor ama adamın varsa o iyi hakemi çıkarıyorsunuz veya kötü hakem maç yönetiyor Türkiye'de, maalesef bu hakemlik müessesesindeki sorunlar bunlar” (Ahmed, Eski futbolcu, Deneyim: 17 yıl).

Ahmed'in bu sözleri, nitelikli hakemlerin camiadaki kayırmacı davranış örüntülerinden dolayı hak ettikleri mevkilerde olamadığını anlamamızı sağlar. Oğuz ise “UEFA'ya bildirimde kayırmacı olabilir, mesela sizin yerinize beni gönderebilir.” şeklindeki sözleriyle Fifa hakemlerinin belirlenmesi aşamasında da kayırma geleneğinin devreye girebileceğine değinmiştir.

Sonuç olarak katılımcılarfutbolun yönetim organındaki kayırmacılığın, hakemliğe başlama, müsabakalara atanma, klasman yükselme gibi boyutlarda ortaya çıktığını düşünmektedirler.

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Katılımcılar futboldaki kayırmacı kültür kalıplarının futbolun gelişimi üzerinde pek çok olumsuz etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Kayırmacılığın saha içerisindeki negatif etkilerine bakıldığında, hakemlerin adil olmayan yönetiminin futbolcuların müsabakadaki performansını düşürdüğünü ve onların motivasyonlarını olumsuz etkilediğini görürüz. Ayrıca haksızlığa uğradığını düşünen futbolcular müsabaka esnasında agresifleşmektedir. Bu yıpratıcı süreç ise futbolcuların rakip oyuncusuna karşı bilinçli bir şiddet eylemini doğurabilmektedir:

“Her sporcu sezon sonunda emeğinin karşılığını almak ister. Elbette haksızlığa uğramak istemez ama durum dediğiniz gibi olunca öncelikle maçtaki performansınız düşüyor hakemle uğrasmaya başlıyorsunuz. Bu da takım için iyi değil ama o anki durumu kabullenemediğiniz için durum böyle olunca maç içerisinde daha hırçınlaşılabiliyorsunuz, karşı tarafı sakatlamaya kadar gidiyor bu olay” (Esra, Aktif futbolcu, Deneyim: 11 yıl).

Müsabakadaki eşitliği bozan ve haksız rekabete yol açan bu eylemlerin futbolcu için taşıdığı anlamı Gizem’in sözlerinden çıkarmak mümkündür: *“Bu haksızlık biz 90 dakika orada emek verdik ve maçı da alabilirdik. Hakeme rağmen biz canla başla mücadele ettik ama sonucun hüsrana olması insanın hevesini kırıyor”*. Yaşar’ın da *“daha başlarken zaten sen mağlup çıkıyorsun sahaya”* sözleriyle altını çizdiği gibi futbolcuları karamsarlığa sürükleyen, *önyargılı olarak sahaya çıkmalarına* (Ahmed) sebep olan kayırmacı uygulamalar aynı zamanda onların *sahada kendilerini garip gibi* (Arif) hissetmelerine yol açmaktadır.

“İnsanlar neden futbolu seviyor sonucu belli değil” diyen Arif’in sözlerinden de anlaşıldığı gibi futbolu önemli, popüler ve heyecanlı kılan unsurlardan biri sonucun bilinmezliğidir. Nitekim kayırmacılık, futbolu bilinmezliğin heyecanından bilinenin sıkıcılığına sürüklemektedir. Yaşar bu durumu *“sadece büyük kulüpler kendi arasında sürekli şampiyon olup duruyor yani burada aslında bir senaryo var o senaryoya uygun herkes bir şekilde idare ediyor kendini”* sözleriyle açıklarken Aydın *“hiç kimse futbol seyredirken zevk almıyor, ben almıyorum, ben artık maçlarına bile gitmiyorum seyredesim gelmiyor”* sözleriyle ifade etmiştir. Oyunun seyir zevkini yıpratığının altını çizen Aydın’a ek olarak Oğuz *“Artık son bir yıldır maçları izlememeye karar verdim, izlemiyorum. Kramponspor’un maçlarına da gitmiyorum, nefret ettim çünkü bir insan futboldan nefret*

eder mi, ettirdiler yani hakemi yöneticisi” diyerek futboldan uzaklaşma öyküsünü anlatmıştır.

Bir takımın ligde kalıp kalmamasında belirleyici rol oynayan kayırmacı uygulamaların Anadolu takımlarının ekonomisine ve tribününe olan etkisini Selahattin şu şekilde değerlendirmiştir:

“Görüyorsunuz işte seyirci gelmiyor lanet olsun diyor ya. Biraz şey oldu ama yani ama ne gidecem diyor, evde otururum seyredirim diyor, sınırlarım bozuluyor diyor. Ben mesela burada Kramponspor Fenerbahçe maçını seyrettim. Kramponspor küme düşüyor yani orada binlerce insan maça geliyor, binlerce taraftarı var bu takımın ve bir hakem yüzünden, bir pozisyon yüzünden Kramponspor 3 puan geriledi. Belki o 3 puan ya da 1 puan bu takımın ligde kalmasını sağlayacak burada binlerce seveni var, binlerce hayranı var. Kulübün bir ekonomisi var, o 1 puan kulübü ayakta tutacaktır belki Fener maçındaki. E ne oldu, o arkadaşın işte Fener büyük camia belki bunu yaşadı ve onun lehine çok rahat bir penaltı verebiliyor ama senin lehine böyle bir karar veremiyor ve olmayan bir şeyi verebiliyor. Verdiler de yani bu mesela bir tane örnek yani bunun çok örnekleri var” (Selahattin, Eski futbolcu, Deneyim: 25 yıl).

Futboldaki kayırmacılığın azaltılmasının yollarını değerlendiren Oğuz “*Nasıl ki bir toplumda hırsızlığı, nasıl ki bir toplumda enflasyonu, nasıl ki bir toplumda ahlâksızlığı ortadan kaldıramıyorsanız kayırmacılığı da ortadan kaldıramazsınız minimize edebilirsiniz*” şeklindeki sözleriyle kayırmacılığı toplumdaki diğer yozlaşma ve bozulma türlerinden biri olarak görmektedir. Eşitsizliği arttırıcı bu ilişkilerin *futbolun gelişimini de ciddi bir şekilde etkilediğini* düşünen futbolcular bu olgunun azaltmanın önemli bir yolunun *liyakatten* geçtiğini düşünmektedirler:

“Yani bizim en baştan en yukardaki bu güç anlamındaki her iş kolu ile ilgili en yukarıdaki insan eğer doğru insansa ve doğru insanları doğru yerlere getiriyorsa alt birimlerde de zaten doğru insanlar olacaktır, yeter ki onlara baskı yapmayalım” (Yaşar, Eski futbolcu, Deneyim: 13 yıl).

“Doğru kişiler doğru yerde olursa olur” (Aydın, Eski futbolcu, Deneyim: 20 yıl).

Selahattin ise “*Önce bizim bir spor kültürüne sahip olmamız lazım, herkesin etik ahlâklı olması lazım ... Önce ülkenin komple bir spor sistemi etiği ahlâkı kültürü olması lazım*” şeklindeki açıklamasıyla toplumda spor kültürünün oluşmasının ve sporun ahlâki değerler etrafında şekillenmesinin önemine vurgu yapmıştır.

4.3. Teknik Direktör ve Antrenörlerin Kayırmacılığa Dair Görüşleri

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetsel Tetikleyicileri

Alt Tema 1: Futbolun Yönetsel Problemleri

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları

Alt Tema 3: Tünelden Tribünlere Uzanan Baskılar

Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Dündüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım

Alt Tema 2: Camiadaki Deyimiyle Kollama

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehricilik, Siyasi
Kayırmacılık

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Boyutları

Alt Tema 6: Günümüzdeki Olumlu Değişimler

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 2: Camiada Kadim Bir Gelenek: Nepotizm

Alt Tema 3: Kayırmanın Boyutları

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

“Futbol anlamından ziyade bizim hayatımız artık, yani nasıl diyeyim 17 yaşından itibaren, ben de 44 yaşındayım hesabı siz yapın, bir yaşam tarzı oldu bizim için. Hem yönetsel tarzda, hem oyunun içinde bunu götürmeye çalışıyoruz yani futbolla yatıp futbolla kalkıyoruz” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Teknik direktörler ve antrenörler için futbol, onların hayatında *olmazsa olmazlardandır* (İsmail). Futbolu sevgi, tutku ve zevk olarak niteleyen katılımcılar için futbol *gözümüzü açtığımızdan beri yaptığımız şey demek* (Burak) sözünden anlaşıldığı kadar eskiye dayanan bir uğraştır. Futbol onların hayatlarında “*annemiz babamız eşimiz gibi her zaman bizle beraber yaşayan bir olgu öyle açıklayayım ayrılmaz bir parça*” (Burak) yoğun bağlılık duydukları bir alandır.

Katılımcıların antrenörlük veya teknik direktörlük yaşantısından önce futbolculuk deneyimlerinin de bulunması, onların alana dair gözlem ve yargılarını daha kapsamlı hale getiren bir unsurdur:

“Futbola çok küçük yaşta amatör düzeyde başladım 15 16 yıla yakın profesyonel oynadım, büyük takımlarda oynadım Anadolu takımlarında da oynadım Futbol benim için hem bir iş hem bir geçim kaynağı hem de büyük bir zevk bu işi yaparken inanılmaz zevk alıyorum hem oynarken hem de şimdi teknik direktör olarak yönetirken zevk aldığım bir iş severek yaptığım bir iş” (İsmail, Teknik Direktör, Deneyim: 5 yıl).

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Bu temada hakemleri kayırmacı eğilimlere yönelten mekanizmalar incelenmeye çalışılmış, hakemlerin hangi gerekçelerle kayırma edimine başvurduğu, toplumsal yapının himayeci ilişkileri nasıl beslediği soruları yanıtlanmıştır. Bu bağlamda, *futbolun yönetsel problemleri ve iktidarı elinde tutan kulüpler ve başkanları* alt temalarıyla kayırmacılığın yönetsel tetikleyicilerine dair bulgulara yer verilmiştir. *Tünelden tribünlere uzanan baskılar ve kayırmacılığı besleyen toplumsal yapı* alt temalarında ise kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri incelenmiştir.

Alt Tema 1: Futbolun Yönetsel Problemleri

Teknik direktörler ve antrenörler için *liyakatsiz* kişilerin yönetimlerde olması en fazla rahatsız olunan konular arasında yer almıştır. Özellikle kulüp başkanı ve yöneticilerinin “*çok yetersiz*” (Kenan) olduklarını düşünen katılımcılar onların “*çok eğitimsiz*” (Umut) oluşlarından da oldukça rahatsızlardır. “*Büyük bir bölümü iş adamlarından oluştuğu için çok yeterli olmadıklarını*” (İsmail) düşündükleri yöneticilerin profilleri ve günümüzdeki konumları hakkındaki detaylı bilgiyi Melih’in sözlerinden almak mümkündür:

“Yöneticiler geçmişte şehrin vakur insanlarından, daha futbolu seven insanlarından oluşuyordu sonra futbol endüstrisi değişince endüstriyel futbol gündeme gelince, işin para kaynakları farklılaşınca, sponsorların yayın gelirleri artınca, reklam gelirleri artınca bu işten faydalanmak için kulüplere yanaşan insanlar oldu ve acımasız çarkın içerisinde para ellerine geçince güç onlarda oldu. Siyasete yaklaşmaya başladılar, bürokratlara yaklaşmaya başladılar işte iş dünyasındaki insanlara yaklaşmaya başladılar bir samimiyet doğdu. Dolayısıyla futbolunu ruhundaki o insanlar işin endüstriyel boyutundaki insanların eline geçmeye başladı ve bu insanlar kulüpleri aynı işyeri yönetir gibi yönetmeye fabrikalarının yönetir gibi yönetmeye başladılar. Halbuki fabrikada yönetim tarzı bellidir bir eşyayı alırsınız veya bir mal üretirsiniz, onu nereye satacağınız bellidir, kaç liraya satacağınız bellidir ondan ne kadar kâr edeceğiniz bellidir ama futbolda öyle değil. Futbolda çok pahalı bir oyuncu alıp çok başarılı olmayabilirsiniz ama çok ucuz oyuncular alıp çok da başarılı olabilirsiniz. İşin ruhu başka çünkü insanla uğraşıyorsunuz onda geliştirebilecek olduklarınız size yarın çok olumlu bir şekilde dönebilir, bunu endüstriyel boyutundan gelen insanlar yöneticiler bilmediği için işin bu tarafını atlادılar (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Melih’in bu alıntısı, spor yöneticilerinin genel profiline ışık tutmakla birlikte, futbol kulüpleri açısından yöneticilerin niteliği hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları

Katılımcılar, Süper Ligdeki büyük kulüplerin başkanları ile diğer liglerdeki köklü kulüp başkanlarının hakemler için en temel baskı aracı olduğunu düşünmektedir. Örneğin, ülkemizde hakemlerin hatalı kararları ve olumsuz performansları üzerinde kulüp başkan ve yöneticilerinin önemli etkisi olduğunu savunan Cevdet’e göre, hakemlerin tarafsız olmadığını düşünmemizin nedeni de bu büyük kulüplerinin hakemler üzerindeki baskısıdır:

“İşte büyük kulüplerin, ikinci ligde veya üçüncü ligde köklü kulüpler var, isim yapmış kulüpler. Bu kulüplerin hakem üzerindeki baskılarından, kulüp başkanlarının, yönetimlerin hakem üzerindeki baskılarından dolayı hakemliğin

böyle bir olumsuz görüldüğünü düşünüyorum. Bunun dışında ben Türk hakemlerinin iyi niyetli olduğunu, işlerini iyi yaptığını düşünüyorum ama işte bu sistem olarak ne bileyim Türkiye'deki özellikle bu büyük kulüpler, yani bu şuna benziyor aslında bir futbolcu oynadığı zaman ben oynuyorum der oynamadığı zaman hoca oynatmıyor olayı çıkar. Şimdi büyük kulüplerde maç kazandıkları zaman işleri iyi gittiği zaman biz kazanıyoruz iyiyiz derler ama kötü gittiği zaman işte hakemler yedi, hakemlerin yüzünden gibi bir algı oluştu” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Burak ise kulüp başkanlarının spor medyasıyla pekişen etkilerinin önemli sorunlara yol açtığını düşünmektedir:

“Özellikle büyük kulüplerin başkanları, çok büyük taraftar kitlesine sahip olan ve o taraftar kitlesinin saygınlığını kazanmış insanlar, bulunduğu konum itibarıyla dolayısıyla o kimlikle verdikleri röportajlarda mesajlarla çok dik ifadeler kullandıkça zaten hakemler üzerinde gerginlik, camialar üzerinde gerginlik seyirciler üzerinde gerginlik hat safhaya ulaşıyor. Ki son belki beş altı senede olmadığı kadar yüksek derece, bu nasıl camiaları kutuplaştırıp birbirinden uzaklaştırıyorsa hakemlerin üzerine de ekstra bir yük getiriyor. Hakemlerin büyük takımların maçlarını yönetmesi bir kariyer herkes yönetemiyor tabii ki ama sanırım onlar da hem yönetmek istiyorlar hem yönetmek istemiyorlar (gülüşmeler)” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 2 yıl).

Burak'ın yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı gibi, başkanların ana akım medyada verdiği röportajlar, hakemler için büyük takımların müsabaka yönetimlerini çatışmalı/gergin bir anlama dönüştürmektedir. Bunun nedenleri hakkında düşündüğümüzde katılımcılar, futbolun yönetim organında hakemlerini yeterince koruyan politikaların olmayışına dikkatimizi çekmektedir. Örneğin Kenan, “Türkiye Futbol Federasyonu'nun başında bulunan Merkez Hakem Komitesi'nin bu anlamda yeterli sanki dışardan gözlemlediğim o çabayı göstermediği göstermediğini algılıyorum” şeklindeki sözleriyle ülkemizde hakemlerinin işinin oldukça zor olduğuna ve futbol ortamlarında hakemlerin savunmasız kaldığına değinmiştir.

Kulüp başkanlarının, siyasi hegemonya ile birlikte hakemlere müsabakalarda *tekrar görev alamama* korkusunu yaşatmasının, kayırma pratiklerinde etkili olduğunu Kenan'ın alıntısından anlamak mümkündür:

“[...] çünkü dediğim gibi işin içerisinde siyasette olduğu için maalesef siyasetin çok büyük bir güç olduğunu düşünüyor ve o hakemlere bir dahaki sefere benim maçımı bu şekilde yönetemeyeceksin hatta çıkamayacaksın gibi özellikle serzenişlerinin olduğunu görmekteyiz, yaşamaktayız. Özellikle son dönemlerde de

bunu görüyoruz, bu da bir taraftan maçın gidişatına sonucuna etki etmekte direk etki etmekte olduğunu düşünüyorum” (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

Alt Tema 3: Tünelden Tribünlere Uzanan Baskılar

Antrenörler, camiadaki baskı unsurlarını, hakemin oyun esnasında hatalı karar vermesinin önemli bir harcı olduğunu düşünmektedirler. Hakemler üzerindeki baskı unsurlarını kulüp başkanlarının dışında, futbolcu, teknik direktör/antrenör, kulüp başkanı seyirci ve medya olarak sıralamışlardır.

Futbolcu, Teknik Direktör/Antrenör, Kulüp Başkanı ve Seyirci Baskısı

Furkan’ın sözleri hakemlerin alandaki konumunu resmetmesi bakımından oldukça anlamlıdır: “*Futbol maçında hakemlerimize tünelden oluşuyor baskı tribünlere kadar, futbolcumuz bir taca itiraz ediyor yirmi bin kişi hakeme hücum edebiliyor*”. Dolayısıyla Umut’un da “*hata yapmaları doğal karşılıyorum*” sözleriyle altını çizdiği gibi böylesi bir ortamda hakemlerin hatalı kararları anlaşılmaktadır.

Baskıların hakemi etkilediğini ve yanlış düdüğü çalmalarına yol açtığını düşünen Kenan, futbolcu, seyirci ve antrenörlerin bu baskı mekanizmasında payı olduğunu ifade etmiştir:

“[...] hakemlerimiz bir maç esnasında seyircinin çok baskısı altında kalarak düdüğü çaldığında çaldığına çok şahit olmuşuzdur. bizzat hem antrenörlük dönemimde hem futbolculuk döneminde bunun baskısı altında düdüğü çaldıklarını çok rahatlıkla görebilmekteyiz, yorum hatalarının çok olduğunu görmekteyiz... Elbette ki futbolcuların çok büyük baskıları ile karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz... Antrenörlerin de kenardan vermiş olduğu her karara tepki göstermiş olması elbetteki hakemlerin üzerinde çok büyük etkileri neden olmakta” (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

Umut ise antrenörlerin, futbolcu ve seyircinin olumsuz tutum sergilemesindeki etkisine değinmiştir:

“Antrenörlerin agresif tavırları beraberinde futbolcuya yansması futbolcuların olumsuz tavırları tüm tribünlere yansıyor tribünler beraberinde bir çok olumsuz durum yaşıyoruz” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Antrenörler, yukarıda sıralanan baskıların hakemlerin yanlış ya da hatalı karar vermesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Cevdet’in de belirttiği gibi “*Hakem bundan etkilenebiliyor*

yani, ikinci bir kararında bir anda o psikolojikman baskı altına girdiğinde bazı kuralları es geçebiliyor diye gördüklerimiz, bunları görüyoruz yani” hakemler kararını verirken bu baskıların etkisinde kalabilmektedir.

Metin, seyirciden hakemin içgüdüsel olarak etkilenebileceğini ve bu nedenle yanlış karar verebileceğini düşünmekle birlikte, Süper Lig ve PTT Birinci Ligde seyirciden etkilenme durumunun ortadan kalktığını belirtmiştir. Bu durumu hakemin hedefinin olması ile açıklamıştır:

“Şöyle bir şey oluyor, hakemlerin yani insan psikolojisini düşündüğümüz zaman yirmi bin kişilik seyircinin olduğu bir ortamda, her pozisyonda ayağa kalkıp oturan bir seyirci ortamında, penaltı pozisyonu olduğu zaman, diyelim ki ev sahibinin lehine penaltı pozisyonu olduğu zaman, seyircinin bağirtısı ile falan hakem ister istemez bir yanlış karar penaltı vererek ev sahibinin sevinmesine neden olabiliyor, içgüdüsel bir olay bu öyle çok canımız yandı bunun haddi hesabı yok ... ama diyeceksiniz ki Süper Ligde şu anki PTT Birinci Ligde çok fazla etkilenen hakem yok görmüyorum, hepsinin de hedefi var hedefi olanlar pek yanlış yapmıyor, yapsalar da istemeyerek yapıyorlar” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Şuan Bölgesel Amatör Ligde teknik direktörlük yapan katılımcımız ise, hakemlerin seyirciden ya da futbolcudan etkilenmesinin özellikle ev sahibinin lehine kararlar doğurduğuna değinmiştir:

“Bizim oynadığımız lig itibariyle çok tecrübesiz ve bu işe yeni başlamış hakemlerle çalışıyoruz. Sahada ben şuna çok kızıyorum, çok çabuk etkileniyorlar yani gidiyoruz .. ilçesine ... seyircisi bir başlıyor, hakem bir anda olayı tersine çevirebiliyorlar etkileniyorlar. Yani bir ürkeklik oluyor veya bir futbolcu grubu üzerine gittiği zaman özellikle ev sahibi takımlarda etkilenebiliyorlar, benim kızdığım bu” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Baskıların, hakemlerin saha içerisinde verdiği kararları *kesinlikle* etkilediğini düşünen Umut’a göre hakem pek çok kararı ile oyunun adilliğini yitirmesine neden olmaktadır:

“Kesinlikle etkiliyor, olmayacak pozisyonda ya da çok hafif bir pozisyonda verilmeyecek bir penaltıyı penaltı veriyor, yada ceza sahası içerisinde çevresinde verilmeyecek fauller veriliyor. Yani öbür taraf daha esnek görülüyor, öbür tarafta daha katı olunuyor, kırmızı kart gösterilmemesi gereken bir pozisyonu kırmızı kart olarak değerlendiriliyor, bu ve buna benzer kararlar işte” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Katılımcılar, geçmiş dönemlerde *İç Anadolu ve Doğu bölgelerindeki müsabakalarda hakemlere silah çekilmesi*” ne (Kenan, Umut) kadar varan olaylar yaşandığını, hakemlerin

can güvenliğinin dahi olmadığı bu ortamlarda sahaya çıktığında maçın gidişatının tamamen değiştiğine dikkat çekmişlerdir. Günümüzde soyunma odalarına silahlı saldırılar ortadan kalksa dahi fiziksel saldırıların güncelliğini koruduğu göz önünde bulundurulduğunda, futbol hakemlerinin Türkiye’de hangi şartlarda müsabaka yönettiklerinin bir kanıtıdır:

“İç Anadolu bölgesinde ve Doğu bölgelerimizde hakemlerimiz olağanüstü bir tehditler altında oynatıyor, çok büyük tepkiler içerisinde sahaya çıkarlar ve o maç ev sahibi takımları genel olarak kazanırlardı seyircisiyle bilmem nesiyle. Bu noktada benim duyduğum bildiğim bir çok silah çekme noktası bile vardır yani görünmeyen noktalarda, şimdi belirli bir noktada bazı şeyler değişti gerek güvenlik açısından” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Umut’un anlattıklarına benzer olarak Kenan’in deneyimleri konumuz açısından anlamlıdır. Kenan, oynadığı takımın ligde herhangi bir iddiasının olmadığını, rakip takımın ise küme düşme riski olan bir müsabakadaki hiç unutamadığı bir yaşantısını anlatmıştır. Kenan 2-0 lık bir galibiyetle devre arasında girdiklerinde *soyunma odasına rakip takımın yöneticilerinin girmesi ve kendilerini silahlarla resmen tehdit ettiklerini* söylemiştir. Hakemin bu olaydan sonraki tutumunu ve maçın sonucunu “*ikinci yarıya çıktığımızda hakemin vermiş olduğu kararlar maalesef yüzde yüz değişti işin gerçeği dolayısıyla bizi o maçta yenerek kümede kalma başarısı gösterdiler*” sözleriyle açıklamıştır. Günümüzde ise silahla tehditler olmasa da soyunma odasında rehin alınan hakemler ülkemizdeki futbol terörünün sadece boyut değiştirdiğini göstermektedir:

“Trabzonspor’un bir maçında maçın hakemi rehin alındı, ben İstanbul’dan geliyorum diyen bir başkan ve o başkana cumhurbaşkanının çeşitli şekillerde devreye girmesi ile falan işte hakemler daha sonra serbest bırakılma noktası var. Burada uygulanması gereken kanun neydi acaba, sporun ötesinde değil miydi. Yani artık insanlar rehin alınıyor, hakemler bırakılmıyor, o artık sporun dışına çıkmış, bir kanunun uygulanması gerekiyor” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Umut’un da altını çizdiği gibi aslında bu olayda kişiyi hürriyetinden mahrum bırakma söz konusudur ki TCK’nın 109. Maddesi³⁸ uyarınca suç olarak nitelendirilen bir eylemdir. Buna rağmen konunun yeterli hassasiyetle ele alınmaması, katılımcılarımız açısından da rahatsızlığa yol açmıştır.

³⁸ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>

Medya Baskısı Ya da 4 Büyüklerin Uzantısı

Katılımcılar, medya baskısının ya da *yorumculuk furyasının* (Cevdet) hakemlerin işini daha da zorlaştırdığını düşünmektedir. Özellikle büyük kulüplerin *medyadaki uzantıları* (Burak) olduğunu ve bu yolla konumlarını daha güçlü ve etkili hale getirdikleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda hakemlerin de *medyanın etkisinde kalarak etkilendikleri* (Kenan) düşünülmektedir. Fakat aynı zamanda medyanın ve özellikle futbol yorumcularının, hakemlerin işini zorlaştırdığı ve onlar üzerinde baskı aracına dönüştüğünün altını çizmişlerdir. Örneğin Burak, eski hakemlerin medyadaki yorumlarının hakemlerin gelişmesinin önünde engel olabileceğine dikkat çekmiştir:

“[...] televizyonda yapılan yorumlar eski hakemlerin konuşmaları eleştirileri her gün bunların da sitede yazılı ve görsel medyada konuşulması, belki onların performanslarının gelişmesine de engel oluyor” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Alt Tema 5: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Katılımcılara göre, Türk toplumunun futbola yüklediği anlam, futbolu sevme biçimlerindeki sorunlu yapı ve hakemleri algılayış biçimleri, hakemlerin mesleklerini icra etmelerini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu unsurlar, hakemlerin stresini arttırmakta ve onların müsabakalarda yanlı(ş) karar vermesine yol açabilmektedir. Ayrıca toplumdaki kollanmaya dair bir beklentilerin olması, kayırmacı kültür kalıplarının futbol alanlarına aktarılmasını kolaylaştırmaktadır.

Türkiye’de Hakem Olmak: Kimseyi Memnun Edememek

Katılımcılarımız için hakemlik “*futbolun olmazsa olmazlarından*” (Burak) biridir. Fakat “*hakemlerimizin işi Türkiye’de çok zor*” dur (Furkan). Hakemler “*kimseyi memnun edemediği için Türkiye’de*” (Burak) pek çok gerilim ve çelişkiler yaşamaktadır. Bu zorluğun nedenini hakemlerin üzerindeki baskıya bağlayan katılımcılara göre hakemler “*bu işin spordaki en mağdur olan kişileri*” (Umut) olarak görülmektedirler. Nitekim Burak’ın “*her mağdurun bir bahanesi var ve eğer bir de sonuç istediği gibi gitmiyorsa hakeme herkes saldırır*” şeklindeki sözleri, alandaki hâkim kültürü anlamamızı sağlamaktadır.

Hakemlik kurumunun bu sorunlu ve tehditlere açık yapısı nedeniyle antrenörler de hakemlerin Türkiye’de rahat olmadığını düşünmektedirler. Onlara göre, hakemlerin baskıcı bir ortamda rahat karar verememeleri hakemlerin performanslarına olumsuz etkisi olduğunu düşünmektedirler:

“[...] yurt dışında Diren Karanfil farklı maç yönetiyor Türkiye içinde çok farklı maç yönetiyor, sebebi orada baskı altında değil burada baskı altında... bu baskı unsuru, maalesef hakemlerimizi yanlış yapmamak korkusu ile yanlış itiyor, bu bakımdan ben hakemlerimizin Türkiye’de rahat olmadıkları inancındayım... (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırılmak

Bu alt temadaki en dikkat çekici bulgu, antrenör/teknik direktörlerin hakem ile sosyal bir ilişkisi ya da bağlantısı olma durumunda, kayırılma beklentisine girmesidir. Öyle ki Kenan için bu beklenti kendilerinin doğal bir hakkı olarak görülmektedir. Metin için ise, antrenörlerin beklenti içine girmesine rağmen asıl kötü olanın hakemlerin bu beklentiye yanıt vermesidir. Aşağıdaki alıntılarda, kayırılma beklentisinin doğallığına yapılan vurgular yer almaktadır:

“Yani mutlaka oluyor, bu içgüdüsel bir şey zaten. Şimdi sizin atıyorum dayınız doktor olsa, hastaneye gittiğiniz zaman ilk onu bulursunuz benim işte şu işlerimi hallet diye. Yani şimdi bizim bölgemizden bir hakem geliyorsa *ulan bu da bizden, bu da bizim hemşerimiz, herhalde bizi yedirtmeyecektir* diye düşünebilirim, bu içgüdüsel bir şey ama sonuçta hakemde bitiyor iş. Hakem işi o boyutta yönetirse olayı, bizi kayırmış oluyor ama adil bir şekilde iki takımı da kurallar çerçevesinde maçı yönetiyorsa, tamam ben belki sitem edebilirim ona ama hakem işini doğru yapmış olur” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

“Bu bizim genlerimizde var aslına bakacak olursanız, bana kalırsa tam merkezinde olan bir nokta... Bizim Türk örf ve adetlerimize baktığımız zaman bu biraz daha sanki ağır basıyor, dolayısıyla da ben bile şahsen böyle bir durumla karşı karşıya kalmış olsam elbette ki biraz daha işte belirli pozisyonlarda benden yana düdüklarini çalmasına elbette ki beklenti içerisine girerim. Yani işte maçın içerisinde öyle şeylerle karşı karşıya kalıyorsunuz ki, mesela bir penaltı pozisyonunda penaltı olabilir de olamayabilir de türünden pozisyonlarla karşı karşıya kalıyorsunuz. Dolayısıyla bu pozisyonlarda takdir hakkını benden yana kullanmasını elbette ki beklerim bu benim en doğal hakkım diye düşünüyorum, işin gerçeği dediğim gibi genlerimizde var (gülüşmeler)” (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

Cevdet ve Kenan'ın açıklamaları aslında toplumsal kültürümüzde arkalanma ve himaye edilmeye dair yerleşik inanışlarımız olduğunu göstermektedir. Bu himaye edici davranış kalıplarının futbola yansıdığı durumda, hakemlerin müsabakayı adil olarak yönetmesi noktasında zorluk yaratmaktadır. Nitekim Cevdet, kendisinin *içgüdüsel olarak* beklentiye girebileceğini hatta *sitem* edebileceğini fakat hakemin başarısının bunlara rağmen adil kalabilmesine dayandırmıştır. Halbuki, hakemlerle yapılan görüşmeler, bu tür kayırılma beklentilerinin onlar için stres ve zorluk yaratan (Faik, Hasan, Kadir örneği) yaşantılara kapı araladığını göstermektedir. Dolayısıyla hakemlerin adil karar verileceği şartlar oluşturulmadan hakemlerin yansız karar vermesini beklemek sorunlu bir bakış açısıdır.

Metin, Süper Lig ve PTT Birinci Ligi'ni özenle dışarıda bıraktığı aşağıdaki anlatısında, kişisel bağlantılar nedeniyle hakemlerin de kayırma beklentisine yanıt verdiğini ifade etmektedir:

“Yani ister istemez tabii hocayla bir bağlantın varsa bir beklenti içerisine giriyorsun. Yani benim demin örnek verdiğim gibi on, on bir maçtır kazanan bir A takımından bahsediyoruz. O hoca geldiği zaman bir pozisyon icabında, ondan belki yardım bekliyorsun işin kötü tarafı hakem de yardım ediyor yani o pozisyon icabında. Çünkü onun da sana bir sempatisi var ama ben ısrarla söylüyorum yani bu tabii ki benim anlattığım ikinci lig B kategorisi” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Bu tema, hakemlerin kayırmacılık temelli davranıp davranmadıkları ve eğer kayırmacı davranıyorlarsa bunun hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda meydana geldiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Antrenörler ve teknik direktörler hakemlerin kayırmacı tutumunun olduğunu düşünmektedir. Bu temada yalnızca Cevdet farklı görüş birdirmişir. Cevdet'e göre hakemler kayırmacılık temelli davranış sergilemeyeceğini fakat *hakemler üzerinde bazı etkiler bazı faktörler gelişirse maçlardan önce onu bilemeyeceğini* söylemiştir. Kayırmacı davranış hakemlerin karakteri atfeden Cevdet'in düşünceleri şu şekildedir:

“[...] bu hakemlerin karakteri ile ilgili bir şey her hakem bir olmuyor bazısı çıkıyor otoriter bir şekilde her iki takımda aynı toleransları veya aynı kurallar çerçevesinde hareket ederken öyle hakemlerle geliyor ki bazı takımlara karşı daha kuraldışı demeyeyim de esnek davranıp inisiyatiflerini kullanıp maçın gelişmesini de yönlendirebiliyorlar yani bunları hep yaşıyoruz” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Bu temaya ait bulguların daha sistematik incelenmesi için *Düdüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım, Camiadaki Deyimiyle Kollama, Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma, Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehricilik, Siyasi Kayırmacılık, Kayırmacılığın Boyutları ve Günümüzdeki Olumlu Değişimler* alt temalarında sunulmuştur.

Alt Tema 1: Düdüğün Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım

Bu alt temada katılımcılar, hakemin yanlış kararın hata mı yoksa yanlı bir tutum mu olduğunun ayrımını ortaya koymuşlardır. Bulgular, hakemin hatalı kararını, antrenörlerin hatayı insan doğasına atfetmesine bağlı olarak hoşgörü gösterebildiklerini ortaya koymuştur. Fakat hakem bir takımı kollayıcı kararlar verdiğiğinde, bu kötü niyetin antrenörler tarafından kolayca anlaşılmakta ve onları oldukça rahatsız etmektedir:

“Eğer orada art niyet varsa işte oraya ince ayırmamız gerekiyor, belki formsuzluğu, o gün çok kötü bir performans göstermiştir, kötü niyetli değildir, onda sıkıntı yok. Ama bazen kötü niyetli olan durumlardan bahsediyoruz, şimdi bir maçtan sonra Süper Lig hakemi maçımızı yöneten, ona gittim söyledim “beni kandırmanız mümkün değil benim hayatım bu sahalarda geçti ben ne yaptığımızı çok net biliyorum hiç yakışmadı size dedim” ve cevap veremedi... Çünkü formsuzken bazı kararlar verirsin ama iki tarafa da sert kararlar verirsin ama tek tarafa hep ters kararlar veriyorsan başka bir şey çıkar bu defa. O zaman nedenini bilmemize gerek yoktur art niyet vardır” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Yukarıdaki alıntı, antrenör ve teknik direktörlerin hakemin kötü performansı nedeniyle hatalı kararlarını daha kolay tolere edebilecekleri hakkında ipucu vermektedir. Burak’ın sözlerinden de anlaşıldığı gibi onlar için asıl problem, hakemin kayırma esaslı kararlarıdır.

Katılımcılar, *camianın içindekilerin* hakemin niyetini kolaylıkla anlayabildiğini vurgulamaktadır. Örneğin hakem bu tarz kararlarını, oyun içinde farklı bölge özelliklerine göre dolaşıma sokabilmektedir ve hakemin bu yanlı tutumu, kullanan takımın kazanma şansını arttırmaktadır:

“[...] biz bunu ayırt edebiliyoruz, iyi niyetliler var kötü niyetliler var ama kötü niyetlilerin de maç başlar başlamaz sizin defans oyuncunuza üç tane sarı kart çıkardığı zaman daha ilk pozisyonda, o zaman diyorsun bu hakemin bize karşı tutumu niyeti iyi değil. Bir bakıyorsun orta sahada bütün takdir haklarını size kullanıyor ve sahaya kaleye en uzak yer olduğu için siz zannediyorsunuz ki belki

futbolcu zannediyor ki evet faulleri çalıyor bize karşı fakat ceza sahası etrafında ve rakip takımın ceza sahasının çevresinde fauller verdiği zaman bunu hissedebiliyorsunuz. Teknik direktör olarak böyle bir yanlı tutumları ben yaşadım gördüm ... böyle şeylerle çok karşılaştık iyi niyetli hakemler bazen kötü niyetle maç yönetip, o gün rakip takımın puanına bakıyorlar buna bir şey olmaz rahat diyorlar ama diğeri çırpınıyordur o takım, insiyatifinin yüzde altmışını o takıma kullansa o takımın kazanma şansını yükseltiyor” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Alt Tema 2: Camiadaki Deyimiyle Kollama

Antrenör ve teknik direktörlerin görüşleri, hakemlerin kayırma ediminde bulunduğu dair bir bulgu ortaya koymaktadır. Katılımcılar hakemlerin kayırmacılık temelli davrandığını açıkça ifade edebildikleri gibi, bu pratikleri *hissi davranış* (Kenan) olarak nitelemiş ya da hakemlerin üzerlerinde oluşan *baskılar* nedeniyle (Cevdet) gerçekleştiğini savunmuşlardır.

Katılımcılara göre “*hakemle ilişkileriniz iyi ise daha farklı olabilir*” (Melih). Pek çok farklı bağlantılar nedeniyle hakemlerin *hissi davrandıklarını ve objektif olmadıklarını* (Kenan) düşünen antrenörler, hakemlerin *kayırmacılık temelli davranabildiklerini* (Cevdet hariç) hatta bu tür uygulamaları futbolda *çok sık gördüklerini* (Umut) dile getirmişlerdir. Burak’ın “*bizde kollama denir, kolluyordur takımı o takımı kolluyordur*” sözlerindeki kadar aleni olarak dile getirdikleri kayırmacı fiiler İsmail’in “*Evet kayırma var kayırma yüzde yüz var ama bunu engellemek çok zor, bence çok zor... Yıllardır böyle gelmiş böyle gidecek herhalde*” şeklindeki sözlerinden de anlaşıldığı gibi futbolda yerleşik bir kültür olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de hakemlerin her zaman özgür karar veremediğini düşünen Melih’in anlatımlarından hakemleri kayırma pratiğine yönelten baskılar bulunmaktadır:

“Yani hakemler kararlarını verirken bir noktaya kadar özgürler ama onlar da kazanması gerekenin kazanacak sonucu aldığında rahatladığını ve o baskıyı üzerlerinden attığını görüyorum hissediyorum” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Bu alt temadaki bulgular hakemlerin daha çok alt liglerde kayırmacı kültür kalıplarını devreye soktuğuna işaret etmektedir. Örneğin Metin Süper Lig ve PTT Birinci Lig hakemlerinin *hedefleri* olduğundan dolayı, ya da U 21 liginde ise *sıçrama yapabilmeleri* için çok kaliteli yönetimler sergilediklerini fakat *bölgesel liglerde* kayırma eğiliminin yüksek olduğunu belirtmiştir:

“Benim oynadığım lig çok ciddi bir lig olduğu için hakemlerimiz de ciddi bakıyor olaya. Neden ciddi bakıyorlar, sıçrama yapmaları için, iyi bir yere gelmeleri için benim lig maçında çok iyi yönetmeleri gerekiyor. Yani bu sefer ne oluyor ortaya çok kaliteli bir yönetim çıkıyor. Bir de bunun diğer tarafı var bölgesel hakemlerimiz dediğimiz olaylar var bölgesel hakemler de tam tersi, siz benim mesela çok samimi arkadaşsınız, siz gelip yarın benim maçımı yönetiyorsunuz. Dolayısıyla ne oluyor yarınki maçta penaltıları benim lehime veriyorsunuz rakibe vermiyorsunuz, böyle inanılmaz bir şekilde karmaşıklık var” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

“Sıcaktan ve zenginden zarar gelmez, ne gelirse fakirden ve soğuktan gelir; şimdi o zaman güçlüden yana olmanın avantajlarını kullanıyor insanlar.” Melih

Antrenörler ve teknik direktörler için *güçlüden yana olma* tavrı hakemin kayırma davranışını açıklamada kullandıkları bir ifadedir. Onlar için hakemler özellikle 4 büyüklerin ya da diğer liglerdeki güçlü/köklü kulüplerin müsabakalarını yönetirken adil olamayabilirler. Dolayısıyla antrenör ve teknik direktörler hakemlerin, büyük yahut güçlü takım lehine düdük çaldıklarını düşünmektedirler. Katılımcılar, hakemlerin güçlü takıma avantaj sağlamasının nedenini bir üst lige çıkabilmek yani yükselmek ya da tekrar müsabakalara atanabilmek adına yaptıklarını düşünmektedir. Nitekim buradaki güç merkezinin iki boyutu olduğu anlaşılmaktadır: Büyük kulüpler ve futbolun yönetim organı. Melih’in aşağıdaki alıntısı, futboldaki bu güç merkezlerinin (4 büyükler ve MHK), hakemleri yanlı davranışa sevk etmedeki rolüne işaret etmektedir:

“Bugün Türkiye’de hangi konu olursa olsun biraz önce dediğiniz o yakınlaşmalar olmadıktan sonra bir yere gelmeniz çok zor, bu hakemlik açısından da aynı. Tabii ki çok yetenekleriniz sizi mutlaka bir yerlere taşıyor ama ancak oraya kadar gelebiliyorsunuz ondan sonra bir tık daha gidebilmeniz için mutlaka birisine ihtiyaç hissediyorsunuz. Yani bugün büyük takımların maçlarını iyi yönetemediğiniz zaman bir üst lige çıkamıyorsunuz. O zaman bu ne oluyor büyük takımın yenmesi anlamını taşıyor, sizde bunu biliyorsunuz büyük takım yenilirse bana destek verilmeyecek, ben o zaman bir yukarıya çıkamayacağım, acaba bunu mu yapayım diye düşünüyorsunuz yaptığınızda da belki önünüz açılabilir. Şimdi hakem bunu düşünüyor, düşündüğü zaman bu sefer yanlış ve yanlı düdük çalabilir, zaten bunu medyayı takip ettiğinizde görebiliyorsunuz... Tabii ki normal maçların, oynanması gereken maçların oynandığında tarafsız davranıyorlar ama kazanması gerekenlerin, güçlünün zayıfla oynadığı zaman da güçlüden yana olduğunu söyleyebilirim” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Burak da futbolculuk yıllarından verdiği örnek üzerinden, büyük takımlara karşı oynadığı müsabakalarda yaşadığı haksızları anlatmıştır. Bugün üzerinden yaptığı yorumda, hakemlerin dört büyükler söz konusu olduğunda tamamen adil bir yönetim sergilemesini beklemeyi *saflık* olarak nitelendirmesi dikkate değerdir:

“Bir kere büyük takımların statlarında ki seyirci baskısıyla ve o takımların idarecilerinin maçtan önceki veya daha önceki maçlardaki hakemlere ağır eleştirilerini baskı olarak üstüne alabiliyor hakem, gitmeden zaten baskı olarak üstüne alabiliyorlar ve bazen iyi niyetli de olsa o baskıyı kaldıramamadan dolayı çok hatalı kararlar veriyor. Zaten kimseyi memnun edemediğin için Türkiye’de onun da etkisi var (gülümseyerek) ama biz geçmiş zamanlarda çok maçlar oynadık, o sahalarda çok bariz şekilde haksızlığa uğradığımız zamanlar oldu, hemen hemen tamamında. Çok enteresandır o dönemlerde işte büyük takımlarda futbol oynamış arkadaşlarımız, dönem dönem bazıları bizim bulunduğumuz takıma futbol oynamaya geldiğinde transfer olduklarında, tekrar onunla beraber aynı sahalara gidip de aynı haksızlığa maruz kaldığımızda en fazla isyan eden arkadaşlarımız onlardı mesela. Biz de diyorduk, ya konuşmaya hakkınız yok, siz büyük takımlarda oynarken bize böyle yapıyordu o zaman konuşmuyordunuz, şimdi de konuşmayacaksınız biz alışkınız bunlara. Bu yadsınamaz bir gerçek, bugün Galatasaray Beşiktaş Fener Trabzon sahalalarında rakip takım olarak gidip de hakemin açıkçası ortada maçı yöneteceğini beklemek saflık olur gerçekten saflık olur. Yani çok net ortada zaten bunlar” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Cevdet’in ifadeleri, büyük kulüplerin elinde bulundurduğu gücün hakem üzerinde yarattığı baskıya ve bunun doğurduğu taraf olma biçimine işaret etmektedir:

“Şimdi şunu söyleyeyim dört büyüklerden konuşuyoruz madem, biraz önce konunun başında ele aldığımız bir şey var işte kulüp baskısı. Şimdi bir hakem Fenerbahçe atıyorum Akınspor’la oynarken şeye bakarım ben, bir hakemin maçı yönetirken yaptığı hatalardan sonra Azim Çırpan’ın (4 büyüklerden bir kulüp başkanı) nasıl bir çıkış yapacağını düşünebilir. Mesela bu yüzden de hata yapabilir. Bu otomatikman neye dönüyor kulüplerin hakem üzerindeki baskısına dönüyor ben bundan etkilendiklerini düşünüyorum yani bir Fener maçında hata yaptığı zaman bütün Fenerbahçe camiası olarak üzerine gelinebileceğini düşünerek sahaya çıkmışsa o adam zaten hata yapar. Onu anlıyorum ben hakem hata yaparsa zaten kayırmacılık oluyor o çünkü bir yerden alıp bir yere vermiş oluyor, orayı kayırmış oluyor. Aslında hatadır bu ama hakem yaptığı için bunu birinden alıp birine verme gibi olunca bu tarafı kayırmış gibi oluyor” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Hakemlerin kayırma davranışlarını, “*İç Anadolu Bölgesi’nde ve Doğu bölgelerimizde hakemlerimize olağan üstü bir tehditler altında oynatıyor, Trabzonspor’un bir maçında maçın hakemi rehin alındı*” (Umut), “*Yaptığı hatalardan sonra Azim Çırpan’ın nasıl bir çıkış yapacağını düşünebilir*” (Cevdet) ifadelerinden anlaşıldığı gibi kulüp başkanlarının

tehditleri ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca “*Mesela daha ustalarının abilerinin başına ne geldiğini görüyorlar biliyorlar kim nasıl yükseldi, kim nasıl yükselmedi diye, onlar durumdan onu anlıyorlar ve ona göre davranıyorlar*”(Cevdet) şeklindeki açıklamadan, camiada geleneksel hale gelen bazı uygulamaların hakemlerin kayırma davranışı için önemli tetikleyiciler olduğunu göstermektedir.

Melih’in ifadelerinden alanın hâkim pratiklerinin hakemlerin taraf olma davranışlarına kaynak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hakemlerin *yükselbilmesi için güçlüden yana tavır alması, öğrenilmiş bir davranışa işaret eder:*

“İşte başarılı olma gerekçesi bu, o takımın kazanması adına yapmıyor onu, kendinin kazanması adına yapıyor onu. Yani kendisinin yükselbilmesi için mutlaka daha güçlünün yanında yer alabilmesi için yani sana şöyle söyleyeyim İrem sıcaktan ve zenginden zarar gelmez ne gelirse fakirden ve soğuktan gelir şimdi o zaman güçlüden yana olmanın avantajlarını kullanıyor insanlar” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Umut, Burak ve Melih ise kulüplerin iktidarının oluşumunu, federasyon başkanlığı seçimindeki rolü ile ilişkilendirmiştir:

“Hakemlerin üzerindeki en önemli baskı organı üç büyük takımlarla birlikte Süper Ligdeki güç noktasında. Yani buna uygun zaten delegeler oluyor, federasyonu yönetecek olan, şimdi üç büyüklerin delege sayısının yüksek olmasından kaynaklı” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

“Zaten bizim sistemimizde federasyon seçimlerinde federasyonu kulüpler seçer. Süper Ligdeki takımların PTT Birinci Ligdeki takımların ikinci üçüncü ligdeki takımların değişik sayıda delegeleri vardır. Dolayısıyla özellikle süper lig takımlarının delege sayıları daha yüksektir. Bir de lobi faaliyetleri vardır, bunun içine belki siyaset giriyor bir sürü faktör var, bunların hepsini topladığımız zaman bir gerçek var. Dolayısıyla futbol takımları seçiyor zaten federasyonu, dolayısıyla bunların içerisinde en güçlüler kimlerse onlar daha avantajlı oluyor” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 2 yıl).

“Zaten MHK’yi oluştururken veya Futbol Federasyonu’ndaki kurulları oluştururken 4 tane büyük kulübün önemli etkisi var bunda. Yani özellikle onlar yönetimlere yönetici verirler, yani bu küçük kulüpler yönetici veremezler oraya büyük kulüplerin teklif ettiği yöneticiler oraya yönetici olur. Dolayısıyla o yöneticiler de kurulları oluşturur, yani gücü olan zaten kurulları oluşturuyor. Yani bu disiplin kurulunu oluşturur, tahkim kurulunu oluşturur Merkez Hakem Kurulu’nu oluşturur. Dolayısıyla orada büyük kulüpler çok haksızlığa uğramaz, onlar ancak kendi aralarında haksızlığa uğrarlar. Küçük kulüpler de büyük kulüplere karşı haksızlığa uğrarlar ama kendi aralarında onların da bir gücü vardır. Kimin oy oranı daha fazla

ise mutlaka onun da bir gücü vardır (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 35 yıl).

Yukarıdaki alıntılar hakemlik kurumunda siyasi kayırmacılığın varlığına ve bu durumun büyük kulüplerin lehine kayırma eğilimlerin oluşmasında itici güç oluşturduğuna dair fikir vermektedir.

Hakemlerin taraflı olmasının nedenlerini, camiadaki negatif sosyal öğrenmelerle ilişkilendiren katılımcılar için en yerleşik pratik Umut'un da *"doğru karar vermediği zaman ya da güçlünün yanında olmadığı zaman bir daha kendisine maç verilmeyeceği noktası var"* sözleriyle dile getirdiği gibi hakemlerin tekrar müsabakalara atanmama ile cezalandırılmasıyla ilişkilidir. Bu ceza sisteminin, çoğunlukla 4 büyüklerin müsabakalarındaki hakem performansları nedeniyle devreye girmesi, camiada *hakem büyük takımların müsabakalarını yönetebilmek ya da tekrar maç alabilmek için güçlünün yanında durulmalı anlayışının yerleşmesine neden olmaktadır.*

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşhricilik, Siyasi Kayırmacılık

Bu alt temada kayırmanın gerekçeleri, katılımcıların hakemlerin kendilerini ve karşı takımı kolladığı deneyimlerine yer verilerek irdelenmiştir. Buna göre katılımcılar karşı takımın kayırıldığını düşündükleri müsabakaları *"Çok bariz şekilde haksızlığa uğradığımız zamanlar oldu"* (Burak), *"teknik direktör olarak böyle bir yanlı tutumları ben yaşadım gördüm"*, *"dışarıda oynadığımız final maçlarında bunu çok hissediyoruz"* (Umut) gibi sözlerle ifade ederek bu örneklerin oldukça fazla olduğunun altını çizmişlerdir. Bunun yanı sıra *katılımcılar hakemlerin kendilerini de kolladığı müsabakalar olduğunu* söylemeyi ihmal etmemişlerdir. Aşağıda katılımcıların kayırmaya dair deneyimlerine yer verilmiştir:

Futboldaki kayırmacılığın hemşhricilik, akrabalık bağı, sosyal bağlantılar, arkadaşlık ilişkisi gibi nedenlerle ortaya çıkabileceğini ve kayırmacılığın antrenörler üzerindeki etkisini Metin'in sözlerinden anlamak mümkündür:

"Oraya bir gönül bağı vardır bir geçmişinde yaşadığı bir şeyler vardır, yöremin insanları diye .. ben kesinlikle ...'lıları (kendi memleketinden bahsediyor) mağlup etmezdim (kahkahalar) ... belki kayınbabası Trabzonludur kardeşi Trabzon'lularla evlenmiştir bilemiyorsun, karşı takımda arkadaşı olabilir. Siz benim mesela çok samimi arkadaşsınız, siz gelip yarın benim maçımı yönetiyorsunuz. Dolayısıyla

ne oluyor yarınki maçta penaltıları benim lehime veriyorsunuz rakibe vermiyorsunuz ... Maçtan önce odalarına meyveler gidiyor sebzeler gidiyor bilmem ne gidiyor falan derken bakıyorsun maçı 2-0 kazanmışsın. Tamam kendi sahanda yenilmiyorsun zaten güçlüsün ama kesinlikle o rahatlığı hissediyorsun kenarda oturup o rahatlığı hissediyorsun” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Furkan’ın aşağıdaki alıntısı, futbolsa siyasi kayırmacılığın nasıl dolaşıma girdiğini gösteren güzel bir örnektir:

“[...] maç başlamadan evvel o gün görevli futbol federasyonu başkanı ile odamıza geldi, böyle maçtan önce futbol federasyonu başkanı ve hakemler gelir başarılar diler. Bir kelime etti o çok önemliydi bizim için, maça çıkmadan evvel ben o zaman futbolcuydum ...’da oynuyordum, finale çıkıyoruz şampiyonluk maçımızda ve Yeşilyolspor o gün kaybetseydi ligden düşme durumu oluyordu, öyle bir konumu vardı. Kupayı aldığı takdirde otomatikman ligde kalacaktı öyle bir kanun vardı o zaman. Şöyle bir olay oldu, soyunma odasına geldi, hepimiz oturuyoruz teknik direktörümüz takımın başında, kulüp başkanı falan hep beraber “bugün çok zor durumda olan bir Yeşilyolspor var” dedi ama dedi “gönlüm tabiki iyi futboldan centilmenlik futbolundan yana ama gönlüm Yeşilyolspor’un kazanmasından yana dedi

İ.K: Kim diyor bunu?

Maçın hakemi (kahkahalar), Ve biz o gün 2-0 mağlup olduk

İ.K: Gönlü niye ondan yana sizce?

“Çünkü yanında bakan var, futbol federasyonu başkanı var, orada ince bir mesaj verip kimsenin olmadığı basının olmadığı bir yerde, maçtan evvel size psikolojik olarak bitirebiliyor bunu da yaşadım yani” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Metin ise aşağıdaki sözleriyle futbolda kronizmin varlığını ortaya koymuştur:

“Mesela benim üniversitede sınıf arkadaşım isim vermeyeyim hakem arkadaşım Süper Lig’de maç yönetti yıllarca (gülüşmeler), benim dört tane maçımı yönetti, bana da denk geldi. Ben de çünkü liglerde oynadım dört tane maçımı yönetti, dört tane maçımı yönetirken beraber maçlara gittiğim üniversitede şampiyonluk yaşadığım arkadaşım ben daha dört maçı kaybetmedim (kahkahalar). Yani berabere kalmadım, çok zorlu maçları 3-0, 2-0, 1-0 kazandık. Ya diyeceksin ki oynamadan mı kazandık, hayır girdik kıran kırana oynadık, şöyle bir şey oluyor mesela ben bir pozisyona çok faullü girdim aşırı faullü girdim belki kırmızı kart belki sarı karttı mesela bana göstermedi. Göz göze gelmedik güllmemek için yani (kahkahalar)... Bu gibi şeyler oluyor aslında ya Yani hala oluyor biliyor musunuz :) Valla oluyor ama hissettirmeden oluyor ... gönül de bağı varsa ona ikinci sarı kartı göstermiyor Siz dışarıdan hissedemezsiniz” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Metin'in futbolculuk yıllarından verdiği bu örnekte açık ve aslında sıradan bir kronizm hikayesini dinleriz. Yine Metin'in aşağıdaki samimi anlatımlarından ise hakemin kayırma ediminde hemşehrilik bağının rolünü anlamak mümkündür:

“Mesela ben sana şöyle söyleyeyim, bak samimiyetimle söylüyorum ben daha ...'te kolay kolay maç kazanamadım (kahkahalar) ...'in bölgesel hakemlerinin, ben hayatımda bu kadar tutucu bir hakem olduklarını hiç görmedim. Resmen takımdan birisi gibi, on ikinci adam gibi oynuyorlar. Biz daha buradan giderken hocalarımıza geçmiş olsun diyoruz vallahi ciddi söylüyorum (kahkahalar).Onlar geliyorlar ve yüzde yüz senin penaltını vermezler, efendim lehine penaltı verir...” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Furkan'ın aşağıdaki ifadelerin kazanma odaklı futbol kültürünün kayırmacılığı –kronizm- nasıl beslediğine verilebilecek anlamlı bir örnektir:

“Şahsi sempatisi bana olup, dışarıda görüştüğümüz bazı hakemler o maçta takdir haklarını yüzde 60-70 bana kullandığı oldu ama ben hiçbir zaman bunu kabul etmiyorum diyemedim çünkü hep amaç kazanmak uğruna olduğu için” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Sosyal sermayenin kayırmacılık için kullanılması camiada oldukça kabul gören ve işe yarayan bir pratiktir. Örneğin *kritik* bir müsabakada Metin'den sınıf arkadaşı olan bir hakemi – ki Metin bu hakemin yönettiği hiçbir müsabakayı kaybetmemiştir- maçtan önce görmeye gitmesinin istenmesi, söze dökülmeyen bir kolları talebinin göstergesi olarak okunabilir:

“Şöyle bir şey oldu ben antrenörüm Hayalspor'un içerde Reelspor'la maçı var, hakem benim sınıf arkadaşım (kahkahalar). Maçı yönetmeye geldi, kritik maç ya Süper Lig'den gelmiş, beni zorla aşağı gönderdiler ya (kahkahalar). Aşağı gittim hoş geldin dedim ki sarıldım ki (kahkahalar). Bu da güzel bir örnek oldu size, aşağı gittim kapıyı çaldım tabi güvenlikçiler hayırdır falan dedi, ben de dedim sınıf arkadaşım şudur budur (kahkahalar) beni de Hayalspor'dan tanıdığı için, çünkü maçımı yönetmiş dört tane, maç kaybetmemişiz. Girdik sarıldık birbirimize tabi kardeşim mardeşim filan işte başarılar diliyorum görmek için geldim bir görüldük çıktık yani ... bu çok sıradan bir olay ya beraber sınıf arkadaşımın hakemlik yapıyor her yerde olmuyor mu bu çünkü hepsi zaten üniversite mezunu (kahkahalar)” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Katılımcıların altını çizdiği gibi “*ince düdükler dediğimiz düdüklere çaldığını gördüm yaşadım*” sözleri, dışarıdan hissedilmeyen düdüklere pek çok kayırma yaşantısının söz konusudur olduğunu göstermektedir:

“Takım ismini vermeyeceğim hakemin ismini de vermeyeceğim, şuan hakemlik yapmayan bir arkadaşımız ama deplasmanda oynadığımız bir maçta bize açık açık ya sizi karşı kaleye götürmeyeceğim işte anlayın, işte yabancı oyuncularınıza söyleyin boşuna, atarım yani siz zarar edersiniz diyen insanlar. Veya başka bir hakemimiz yine doğuda bir maçta oynarken biz, o da bunların hepsi ismi bilinen insanlar boşuna uğraşıyorsunuz orta sahayı bile size geçirmeyeceğim diyen insanlar. Veya başka maçta ben çok maçta oynadığım veya antrenörlük yaparken çok maça çıktığım için şahit olduğumuz şeyler çok var, başka bir hakemimiz mesela rakip takımın teknik direktörü oyuncusuyla çok argo küfürlü kelimelerle haber gönderip işte şuna sarı kart gösterirsen seni şöyle yaparım falan gibisinden bunlara da sahanın içerisinde şahit olmuş insanlarız. Şimdi hal böyleyken kayırmacılığı direk gören insanlar biziz ama sıkıntı dışarıdan sadece yorum yapabilirsin bunları üstünkörü anlatabiliriz ama bunlar yaşanmış şeyler” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Bu ifadeler futbolda kayırmacılığı ne kadar aleni ve yaygın bir pratik olduğunu fakat buna rağmen bu olguyu konuşmanın pek mümkün olmadığını göstermektedir.

Son olarak Umut'un “*herkes antrenör de futbolcu da hakemi yanımıza alalım noktasında bir şeyler yapar kimisi iyi söyleyerek iyi konuşarak kimisi de tam tersi üzerine giderek bunu yapmaya çalışır*” sözlerinden de anlaşıldığı gibi futbolda, hakemlerin adil olmasına çok fazla izin veren bir yapısının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle camiadaki kayırma geleneğini yorumlarken, bunu besleyen sosyal ve kültürel dinamikleri göz ardı etmemek oldukça önemlidir. Bu alt temada ele alınan deneyimler, kayırmacı ilişkilerin kurulmasında kronizm hemşehrilik, siyasi kayırmacılık gibi türlerin ön planda olduğunu ortaya koymaktadır.

Alt Tema 5: Kayırmacılığın Boyutları

Katılımcılar, hakemlerin müsabaka esnasında birçok kararıyla kayırmacı eylemde bulunabileceğini göstermektedir. Boyutları oldukça geniş olan kayırma esaslı davranışları hakemlerin, sarı ve kırmızı kart gösterme(me), penaltı kararı, uzatma süresi ve faul kararları üzerinden okumak mümkündür. Bulgular hakemlerin kayırma davranışlarının şapiyonluk ya da küme düşme gibi kritik maçlarda daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında kayırmacılık alt liglerde daha yoğundur. Araştırmadaki dikkat çeken bir bulgu ise hakemlerin futbolculara olan yaklaşımlarının adil olmadığıdır. Katılımcıların anlatımlarına göre hakemlerin, büyük takımlardaki –özellikle dört büyükler- futbolculara tavrı ile Anadolu takımlarındaki futbolculara olan tavrı farklılık göstermektedir.

Melih'in sözleri kayırmacılığı önceleyen futbol kültürünün geniş sınırları hakkında önemli göstergeler taşıırken, bu olgunun ülkemize özgülüğünü anımsatmaktadır:

“Mesela penaltı kulübüne A kulübüne göre penaltı B kulübüne göre penaltı değil, kırmızı kart A oyuncusuna göre kırmızı kart B oyuncusuna göre kırmızı kart değil. Ama ben bugün desem ki dünkü maçta böyleydi, böyle oldu, böyle bin tane örnek veririm. Bunları televizyona çıkıp anlatıyoruz ama maalesef böyle oluyor ülkemizde Avrupa ülkelerinde böyle değil ama bizde maalesef bu kayırmacılık oluyor” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Metin'in anlatımları da kayırmacılığın boyutlarını ortaya koymaktadır:

“Penaltıyı vermeme var kritik bir zamanda kritik bir dakikada veya kazanması gereken takımı ceza sahası dışında kritik bir alanda faul vermede yine olabilir. Uzatmayı beş dakika değil de iki dakika gösterme olabilir Veya son saniyelerde kırmızı kart yemesi gereken bir oyuncuyu takımı eksik bırakması gerekirken onu göstermeme olabilir. yani sarı kartla geçiştirebilir veya ikinci kartı göstermemek gibi olabilir Bu gibi şeyler oluyor aslında ya yani hala oluyor biliyor musunuz (gülümseyerek)” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Hakemlerin müsabaka yönetimindeki kayırma davranışlarının yelpazesi oldukça geniştir. Öyle ki Kenan'ın da “*maçın gidişatını hakem isterse çalmış olduğu düdükle Çok rahatlıkla değiştirebilir, isterse rakibin orta sahasına bile geçirtmeyebilir*” ifade ettiği gibi hakemlerin oyun üzerinde çok önemli bir etkisi vardır.

Katılımcıların anlatımları şampiyonluk, küme düşme(me), derbi ya da büyük takımların müsabakalarında hakemlerin yanlı tutum gösterdiklerini ortaya koymaktadır:

“[...] özellikle de derbi maçlarına baktığımız zaman ev sahibi olan takımlara karşı... çok hissi davrandıklarını söyleyebilirim, buna benzer olan seyri şampiyonluk ve küme düşme maçlarında da çok rahatlıkla görebilmekteyiz (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

Bunun dışında Kenan kendilerinin de şampiyonluğa oynadıkları dönemlerde hakemlerin kendilerini kolladığını söylerken, Cevdet “*birçok takımda şampiyonluğa oynadık biz yani bize olmayan penaltıların verildiğini de gördüm*” sözleriyle Kenan'ı doğrulamıştır. Yusuf ise “*büyük takımlarda oynadım.. zaman zaman kayırdıkları oldu, zaman zaman haksız yere bizlerin lehine faul verdiler*” şeklindeki açıklamalarıyla futboldaki kayırmacılığın büyük takımlar lehine işlediğini düşünmektedir. Melih ise “*Tabi sizin de başkalarına göre güçlü olduğunuz durumlar vardır Dolayısıyla sizin de bir parça bundan faydalandığımız*

durumlar olmuştur” şeklindeki sözleri ile güç ilişkilerinin kayırma edimindeki önemine dikkat çekmiştir. Son olarak Burak “Özellikle büyük takımlar büyük takımların o anki konumları maçın önemi veya sezonun önemi puanlamada buldukları durumlar gibi sebepler tetikliyor Anadolu takımlarının birbirleri arasındaki maçlarda olmuyor mu evet oluyor ama çok az sayıda oluyor. İnsanlar, işte bu sporun içerisindeki insanlar bunu net olarak görebiliyor ama konuşamazsın tabii ki bu mesleği yaptığın için konuşsan da bir şey değişmiyor” şeklindeki açıklamalarıyla kayırmacılığın dile getirilmesinin camiadaki kişiler için riskler taşıdığını göstermektedir. Bu gizlilik ise kayırmacılığın yeniden üretilmesindeki önemli bir unsurdur.

Hakemlerin yakınlık ilişkilerinin müsabaka yönetimlerine yansıdığını anladığımız bu alıntıya ek olarak Umut kayırmacılığın alt liglerde yoğunlaşmasını, maçların medyada yer almaması ve yeterince denetlenmemesi ile açıklamıştır:

“Futboldaki bu kayırmacılık en fazla şuan alt liglerde hissediliyor yani bunu alt yapı maçlarında amatör liglerde hissedilen bir nokta. Niye orada daha fazla oluyor medya yok yeterince takip yok izlemek yok” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Cevdet, hakemin sadece kararlarıyla değil, müsabaka esnasında futbolculara karşı tutumuyla da himaye edici olabileceğine dikkat çekmiştir:

“Eğer hakem de sizin gibi benim gibi bir Hagi hayranıysa iş orada bitiyor Yani. Birinciyi es geçiyor (faul kararı) ikinciyi es geçiyor üçüncü geçer mi bilmem de diğer futbolcuya bunu geçmiyor geçirmeyebiliyor yani ... Sporcuya bakarak her türlü penaltıdır dersiniz öbürü düştüğü zaman kurallara bakarsanız bu tabii ki büyük haksızlıklara yol açabilir saha içerisinde” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Burak ise futbolcuların kollarını takımın camiadaki gücüyle ilişkilendirerek, muktedirlere taraf olmanın farklı bir biçimini görmemizi sağlamıştır:

“Burada işte yine iş dönüyor büyük takımdaki oyunculara geliyor. Anadolu takımları içerisinde oynayan oyunculara bu kadar farklılık hakemlerin kararları aşamasında neticesinde bir farklılık yok ama büyük takımın içerisindeki bu oyuncularla diğer takımdaki oyuncular arasında bu konuda bir kayırmacılık bir kollamacılık var, net bir şekilde var. Bu da buldukları takımın formasında isminden aslında geliyor yani onların şahsından kaynaklanmıyor. Şimdi aynı Emre şimdi Başakşehir'in oyuncusu mesela, şimdi öyle bir şey yok da mesela ama Fenerbahçe'de iken vardı. Bu oyuncunun şahsıyla olan birşey değil temsil ettiği

camialarla ilgili bir şey yine aynı konu” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü gibi, katılımcılar büyük camiaların maçlarında hem takımların hem de yıldız futbolcuların daha iltimaslı davranıldığını düşünmektedir.

Alt Tema 6: Günümüzdeki Olumlu Değişimler

Teknik direktör ve antrenörlerle yapılan görüşmeler, futbolda kollama geleneğinin geçmişte çok daha yaygın, yoğun ve aleni olduğunu; günümüzde olumlu yönde değişimler yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu değişimleri futbol müsabakalarının naklen yayınlanmasıyla ilişkilendiren katılımcılar, kameralarla gelen şeffaflığın kayırmacılığı engellemede etkili olduğunu düşünmemize yol açmaktadır. Örneğin Umut’a göre *gelişen medya ile birlikte hakem hataları azalmıştır. Burak da “Tabii maçların artık naklen yayınlanması çok fazla sayıda her açıdan kamerayla takip edilmesi bunlar önemlidir. Şimdi Süper Lig’de en fazla, sonra PTT Birinci Lig, ondan sonra kesiliyor yani yayınlar 2. ve 3. lig maçlarında neler oluyor hiç bilmiyorum”* şeklindeki açıklamalarıyla televizyon yayınlarının etkisini ortaya koymuştur.

Hakemlik kurumunun uluslar arası futbol organizasyonlarında görev alacak kalitede hakemler çıkarması ve dünyaca ünlü bu oyunlarda yarı final, final gibi müsabakaları yöneten Türk hakemlerinin varlığı, katılımcılar tarafından Metin tarafından *güven tazeleme* olarak nitelendirilmiştir.

“Son zamanlarda hakemlik camiasında böyle birazcık güven tazeleme gibi bir şey oldu ya ben öyle hissediyorum herhalde Diren Karanfil’in başarılı olması veya PTT birinci ligi biz yakından takip ettiğimiz için, benim oynadığım ve çok takip ettiğim bir de A takımına çıktığım zaman tanımam gereken sporcuları olduğu için sürekli izlemem gerekiyor. Sanki hocanın ya da hakemleri izledikçe daha doğru kararlar verdiklerini gördükçe bir güven oluşuyor bende. Eskiden bu kadar değildi, şimdi hangi hakem çıkarsa çıksın ben hakemi fazla araştırmıyorum mesela şimdi becerisi nedir geçmişte ne hata yapmıştır bakmıyorum bile, sanki biraz daha güveniyorum gibi” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Futbolun yönetim organındaki kayırmacı kültür kalıplarının analiz edilmesine imkân veren bu temada Cevdet dışındaki tüm katılımcılar, Merkez Hakem Kurulu’nun hakem

atamalarında ve yükselmelerinde adil olmadıklarını, kayırmacı tutum sergilediklerini düşünmektedirler.

Bu tema kayırmanın boyutları ve gerekçelerini daha detaylı analiz edebilmek için *Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma, Camiada Kadim Bir Gelenek: Neporizm, Kayırmanın Boyutları* alt temaları altında incelenecektir.

Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Bu bulgu, siyasi kayırmacılığın hakemlik yaşantısına doğrudan etkisi olduğunu ortaya koymaktadır:

“Birkaç arkadaşım var, onlar da siyasete kurban gidiyorlar bana söyledikleri şey şu hiç unutmam daha iki üç ay önce, yani arkanda bir siyasi güç varsa istediğin kadar maçı dört dörtlük yönet dediler. Bir hakem, mesela yan hakem veya orta hakemin maçı dört dörtlük yönetmesi şu an sanki onların gözünde yetmiyor gibi geliyor, siyasi güç olarak onların klasmana çıkması için bilmem ne olması için onların da bence arkalarında birisi olması öyle düşünüyorlar yani bana böyle söyleyenler oldu onlar da bence siyasi bir güç veya başka bir güç arıyorlar gibi geliyor” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Siyasi kayırmacılığın hakemlik yaşantısında ne derece önemli olduğunu Kenan'ın ve Umut'un sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Hakemliğe bir yönetimin gidip bir yönetimin geldiği boyutuyla baktığımız zaman, A yönetiminin adamları çok başarılı olmuş olmasına rağmen o A yönetiminin adamları kendilerinden tarafa oy kullanmadıkları için hakemlik camiasından dışlanarak, dışarı atılarak gerçekten de o hakemlik camiasında çok başarılı olabileceğine inandığımız çocukların da o şeyin içerisinde kaybolarak bir şekilde hakemliği bırakmışlardır” (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

İl hakem kurulları ve dernek seçimleri ile ilgili olarak da, hakemlerin özgür karar veremediklerini ve hakemlerin oyları üzerinden bir kutuplaşmanın yaşandığını Umut'un sözlerinden anlamak mümkündür:

“Çok başarılı hakemlerin sırf onlara oy vermediği için, onların yanında olmadığı için hakemliklerinin nasıl bittiğini... Birçok hakem, sırf onların yanında olmadıkları için federasyon seçimlerinde, o hakemler yenilir kendilerine yakın

hakemlerin önü açılır... Bu şekilde bu zihniyet devam ettiği müddetçe de hakemler bir yerlerde hep taraf olacaklar taraf oldukları müddetçe de başka bir taraf geldiği zaman o hakemler FIFA kokartlı da olsalar yavaş yavaş pasifize edilip birden yok olacaklar... Hakemleri bu işten uzak tutmak gerekiyor bu işin içerisine girdiği müddetçe hakemler bir tarafta olacak ve o Merkez Hakem Kurulu ona uygun, kendine yakındı değil gibi hakemleri bir noktaya getiriyor öbürlerini yıpratma politikası güdüyor. Sen bize oyunu verdin vermedin bunlar en fazla duyduğumuz bildiğimiz ve en olumsuz olan şeyler” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Görüldüğü gibi camiadaki siyasi kayırmacılık hakemlerin adil yönetim sergilemelerine ket vuran, hakemlik yaşantısının sonlanmasına neden olan pratiklerden biridir.

Alt Tema 2: Camiada Kadim Bir Gelenek: Nepotizm

Katılımcılar için camiada babası eski hakem olan çok fazla hakem vardır ve bu durum o hakemin klasman basamaklarını daha hızlı çıkmasını sağlamaktadır:

“Bu sadece hakemlikte böyle değil ki Türkiye’de hep böyle babadan oğula geçen bir meslekte nedense o çocuk daha hızlı yükseliyor... Yani bu nedense böyledir yani o kişinin bir basamak hızlı çıkması daha basit” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

“Türkiye’de bunlar var ama aynı meslek grubunu paylaşan birçok unsur var yani Türkiye’de maalesef her yerde olduğu gibi baba profesör çocuk da o akademiye girebiliyor, bunlar her zaman görünen noktası. Çok yanlış bir şey olarak değerlendiriyorum çok yanlış ama yetenekliyse hak etmişse bir babanın oğlunu hakem olarak da çok güzel yetiştirebileceğini düşünüyorum... Aslında o hakemin nasıl yönettiği ile ilgili nasıl yükseldiği ile ilgili bir konu hak ederek mi yükseliyor babası hakem olduğu için daha hızlı yükselme şansı yakalar mı yakalar, yakalar, ona saygı duyulur” (Umut, Eski Antrenör, Deneyim: 16 yıl).

Furkan ise diğer katılımcıların aksine camiada bilinen bir hakem örneği üzerinden verdiği örnekte, babasının eski hakem olmasından ziyade yeteneği doğrultusunda başarılı olduğunu düşünmektedir:

“Babadan oğula geçen hakemler var, Türkiye’de Diren Karanfil var babası Bulut Karanfil ama yeteneği olmasa kesinlikle babası iyi hakem olsun oğlunu hakem yapamaz, başarısına endekli” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Boyutları

Bu alt temadaki bulgulara göre futboldaki kayırmacılığın boyutları üç farklı bağlamda ortaya çıkmaktadır. Hakemlerin atama ve yükselmesi, performanslarının değerlendirilmesi –gözlemcilik- ve antrenörlerin mesleki yaşantılarında kayırmacılık türü fiillerin dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca araştırmanın amacı dışında olmasına rağmen antrenörlerin mesleki yaşantılarının da kayırmacı ilişkilere göre şekillenebildiğini gösteren bulgular ortaya çıkmıştır.

Hakem Atama ve Yükselmeleri

Katılımcılara göre (Cevdet hariç) hakemlik kurumunun yönetsel olarak sorumlu kanadını oluşturan MHK, hakemlerin müsabakalara atanması ve klasman yükselmeleri gibi boyutlarda kayırmacı tutum sergilemektedir.

Katılımcılar Umut'un "*Hakem camiasının çok adaletli geliştiğini düşünmüyorum*" sözlerinde görüldüğü gibi hakemlik kurumunda kayırma geleneğinin hakim olduğuna inanmaktadırlar. *Hakemlerin alttan yetişirken eliminasyon yapılırken bazı yanlış uygulamalar olabileceğine kayırmacılık yapılabileceğine* (Burak) değinen katılımcılar için Kenan'ın da "*hakemleri neye göre atadıkları hep kafamda bir soru işaretidir*" sözleriyle belirttiği gibi adil olmayan bazı yönetim pratikleri olduğunu düşünmektedirler. Bu noktada *hak edene herhangi bir sebepten dolayı o şansı vermeyip değişik sebepler olabilir hak etmeyi yukarı üste çıkarma durumları olabileceğini* (Burak) ifade etmişlerdir.

Furkan ise özellikle son iki yıldır daha adil bir yönetim olduğunun altını çizmiştir:

“Şimdi şöyle bu sene şimdi şunu görüyorum ben başarısına göre hakemleri atıyorlar kayırmacılık veyahutta şehircilik ikinci plana düştü. Evvelden bu vardı, geçmişte çok vardı, geçmişte Futbol Federasyonu Başkanı, Merkez Hakem Kurulu bağlı olduğu için bazen Futbol Federasyonu Başkanları istediği hakemi Merkez Hakem Kurulu'na söyleyip o maçta atayabiliyordu bunları yaşadık gördük ama bu sene geçen sene de benim gördüğüm maçlara hakemin verildiği nota göre atıyorlar bu güzel bir ortam Yani bir Diren Karanfil dahi FIFA hakemi Avrupa Şampiyonluk maçı yönetti, Türkiye'de yanlış bir maçı yönettiği için iki hafta dinlendirilebildi” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Kollayarak Gözlemek

Bu alt temada dikkat çeken bulgulardan bir diğeri de, hakem gözlemcilerinin bazı hakemlerin performansını değerlendirirken kayırma esaslı değerlendirme yaptıklarıdır. Örneğin gözlemcinin tanıdığı bir hakeme yüksek not verebileceğini düşünen Metin şunları aktarmıştır:

“Ya ben şunu söyleyeyim mesela bizim burada bir tane maçta yine gözlemci ağabeyimizin bir tanesi, eski hakemlerden iyi hakemlerden birisi, orta hakem maçı yönetiyor, maçtan önce sohbet ediyoruz işte ismini söyledim dedi ki ben onu izlemeye geldim dedi. Niye dedim ben dedi bunu ne yapıp edip yukarıya çıkarmam lazım çok beğeniyorum dedi mesela. Olabilir yani beğeniyorsundur ama ben antrenör olarak beğenmiyordum mesela, bizim dünya kadar maçımızı katleden bir hakemdi” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Benzer şekilde Umut da “*hakem konusunun iç işleyişi ile ilgili bir noktaya hakim değilim ama hakemlerin çok kötü yönettiği bir maçta iyi puan aldıklarını defalarca kez biliyoruz duyuyoruz*” şeklindeki açıklamalarıyla hakem performanslarının değerlendirilme boyutunda kayırmacı edimlere rastlamak mümkündür.

Antrenörlük Mesleğindeki Kayırmacılık

Bu alt temanın içinde antrenörlük ya da teknik direktörlük yaşantısında da kayırmacı değer kodlarının etkili olduğu bulgusuna ortaya çıkmıştır. Furkan’ın “*kulüplerimiz maalesef hep A takımına bakıp ahbap çavuş ilişkisiyle oraya çeşitli kişileri getiriyorlar*” sözleriyle dikkatimizi çektiği bu konuya Metin’in aşağıdaki ifadeleri siyasi kayırmacılık ve diğer kayırmacılık türlerinin antrenörlük kariyerindeki belirleyici olduğunu göstermektedir:

“[...] futbol da ne yazık ki şu anda siyasetle iç içe girmiş durumda. Ben ondan yana ne diyeyim yani çok sitemliyim insanlara çünkü belediyenin olduğu bir yerde, mesela diyelim ki Beyaz Parti’nin olduğu bir yerde Beyaz partili bir antrenör oraya hoca olabiliyor. Atıyorum bir milletvekilinin, bir bakanın telefon açtığı bir ortamda başka biri girip oraya daha kolay hocalık yapabiliyor. Dolayısıyla ben de bir üniversite mezunu olarak, bu takıma 20 yıl hizmet vermiş, takım kaptanlığı yapmış, kendime her konuda güvendiğim bir ortamda belki de takım çalıştırmakta güçlük çekiyorum. Şu anda belki iyi bir camianın içerisindeyim ama gönül ister ki bu yaşta tek başıma bir takım çalıştırıyım ama birilerinin seni keşfetmesi mümkün değil. Tamamen siyaset işin içine girmiş, işte bir tane bir yerde tanıdık bir dayın olacak amcan olacak telefon açacak, başka bir boşta olan kulübe, senin işini kolaylaştıracak. Bu da bence şu anki futbolumuzun kanayan bir yarası bence” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Futbolda siyasi kayırmacılık olgusunun antrenörleri etkileyen boyutunu Furkan'ın anlatımlarında görürüz:

“Parti ile ilgili milletvekili arkadaşlarımız çevrileriniz varsa bir kulüpte teknik direktör olarak çalışma şansınız yüksek ... Bir partiye yakınsanız çalışma şansımız yüksek üç dört tane teknik direktör var, bunları dışında tutuyorum diğerleri politikanın içine sportif olarak girdiği takdirde maalesef kayırmacılık başlıyor. Eğer siz fikirlerinizle ve çevrenizle ilgili olan konuşmanızda partililik ve konusundaki fikirlerinizi açık açık beyan ediyorsanız o zaman iktidara karşıysanız kulüp çalıştıramıyorsunuz ama yakınsanız yüzde yüz en kısa zamanda bir kulüp bulabiliyorsunuz, ben bunu böyle söyleyeyim (gülümseyerek) (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Metin ve Burak da antrenör ya da teknik direktörlerin takım çalıştırmasının siyasi kayırmacılıkla şekillenebildiğini düşünmektedirler. Örneğin Burak antrenör ve teknik direktörlerin de kayırmacı kültür kalıplarından muzdarip olduğunu ifade etmektedir.

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Bu tema araştırmanın, kayırmacılık temelli ilişkiler futbolun gelişimini nasıl etkiler ve futboldaki kayırmacılık nasıl azaltılabilir sorularına yanıt vermektedir. Araştırmanın bulguları, eşitsizliği arttıran bu olgunun futbolun gelişimini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Katılımcılara göre, antrenörlerin, futbolcuların, hakemlerin ve futbolun başarısızlığında pay sahibi olan kayırmacılık, futbolcunun ve takımın emeğine saygısızlık anlamına gelmekte ve saha dışında yaşanan toplumsal sorunların harcını oluşturmaktadır. Örneğin Metin'in aşağıdaki alıntısı amatör ve bölgesel liglerdeki örneği üzerinden kayırmacılığın, antrenör, hakem ve futbolcu üzerindeki yıkıcı ve motivasyon kırıcı işlevini ortaya koymaktadır:

“Böyle olduğu zaman da ne oluyor futbolcu bir kere çıkmakta güçlük çekiyor çünkü kaliteyi görmüyor futbolcu çünkü hakemler onu nasılsa destekliyor. İkincisi hoca kendini biraz salıyor hoca fazla hırslı olmuyor. Dolayısıyla hakemler sadece kendilerini bölgesel hakemliğe yönelttikleri için sadece oradan gelecek alt düzey bir para peşinde oldukları için hedefleri olmuyor derken orada da çok kalitesiz bir maç ortaya çıkıyor ...Yani kaliteli futbolcuların çıkmasında bence bir engel. Ne bağlantısı var diyeceksiniz çünkü futbolcuların, daha 14 yaşındaki 15 yaşındaki çocukların emeğine bir saygısızlık yapıyorsun yani çocuk maçı kazanacak Türkiye Şampiyonasına gidecek kendini orada milletin önünde gösterme şansına sahip

olacak ama hakem engel oluyor buna. Çocuk üzüyor eve gidiyor, bir travma yaşıyor morali bozuluyor, hakem bizim bugün maçımızı katletti diyor bilmem ne diyor. Bunlar tabii o gelişim çağındaki çocukların moral motivasyonunu etkiliyor futbola bakış açısını etkiliyor” (Metin, Antrenör, Deneyim: 10 yıl).

Burak uluslararası müsabakalarda futbolcularımızın üzerinde yarattığı etkiye atıf yaparak verdiği örnekle, kayırmacılığın sonucuna değinmiştir. Toplum olarak bizim lehimize olan durumları sessizce kabul etmemiz ve sadece aleyhimize olan durumlarda söz söylememizin kayırmacılığı nasıl ürettiğini aşağıdaki sözleriyle açıklamıştır:

“Şöyle bir örnekleme yapayım, yurtdışına uluslararası maça çıktığı zaman takımlarımız bazen afallayıp kalıyor hakem kararlarından. Neden çünkü burada alışmışız, çünkü bizim milli takımlarımızı büyük takımlardaki oyuncular oluşturuyor. Çünkü sen Beşiktaş Galatasaray Trabzon oyuncuları sahalarında hakemlerin kendilerinden yana yana tutumlarına alışmışlar zaten. Bunlar yurt dışına çıktıkları zaman yanlı tutumu göremedikleri zaman kalıyorlar öyle. Aslında doğrusunu o insanlar yapıyor, ne yazık ki sıkıntı buradan kaynaklanıyor ve biz hep kendimize yontuyoruz, hep kayırmacılığı kendimize istiyoruz. Kendimize yapılmadığı zaman da isyan ediyoruz. Şöyle diyelim ki bu hafta hakem bir tane penaltı verdi, haksız bir şekilde oyuncuyu attı veya beni attı maçı kaybettik, biz bağırıyoruz çağırıyoruz ama bir hafta sonra telafisi oluyor. Bu sefer bizi kollayıp karşı takımın berbat ediyor, onun hakkını bize veriyor konuşmuyoruz. Sıkıntı buradan kaynaklanıyor iki türlü de konuşmak lazım (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Melih ise, futbolda hakim kayırma pratiklerinin sonucuna dair bütüncül bir analiz yapmıştır. Buna göre camiadaki kayırma geleneği, futbolun cazibe ve bilinmezliğinin yitirmesine yol açması nedeniyle futbola ilginin azalmasına sebep olabilir; büyük takımlardaki futbolcuların kollanması nedeniyle yetenekli genç futbolcuların yetişmesini engelleyebilir. Ayrıca hakemin yanlı tutumundan dolayı haksızlığa uğradığını düşünen seyircilerin tribün içinde ve dışında şiddete neden olabilir:

“Yani siz sonucu bilinen bir oyunu izlemezseniz, izlemediğiniz zaman kimse tribünlere gitmez. Bakın bugün Türkiye’de seyirci sayısı sekiz bin. Aslında o sekiz bin şeyde yani büyük takımların ortalama sayısı. Normalde diğer takımların ortalamasında belki bin bile değil ama Avrupa’da yirmi beş ile kırk bin arasında değişiyor. Şimdi kayırmacı olduğunuzda hakem çok adaletli davranmadığında sahaya gitmiyorsunuz çünkü güçlü kazanıyor, bunu biliyorsunuz zaten gitmenin de bir anlamı yok ve alttan sizle yarışabilecek gencin çıkmasına engel oluyorsunuz. Niye, hep üstteki kazandığı zaman o daha çok kazanıyor maddi anlamda, o daha büyük takıma gidiyor, milli takıma o gidiyor, en çok göz önünde o oluyor öbürü olmuyor. Bu sefer orada bir yılgınlık başlıyor veya kavga başlıyor, anarşi başlıyor. Bu sefer işte maçlarda kavga böyle oluyor. Ee seyirci diyor ki hakem orayı kayırdı

onlar bizi yendi. Bu sefer ya tribünde ya tribünün dışında olaylar oluyor” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

Oyunun önemli bir aktörü olan hakemin eşitsizliği bozucu kararı, takımın şampiyonluğunu ve dolayısıyla kulübün ekonomisine ket vuran bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Hakemin yaptığı bir hata belki bir takım için bütün sezonun heba olmasına sebep olabilir. Olmuş bir gülü vermezsen 3 puanla o takım şampiyon olmaz, o sene yaptığı bütün masraflar boşa gider, bir şehrin kaderiyle de oynayabilir hakem yani ofsayttan bir pozisyonu kaldırmazsan bütün emekler heba olur. Yani hakem takımın geleceği ile de oynamış olur baktığın zaman hakem çok önemli” (Cevdet, Teknik Direktör, Deneyim: 10 yıl).

Futboldaki kayırma pratiklerinin uluslararası futbol organizasyonlarındaki başarısızlığımız ile de ilgisi bulunmaktadır:

“Genelde dışardan gözlemleyince daha çok oradaki ilişkilerin biraz daha böyle ahbap çavuş ilişkileri doğrultusunda gitmesinden kaynaklanan sebeplerden dolayı hem kulüpler bazında hem de uluslar arası arenada başarılı olamayaşımızın nedenlerinden birisidir diye düşünüyorum” (Kenan, Antrenör, Deneyim: 12 yıl).

Camiada futboldaki kayırmacılığın varlığının bilinmesine ve sorun olarak algılanmasına varlığının rağmen çözüm üretilmediğini Burak’ın anlatımlarından çıkarmak mümkündür:

“Aslında bu meseleler, konular bizlerin de mesleğini ilgilendiren konular olduğu için çok dertli olduğumuz konular. Dolayısıyla buradan ekmek kazandığımız için buranın daha düzgün olmasını istiyoruz doğal olarak. Buralarda daha kalıcı işler yapalım çocuklarımızı daha iyi eğitim yetiştirelim istiyoruz ama sistem izin vermiyor bazı şeylere ne yazık ki. Biz de o sistemi eleştiriyoruz işte, konuşacak o kadar çok şey var ki gerçekten çok derinlemesine bir konu. Herkes ne olduğunu biliyor aslında ama çözüm noktasına gelinmemesi ayrı bir üzüyor bizi. Herkes biliyor aslında ne olduğunu biliyor herkes nereden başlaması gerektiğini de biliyor ama işimize gelmiyor işte” (Burak, Teknik Direktör, Deneyim: 6 yıl Yrd. Ant/ 2 yıl Teknik Direktörlük).

Katılımcılar için kayırmacılığın azaltılmasının yollarından biri Furkan’ın da belirttiği gibi MHK’nin seçimle gelip bağımsızlığa kavuşmasıyla sağlanabilir:

“Bir defa ben şu tezi sunuyorum nasıl futbol federasyonu başkanı seçimle geliyor ise Merkez Hakem Kurulu ile Futbol Federasyonu'nun ayrılması lazım, seçimle gelmesi lazım ve oraya gelen kişiler Futbol Federasyonu'na bağlı olmadan kendi kararlarını, atamalarını yapıp etki altında kalma şanslarını yüzde bire indirmeleri lazım. Bunun için de hakemlerimizin daha iyi yerlere gelmesi için, yükselebilmesi

için Merkez Hakem Kurulu apayrı bir seçimle ayrılması lazım” (Furkan, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 23 yıl).

Kayırmacılığı kültürden ayrı değerlendirmeyen Melih ise çözümün sürece yayılan bir eğitim ve karşı duruşla/direnışle mümkün olacağını düşünmektedir:

“Zaman... deneme yanılma metoduyla beraber bunu yapacağız, başkaldırı ile beraber bunu yapacağız, belki kavgayla beraber bunu yapacağız ama en önemlisi eğitimle bu işi yapacağız” (Melih, Eski Teknik Direktör, Deneyim: 36 yıl).

4.4. Taraftarların Kayırmacılığa Dair Görüşleri

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Alt Tema 1: Alt Tema 1: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Namlunun Önündeki Hedef Olmak

Alt Tema 2: Kayırmacılığın Besleyen Toplumsal Yapı

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Alt Tema 1: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak

Alt Tema 2: Kayırmacılığın Türleri: Kronizm, Hemşehricilik ve Siyasi Kayırmacılık

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Boyutları

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

Tema 1: Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Futbol, katılımcıların *hayatının merkezinde* (Aslı) duran bir olgu olarak nitelendirilmiştir. *Sokak çocuğu* olan neslin temel kazanımı olarak futbol, onların hayatında yoğun bir sevgi ve kuvvetli bir bağlılık anlamını taşımaktadır. Örneğin Aslı'nın hayatında futbolun ve taraftarlığın şöyle bir tanımı vardır:

“Futbol benim hayatımın merkezinde. En azından dört yaşından beri yani kendimi bildim bileli Direnişspor'luyum, sıkı bir Direnişspor taraftarıyım. Bu televizyonlar falan yokken radyoda maçları 8 yaşında 9 yaşında dinleyip kim gol attı diyip onların sezonluk gol çizelgelerini falan çıkartan, böyle cetvellerde filan çizdim (gülüşmeler). Yani futbolu çok seviyorum, izlemeyi çok seviyorum. Bir de biz

sokak çocuğuyduk 78 doğumlular hani 90'ların çocuğuydum. 90'ların çocuğu olmak demek sokakta oynamak demek aslında. Dolayısıyla mahallede erkek çocuklarıyla futbol maçı yapan bir kızdım yani” (Aslı, Taraftar).

21 yıllık tribün geçmişi olan Mustafa için futbola duyulan bağlılık anne sevgisine en yakın sevgi ile tarif edilmiştir:

“Mesela ben de annemden sonra başka hiçbir şey yoktur hayatımda, Özgürlükspor vardır mesela. Vücudumuza dövmelemlerini yaptırırız, benim vücudumda yedi sekiz tane var sadece Özgürlükspor başka hiçbir şey yok, o derece bir bağlılık boyutunda” (Mustafa, Tribün Lideri).

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetsel Tetikleyicileri

Bu temada, büyük kulüplerin hakemler üzerindeki iktidarı kayırmacılığın yönetsel tetikleyici olarak değerlendirilmiştir. Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri ise kayırmacılığı besleyen toplumsal yapı alt temasında incelenmiştir.

Alt Tema 1: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Namlunun Önündeki Hedef Olmak

“Şimdi siz bir hakem olarak çıkıyorsunuz maç yönetiyorsunuz, insanlık hali, çünkü ben hakemlerin fena olmadığını düşünüyorum, Süper Lig'de yanlış bir karar verdiniz ve penaltıyı vermediniz Beşiktaş'ta da çok oluyor bu ama Fenerbahçe Trabzon gibi büyük kulüplerin büyük paraların döndüğü kulüplerin başkanları çıkıp, biz bunun hesabını soracağız bir bilmem ne Tayfur Okur (Ünlü bir Süper Lig hakeminin ismini veriyor) bizim maçımıza bir daha çıkamayacak, Hakemler Kurulu buradan size duyururuz cümlelerini duyan hakemler ya üzgünüm ya baskı orada başlıyor işte, parada başlıyor, kulüp başkanının iktidarı kullanmasıyla başlıyor, sen bir daha bizim maçımıza çıkamazsın diyor” (Aslı, Taraftar).

Taraftarlarla yapılan görüşmeler, futbol kültüründeki farklı iktidar mekanizmalarının hakemleri baskı altına aldığını ve hakemlerin bu baskılardan etkilendiğini/etkilenebileceğini ortaya koymaktadır. Taraftarların anlatımlarına göre, *tehdit edilen, rehin alınan ve belirli dengelere göre şekillenen* hakemlerin üzerinde çok büyük baskılar vardır.

Mustafa, siyasi isimlerin taraftar kimlikleri ile sahada bulunması ve sempati duyduğu takımın soyunma odasında yer almasının yol açtığı sorunlara değinmektedir:

“Umutspor’un başkanının kardeşi bakan, öz kardeşi. Kendisi kulüp başkanı, devlet bakanından bahsediyorum, adam bakanın kardeşi soyunma odasına giriyor. Yani bir ülkenin bakanı boynunda atkı ile kalkıp bağırıyorsa ve soyunma odasına giriyorsa bu işte bir problem var demektir. Düşün bakanın ne kadar ağır olduğunu hepimiz biliyoruz” (Mustafa, Tribün Lideri).

Aslı’nın altını çizdiği gibi, ülkemizdeki kulüp başkan ve yöneticilerinin mafyavari yapısı ile futbolun milyon dolarlık endüstriye dönüşmesi, hakem hatalarının bedelini ağır bir şekilde ödetmektedir. Bu baskı ve korku kültürü ise kararlarındaki adilliği olumsuz etkileyebilmektedir:

“Birincisi Süper Lig’de, milyon dolarların döndüğü bir sektörde sizin yanlış bir kararınız Azim Çırpan gibi, Karaspor’un başkanı mafya pisliği gibi sizin stadyumda 4 saat rehin tutulmasına kadar giden bir yol var. İşte şimdi Karaspor’un maçına giden, ben sonraki maçı izledim, rehin tutma olayının ardından maça çıkan hakem Karaspor’a faul vermiyor. Dedim ki hemen bir sonraki maçta, yani geçen haftanın etkisi altında bir başka hakem sonuçta ama düşünsenize siz Karaspor’a kırmızı kart göstereceksiniz mesela sarı kart göstereceksiniz penaltıyı vermeyeceksiniz siz de Karaspor başkanının namlusunun önündeki hedef olacaksınız” (Aslı, Taraftar).

İstanbul hegemonyasının hakem atamalarında etkili olduğuna vurgu yapan Mustafa, hakemlik kurumunun belirli dengelere göre şekillendiğini düşünmektedir ve spor medyasının hakem hatalarını büyük kulübe göre göz önüne getirip getirmemesinin bu iktidarı yeniden üreten yapısına dikkat çekmektedir:

“Şimdi burada belli dengeler var, Türkiye’nin üç ayağı var, bu üç ayağından bir tanesi Azim Yıldır. Bu ülkede Azim Yıldır sürekli men cezaları alır ama hep dediğim dedik öttürdüğüm düdüğü, bu adam bunu yapıyor bu net. Beşiktaş bu konuda hep geri kalıyor çünkü bir beyefendi kimliği var Süleyman Seba kimliğiyle giden bir Beşiktaş Galatasaray nasıl söyleyeyim zengin aristokratların takımı Galatasaray böyle bakılıyor yani üçgen arasında devamlı pas alışverişi yapılıyor, hakem atamalarında da böyle. O diyor ki ben onu istemiyorum, ben onu istemiyorum hata yapılıyor mesela Fener Galatasaray maçı oynanıyor ülkede beş hafta konuşuluyor, attım Bursa Antep maçında olağanüstü bir hata yapılıyor, belki Antep küme düşüyor yapılan hatayla ama üç gün konuşulmuyor bu ülkede, o yüzden İstanbul hegemonyası var” (Mustafa, Tribün Lideri).

Güneydoğu ve Doğu illerinde müsabaka yönetmeye giden hakemlerin, rehin alınma ya da saldırı olayları ile karşılaşması hakem kararları üzerinde etkili olan bir başka baskı mekanizmasıdır:

“Mesela Direnişspor ile Gökkuşşağıspor maçı oynandı, futbolcular itfaiye aracının üstüne çıktığı taraftara saldırdılar, hakemi söyleyeyim soyunma odasına kitlediler.

Güneydoğu'da Doğu'da bu şekilde yani buradan çıkamazsınız diyorlar. Polis de diyor ben senin güvenliğini sağlayamam burada diyor. Tamam maç düzgün başlıyor fakat devre arasından sonra işin rengi değişti mi işin boyutu değişiyor. Atıyorum adam İstanbul'dan gelmiş, İstanbul'da örneğin Bakırköy'de oturuyor, geliyorsun adamı sen Cizre'ye koyuyorsun. Adam diyor ki nereye geldik lan biz, adam diyor ki hocam yok canımızdan kıymetli değil, buna getiriyor olayı” (Mustafa, Tribün Lideri).

Özet olarak bu temada, tehdit, saldırı ve şiddetle şekillenen futbol kültürü, kulüp başkanlarının iktidarını kullanması, medyanın kulübün büyüklüğüne göre yapılan hataları görünür hale getirmesi gibi unsurlar hakemler üzerindeki baskı mekanizmaları olarak karşımıza çıkar. Bu baskı mekanizmalarının hakem performansını ya da hakemlerin kayırmacı eğilimleri ile ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Alt Tema 2: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı

Taraftarlarla yapılan görüşmeler, camiadaki kişilerin hakemin kendi lehine karar vermesine dair beklentisi olduğuna işaret etmektedir. Bu beklenti, kayırmacılığın gündelik yaşamda yerleşik bir kültür halini almasıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle toplumsal yapımızdaki değer kodlarının kayırmacılığa kaynak oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Günah Keçisi Hakemler

Türkiye’de hakem olmanın kimse tarafından sevilmemek ve herkes tarafından eleştirilmek gibi bir anlamı olduğunu Aslı’nın açıklamalarında görmek mümkündür:

“Yani genel kanı bizim için hakemler hep bilmem ne hakemdir yani, hep tezahürat bu şekildedir. Cinsellikle ona küfür edilir yani hakemler sevilmez, hatta Türk futbolunun katili Türk hakemleri ya da futbolun katili Türk hakemleri diye bir tezahürat vardır, hakemler sevilmez” (Aslı, Taraftar).

Katılımcılar için *hakemlerin sevilmediği* (Aslı) ülkemizde futbol hakemi olmak *çok zor bir olaydır* (Mustafa). *Futbolun merkezinde olan ve bütün karar verici* (Aslı) konumdaki hakemler, bir futbol müsabakası sonrasında herkesin yorum yaptığı ve hakemi eleştirdiği bir futbol kültüründe var olmak durumundadırlar:

“Hakemler maçın, futbolun merkezinde patron o, sarı kart onda, düdük onda, her şey onda. Dolayısıyla doğru karar ya da yanlış karardan öte bütün karar verici hakem... hakeme baktığımda şimdi karar verici o olduktan sonra biz devreye

giriyoruz. Şimdi bir de herkes, bilen de bilmeyen de konuştuğu için ve en kolayı da takımınız bir de gelip gelmediğinde çamur atacağımız iki üç şey vardır. Bunlardan birincisi yönetimdir, yönetimi sevmiyorsanız, ikincisi çok kötü oynayan futbolcunuzdur kendi takımınız adına söylüyorum ve belki de birincisi ya da üçüncüsü hakemdir yani yenildiysek mesela” (Aslı, Taraftar).

Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırlmak

Kayırmacılık türü davranışların reddi ya da kabulünde toplumsal kültür son derece önemlidir. Nitekim kayırmacı davranışların normalize edilmesi, bu tarz eylemlerin hem yaygınlaşmasında hem de üretilmesinde oldukça önemlidir. Taraftarlarla yapılan görüşmeler de kayırlmaya dair beklentilerimizin olduğunu ortaya koymaktadır:

“Bölgelerde en azından teknik direktörlerin ve takımların bölge hakemlerinin olduğu maçlara çıkarken tedirgin olduğunu en azından kadın futbolunda biliyorum. Hatta şu cümleyi bile biliyorum *ya bizim sahamızdayız bizim bölgemizden hakem geldi gören de onların bölgesinden hakem geldi zanneder bu kadar da tarafsızlık olmaz ki* cümlesinin bile” (Aslı, Taraftar).

Kayırmacılığın Geniş Evreni

Kayırmacılığın toplumsal hayatın pek çok alanına işlemiş yapısını Mustafa'nın sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Her yerde bir adamcılık olayı var çünkü artık hani çarkın bu şekilde işlediğini düşünüyorsunuz ülkede en üstten en alt seviyeye kadar, hakem atamaları, hakemlerde adamcılık. Örneğin bunu şey yapmıyalım şimdi arayıp telefonla büyük risk şimdi bunlara girileceğini hiç tahmin etmiyorum. Genellikle bu tür diyaloglar yüzyüze oluyor. Örneğin şimdi hakem versin, bir gün önce şehre gelir, bunu bire bir de yaşıyorum kulüp müdürü ile diyalogum iyi olduğu için. Örneğin abi hakem kim, attım eski hakemlerden olsun, atıyorum Sinan Har, ... Bölgesi ... bahsettiğimiz olay bu canlı bu şekilde diyalog oluyor, nerede kalıyor Hilton'da kalıyor, ne yapacağız ya işte git bir çikolata çiçek filan bir görün, bu oluyor (gülüşmeler). Bi gün keşke sezon olsa beraber stada girip sizi hakem odasına götürsem. Şimdi bunlar oluyor mu diyorsunuz ya, bir gün sizi hakem odasına götüreyim bir masa, su var ortada, bir meyve tabağı, çok büyük bir izzeti ikram. Yani bu her maç olur bu, ev sahibi maç bu rutin bir olaydır ama nasıl olur şöyle olur mesela atıyorum kulüp müdürü ya da kulüp başkanı çok samimidir, *hocam hoşgeldiniz güzel bir maç olsun hocam biz sana güveniyoruz*. Yani mesaj veriyor orada, ince bir mesaj veriyor hoca bu mesajı alıyor, tamam diyor (gülümseyerek) çıkılıyor, oynanıyor oyun gibi. Bu tür olaylar çok fazla var ... Bir gün önce hocaya hocam hoş geldiniz, hocam yemek buyrun atıyorum ...'nın (şehir ismi belirterek) en iyi yeri hocam, masanız hazır ama tabi hoca tek yollanıyor, niye dedikodu olmasın. İşte hocayla yan yana bir karede fotoğraf yakalansa herkes başına iş alır, hoca gider yemeğini yer, işte iyi bir maç

olsun üzmeylem kimseyi, çıkıp üzmezler, öyle bitip gider” (Mustafa, Tribün Lideri).

Camianın dilinden kayırmacılık okuması yaptığımız bu uzun alıntı, hakemin kayırmacılık davranışı üzerindeki etkisini görmemiz bakımından anlamlıdır.

Tema 3: Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Bu temada, hakemlerin kayırmacılık temelli davrandıklarını düşünen Aslı ve Mustafa'nın, hakemlerin hangi gerekçelerle ve hangi boyutlarda kayırmacı eylemde bulduklarını açığa kavuşturan görüşlerine yer verilecek ve günümüzdeki değişimlere değinilecektir.

Alt Tema 1: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak

“Ülkemizde futbol hakemi olmak çok zor bir olay, ilk olarak futbolu yönetenler ve ülkeyi yönetenlerin, şimdi Riva'da federasyon binası herşey orada dönüyor. Örnek, ben federasyon başkanım, siz benim hakemimsiniz, arıyorum gelir misin Riva'ya, geliyoruz bu şekilde oturuyoruz. Benim istediğim gibi olmak zorunda çünkü bana bağlısınız, benim istediğim şekilde bir maç yönetilmezse, tüm maçlardan bahsetmiyorum, bunun bu şekilde olduğundan da adım kadar eminim, bak hocam çok kibar şekilde anlatıyorum bu şekilde olması gerekiyor, biraz dikkatli olalım. Siz gittiniz maça, dediğimin aksi bir durum tekrarlandı, ondan sonraki dört hafta sekiz hafta maç göremezsiniz rüyanızda bile. Kimse niye size maç vermiyorlar diyemez, gitti, performansı düşük dinlendiriyoruz, olay bitti. Dört hafta sekiz hafta sizin dinlenmeniz maddi anlamda ve tabii yükselmek istiyorsun, dilin var, okulunu okumuşsun, insan ilişkilerin çok iyi. Fakat birilerine hizmet etmediğin için yani gördüğünü çaldığın için.” (Mustafa, Tribün Lideri).

Camiada hakemlerin *dinlendirilmesi* olarak bilinen gelenek, hakemlerin kötü performanslarında durumlarda devreye giren bir ceza sistemi olarak karşımıza çıkar. Fakat bu ceza sisteminin yukarıdaki örnekte olduğu gibi objektifliğini yitirmesi, pek çok hakemin deneyimlediği, diğer hakemler için ise önemli bir sosyal öğretici olarak nitelendirilebilir. Hakemler üzerindeki baskı unsurlarıyla açığa çıkan farklı güç merkezlerinin –ki bu alıntı ile TFF'yi de bu mekanizmalar arasında değerlendiririz- hakem kararları üzerinden bir müsabanın manipüle edilmesi anlamına gelmektedir.

Alt Tema 2: Kayırmacılığın Türleri: Kronizm, Hemşehricilik ve Siyasi Kayırmacılık

Görüşmeler sonucu ortaya çıkan bulgular, futbolda kronizm, hemşehricilik ve siyasi kayırmacılık türlerinin hakim olduğuna işaret etmektedir. Örneğin kadın liglerinde ve

bölge liglerinde yoğunlaşan kayırmacı edimlerin oluşumunda, hemşehrilik ve kronist ilişki biçimleri devreye girmektedir:

“[...] artık telefonların dinlendiği biri bizi gözetliyor dünyasında yaşadığımız bir dönemde, bir teknik direktörün ya da yöneticinin hakemi arayıp bizi kolla tamam mı dediğine ben inanmıyorum. Artık bunlar daha çok dostluklar, arkadaşlıklar, bölge şeyleri işte” (Aslı, Taraftar).

Hemşehrilik ve kronizm dışında, hakemlerin mezun olduğu okul dahi kayırma davranışının gerekçesi olarak karşımıza çıkabilir:

“Örneğin mezun olduğu okul, yahut yaşadığı şehirden ikili diyalogları ama bunu çok göz önündeki aleni maçlarda yapamazlar, daha çok bu alt liglerde gerçekleşebilir. Nasıl mesela örneğin Urfa Harran beden eğitimi mezunu, dört yıl orada kalmış, hakemlik yapıyor, Adana’lı kimse onun oradan mezun olduğunu bilmiyor. Mücadelespor maçına atanıyor, bir kanal bulunuyor, hocalardan biri işte hocam böyle böyle. Hii aleni yapmıyor fakat takdir hakları dediğimiz olayları bu taraftan kullanınca otomatik olarak istenilen bir şekilde alınıyor” (Mustafa, Tribün Lideri).

Toplumsal beklentilerin *-kayırtmaya çalışanlar-* himaye edici ilişkilerin dolaşıma sokulmasındaki rolünü görebildiğimiz bu alıntıda futboldaki kayırmacılık geleneğini, spor ahlâkının diğer sorunlarından ayrı ele almamak gereklidir.

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Siyasi iktidarın futbolun yönetim örgütü üzerindeki gücü ve MHK’nin hakemlerin yükselmesinde bu siyasi gerekçeleri kıstas olarak ele alması, hakemlerin kayırmacı davranışlarının arkasında yatan nedenlerdendir. Bunun dışında ekonomik gücü yüksek takımlar ve 4 büyükler camiada kayırmanın işlediği muktedirler olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Mesela hakem başlıyor, bölgesel amatörden başlıyor, arkadaşlarımız var bizim hakem. Kademe kademe yükseliyorlar, kurallara uyarsan bak şu anda ülkede nasıl döndüğünü açık ve net bir şekilde söylüyorum, namaz kılacaksın buna mecbursun, göstermelik Cuma namazlarına gideceksin, hakemlerden başlayalım böyle gidiyor sistem çünkü. Yukarısı bu şekilde işliyor, B klasmanda üçüncü lig, ikinci lig diye başlıyor, yan hakem olarak başlıyor işte baş yardımcı hakem sonra orta hakem, klasmana kadar yükseliyor sonrasında FIFA kokartı dediğimiz olaylar var. Hep basamak basamak gittiği için bu basamakları çıkarken en tepedekinin icazetini alması gerekiyor. İşte anlattığım olay bu, onlara da şirin gözükme için çok basit geliyor atıyorum Üçüncü Lig’de hiç bilmediğiniz bir maç Gaziosmanpaşaspor

Beylerbeyi, bu maçı kaç kişi takip eder bu ülkede, bin diyelim semt takımı, bin. Bu maçta her şey yapılır, olaylar çıkar 30 saniye televizyonda görürüz üç saat sonra hatırlar mıyız, işte oralardan başlayınca yukarılara kadar C klasman B klasman ve A klasmana kadar geliyor bu adam ve hata yapa yapa. Çok göz önüne geldiğinde de daha da asgariye düşüyor bu yaşanan olaylar, fakat zaten istenilen yere gelmiş oluyor” (Mustafa, Tribün Lideri).

Mustafa'nın anlatımları hakemlik camiasında kökleşen kayırmacı uygulamalar hakkında göstergeler taşırken, maçların yeterince göz önünde olmaması nedeniyle kayırmacılığın alt liglerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Kadın futbol müsabakalarında daha sıklıkla hakemin taraflı kararlarını deneyimlediklerini ifade eden Aslı'ya göre kayırılan taraf çoğunlukla ekonomik sermayesi yüksek olan taraftır:

“Kadın maçlarında bölge maçlarında oluyor tabii hakem dediğim gibi amatörler, bölge ligleri, PTT Birinci Lig hakemleri yine daha kolay. Hatta bir kaç gün sonra hakemler eylem yapacakmış diye duydum son dönem özellikle Trabzon başkanının yaptıkları ettikleri çok büyük bir baskı var hakemlerin üzerinde, bu bölge maçlarında da daha çok yapan vardır, binlerce hakem var sonuçta ... (kayırmacılık) yoktur diyemeyiz, hani tersten baktığımda yoktur diyemeyiz ama var olmasının temel nedeni de o kulübün gücü ile ilgili yani PTT birinci ligdeki Balıkesirspor'un ya da Boluspor'un hakemler üzerindeki baskısıyla Fenerbahçe Kulübü'nün ya da ne bileyim Eskişehirspor'daki bilmem ne fabrikatörün atıyorum baskısı aynı olmaz. Dolayısıyla para kimdeyse kayırmacılık da ona öyle gider. Yoksa bu eş dostla sevgiyle bilmem ne ile de yapılacak iş değil. Yoktur diyemeyiz ama kesin var ve hep de böyle yapılıyor da diyemiyorum haksızlık olur” (Aslı, Taraftar).

Aslı hakemlerin Süper Lig'te kayırmacı tutum göstermediklerini düşünmektedir. Fakat buna rağmen, ülkemizde 4 büyükleri *herkesin kayırdığını* şu sözleriyle aktarmıştır:

“4 büyükleri zaten herkes kolluyor, Türkiye'de futbol demek zaten dört büyükler demek. Türkiye'de futbol, biz taraftarlar dışında paranın oluk oluk aktığı, mafya ilişkilerinin olduğu şikenin ve şiddetinin merkezinde olduğu bir yapıda. Onun için Diren Karanfil'i (günümüz popüler bir FIFA hakeminin ismini vererek) seviyoruz FIFA kokartlı olduğundan falan filan (gülüşmeler). Kayırma var mı yok mu bilmiyorum ama kayırtmaya çalışanlar vardır kesin” (Aslı, Taraftar).

Alt Tema 4: Kayırmacılığın Boyutları

Taraftarlara göre, hakemler oyun içinde faul kararı, kart gösterme(me), uzatma süresinin belirlenmesi ya da büyük takımlardaki futbolcuların kollanması boyutlarıyla kayırmacı

davranış sergileyebilir. Çok aleni olarak verilmeyen bu kararlar taraftarların ve futbolcuların agresifleşmesine sebep olmaktadır:

“En basitinden başlayalım, örneğin bir takımın en önemli noktalarından biri stoperlerdir, mesela maçın beşinci dakikasında takımın iyi bir stoperine sarı kart gösterirsen adam tedirgin başlar. İki tane kart, hıı olmayan bir penaltıyı çalma değil, çok basit üstü kapalı şeyler vardır, mesela yıldırır hakem. Mesela oynuyoruz dakika 45-50’lerden sonra rakip takım yatıyor, her yaptığına durduruyor oyunu. Artık tribün de yaka silkiyorsun, futbolcu sahada çıldırıyor otomatik olarak ... ne yapıyor dediğim gibi sarı kartlar çıkarıyor, düşen rakip takım oyuncusuna müsaade ediyor, haydi sedyeyi getirin çıkarın. Yani rahat bir 20-25 dakika yiyor artık tribün de illallah ediyor herkes agresifleşince otomatik olarak bir kırmızı kart yahut penaltı, bu şekilde yapıyorlar. Yani çok üstü kapalı tabii aleni olaylar da var basit bir şeyde küfür etti diyor atıyor ya da olmayan bir penaltı çalıyor” (Mustafa, Tribün Lideri).

Kayırmacılık temelli davranışlarının kendi lehlerine de rakip takım lehine de olabileceğini düşünen Aslı’ya göre, hakemler uzatma süresi kararı ile kayırmacı tutum sergileyebilirler:

“Tamam bizi korudu deyip aldığımız maçlar ya da lan bu Fenerbahçe’li bu hakem deyip kaybettiğimiz maçlar, hele ki 90 artı meselesi. Mesela Galatasaray 1-1’dir bir takımla oynuyordur eğer 5 dakika uzatma verdiyse kesin gol attırarak dediğim maçlar oldu” (Aslı, Taraftar).

Farklı siyasi ve yönetsel tahakkümlerin hakemleri etkileyebileceğini düşünen Mustafa, bu gibi nedenlerle hakemin büyük kulüplerdeki bazı futbolculara karşı yanlı tutum sergileyebileceğini düşünmektedir.

“Örneğin Fenerbahçe’de oynarken Emir Balyoz’a kart çıkarmak kolay değildi. Kural belli fakat kural uygulanmıyor Kural sizin benim gibi bir insan tarafından uygulanıyor ve o insanın bilinçaltında içerde soyunma odasında neler yaşadığını, tribünde nasıl birilerinin onu izlediğini yani yüksek anlamda, hem siyasi anlamda hem bu ülkenin futbolunu yönetenler anlamında, bu adama gösterilmeyecek” (Mustafa, Tribün Lideri).

Tema 4: Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Yukarıdaki tema ve alt temalarda da bahsedildiği gibi katılımcılar hakem atama ve yükselmelerinde kayırmacı tutum olabileceğini düşünmektedirler. Büyük kulüpler ve ile siyaset ve futbol arasındaki girift ilişki yönetim organının kayırma pratiklerini açıklamada başvurulan iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslı MHK'nin yanlı değil taraflı davrandığını düşünmektedir ve bu dengeli davranma biçiminde büyük kulüplerin başkanlarının federasyon üzerindeki iktidarını göstermektedir:

“Bence yanlı değil, dengeli davranmaya çalışıyor yani dengeyi tutturmaya çalışıyor. Şuna göre mesela Fenerbahçe Beşiktaş maçında Eğer Azim Çırpan'ın sevmediği bir hakem varsa onu bu maça vermiyor. Fenerbahçe'nin maçına o X hakemini artık hiç vermiyor. Ben iki gün önce Beşiktaş maçında Cüneyt'i bizim maça neden vermediler dedim, ben bir taraftar olarak bile en tarafsız hakemi bir derbi maçında istiyorsam kulüpler neler yapıyordur yani. Merkez hakem kurulundaki kişileri aramaları tehditler bence kesin vardır yani” (Aslı, Taraftar).

Mhk'nin kayırmacı tutumunu *kesin* olarak nitelendiren Mustafa'nın anlatımları İstanbul hegemonyası ve siyasal bağlantıların kayırma pratiklerindeki etkisini ortaya koymaktadır:

“Şimdi bunlar şehir takımları ya da İstanbul takımları dediğimiz olaydan çıkıyor. İstanbul bölgesi hakemleri ve İzmir bölgesi hakemleri atamalarda etkili ... yani her sene şampiyon olan takımların belediyeleri, yöneticileri ya da milletvekilleri sayıları bunda şaka yapmıyorum son 8-9 yılı araştırın araştırılın hepsini de iktidar partisi hani” (Mustafa, Tribün Lideri).

Tema 5: Sonuca ve Çözüme Dair

“Futbolun katilinin ben hakemler olmadığını düşünüyorum, o tezahürata katılmıyorum futbolun katilinin spor politikalarının ta kendisi olduğunu düşünüyorum.” Aslı

Taraftarlarla yapılan görüşmeler neticesinde, futbolda hakem yanlılığının çok geniş yelpazede olumsuz sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Kayırmacılık türü fiillerin taraftarlar açısından en göze çarpan sonucu, bu kararların onlar üzerinde öfke ve kızgınlığa yol açmasıdır. Mustafa'nın aşağıdaki sözlerinden, taraftarların şiddet ve saldırı eylemleri ile hakemin haksız kararları arasında nasıl bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır:

“Hakemin yanlı tutumundan dolayı benim takımına haksızlık yapıldığı ortada olduğu için elbette ki bir tepki olacaktır. Bu tepki kimi zaman sözlü küfür ya da hakaret, kimi zaman da daha ileri giderek fiili eylem. Yabancı madde atılması hakemlere, sahaya atlama, maç sonu hakem taşlama, saldırma gibi. Bunların dışında, ıslıklarla kararını etkilemeye çalışma, bu genelde başarılı olur, baskı altına girer ve lehine karar verebiliyor” (Mustafa, Tribün Lideri).

Araştırmanın bulguları, taraftarların hakemin kendi aleyhlerine haksız karar verdiklerini düşündüklerinde öfkenlendiklerini göstermektedir. Bu öfke, onların hakeme yönelik olumsuz tezahürat etmelerine neden olmaktadır:

“Örneğin burada maç oynanıyor, maç başlıyor bakıyoruz işin gidişatı iyi değil, belli şeyler de hep onlardan yana kullanıyor, tepki gösteriyoruz yuhla, ıslıkla. Örneğin bağırıyoruz *sabırımız taşıyor adam gibi yönetin*, dakika 75 80’den sonra belki gerçekten olmayan bir pozisyonda faul ya da penaltı çalınıyor ve golü buluyoruz bu gerçek çünkü baskı olan yerlerde bu oluyor” (Mustafa, Tribün Lideri).

Taraftarlara göre futbolun güzellik ve cazibesini yitirmesine yol açan kayırmacı uygulamalar hakemlik kurumunun ve futbolun başarısı(zlığı)nda da pay sahibidir. Örneğin Türkiye’de üst klasman hakemlerinin yurt dışında daha başarılı olarak algılanmasının nedeni oradaki futbol kültürünün kayırmacılık üzerinden değil objektiflik ve profesyonellik üzerinden yürüdüğünün düşünülmesidir:

“Yurtdışında neden başarılı, hocam işte dediğimiz olaya getir dönder pencereyi, ben patronum siz Diren Karanfil’siniz, hocam üzmeylem bu takımı üzmeylem öyle böyle sen çıkıp o takımı üzümüyorsun, iki yanlış karar kaosa dönüyor ama Avrupa’da sana kimse hocam bu takımı üzmeylem demiyor hocam gördüğünü çal, hoca da gördüğünü çalıyor ama burada gördüğünü çalmıyor, ben gördüğünü çalmadığına inanıyorum” (Mustafa, Tribün Lideri).

Aslı’nın sözlerinden kayırmacılığın oyunun doğası üzerinde yol açtığı tahribatları görmek mümkündür:

“Yani futbolu seyirlik açısından çirkinleştirir. Zaten eğer siz bir maçı izlerken hakemin taraf tuttuğunu anlıyorsanız, o maç maç değildir artık yani futbolun güzelliği ortadan kalkar. Çünkü karşı takım ne yaparsa yapsın kırmızı kart artık verilmiyorsa ee dersiniz bu maç zaten gitti yani o zaman da 90 dakika bir taraftar olarak futbolun bilinmezliği, ne sonuç çıkacağı belli olmayan bir maçta sonucu bilirsiniz, sonucu biliyorsanız da anlamı kalmıyor onun için çirkinleştirir” (Aslı, Taraftar).

Aslı, futbolda yozlaşmaya sebep olan bu tarz uygulamaları spor ahlâkının genel sorunlarından ayrı ele almamıştır. Alandaki problemlerin çözümü için spor kültürü ve ahlakına ihtiyacımız olduğu kadar spor bilimleri fakülteleriyle işbirliğinde olan spor polititikalarına da ihtiyacımız vardır. Tek bir sorunu çözmek yerine sistemin tamamına yayılan problemler çözüldüğünde, kayırmacılık tarzı ilişkilerin azaltılması daha kolay olacaktır:

“Türkiye’de spor nedir, spor ahlâkı nedir ama ahlâk öyle ahlaklı dürüst vesairenden bahsetmiyorum 6 yaşından 7 yaşından itibaren spora girme, kadın erkek eşitliğinin sağlanması, bir sürü şey. yani bunlar olmadığı müddetçe bizim ülke boş mezara yatan bir ülke, istilacı ya ben üzgünüm bazı milliyetçi arkadaşlarım bana çok kızıyor ama üzgünüm ben öyle düşünüyorum, istilacılık var, aman biz burayı alalım, Fenerbahçe kulübü öyle davranıyor. Tamam bütün branşlarda çok iyi destek sunuyor şu bu Azim Çırpan bu başka bir şey ama sen çok iyi bir yönetici olsan da çıkıp hakemleri tehdit etme hakkın senin yok. Türkiye sporcu yetiştiriyor otuz kişilik kadronun yirmi beşinde doping çıkamaz kardeşim ya çıkamaz, çıkarsa da böyle olur ya, Galatasaraylı hakem Galatasaray’a daha az sarı kart verir ... futbol güzel bir şey yani hani futbolun katilinin ben hakemler olmadığını düşünüyorum o tezahürata katılmıyorum futbolun katilinin spor politikalarının ta kendisi olduğunu düşünüyorum” (Aslı, Taraftar).

4.5. Spor Sosyoloğu ve Yazarının Kayırmacılığa Dair Görüşleri

Tema 1: Toplumsal Bir Ayna Olarak Futbol

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Tema 3: Futboldaki Kayırma Geleneği

Alt Tema 1: Kültürel Bir Minyatür Olarak Kayırmacılık

Alt Tema 2: Eşit Olarak Başlanmayan Bir Yarış: Nepotizm

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Tema 4: Sonuca ve Çözüme Dair

Tema 1: Toplumsal Bir Ayna Olarak Futbol

Bu temada kayırmacılık temelli ilişkilere arka plan oluşturması bakımından önemli olan futbol kültürümüzün temel unsurlarına yer verilip bu kültürde hakem olmanın anlamına değinilecektir.

Özgür’le yapılan görüşme, futbolu toplumdan; futbolun yönetimini ise genel yönetim yapısından ayrı ele almamız gerektiğini ortaya koymuştur:

“Şimdi ben bütün konuşmalarında şu vurguyu yaparım yani yazdığım metinlerde de aynı şeyi görürsünüz, futbol içinde yapıldığı toplumdan, içinde yapıldığı

kültürden bağımsız bir alan değildir. Kültürün, o yapının ürünlerinin yansıdığı bir alandır. Şimdi Türkiye'deki futbol yönetimine baktığımız zaman göreceğiniz kusurlar aslında Türkiyedeki genel yönetim tarzına baktığımızda göreceğiniz kusurlarla aynıdır. Bu açıdan Türkiye'deki siyasal örgütlenme modeli ve bürokrasideki bütün hantallık aynı şekilde Türkiye'deki spor kurumunda ve futbol için de geçerlidir. Yani böyle bakarsanız burada büyük sıkıntılar olduğunu ve o sıkıntılar üzerinden giden devasa bir organ var ama o organ genel kitleye hitap etme konusunda sıkıntılar içerisinde bunu söyleyebilirim” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Özgür, yeni oluşan hoşgörüsüz ve şiddet meyilli taraftar kitesini spor/futbol kültürünün oluşmasının önünde bir engel olarak değerlendirir ve bu anlayışın hakemleri başarısızlığın nedeni olarak görür:

“Türkiye'de futbolla ilgili bir diğer sıkıntımız da şu, Türkiye'de futbol özellikle spor kültürünün oluşmasına ülkede sporun bir kültür olarak beslenmesinin önünde bir engel teşkil ediyor, etmeye başladı. Çünkü sadece futbol izleyen, sadece kendi takımını izleyen, sadece kendi takımını destekleyen futbol severlerden bahsetmiyoruz, artık sadece kendi takımını destekleyen bir kitle oluşmaya başladı ve ötekenden nefret eden bir kitle oluşmaya başladı. Şimdi bu yapının şiddet üretmesi bu yapının öteki ile kurmuş olduğumuz ilişkinin ortadan kalkmasına yol açması çok kolay. Böylesi zeminler günah keçisi arar ve birinci derecede günah keçisi de sahadaki o tek olan kişidir tek adamdır, hakemdir. Yani hemen gözler ona döner hemen o eleştirilir ona yönelik tezahüratlar başlar”

Özgür'ün anlatımlarından, ülkemizdeki hakemlik kimliğinin suçlanan, aşağılanan ve sürekli eleştirilen yönünün, şiddet yüklü ve hoşgörüsüz futbol kültürü tarafından beslendiği anlaşılmaktadır.

Tema 2: Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri

Bu temadaki bulgular, *sosyal bir minyatür* olarak değerlendirilen kayırmacılığın oluşmasında, hakemler üzerindeki baskıların, futbolun örgütlenme modelindeki sorunların, medyadaki egemen söylemin ve toplumsal yatkınlıkların etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Özgür'ün *sahadaki en değerli forma* olarak kabul ettiği hakemlik, *mağlubiyet değerlendirilirken başkasının suçlandığı ve kendilerine destek veren örgütün olmadığı* bir futbol ortamında *eleştirilen ve başarısızlığın üstünün örtülmesinde* kullanılan bir fonksiyona sahiptir.

“[...] gazeteci abim onun bir sözü var, o söz ve onun yazılarında geçen çok önemli bir ifade var: Sahadaki en değerli forma hakem formasıdır aslında, yani oradaki futbolcuların forması değildir, oradaki en değerli forma ve en ulaşılmaz olan forma hakemlerin formasıdır ama nedense Türkiye'de hakemler kendi pozisyonlarının farkında değiller ve kendi pozisyonlarının kendi değerlerinin farkında olmadıkları için de, hakemlik yapabilmek için ve hakemliği devam ettirebilmek için sürekli olarak bir yerlerle dirsek teması içinde bulunmak gibi bir anlayışı, davranış kalıbını devreye sokuyorlar. Bu onların kafasının berrak olmamasını ve maçlarda almış olduğu kararlarda maalesef bir takım önyargılar üzerinden ya da kendilerine önümüzdeki haftalarda karşılaşmalarda devam ettirebilmek için kendi kendilerini otosansür içine sokuyorlar. Yani bunları, onların karşılaşmalarında yaptığı hatalarda görebiliyorsunuz, bunun en iyi örneğini herkes veriyor ben de vereyim Diren Karanfil'in Avrupa'daki yönettiği karşılaşmalarıyla Türkiye'dekiler aynı değil. Bunu çok net görüyorsunuz, yani Avrupa'da çok daha rahat, çok daha kolay karar veriyor, kararının arkasında duruyor ama Türkiye'de düşünüyor, sonraki haftalarda ne olabileceğini, nasıl davranılabileceğini düşünüyor ve ona göre karar veriyor, bu da yansıyor. Türkiye'de hakemler diğer alanlarda olduğu gibi kendilerine destek veren bir örgüte sahip değiller ki bunu Trabzon'da saatlerce mahsur kalan hakemle ilgili olarak herhangi bir eylem koyamamaları, yani hiçbir şey yapmayın kimse size boykot yapın filan denmiyor ama yani beş dakika maça geç çıkıyoruz, on dakika biz maçı geç başlatıyoruz, bunu bile diyemediler” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Özgür'ün bu uzun alıntısı futbolda hakemlerin yanlış davranışlarının altında yatan nedenleri çözümlenmektedir. Bu davranış kalıplarının devreye sokulmasında hakemlerin kendi örgütlerinden (TFF-MHK) yeterli desteği alamaması nedeniyle, hakemlik yaşantılarının geleceği için *dirsek temasında* bulunma stratejileri, futboldaki kayırma kültürünün doğmasında itici bir rol oynamaktadır. Bunun dışında hakemleri soyunma odasında saatlerce mahsur bırakmada beis görmeyen şiddet odaklı ve baskıcı futbol kültürü, hakemlik formasını değersizleştirmekte ve hakemleri edilgen, bağımlı ve pasif konuma sürüklemektedir. Hakem kararları üzerindeki böylesi manipülasyonlar ise kayırma edimini doğurabilmektedir.

Özgür “Türkiye'de dört büyük değil iki tane büyük vardır Galatasaray ve Fenerbahçe bütün mesele de bu ikisi arasındaki mücadeleden çıkar” şeklinde öne sürdüğü ifadesine, Beşiktaş ve Trabzonspor'u da ekleyerek, futbolun lokomotifinde sadece birkaç kulübün ön planda olmasını futbolun kurumsallaşmasının önündeki büyük bir handikap olarak nitelendirir. Bu büyük kulüplerin, hakem atamalarındaki, hakemlik mesleğinin sürdürülmesi ya da sonlandırılmasındaki belirleyici etkisine ise aşağıdaki sözleriyle vurgu yapar:

“[...] O gün Yelda (4 büyük kulüp başkanlarından birinin ismini belirterek) yanlış hatırlamıyorsam Tuğrul Akın'a düdük astırmıştır, şimdi anlatabiliyor muyum yani Türkiye'deki kulüplerin özellikle sözünü ettiğimiz bu büyük etkili kulüplerin, güçlü olan kulüplerin, medya desteği, taraftar desteği olan kulüplerin hakem belirleme, bazı hakemlerin kendi maçlarına verilmemesini sağlama, hakem kararlarıyla ilgili çok sert açıklamalarda bulunma gibi lüksleri var, tehdit, böyle bir şeye sahipler. Bu hakem benim maçıma gelemesin ve verilemiyor. Şimdi böyle olduğunda çok sayıda örnek sayarım size ... yani böyle bir pozisyonda hakemler de özellikle büyük takımların karşılaşmalarında daha diken üstündeler. Çünkü eğer o mesleği yapmak istiyorlarsa ve bu işten para kazanmak istiyorlarsa ... özellikle sonraki haftalarda devam edebilmek için, bunun maddi anlamda getirilerinden yararlanabilmek için, ister istemez bu takımlara karşı daha tolerans geliştiriyorsunuz” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

4 büyüklerin hakemlik kurumu üzerindeki iktidarı, onların alanda muktedir olarak konumlarına yol açmaktadır. Futbolun örgütlenme modelinin güçlü ve kurumsal bir yapıya sahip olamayışı, hakemlerin mesleki yaşantılarını bu kulüplerin egemenliğine bırakılmasına yol açmaktadır. Bu büyük kulüplerin federasyon üzerindeki tahakkümünün artması, hakemlerin mesleki yaşantılarını sürdürebilmek adına hakemlerin büyük kulüpler lehine toleranslı olmalarına sebep olmaktadır.

Özgür için hakemlerin can güvenliğini ortadan kaldırmaya kadar varan bir şiddet kültüründe, hakemleri doğal bir insan haline, korkuya sevk etmektedir ve bu durum davranışlarına otosansür uygulamalarına sebep olmaktadır. Aynı zamanda alandaki bu olumsuz öğretiler, camiadaki diğer hakemler üzerinde son derece derin bir etkiye yaratmaktadır:

“[...] bakıyorsunuz hakem mümkün merteye iki tarafı da gözetmeden bir maç yönetiyor ama soyunma odasına inerken ortalık birbirine giriyor ve en tabii insani hali korkuyor. Yani bunu şöyle açıklıyım Trabzon'da üç saat mahsur kalan hakemler çıkarken, ki orada bir görüntü var, yani eli cebinde olduğu için *çıkart elini cebinden buradan çıkamazsın* ve ardından çok sayıda küfür yediğini, hatta arkadan tekmeler. Bunların hepsi yansıdı, şimdi o ruh halindeki adamı sizi yarın bir gün yine oraya verin yani nasıl çıkacak ya da bu görüntüyü gören hakemler oraya maç yönetmeye gittiğinde nasıl neye güvenecek. Kendini koruyamayan orada güvenlik kuvvetleri var, neye güveneceksiniz, yani sizin hayat garantinizi sağlayan şey yani *çalacağınız bir düdük sizin hayatınızın sonu bile olabilir*” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi kazanma yolunda şiddet üretmekten çekinmeyen futbol kültürü hakemlerin rehin alınmasına, kişisel dokunulmazlıklarının ihlallerine kadar

ulaşmaktadır. Bu çatışmalı ortamlar ise hakemlerin kendilerine otosansür uygulamalarına neden olmakta ve müsabakada vermiş olduğu kararları etkilemektedir.

Özgür, medyadaki hakim söylemin hakemliğe zarar veren yapısına dikkat çekmiş, hakemleri merkeze alan eleştirilerinin futbolun yönetimindeki asıl problemlere dokunmadan sürdürüldüğünü vurgulamıştır:

“[...] burada çok önemli bir değişim medya ayağı var. Öyle bir pozisyon ortaya çıkıyor ki hakemler özellikle büyük takımların karşılaşmalarında, ev sahibi olarak bulunduğu karşılaşmalarda, vermediği veremedikleri kararlar, veremedikleri penaltılar, çalamadıkları düdüklükler, kırmızı kartlar sarı kartlar sürekli olarak gündeme getiriliyor ... açıkçası şöyle bir şey oluyor hakemlik futboldaki bütün kötülüklerin adeta anamasıymış, bütün ortaya çıkan problemlerin asıl müsebbibiymiş gibi bizim önümüze sunuluyor ... çok insafsızca ve hakikaten hakemlerin gelişmesini engelleyecek asıl sorunlara dokunmadan hep etrafında dolaşarak hakemliğe zarar verdiklerini düşünüyorum. Problem burada, Türkiye’de hakemlerin yaşadığı sorunları gayet iyi görebiliyorlar, kör değil ne gibi baskılara maruz kaldıklarını federasyon nezdinde kulüpler nezdinde de ne gibi problemlerle yüz yüze kaldığını çok iyi biliyorlar. Ama ona rağmen direk asıl gidecekleri yere değil de hakemler üzerinden çözüm üretiyorlar. Çözüm yolu orası değil, çözüm yolu hakem camiası, birebir maçları yöneten hakemler değil, çözüm yolu Türkiye’deki futbolun genel yapılanması, hakemlerin gelişmesini engelleyecek asıl sorunlara dokunmadan hep etrafında dolaşarak hakemliğe zarar verdiklerini düşünüyorum” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Hakemler üzerinde, futbolcu, teknik direktör, taraftar, yönetici, medyanın ve en temelde kazanma hırsının şekillendirdiği baskı kültürünün, hakemlik kurumunu yıpratıcı, kayırmayı üretici işlevini Özgür’ün aşağıdaki anlatımlarından çıkarmak mümkündür:

“Özellikle büyük karşılaşmalarda anana avradına küfür ediliyor yani orada sizin alacağınız kararlarla, verdiğiniz kararlarla kimse ilgilenmiyor. Herkes şunu diyor benim hakkım, ben burada kazanmalıyım, sen de bunu vermek zorundasın bana. Futbolcular böyle davranıyor, teknik adamlar böyle davranıyor, yöneticiler böyle konuşuyor, medya böyle konuşuyor. E siz bütün bunların karşısında tek başına bir hakem ya da hakim olarak orada karar vereceksiniz saniyenin binde biri anında. Bu kararı vereceksin ama akşamleyin saatlerce o pozisyon üzerine oynatalım, bu mu bu değil mi diyen adamlar sizin kararlarınızın üzerinden ahkâm kesecekler ve bütün bunlarda onların yaptığı doğru olacak sizin yaptığınız yanlış olacak. Yani doğru yapsanız yanlış pozisyona sevk ediliyorsunuz yanlış yaptıysanız zaten yalınışsınız. E burada siz, tekrar ediyorum özellikle büyük takımların karşılaşmalarında daha farklı davranmaya daha zor kart çıkartmaya daha fazla uyarmaya yani bazı oyuncularını atamamaya, şimdi bazı oyuncular var ki onları atmak çok zor atamıyorsunuz. Atamadığımız zaman da bu sefer öbür taraf başlıyor konuşmaya” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Yukarıdaki alıntı, medyanın kayırmacı davranış örüntülerini üreten yapısını görmemiz bakımından anlamlıdır.

Tema 3: Futboldaki Kayırma Geleneği

Özgür, hakemlerin ve futbolun yönetim organının kayırma edimlerini değerlendirirken, kültürden ve toplumsal alışkanlıklarımızdan yola çıkarak söylem geliştirmiş, ve kayırmanın ardında yatan nedenlere değinmiştir. Futboldaki kayırmacılık hakkındaki görüşlerini belirtirken, genel yönetim anlayışımızda var olan adalet dağıtma sorunu ile güçlüden yana tavır koyma geleneğine gönderme yapmıştır. Aşağıdaki alt temalarda, hakemlerin ve yönetim örgütünün kayırma eğilimleri ile kültürümüz ve futboldaki kayırmacılık arasındaki bağ incelenecektir.

Alt Tema 1: Kültürel Bir Minyatür Olarak Kayırmacılık

“Futbol sahalarındaki ya da futbolun örgütlenmesindeki bulunan insanlar toplumsal hayatın diğer alanlarından farklı insanlar değiller ki. Eğer sizin toplumunuzda, sizin kültürünüzde kayırmacılık, adama göre iş ilkesi geçerliyse bu, hayatın her alanında geçerlidir. Yani bu, futbol sahası için de geçerlidir diğer alanlar için de geçerlidir. Bir tarafta geçerli diğer tarafta da bu olmaz diye bir şey mümkün değildir... Şimdi özellikle uzmanlıkların olmadığı ülkelerde, yani uzmanlıklar üzerinden konuşamadığınız, herkesin ne iş olsa yaparım mantığı üzerinden giden ülkelerde bu söz konusu. Çünkü orada *ne iş olsa yaparım abi* anlayışı hemen onun yanında işte *hamili kart yakınımıdır, şunun adamı, bunun oğlu, bunun çocuğu, bunun yeğeni* meselesini getirir ve onun üzerinden işlem görür. Yani gerçekten liyakate göre işlemez sistem, sistem kişiler üzerinden yürür. Türkiye'de de bu model sokakta ne kadar geçerli ise, devlette ne kadar geçerli ise hakemler için de aynı şey geçerlidir, bu kadar net. Birbirinden farklı şeylerden bahsetmiyoruz, kültürel minyatürden bahsediyoruz”

Furkan'ın yukarıdaki ifadelerinden, genel sistemdeki yapılanmanın alt sistemler için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir alt sistem olarak futbolda meydana gelen çelişki ve aksaklıklar, toplumdaki kültürün bir yansımasıdır. Sosyal kurumlardaki iş görme biçimlerinin yeterlilikten ziyade kişisel bağlantılara göre sürdürülmesi anlayışı futbol alanlarına aktarıldığında kayırmacılık türü davranışların meydana gelmesi doğallaşmaktadır.

Alt Tema 2: Eşit Olarak Başlanmayan Bir Yarış: Nepotizm

Özgür, futbolun yönetim organı hakem atamalarında ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergiler mi sorusuna toplumdaki ve futbol ortamlarındaki bilindik bir pratiğe göndermede bulundururak yanıt vermiştir:

“Peki şöyle konuşalım Türkiye’de pek çok alanda olduğu gibi hakemlikte de babadan oğula birtakım şeylerin geçmesi var mı yok mu. Eşit olarak başlamadığınız bir yarışta sizin ilerlemenizin sağlanmasında, sizin babanızın, sizin bilmem amcanızın, dayınızın orada eski bir hakem olması daha kolay açılmanızı sağlıyor mu, sağlamıyor mu meselesine bakalım, görünüşte sağlıyor. Türkiye’de futbol sahalarında böyle bir gelenek var, çok sayıda var hem de, çok sayıda aynı soyadı taşıyan hakem görüyorsunuz Türkiye’de. Şimdi bu isimlerden bazıları yönetimi bıraktıktan sonra şey de devam ettikleri için, işte MHK’de başka yerlerde, bu açıdan da önlerinin açılmasına yardımcı oluyorlar” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Özgür, gücü temsil eden takımlar söz konusu olduğunda hakemlerin bazen kasten bazense farkında olmadan kayırma eğiliminde bulunabileceklerinden bahsetmiştir. Hakemi *hakim* kavramı üzerinden, *adil olma üzerine kurulu olan alan, adalet dağıtan, alanın tek yetkilisi* olarak tanımlarken kağıt üzerinde, hakemin kayırmacı bir tutum sergilememesi gerekliliği olduğunu hatırlatmıştır. Fakat Özgür, Türkiye’deki klasik uygulamalara bakıldığında adalet dağıtma meselesinde büyük bir sorun olduğunu düşünmektedir. Buradaki sorun, hepimizin adaleti kendi lehimize isteme, farklı bir ses, farklı bir ideoloji, farklı bir kimlik ya da farklı bir takım gündeme geldiğinde olumsuz bir tutum geliştirmemizdir. Son yıllarda, takım aidiyeti üzerinden kimlik oluşturma biçiminin altında yatan saplantılı bağlılığın ve bu durumun yarattığı şiddet kültürünün hakemleri güçlünden yana taraf olmaya yönelten işlevini görmek mümkündür:

“[...] özellikle son yıllarda müthiş bir kendi kimliğini futbol üzerinden tanımlaması, takımının üzerinden tanımlaması ve ötekini tamamen dışlamasının getirdiği çok büyük bir handikap bir problem var, ve o problem hakemin kararları alırken özellikle sözünü ettiğimiz büyük takımların lehine bazen fark etmeden bazen kasten davranmasına yol açabiliyor. Çünkü klasik bir şeydir güçlünden yana tavır almak kolaydır yani güçlünün yanında durmak kolay bir şeydir” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Futbolun örgütlenme modelindeki kollayıcı-himaye edici ilişkileri değerlendirirken, *adamı olmak* anlayışının kazanımlarına ve *gücün karşısında durmanın* bedellerine ışık tutan Özgür aynı zamanda hakemlik kurumundaki kayırmacı ilişkilerin boyutlarını da ortaya koymuştur:

“Hakem camiası içinde önde olan, güçlü olan ya da desteği yüksek olan hakemler, beraberinde onların yanında yer almak, pozisyonunu ona göre almak, tipik yani bu örgütsel açıdan düşündüğünüzde güçlünün yanında olmak, az önce konuştuğumuz mesele bunun için de geçerli. Güçlünün yanında durduğunuzda, siz de onun adamı olarak algılandığınızda, rüzgar sizin arkanızdan etmeye başlıyor ama tersi durumdaysa rüzgar sizin karşınızda esmeye başlıyor. Karşıdan esip sizi engelleyebiliyor yani burada da aynı mesele geçerli oluyor. Gündemde olan güçlü olan bir hakemin etrafındaki, onun arkadaşları daha fazla maç alırken, daha fazla FIFA listesine başka yerlere gönderilirken onun sevmediği ya da onunla zamanında husumet yaşayan bir takım hakemler ise önünün kesilmesi FIFA listesine konulmaması başka problemlerle karşı karşıya kalması gündeme gelebiliyor” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Tema 4: Sonuca ve Çözüme Dair

Eşitsizliği normalleştiren ve eşitsizliği derinleştiren söylemler, kayırmacılığın meşrulaştırılmasının bir yolu olarak karşımıza çıkar. Nitekim Özgür’ün de altını çizdiği gibi, adil olmayan bir zeminde futbolcuların öğrenilmiş çaresizliği derinleşmekte ve futbol daha kötü bir gidişe sürüklenmektedir:

“Orwell’ın meşhur Hayvanlar Çiftliği’nde *bütün hayvanlar eşittir ama bazıları daha eşittir*. Şimdi Türkiye’deki bütün takımlar eşittir ama bazıları daha eşittir, şimdi bazılarınin daha eşit olduğu yerde işte o eşitsizlik normalleşmeye başlıyor. İnsanlar, oradaki futbolcular yani sahaya çıkan futbolcu diyor ki, ben ne yaparsam yapayım nasılsa hakem bir karar verecek, atmayacak, penaltı verecek yani baştan yenildiğini kabul etmeye başlıyor. Bu da bir önceki soruyla bağlantılı olarak sizin futbolunuzun daha ileriye gitmesini sağlamıyor daha kötüye gitmesini sağlıyor” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

Özgür’e toplumsal düzenin, adalet, eşitlik ve nitelik gibi kavramların insani değerler üzerine kurulmasıyla, futboldaki kayırma davranış kalıplarını azaltılacağından bahsetmiştir:

“Şimdi bak kuralları herkese eşit şekilde uygulayamadığınız sürece kuralları yerleştirmedığınız sürece hayatınızda nitelik olmadığı sürece nicelik ön plana geçer bizde de nicelik çok ön plana geçirildi son dönemin en önemli vurgusu şu nicelik ne kadar büyüğüz ne kadar kupa aldık, ne kadar şunu aldık, işte şu kadar para kazandık

şu kadar seyircimiz var. Güzel, tamam da nitelik nerede, niteliği kurmanın yolu da gerçek anlamda insani değerleri insani farkındalığı insani farklılığı yaratabilecek zemini oluşturmaktan geçer. Bunun en önemli yolu sizin kuralları herkese uygun şekilde hayata geçirilebilecek bir iklimi yaratmanızdır ... yenilgiler insanı geliştirir galibiyetler değil, yenilgiler, yapılan hataların düzeltilmesi, bir daha tekrarlanmaması üzerinden daha sağlıklı bir yapı oluşturulabilir. Buraya geçemediğiniz sürece, kuralları herkese eşit mesafede uygulayamadığınız sürece ve bunu da insanlara ikna edemediğiniz sürece bir yere varamazsınız” (Özgür, Spor sosyoloğu ve yazarı).

4.6. Kulüp Yöneticisinin Kayırmacılığa Dair Görüşleri

Tema 1: Kayırmacılığın Sosyal ve Kültürel Tetikleyicileri

Tema 2: Futboldaki Kayırma Geleneği

Tema 1: Kayırmacılığın Sosyal ve Kültürel Tetikleyicileri

Bu temada, baskı ve şiddet odaklı futbol kültürümüzün hakemlik kurumu ve hakemler üzerindeki yıpratıcı etkisi çözümlenmeye çalışılmış; bu kültürel kodların kayırmacılığa zemin hazırlayan yapısı ile bağlantısı göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

Kemal’e göre futbol hakemleri son dönemlerde fazla eleştirilen ve yerilen bir pozisyondadırlar. Hakem hatalarına karşı kulüp başkanlarının tahammülsüzlüğünü “*bir hatalı maç yönetti mi hakem, rakip takımın yöneticileri çıkıyorlar olur olmaz, o sinirle o heyecanla hakemler hakkında açıklamalar yapıyorlar, bu da taraftara yansıyor*” şeklindeki ifadeleriyle açıklamış, kulüp başkanlarının taraftarları etkileyen rolüne işaret etmiştir. Daha çok Süper Lig’deki güçlü kulüp başkanlarının fevri ve sinirli açıklamalarının olduğunu düşünen Kemal bu açıklamaların *bir anlık öfkesi* ile yapıldığını düşünmektedir.

“Bu işte olacak böyle şeyler adam öfkeyle maç sonu bizi doğradılar bizi kestiler şu hakem bir daha bizim maçımızı yönetmesin bilmem ne yapmasın. O hakemin de orada psikolojik olarak eğitimden geçmiş olması lazım ki o lafları çok kendinden emin olması lazım ki o lafları çok kulak asmamak lazım” (Kemal, Kulüp başkanı).

Yönetici ve başkanların tehdit ve şiddet içeren dilini normalleştiren ve *işin doğasına* atfeden Kemal’e göre, hakemlerin bu tip olumsuz tutumlardan etkilenmemek için psikolojik eğitim sürecinden de geçmesi gerektiğini düşünmektedir.

Tema 2: Futboldaki Kayırma Geleneği

Kemal, hakemlerin kayırmacılık temelli davranmadıklarını düşünmektedir ve hakem hatalarını *kayırmacılık ve ayrımcılık* olarak nitelendirilmemesi gerektiğini öne sürmektedir:

“İşte dediğim gibi kulüp yöneticileri de bir nevi taraftardır taraftır maçı seyrediyor maçın akabinde bariz hatalar da oluyor hakemlerin yaptığı ama bu hata diye bakmak lazım ayrımcılık kayırmacılık diye bakarsanız o zaman işin içinden çıkamazsınız hata yapıyorlar onlar da maç sonu o an öfke ile tam anlamadan dinlemeden hakemler hakkında yorum yapıyorlar” (Kemal, Kulüp başkanı).

Ayrıca gelişen teknoloji, kameralar ve futbol yorumcularının oyunun şeffaflığını arttırdığını ve kayırma pratiklerini engelleyici etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir:

“Türkiye’de işte kayırıyorlar mayırıyorlar öyle bir şey yok. Dediğim gibi teknoloji gelişmiş artık bundan belki 20 sene önce bu dedikleriniz olabilirdi ama şimdi onu yapan bir hakemi de hemen hemen yani yorumcular çıkıyorlar, burada bu hatayı yaptı hakem diyorlar, burada yanlış karar verdi günlerce haftalarca hatta eleştirebiliyorlar... Teknoloji çok gelişmiş her şeyini kameralarla izliyorlar adamın, kötü niyetli yapıp yapmadığını da zaten yorumcular söylüyor, hakem hata yapabilir ama burada kötü niyetli yaptı diyorlar. Yani o riski göz önüne alamazlar hakemler, dört büyükleri tutayım bilmem ne, ama yapıyor mudur, İşte bu niyetle alakalı, bilemem ben” (Kemal, Kulüp yöneticisi).

Kemal, hakemlerin kayırmacı davranmadıklarını ifade etmesine rağmen “*hakem kötü niyetliyse her türlü kollar*” şeklindeki ifadesi kayırmacılığa dair deneyimleri olduğunu düşünmemize sebep olmuştur. Bu ifadeden yola çıkarak *hakem kötü niyetli ise hangi boyutlarda kayırmacı tutum sergiler* şeklindeki soruya verdiği yanıt şu şekildedir:

“Yani hakem kötü niyetli ise her türlü kollar, ne yapar mesela takımın defans oyuncularına işte stoperlerine maçın başında sarı kart gösterir. Hücum gücünüzü zayıflatır, santraforunuza sarı kart gösterir, defans gücünüzü zayıflatır hücum gücünüzü zayıflatır, bunun gibi birçok şey olabilir. Kötü niyetli ise her şeyi yapar hakem... Bunu yine şeye getirelim, şimdi siz kötü niyetli bir insan olursanız, siz de orada ayrımcılık yaparsınız. Size yakın size daha ilgi alaka gösteren, hocam hocam diye biraz böyle yapan insanları, yöneticilik farkındasınız istediğinizi yaparsınız. Notu düşükse bile iyi verirsiniz veya size karşı normal bir öğretim görevlisi olarak davranan çocuğa, ama zeki bir çocuğa isterseniz süründürürsünüz, yöneticisin neticede. Hakem de maçları yöneten insan, e kötü niyetli ise egoları varsa saplantıları varsa istediği gibi maçın sonucunu etkiler tabii” (Kemal, Kulüp yöneticisi).

Kemal, futbolun yönetim organındaki kayırma pratiklerini hakkında, ülkenin genel sistemsizliği üzerinden bir çıkarımda bulunmuştur:

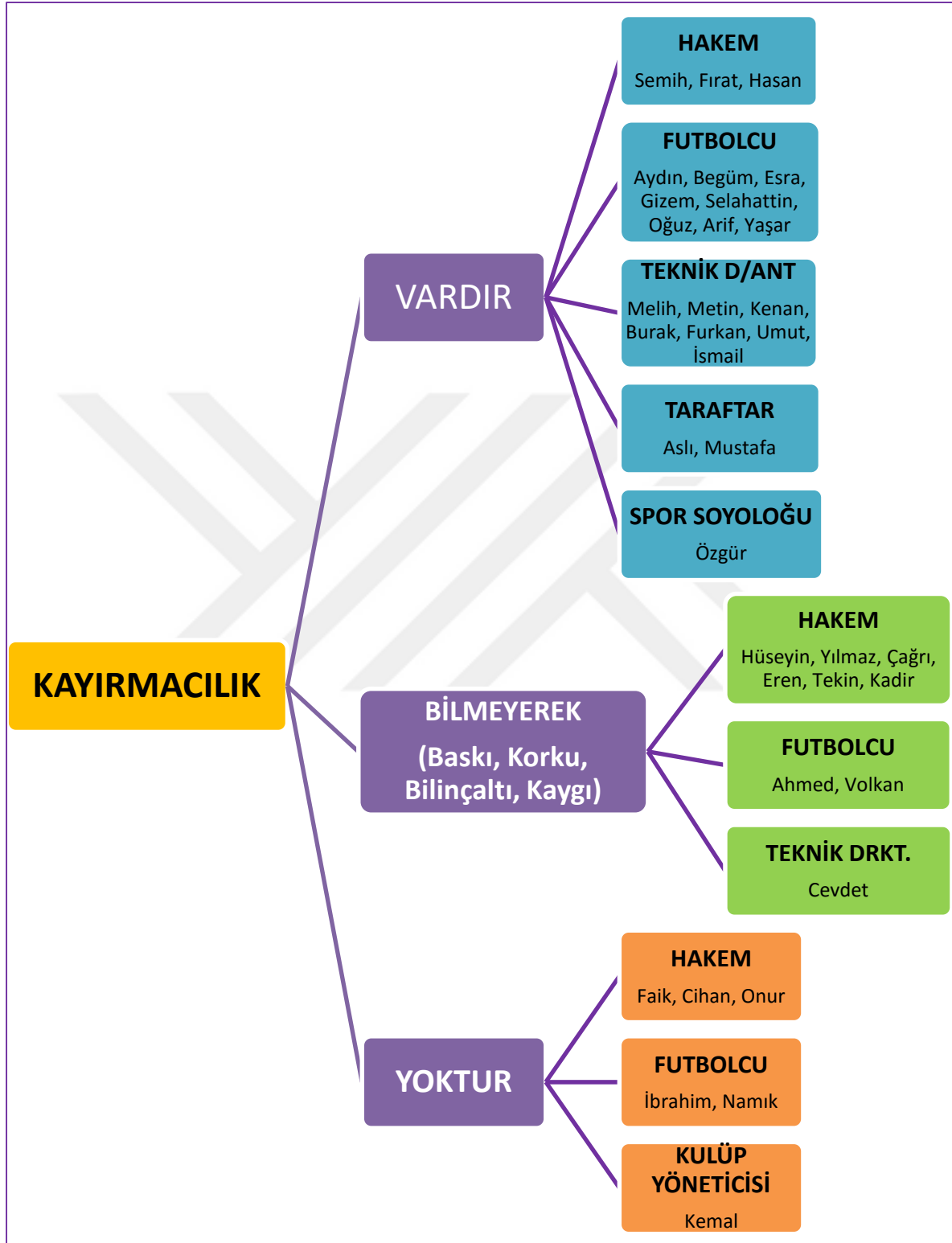
“Şimdi bu soruya şöyle cevap vereyim oradaki yapıyı bilmediğim için ama dışarıda bu tür şeyler konuşulabilir işte şu buraya yakın, buraya yakın konuşulabilir. Türkiye’de sadece futbolda değil artık her şeyde her şey konuşuluyor anlatabiliyor muyum yani ... ortamı bilmediğimiz için. Şuna yakın, buna yakın mutlaka vardır yani böyle şeyler, ülkenin artık her şeyin de çivisi çıkmış ... Türkiye’de sistem oturmadığı için kayırmacılık, ayrımcılık, onun için bir şey diyemiyorum. Aslında sorduğunuz sorunun içinde cevabı, yani mutlaka vardır öyle şeyler ama buna siz şahit oldunuz mu veya böyle bir şeyden bilginiz var mı dersanız ben bilemem onu ama dediğim gibi sorduğunuz sorunun içinde cevap” (Kemal, Kulüp başkanı).

Kemal’e göre, futboldaki kayırmacı uygulamaları azaltmanın en etkili yolu *eğitimden* geçmektedir:

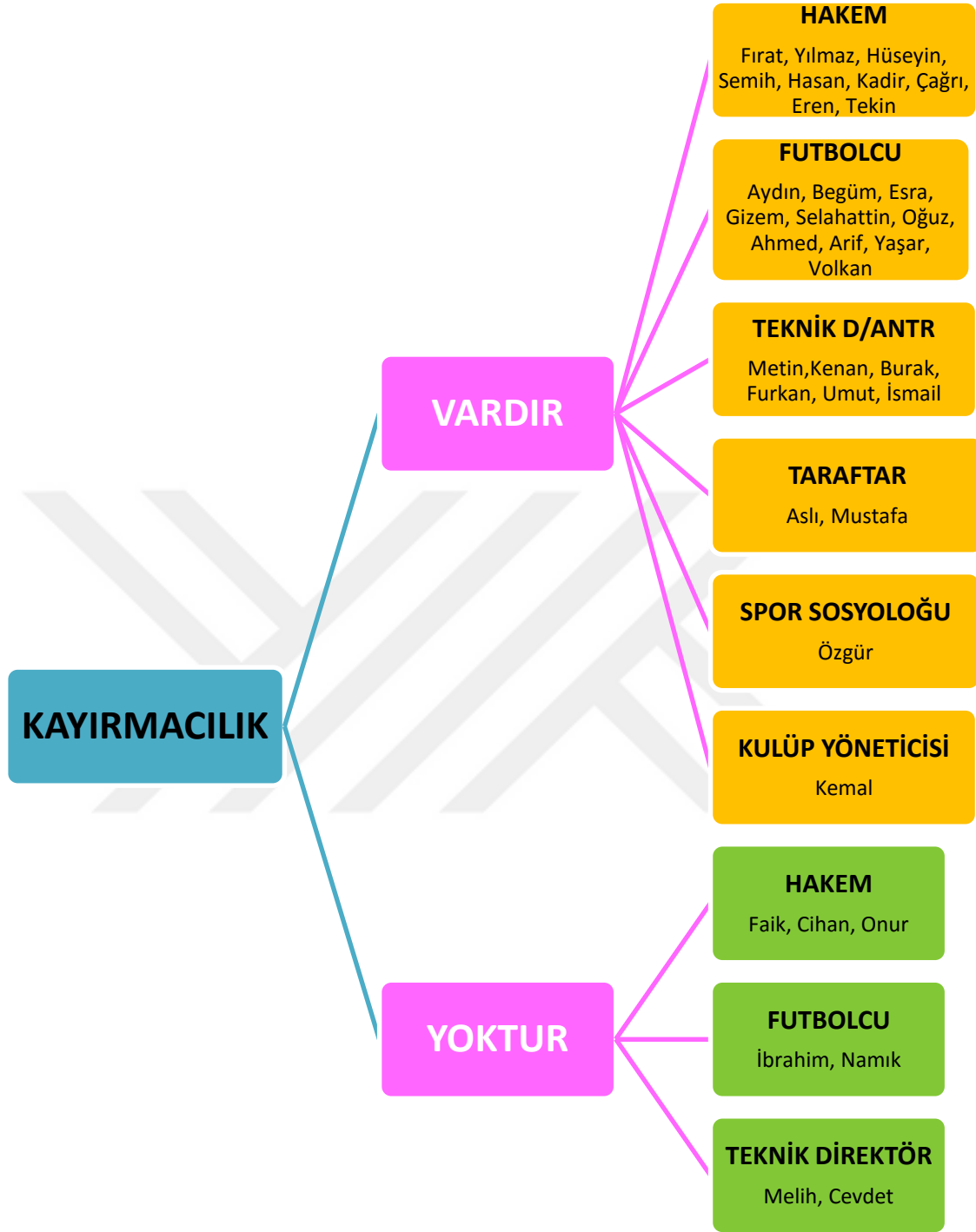
“Cem Yılmaz’ın reklam filmi gibi olacak ama eğitim şart yani her konuda eğitim özellikle psikolojik eğitim” (Kemal, Kulüp başkanı).

Araştırmanın Temel Bulguları

Şekil 4.1. Hakemler ve kayırma pratiklerine dair katılımcı görüşleri

Şekil 4.2. Futbolun yönetim organı ve kayırma pratiklerine dair katılımcı görüşleri

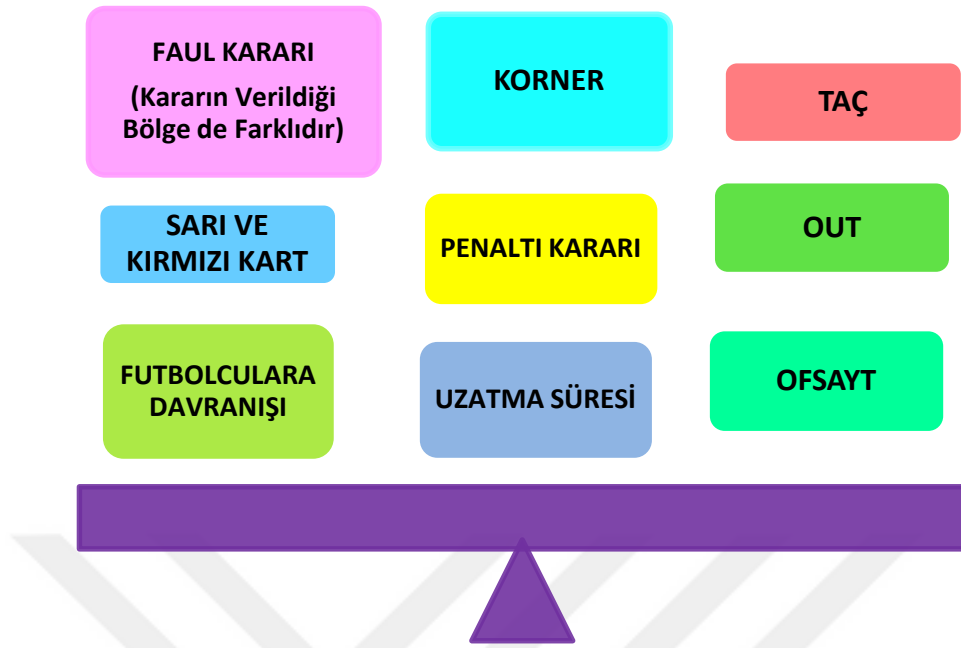
Şekil 4.3. Kayırmacılığın yönetsel tetikleyicileri

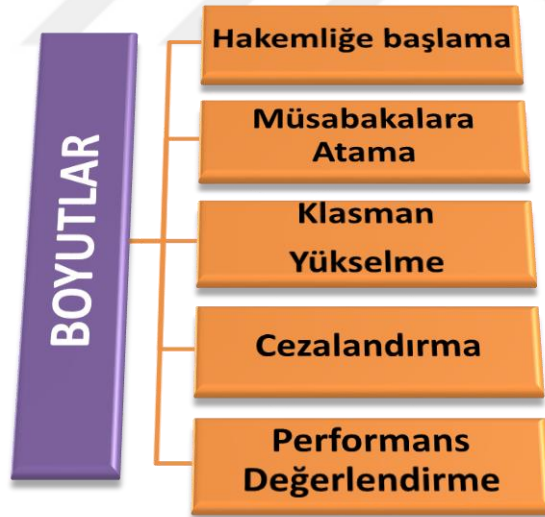
Şekil 4.4. Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri

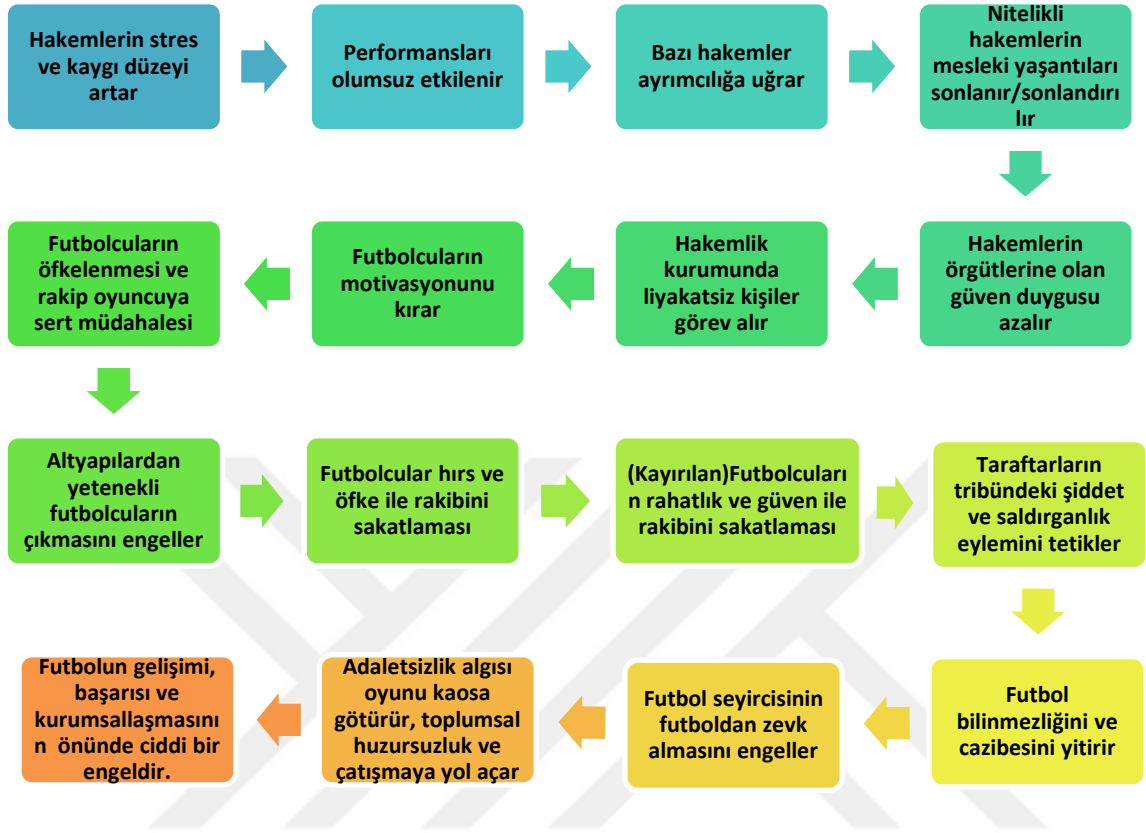
Şekil 4.5. Kayırmacılığın türleri

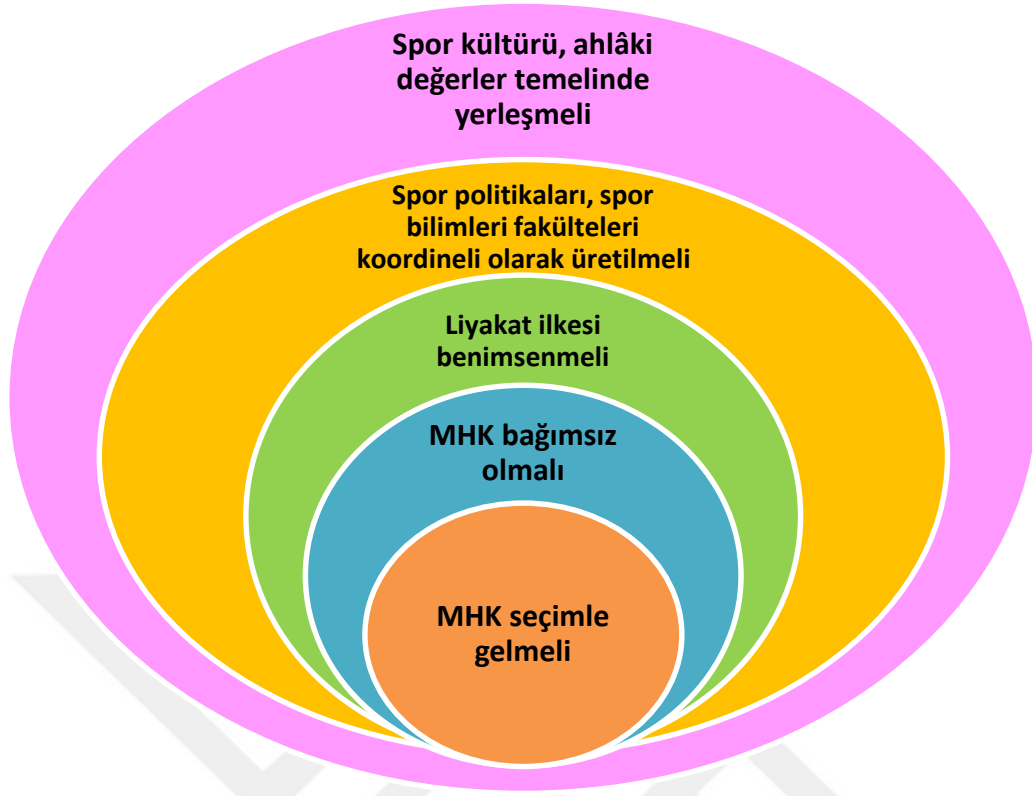
Şekil 4.6. Kayırmacılığın Boyutları (Hakemler)

Şekil 4.7. Kayırmacılığın boyutları (yönetim organı)

Şekil 4.8. Kayırmacılığın sonuçları

Şekil 4.9. Kayırmacılığa dair çözüm önerileri

5. TARTIŞMA

Bu çalışma, günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan kayırmacı davranış örüntülerinin futbol alanlarındaki görünümünü, kayırmacılığın nedenleri, türleri ve sonuçlarını göz önünde bulundurarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın verileri analiz edilirken öncelikle futbolun ve futbol hakemliğinin ülkemizdeki anlamı ve futbol hakemlerinin üzerindeki baskı araçları ele alınmış; bu anlamlandırma biçimlerinin yarattığı futbol kültürünün kayırmacılığı tetikleyici etkileri incelenmiştir. Ardından hakemler ve futbolun yönetim organı boyutundaki³⁹ kayırma pratikleri ele alınmış, alandaki himaye edici ilişkileri besleyen ve yeniden üreten koşullar irdelenmiştir. Son olarak futboldaki kayırmacılık temelli ilişkilerin oyunun gelişimi üzerindeki etkileri saptanmış ve futboldaki kayırmacı kültürün azaltılmasının yolları açıklanmıştır.

Bu çalışmada futbol toplumsal hayatın bir minyatürü olarak (Talimciler, 2005: 376) ele alınmış ve kültüre ilişkin bir eylem olan kayırmacı ilişkilerin futbol üzerinden nasıl sürdürüldüğü irdelenmiştir. Futbol, insana ve insanlığa ait değerleri bünyesinde barındırdığı ve dünyanın en kitlesel spor dalı olduğu için, her zaman üzerinde konuşulmayı, araştırılmayı ve yorumlamayı hak etmektedir (Talimciler, 2014: 90). Bu nedenle futboldaki kayırma edimleri ve gündelik hayat pratiklerimize kök salan himaye edici/kollayıcı ilişkiler bir bütün olarak ele alınmış, sistemde var olan sorunların alt sisteme de yansıtacağı düşüncesiyle analizler yapılmıştır. Bu doğrultuda alandaki kayırmacı yapıyı incelemek için hakem, futbolcu, antrenör/teknik direktör, kulüp başkanı/yönetici, spor sosyoloğu ve yazarı ile taraftarla yapılan görüşmeler ayrı ayrı bulgular halinde sunulmuştur. İçerik analizi sonucu elde edilen verilerin sunumu bu bölümde *Tutuku Dolu Bir Kültür, Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetimsel Tetikleyicileri, Hakemler ve Kayırma Pratikleri, Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri, Sonuca ve Çözüme Dair* başlıkları altında toplanacaktır.

5.1. Tutku Dolu Bir Kültür: Futbol

Katılımcıların hayatında futbolun taşıdığı anlamın izini sürerken, oyunun yaşamın vazgeçilmez ve tutuku dolu bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Bulgular futbolun,

³⁹ Yönetim organı olarak ele alınan boyut MHK'dir.

katılımcıların hayatlarında en önemli parçalardan biri olduğunu göstermektedir. Örneğin hakemler için *yaşamın kendisi* olan futbol *hayatın olmazsa olmazlarından biri* ve *yaşam kaynağı* olarak nitlendirilmekte ve hakemliği bıraktıktan sonra dahi hayatlarından çıkarılmayan bir sevgi ve bağlılık ifadesidir. Fakat hataya toleransı olmayan, spor bilinci oluşmamış, duyguların ön planda olduğu, kazanmak için her yolun mübah olduğu ve kurallara yeterince uymayan bir kültürde hakem olmak oldukça zor, meşakkatli ve stresli bir iş olarak tanımlanmıştır. Sosyal yaşamın pek çok alanında tacize uğrama ihtimali olan hakemler için bu meslek hem onların hem de ailelerinin yaşantılarını kısıtlayıcı bir rol taşımaktadır. Karşılaştıkları tüm sorunlara rağmen hakemlik ciddi bir sosyal statü ve kimlik kazandıran; maddi ve prestij açısından getirileri bulunan, mutluluk veren bir uğraştır. Albayrak ve arkadaşlarının çalışması (2012), futbol hakemlerinin iş ve aile yaşantılarında hakemlik yaptıkları için karşılaşmış oldukları sorunlar var olmakla birlikte hakemliğin sağladığı olanak ve katkıların genel değerlendirmede daha öne çıktığını göstermiştir.

Futbolcular için mutluluk veren ve yaşam şekli olarak değerlendirilen futbol, çocukluklarından beri yaptıkları en iyi şey olarak karşımıza çıkar. Maddi ve manevi kazanımları olan futbol, hayatlarının tam merkezinde bağlılıkla tutundukları bir olgu olarak karşımıza çıkar. Antrenörler ve teknik direktörlerinin hayatında da *anne, baba ve eş gibi* yaşamın en değerli parçalarından biri olarak nitelendirilmesi futbolun yaşamlarındaki önem ve ağırlığını anlamamızı kolaylaştırır. Katılımcıların teknik direktörlük ve antrenörlük yaşantılarından önce futbolculuk geçmişlerinin bulunması, futbolculara benzer olarak onların da futbolu *gözlerini açtiklarından beri yapılan şey* olarak tanımlamalarında etkili olmuştur. Taraftarlar ve spor yazarı katılımcımızın hayatında da futbol, günlük yaşamlarının çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çok küçük yaşlardan itibaren ilgi duyulan bu oyuna yoğun bir sevgi duyulmaktadır. Sonuç olarak katılımcılar için *hayatın olmazsa olmazı futbol* sevgi, bağlılık ve tutku öğeleriyle dolu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2. Kayırmacılığın Sosyal, Kültürel ve Yönetmel Tetikleyicileri

Bu temadaki bulgular, hakemler üzerindeki baskı unsurlarının kayırmacı edimleri tetikleyici etkisi ile ilişkisi göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Temanın ortaya koyduğu bulgular tartışılırken, kayırmacılığın toplumsal kültürden etkilendiği

argümanından hareket edilmiştir. Futboldaki kayırmacılığı üreten sosyal, kültürel ve yönetsel baskıların analiz edildiği bu temada bulgular, yönetsel tetikleyiciler ve sosyal-kültürel tetikleyiciler olarak ayrı ayrı ele alınmıştır.

Katılımcıların ortak vurgusuna göre; MHK ve 4 büyük kulüp başkanlarının olumsuz söylemleri hakemler üzerindeki en temel baskı unsurları olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında, saha içinde futbolcu, teknik direktörler, antrenörler ve taraftarlar; saha dışında ise medya hakemleri olumsuz etkileyen baskı araçlarıdır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler toplumsal yapıda hüküm süren alışkanlıklar sisteminin futboldaki kayırma faaliyetlerine eklemlendiğini göstermektedir. Diğer bir anlatımla sosyal yapı, kültürel değer kodları ve futbolun yönetim tarzındaki bir takım sorunlu pratikler, kayırmacılık türü fiillere ivme kazandırmaktadır. Bu temadaki bulgular tartışılırken, öncelikle futbolun örgütlenme modelindeki yönetsel problemler ele alınmış ve bu problemlerin kayırmacı davranış kodlarının üretilmesi ile ilişkisi irdelenmiştir. Daha sonra sosyal ve kültürel yapıdaki hakim değer kodlarının, futbol alanına yansımaları ve kayırmacılığın dolaşıma sokulmasındaki rolüne dikkat çekilmiştir.

5.2.1. Kayırmacılığın yönetsel tetikleyicileri

Katılımcılar, futboldaki yönetsel problemleri farklı bağlamlarda ele almışlardır. Araştırmanın bulgularına göre, diğer baskı unsurlarının aksine hakemleri en çok etkileyen kurum MHK'dir. Bu bağlamda hakemlerle yapılan görüşmelerin sonuçlarına göre; *birilerinin iki dudağı arasında olmak kaygısı, iktidarı elinde tutan kulüpler ve başkanları: düdük astırma geleneği, hakemin çaldığı düdüğe sahip çık(a)mamak, sahada adil olması gerekene yöneticisinin adil davranmaması* kayırmacılığın yönetsel tetikleyicisi olarak ortaya çıkmıştır.

Futbolcular, *futbolun yönetsel problemlerini* açıklarken, ülkemizin durumu ile futbolun durumu arasında yakın bir benzerlik olduğuna vurgu yapmışlardır. Futbolculara göre bozuk, adaletsiz ve çıkar üzerine kurulu sistemimiz ile futbolun profesyonellik ve bilimsellikten uzak yapılması kayırmacı ilişkilerin dolaşıma sokulmasını kolaylaştırmaktadır. Ülkenin ve futbolun etik ve ahlak temelli bazı değerlerinin düşük olması, futboldaki siyasi tahakküm ve ikili ilişkilerin çıkar üzerine kurulu olması, camiada gruplaşmalara yol açmaktadır. Bu gruplaşmalar arasındaki bağılıklar birbirini gözetme ve

kollama anlayışıyla pekişmekte ve kayırmacılık türü fiillerin dolaşıma sokulmasına ivme kazandırmaktadır. Son olarak 4 büyük kulüp başkanlarının, hakemlerin bir daha maç alamamalarında ya da mesleklerinin bitmesindeki rolleri hakemleri büyük takımları kollamak zorunda bırakabilmektedir.

Teknik direktörler ve antrenörlerin vurguladığı yönetsel problemlerde, kulüp başkanları ya da yöneticilerin *eğitimsizliği ve liyakatsizliği* ön plandadır. Endüstriyel futbolun *kazanma odaklı* çarkından nemalanmak isteyen iş adamlarının kulüp yönetimlerinde yer almaları, onların bürokratlarla olan ilişkilerini arttırmalarına ve futbol kulüplerini iş yeri yönetme mantığıyla yönetmelerine yol açmaktadır. Bu tarz ilişki ağları, futbolun sağladığı avantajlardan yararlanma maksadıyla kayırmacılık türü fiillerin oluşması için elverişli bir zemin yaratmaktadır. Başka bir anlatımla, alandaki kayırmacı pratiklerinin üretilmesinde endüstriyel futboldaki güç ve çıkar ilişkilerinin etkili bir rolü vardır.

Taraftarlarla yapılan görüşmelerde, *kulüp başkanlarının TFF üzerindeki iktidarını kullanması, 3 büyüklerin hakem atamalarında etkili olması ve siyasetin futbola müdahalesi* kayırmacılığın yönetsel tetikleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Spor sosyoloğu/yazarı açısından ise, futbolun örgütlenme modelindeki *2 büyük takımın (Galatasaray ve Fenerbahçe) hegemonyası* fazlasıyla hissedilmektedir. Bu kulüplerin hakem atamalarındaki ve hakemlerin mesleklerini sürdürmedeki belirleyici etkisi hakemleri büyük takımlara karşı daha toleranslı olmak zorunda bırakmaktadır. Diğer bir anlatımla, camiadaki düdüğ astırma geleneği ve hakemlerin kendi örgütlerinden yeterli detseği alamamaları onları güçlü kulüplere karşı tolerans geliştirmeye itmektir.

Hakemler, yöneticilerinin sahada çaldıkları *düdüğe sahip çıkmamaları* nedeniyle kendilerini büyük kulüplerin başkanları karşısında savunmasız ve güçsüz hissetmelerine sebep olduklarını düşünmektedir. MHK'nin hakemlere destek olamayışının nedenini 4 büyük kulübün delege sistemindeki belirleyici etkisine bağlayan hakemlerin bu yargıya yol açan deneyimleri ise, bu büyük kulüplerin aleyhine karar vermeleri durumunda uzun haftalar dinlendirilmeleri, bir daha maç alamama kaygısı yaşamaları ve hatta hakemliklerinin bitirilme ihtimalidir. Camiadaki pek çok üst düzey hakemin mantıklı gerekçeler sunulmadan hakemliğinin bitirilme geleneği, diğer hakemler üzerinde oldukça etkili bir hükmetme pratiğine dönüşmektedir. *Birilerinin iki dudağı arasında olmak* olarak eleştirdikleri bu tutum, hakemleri yöneticilere yakın durma ve onun istediği şekilde

davranma/gücün yanında pozisyon almaya sevk etmektedir. Sonuç olarak, hakem yöneticilerinin *düdük astırma* geleneğine prim veren bu tutumları hakemlerin mesleki kaygılar yaşmalarına ve kayırma eyleminde bulunmalarına sebep olabilir. Dolayısıyla MHK'nin, hakemleri futbolun pasif eyleyicileri konumuna sürüklemeleri, hakemlerin güçlenmesinde ve üzerlerindeki tahakkümlere karşı –büyük kulüp başkanları, teknik direktörler, futbolcular, taraftarlar ve medya gibi- direnmelerinde yeterli desteği sağlamaması, hakemler açısından oldukça yıpratıcı sonuçlara yol açmaktadır. Halbuki hakemlerin yöneticisi pozisyonunda olan MHK'nin kendi üzerine baskı kuracak olan unsurlara ve özellikle siyasetten ve büyük taraftar kitlesi olan kulüp baskılarına karşı koyabilmelidir. Kurallar çerçevesinde hakemin yanında bir duruş sergilemeli, tekrarlanmayan hatalarda hakemi 'dinlendirme' yerine motivasyonunu artırma yoluna gitmelidir (Hacıcaferoğlu, 2013: 180). Örneğin Kargün'e (2011: 82) göre Futbol Federasyonu başarılı amatör ve profesyonel hakemleri aylık olarak belirleyip ödüllendirirse hakemlerin mesleklerine olan ilgi ve motivasyonları, mesleki doyumluluk düzeyi en üst düzeyde tutulmuş olacaktır. Bu nedenle hakemlerin motivasyonunun artmasında ve dolayısıyla hakemlik kurumunun başarılı olmasında hakemlere örgütsel desteğin adil olarak sağlanması oldukça önemlidir. Aksi takdirde hakemler futbolun diğer aktörleri tarafından baskı, şiddet ve saldırı gören; haksız eleştiri ve mağduriyetlere maruz kalan parçası olarak kalmaya devam edeceklerdir.

Hakemler, yöneticilerinin adillikten ve objektiflikten uzak uygulamalarının bulunduğu ve yöneticilerin statülerinden doğan tahakkümlerinin, hakemlik kariyerlerinin devam etmesinde ya da bitmesinde önemli bir belirleyen olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu durumun camiadaki ahbap çavuş ilişkilerini beslediğini ve ve adamcılık, bizden sizden ayrımı gibi kutuplaşmalara yol açtığını düşünmektedirler. *Onun adamı bunun adamı* anlayışı nedeniyle, yönetime/yöneticiye yakın hakemlerin daha avantajlı konumda oldukları; yönetimle ya da yöneticilerle herhangi bir yakınlığı veya bağlantısı bulunmayan hakemler ile yönetimle sorun yaşamış hakemlerin ise maçlara atanma, klasman yükselme ve düşürülme gibi boyutlarda haksızlıklar ve ayrımcılıklar yaşadığı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak hakemler *yöneticilerinin kendilerine adil olmadıklarını* düşünmektedirler. Çakmak (2011:62-65), hakem atamalarının eşit yapılmaması, hakemlik kariyerinde yükselme çabası, müsabakalara görevlendirilmeme cezası alınması, federasyonun ve merkez hakem kurulunun desteğini yeterince hissedememek gibi örgütsel faktörler hakemler üzerinde oldukça yüksek bir stres faktörü olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak katılımcıların vurguladığı yönetsel problemlerin kayırmacı ilişkilere zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

5.2.2. Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicileri

Yapılan içerik analizi sonucunda, toplumsal değer kodlarımızın futboldaki kayırmacılığa önemli bir kaynak oluşturduğu görülmüştür. Bu alt temanın bulguları dört boyutta incelenmiştir: *Günah keçisi hakemler*, *Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırılmak*, *Kayırmacılığın Geniş Evreni* ve *Aynaya Bakmamak*.

Günah keçisi hakemler

Kayırmacılığın sosyal ve kültürel tetikleyicilerine göre katılımcılar, ülkemizdeki sosyal yapı ve hakim kültürel değerler nedeniyle futbol hakemi olmanın oldukça zor ve meşakkatli olduğunu vurgulamışlardır. Toplumda futbola duyulan ilginin baskı, şiddet ve saldırı öğeleriyle dolu olması, hakemlerin her türlü kötü sonucun müsebbibi olarak görülmesine neden olmaktadır.

Araştırmanın bulgularına göre; futbolcular, antrenör ve teknik direktörler, kulüp başkanları ve yöneticiler, taraftarlar ve medya hakemler üzerindeki baskı mekanizmalarıdır. Bu baskı araçlarının ürettiği toplumsal algı, hakemleri günah keçisi ilan etmektedir ve onları kaybın müsebbibi olarak göstermektedir. Hakemlere yönelik tüm bu olumsuz tutumlar, kayırmacılığın üretilmesinde oldukça etkilidir. Öyle ki, hakemlere yönelik bu suçlayıcı algı ve baskı, onların sahada rahat ve özgür karar vermelerinin önünü kapamakta ve onları kimi durumlarda bir tarafın lehine karar vermeye sevk etmektedir. Araştırmamızın bulgularını destekleyen çalışmalar, futbol hakemlerinin oyunculardan, antrenörlerden ve seyircilerden kaynaklanan tehdit ve saldırılara maruz kalmaları sonucu oluşan konsantrasyon eksikliği, performans ve motivasyonun olumsuz etkilenmesi oyunun yönetimini negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Zekioğlu ve diğ., 2011).

Katılımcılar, baskıların hakemlerin performansını olumsuz etkilediğini belirtmiş, üst düzey hakemlerimizin Avrupa'da daha başarılı olurken Türkiye'de kötü performans göstermelerinin nedenini ülkemizdeki baskıcı spor kültürüne bağlamışlardır. Nitekim bilindiği gibi ülkemizde hakemlerin vermiş olduğu bir karar onların soyunma odasında

saatlerce mahsur kalmalarına yol açabileceği gibi, tehdit edilmelerine ya da fiziki saldırıya uğramalarına da yol açabilmektedir. Bu durum hakemlerin maçları Türkiye’de daha huzursuz ve stresli yönetmesi anlamına gelmektedir ve onların müsabakaların yönetimindeki başarılarını da olumsuz etkilemektedir. Çakmak (2011: 1) futbolda yaşanan hızlı gelişim ve değişim sonucunda bazı zorlukların ortaya çıktığını ve hakemlerin bu baskıyı ve stresi fazlasıyla hissettiklerini düşünmektedir. Hakem kararlarının tüm kitlelerce tartışılması ve acımasızca eleştirilmesinin, hakemler üzerindeki baskıyı gün geçtikçe fazlalaştırdığını ve stres oluşturduğunu ileri sürmektedir. Basketbol hakemleri üzerinde yapılan araştırmalar ise, yanlış ve hatalı karar vermek; başkaları tarafından fiziksel saldırı tehdidi almak, antrenör, oyuncu ve seyirciler tarafından sözlü saldırıya uğramak gibi unsurların stres kaynağı olduğunu göstermektedir (Ekmekçi ve diğ., 2010; Sayiner ve diğ., 2009). Bu araştırma sonuçları, çalışmamızın bulgularının da gösterdiği gibi, ülkemizde hakem olmanın stres yüklü bir anlamı olduğuna işaret etmektedir.

Kayırmacılığın geniş evreni

Katılımcılarla yapılan görüşmeler, kayırmacı davranış kalıplarının toplumsal yaşamın hemen her yerinde dolaşıma girdiğini, pek çok kurumda bu tarz ilişkilerin belirleyen olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle katılımcılar, her yerde var olan kayırmacı ilişkilerin futbol alanlarını ıskalamayacağını düşünmektedirler.

Aslantekin ve arkadaşlarının (2005) da vurguladığı gibi, örgütlerin iç süreçlerini, çalışanların tutum ve davranışlarını, dış çevredeki toplumsal kültürel ortam etkileyecektir. Bu açıdan örgüt ile faaliyette bulunduğu toplumsal kültürel ortam birbirinden soyutlanamaz. Hakemlerin adil olacakları şartların yaratılmasında ve futbolun örgütsel yapısında adaletli yönetim perspektifinin yerleşmesinde, toplumun kilit bir rolü bulunmaktadır. Araştırmamızın toplumsal yaşamın pek çok alanında devreye soktuğumuz himaye edici/kayırmacı ilişkilerin futbol alanlarına aktarımı kolaylaşmaktadır. Nitekim spor sosyolojisi çalışmaları, toplumsal yaşam içerisinde yaşanan dönüşümlerin, çarpıklıkların spor alanına da yansıdığını ortaya koymaktadır (Talimciler, 2015: 80). Bu nedenle gündelik yaşam pratiklerine kök salan kayırmacı uygulamaların futbol ortamlarından bağımsız olmadığı/olamayacağı söylenebilir.

Ortak kültürel beklentimiz: kayırılmak

Araştırmanımızın sonuçlarına göre, yakınlık ilişkilerinin kolaylıkla kurumsal ilişkilere aktarıldığı duygu yoğun toplumsal yapımız; hakemlerin sosyal çevresindeki kişilerin açık ya da örtük bir biçimde kollanma ve arkalanmaya yönelik beklentiye girmelerine neden olduğu anlaşılmaktadır. Hakemlerin bu beklentiye cevap vermemeleri ise küçük bir kasabada dahi (Faik) büyük çatışmalar yaşanmasına yol açabilmektedir. İlhan ve Aytaç (2010: 68-69), kayırmacılık türü edimlerin, toplumsal kültürdeki itkilerden köken aldığını, kültür içindeki meşruiyet skalasının belirleyici olduğunu; yasa ya da mevzuat ne kadar katı ve engelleyici olursa olsun, bireyler toplumsal kültürün etkisiyle o fiili/eylemi formel kurumlara taşıyabildiklerini düşünmektedir. Bulguların da işaret ettiği gibi hakemle olan informel ilişkiler, futbol sahasında kayırılmaya dair bir beklenti oluşturulması formuna dönüşebilmektedir.

Futbolculara göre kayırmacılık türü fiiller bizim kültürümüzdür; sosyo-kültürel bağlamda içselleştirilmiş bir olgudur. Bu nedenle pek çok sektörde bu tarz ilişkiler kol gezmekte ve kollanmaya dair güçlü beklentilerimiz oluşmaktadır. Futbolculara benzer olarak teknik direktörler ve antrenörler de kayırmacılık tarzı ilişkilerin *genlerimizde* olduğunu düşünmektedirler ve hakemle olan ikili ilişkilerin hocaları da beklenti içine soktuğundan bahsetmektedirler. Taraftarlar ise toplumsal yaşantımızda kollanmaya dair beklentilerimizin futbol alanlarına aktarıldığına değinmişlerdir. Örneğin hakemlerin kayırmacı edimde bulunmasa dahi *kayırtmaya çalışanlar* olabileceğini düşünmeleri ya da ev sahibi olan takımların maçtan önce hakemlere itinalı davranışlarının iltimasli bir davranışı doğurmasını beklemek adına olması, spor ve toplumsal yaşam arasındaki bağımlı ilişkiyi görmemizi sağlar. Berkman (1983: 65), pek çok Afrika ve Asya toplumlarında kayırmacılık türü davranışların –örneğin nepotizm- eleştirilmediğine hatta bu tarz davranışların erdem olarak kabul edildiğine dikkat çekerken, yakınlarından yardım esirgeyen kamu görevlisinin toplumdan dışanma olasılığının altını çizer. Aytaç (2010b: 92) ise yakınlık temasının güçlü olduğu ilişkilerin, büyük ölçüde geleneksel, aşiret ve cemaatsel bağlılıkların esası teşkil ettiği toplumlarda, topluluklarda yaygın olarak görüldüğüne dikkat çeker. Dolayısıyla hakemlere yönelik oluşan kayırılma beklentisi ve bunun karşılanmaması durumundaki tepkilerin toplumsal bir özellik taşıdığı anlaşılmaktadır.

Aynaya bakmamak

Araştırmanın bulguları katılımcıların gerek kayırılan taraf olarak gerekse ayrımcılığa uğrayan taraf olarak bu tarz ilişkilere dair yaşantıları olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, futbolda medana gelen kayırmacılık temelli ilişkilerin camiadakiler tarafından bilindiğini fakat bunların konuşulmasının bir takım risklerinin olabileceğine inanmaktadırlar. Bu nedenle kayırmacılık camiada sigara dumanı gibi hüküm süren, varlığı bilinen fakat elle tutulması/kanıtlanması hayli zor olan bir uygulama halini almıştır. Bu olgunun yüksek sesle konuşulmaması ve hatta gizli tutulması ise, çözüm ve direnmenin önünü kapatan bir unsur olarak karşımıza çıkar. *Aynaya bakmamak* olarak nitelendirdiğimiz bu tutum, kayırmacı ilişkilerin camiadaki dolaşımını kolaylaştırmakta ve zararlarını arttırmaktadır. Çakıcı'ya (2007) göre, insanları, fikir ve düşüncelerinde açık ve dürüst olmaktan alıkoyan, izolasyon tehdidi ve korkusudur ve örgütlerde sessiz kalma ve ses çıkartma arasındaki seçim, büyük ölçüde iş grubundaki egemen görüşten ve algılanan örgütsel destekten etkilenir. Bu durumda futbol ortamlarında yaşanan kayırma kültürünün niçin bilirse dahi yüksek sesle konuşulmadığını ve kanıksandığını anlamak mümkündür. Nitekim araştırmalar, çalışanların örgütsel sessizlik yaşamasının temel sebepleri arasında yöneticilerin ayrımcılık, kayırmacılık, haksızlık gibi adil olmayan uygulamalarına işaret etmektedir (Cemaloğlu ve diğ., 2013; Çakıcı ve Çakıcı, 2007: 393). Çalışanlar kayırmacılığın olumsuz sonuçlarına rağmen işini kaybetmemek adına sesini çıkartmamakta ve bu tür uygulamalara katlanmaktadır (Argon, 2016).

Medya ya da 4 büyüklerin uzantısı

Araştırmanın bulguları medyanın kayırmacılığın üretilmesinde ve sürdürülmesinde etkin bir rol oynadığını ortaya koymuştur. 4 büyükler odaklı yayın politikaları ve hakem performanslarını eleştirirken kullandığı yıkıcı dil ile medya, hakemlik kurumuna zarar veren ve kayırmacı pratiklerin üretilmesini sağlayan önemli bir aygıt olarak karşımıza çıkar. Nitekim medyanın futbolu ele alış biçimini analiz eden çalışmalar, futbolla ilgili programların üç büyük kulübe endeksli olduğunu doğrulamaktadır (Özsoy, 2014; Talimciler, 2015; Yücelman, 2006). Medya yaptığı yayınlar ile aracılığı ile spor=futbol, futbol=1.lig/süper lig, süper lig takımları=üç büyükler anlayışının yerleşmesinin zeminini yaratmıştır. Demir ve Talimciler'e (2015: 205) göre üç İstanbul kulübü taraftar dağılımlarından, federasyon örgütlenmesine, hakem atamalarından verilemeyen cezalara

ve medyadaki ağırlığına kadar ülke futbolunu biçimlendirmektedir. Bu nokta katılımcıların da belirttiği büyük kulüplere karşı yapılan hatalar ile Anadolu takımları arasında oynanan maçlarda yapılan hataların gündeme gelmesi yönünde oluşan farkın gerekçesini sunması bakımından anlamlıdır. Böylelikle medyanın futboldaki kayırmacılık temelli ilişkileri yeniden üretmede önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Futboldaki Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma

Muktedire taraf olma yada gücün yanında durma, futbolda meydana gelen kayırmacılığın önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkar. Bu çalışma açısından güç, iki biçimde ele alınmıştır. İlki örgütsel bağlamı oluşturan MHK'dir. MHK'nin yönetim fonksiyonlarına sahip olması ve örgütsel kaynakları elinde bulundurması nedeniyle hakemler açısından önemli bir güç kaynağıdır. Asunakutlu (2010: 52), örgütsel yapı içerisinde yöneticini kayıran taraf olduğunu ve elindeki motivasyon araçların sayesinde gücü kendine odakladığını, meşrulaştırdığını ve sürekli kılmaya çalıştığını düşünmektedir. Bununla birlikte çalışanların bir kısmının da, bir şekilde söz konusu güçten faydalanmak üzere güç sahibine yakın olma arzusu duyduğunu belirtir, zira bireyler güç merkezine yaslandıkça güçten nemalanmakta/ kendi amaçlarını gerçekleştirme fırsatını gözetmekte, örgütsel pozisyonu elde etmekte, bu pozisyonu güçlendirmekte ve korumaktadır. Çalışmamızda da hakemlerin muktedire taraf olduklarında hakemlik yaşantılarının devam etmesi, gücün karşısında durduklarında ise konumlarını riske etmeleri onların, kimi zaman bilerek kimi zaman ise bilinçli olmadan, kayırma eğiliminde bulunmalarına neden olmaktadır.

Gücün ikinci merkezi olarak karşımıza büyük kulüpler çıkar. 4 büyüklerin TFF seçimlerindeki etkin rolü ve federasyondaki kurulları belirlemedeki fonksiyonu, onların iktidarını arttıran temel unsurdur. Dolayısıyla büyük kulüplerin MHK üzerindeki etkiye sahip olması hakemler için bir diğer güç merkezidir. 4 büyükler ya da diğer liglerdeki köklü kulüpler, hakem kararları neticesinde ödediği bedeller bakımından hakemler üzerinde etkili bir tahakküm aracıdır. Hakemlerin tekrar maç alma/alamama, uzun haftalar dinlendirilme, hakemlik yaşantısının sonlanması/devam etmesi biçimlerini doğrudan etkileyebilen bu olgu hakemlerin kayırma pratiklerini yeniden üretmektedir. Örneğin katılımcılar, güce sahip olan kulüp başkanlarının hakemlerin tekrar maç alamamasına ya da mesleklerinin sonlanmasına yol açan yaklaşımları nedeniye özellikle 4 büyükleri lehine karar vermek zorunda kalabildiklerini düşünmektedir. Diğer bir anlatımla 4 büyüklerin ve

diğer güçlü kulüpler, camiadaki hakemler üzerinde bir takım zorlayıcı pratikler yaratmakta suretiyle kayırmacılığı üretmektedir. Sonuç olarak hakemlerin 4 büyükler, ekonomik-siyasi olarak güçlü kulüpler, ev sahibi takımlar lehine yanlı tutumda bulunmaları muktedire taraf olmanın görüntülerini ortaya koymaktadır.

Futbolun yönetim organındaki kayırmacılığın nedenlerine baktığımızda muktedire taraf olma anlayışının siyasi gerekçelerle dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır. Bu siyasi gerekçeler farklı anlamlar taşıyabilir. Bunlar arasında en sık vurgulanan noktalardan biri, TFF başkanlığı seçimlerinde siyasetin ve 4 büyüklerin rolüdür. 4 büyüklerin federasyon başkanını seçmedeki etkisi; federasyon başkanının ise MHK başkanını ataması ve kurulları oluşturması, MHK'nin hakemlere karşı adillliğini bozan temel unsur olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle görüşmeciler, MHK'nin hakemleri belirli maçlara atamasında veya 4 büyükler aleyhine verdikleri kararlar sonrasında dinlendirilmeleri gibi uygulamalarda, 4 büyüklerin önemli bir etkisinin olduğunu düşünmektedirler.

Bu araştırmada her iki güç merkezinin de federasyon başkanlığı seçimleri ile ilişkili olması nedeniyle muktedire taraf olma siyasi kayırmacılığı ifade etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın bulguları futbol alanlarında siyasi kayırmacılık türünün dolaşıma girdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim alanyazında yapılan diğer araştırmalar, siyasi kayırmacılığın varlığına işaret etmekte ve bu kayırmacılık türünü ülkemizdeki önemli sorunlardan biri olarak nitelendirmektedir (Fındıkcı, 2013; Gökçe ve diğ., 2002; Memişoğlu ve Durgun, 2007; Özkanan, 2013: 95; Özsemerci, 2002; Yıldırım, 2013; Yılmaz ve Kılavuz, 2002).

Bulgular futboldaki mevcut sistemin hakemleri, araştırmanın muktedirleri olarak belirlenen MHK ve 4 büyüklerin tarafında/yanında durmaya ittiğini göstermektedir. Öyle ki, katılımcılar hakemlerin mesleklerinde yükselebilmek ve mesleklerini devam ettirebilmek için gücün yanında durmak zorunda olduklarını düşünmektedirler. Bu güç merkezlerinin karşısında duran hakemlerin ya uzun haftalar dinlendirilerek ya da meslekleri sonlandırılarak cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle *çarkın içinde olmak ya da olmamak* üzerinden okuduğumuz bulgular, alandaki hakim pratiklerin kayırmacılığı üreten ve derinleştiren yapısını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hakemler için *çarkın içinde olma* onlara kayırılma, kollanma gibi bir takım avantajlar sağladığı gibi *çarkın dışında olmanın* bir takım bedelleri bulunmaktadır. İlhan ve Aytaç'a (2010: 63) göre, kayırmacılıkta haminin kendi yakınlarını, eş ya da dostunu, hemşehrisini, cemaatinden ya

da etnik grubundan olan birisini öncelenmesi, onun çıkarını kollayıcı bir tutum alması, diğer insanların haklarının ihlali pahasına himaye etmesi, her şeyden önce liyakat, eşitlik ve adalet ilkelerinin ihlal edilmesini sonuçlar. Oyunun özünden liyakat, eşitlik ve adalet ilkelerinin çıkardığımız zaman ise oynanan oyun futbol olmaktan çoktan çıkmış, yozlaşan bir futbol halini

5.4. Hakemler ve Kayırma Pratikleri

Yapılan analizler sonucunda futbolda hakemlerin kayırmacı tutumuna yönelik farklı görüşlerin olduğu anlaşılmıştır. Fakat katılımcıların ortak vurgusu hakemlerin kayırmacılık temelli davrandığı yönündedir. Hakemlerden Faik, Cihan ve Onur, futbolculardan İbrahim ve Namık ve yönetici Kemal dışındaki tüm katılımcılar gerek örtük gerekse açık olarak futbol kültürümüzdeki kayırma edimlerinin varlığına ışık tutmuştur. Kayırmacılığın varlığını reddeden katılımcıların, futbol yaşantılarının devam ediyor olması dikkat çekicidir.

Faik, Cihan ve Onur'a göre *hakemler sahada babalarını dahi tanımazlar*. Başka bir anlatımla hakemler herhangi bir takımı ya da futbolcuyu kayırmazlar. Bunun dışındaki görüşlere göre, hakemlerin üzerindeki baskı ve kaygının yaratmış olduğu sonuçlar nedeniyle hakemler bilmeyerek ya da istemeyerek kayırma eyleminde bulunabilmektedir. Bu temadaki dikkat çeken bulgu, pek çok hakemin (Hüseyini Yılmaz, Çağrı, Eren, Faik, Tekin) kayırmacılığı, hakemlerin bilmeyerek, istemeyerek ya da bilinçaltındaki kaygının oluşturduğu bir davranışı olarak nitelendirmesidir. Kayırmacı edimleri, taraf olma, yanlı davranma ya da kollama olarak değil, bilinçli olmadan, hata ya da bilinçaltını kontrol edememek olarak yorumlayan bu katılımcıların anlatımları, bir tarafın lehine diğer tarafın aleyhine bir durum ortaya koyması ve futboldaki eşitliği ortadan kaldırması nedeniyle kayırmacılık olarak değerlendirilmiştir.

Futbolcular, teknik direktörler ve antrenörlerin görüşlerine göre *düdüğün niyeti* camiadaki kişiler tarafından kolaylıkla farkedilebilir. Bu nedenle hakemlerin Anadolu takımlarına karşı 4 büyükleri, deplasman takımına karşı ev sahibini kollaması ya da saha içinde büyük camiayı temsil eden futbolculara karşı daha özenli davranış sergilemelerinin altında hakemin yanlı mı yoksa kayırmacı mı karar verdiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Dolayısıyla futbolcular teknik direktörler ve antrenörler de hakemlerin kayırmacılık temelli

kararlarının olduğunu düşünmektedirler. Futbolculardan Ahmed ve Volkan hakemlerin kayırma davranışlarının *bilinçli olmadığını* düşünürken teknik direktör Cevdet hakemlerin kayırma pratiklerini hakemler üzerinde *bazı etkilerin gelişmesi* ile ilişkilendirerek yorumlamıştır. Spor sosyoloğu Özgür, kayırmacılığı kültürel bir minyatür olarak ele almış, toplumda geçerli olan himaye edici ilişkilerin futbol alanlarına transfer edildiğini vurgulamıştır. Taraftarlarla yapılan görüşmeler de hakemlerin kayırmacı kararlarının olabileceğini göstermiştir. Kulüp başkanı Kemal ise teknolojinin sağladığı şeffaflık nedeniyle hakemlerin kayırmacı davranış sergilemeyeceğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak altı görüşmecinin (Faik, Cihan, Onur, İbrahim, Namık ve Kemal) dışındaki tüm katılımcılar, hakemlerin kayırmacılık temelli davranabileceğini düşünmektedir. Kvasoğlu, Özer ve Yenel (2016) güreş, boks, kick boks, wushu, muay thai ve taekwondo branşlarından altı sporcu ile görüşme yaptıkları araştırmanın sonuçları, mücadele sporlarında favoritizmin var olduğunu ortaya koymuştur. Bu branşlardaki sporcular hakemlerin yanlı kararlarının olabileceğini düşünmektedirler. Bunun dışında yabancı literatürde, hakem yanlılığı (referee bias) ve kayırmacılığını (favoritism) ortaya koyan pek çok araştırma mevcuttur (Boyko ve diğ., 2007; Petterson-Lidbom ve Priks, 2010; Sutter ve Kocher, 2004; Scoppa, 2008). Yerli ve yabancı literatürdeki bu çalışmaların, araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Bu temada vurgulanması gereken bir diğer nokta, hem futbolcuların hem de teknik direktörlerin kayırma ve kayırılmaya dair deneyimleridir. Buna göre katılımcılar hakemlerin hem karşı takımı hem de kendilerini kayırdığına dair açıklamalar yapmış ve deneyimlerini paylaşmışlardır. Bu bulgu hem kayırmacılık döngüsü açısından hem de katılımcıların samimi ve gerekçi veriler sunduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

5.4.1. Kayırmacılığın türleri

Hakemler ve kayırma pratiklerinin türlerine baktığımızda, siyasi kayırmacılık, kronizm ve hemşehri kayırmacılığının öne çıkan kayırma biçimleri olduğu görülmektedir. Buna göre hakemlerin örneğin kulüp başkanı ya da antrenörü ile kişisel bağlantıları nedeniyle bir takıma iltimas gösterebileceği (kronizm); Süper Lig ve PTT 1. Lig dışındaki liglerde (örn. bölgesel amatör lig) kendi bölgelerinin takımlarını kollayabileceği (hemşehricilik) ya da *güçlü/büyük takımları kollayabileceği* ortaya çıkmıştır. Hakemlerin Süper Ligdeki

güçlü/büyük takımları kollamasının federasyon başkanlığı seçimleriyle ilgisi olduğu için bu kayırma biçimi siyasi kayırmacılık olarak adlandırılmıştır. Mücadele sporlarındaki kayırmacılığın incelendiği bir araştırmaya göre sporcular bir önceki senenin şampiyon sporcularının, tanıdık kulüplerin sporcularının, hem antrenörlük hem hakemlik yapan kişilerin sporcularının, hakemin kendi bölgesinin sporcularının kayırıldığını vurgulamışlardır. Bunun dışında federasyonda tanıdık ya da akrabalık ilişkileri olan sporculara ve hakemlerin eşi, dostu yahut akrabası olan sporculara iltimas geçildiğini belirtmişlerdir (Kavasoğlu ve diğ., 2016). Özkanan (2013: 92) ise, yönetimde kayırmacı uygulamaları analiz ettiği çalışmasında siyasi kayırmacılık, nepotizm, kronizm ve hemeşhriclik katılımcıların en fazla gözlemlediği kayırmacı uygulamalar olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada bizim araştırmamızdan farklı olarak hiyerokratik kayırmacılık türü bulgular arasında yer almaktadır. Bizim çalışmamızda ise futboldaki kayırmacı uygulamalar akrabalık dostluk, arkadaşlık, bölgesel yakınlıklar ve hatta mezun olunan okul üzerinden dolayına girebileceği gibi, siyasi ve yönetsel tahakkümlerle de devreye girebilmektedir.

5.4.2. Kayırmacılığın boyutları

Araştırmanın sonuçları bir futbol müsabakasında kayırmacılığın faul, tac, osfayt, korner, sarı ve kırmızı kart gösterme(me), penaltı verme(me), uzatma süresini belirleme gibi kararlararla dolaşıma sokulabileceğini göstermektedir. Bulgular, hakemlerin faul kararı verdiği bölgenin farklılığı üzerinden dahi kayırmacı tutum sergileyebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin hakemlerin, rakip takımın faul kararlarını, kolladığı takımın kale sahasına en uzak bölgelerinde –orta saha vs- verirken; kayırılan takımın lehine olan faulleri ceza sahasına yakın riskli bölgelerde vererek kayırmacı davranış sergileyebilmektedir. Sonuç olarak hakemler, takdir haklarını kolladığı takım lehine kullanma ya da ev sahibi takıma karşı yanlı tutum gösterme gibi pek çok boyutta kayırmacılık temelli davranabilir. Nitekim hakem yanlılığını ele alan çalışmalar da hakemlerin, daha fazla serbest vuruş kararı verme, daha az sarı ve kırmızı kart gösterme, (Boyko ve diğ., 2007; Buraimo ve diğ., 2010; Downward ve Jones, 2007; Nevill ve diğ., 2002; Sutter ve Kocher, 2004), ev sahibi takım gerideyse, ev sahibinin önde veya berabere olduğu durumlara göre, daha fazla uzatma süresi (extra time) verme (Dohmen, 2005; Garicano ve diğ., 2005; Scoppa, 2008; Sutter ve Kocher, 2004), ev sahibi takıma daha fazla penaltı kararı verme (Dohmen, 2005;

Scoppa, 2008; Sutter ve Kocher, 2004) gibi kararları olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar araştırmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Katılımcıların görüşleri, hakemlerin 4 büyükler ya da ekonomik ve siyasi yönden güçlü kulüplere karşı iltimaslı olabileceğini ortaya koymaktadır. Scoppa'nın (2008) futbol hakemlerinin kararlarına ekonometrik analiz yaptığı çalışmasında hakemlerin, Juventus ve Milan gibi ekonomik gücü yüksek ya da geniş popülerliği olan büyük takımların lehine karar verebileceğini ortaya koymuştur. Çalışmamızın sonuçlarına göre de hakemlerin, Süper Ligdeki 4 büyükler ile diğer liglerdeki siyasi ve ekonomik gücü yüksek takımları kayırılabilirliği anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bulguları, Süper Lig ve PTT 1. Lig seviyesinden aşağı liglere doğru inildikçe, müsabakaların yönetiminde kayırmacı kültür kalıplarının yoğunlaştığına işaret etmektedir. Böylece 2. -ve 3. Lig, Bölgesel amatör lig, kadın ligleri ya da altyapı maçlarında hakemlerin kayırmacı davranışlarının artabileceği anlaşılmaktadır.

Kayırmacılığın boyutları konusunda futbolcu ve teknik direktörlerin ortaya koyduğu bir başka dikkat çekici bulgu, hakemlerin futbolculara karşı tutum ve davranışlarının da kayırmacı olabileceğidir. Daha açık bir anlatımla, hakemler 4 büyük takımlardaki yıldız futbolculara ve Anadolu takımlarındaki futbolculara eşit muamele göstermeyip, büyük camiaları temsil eden futbolculara karşı daha iltimaslı davranabileceğini göstermektedir. Çalışmamızın bulgularını destekleyen Lehman ve Riefman'ın araştırmasında (1987), yıldız oyuncuların kendi sahalarında oynarken anlamlı bir biçimde daha az cezalandırıldığı saptanmıştır (aktaran, Satman, 2014). Benzer olarak Kavasoglu ve arkadaşlarının (2016) çalışması da, hakemlerin tanınmış kulüplerin sporcularına karşı kayırmacılık temelli davrandığını göstermektedir.

Araştırmanın bulguları camiadaki kayırmacılığın Anadolu takımlarına karşı 4 büyükler, deplasman takımlarına karşı ise ev sahibi takımlar lehine olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, şampiyonluk ve küme düşme gibi kritik maçlarda kayırmacılığın daha fazla dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır. Esenyel (2010: v), 1996-2009 yılları arasında 13 sezon boyunca Türkiye Süper Ligi'nde ev sahibi olma avantajını araştırmış; Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor'un diğer takımlara kıyasla bu avantajı daha fazla yaşadığını ortaya koymuştur. Bu takımların diğer takımlara kıyasla hem evde hem de

deplasmanda oynanan maçlar açısından daha üstün olduklarını, diğer takımların ise dört takım üzerinde ev sahibi olma avantajına sahip olamadıklarını göstermiştir (Esenyel, 2010: 69). Ülkemizde yapılan diğer araştırmalar da, ev sahibi olunan maçlarda daha fazla galibiyet alındığına işaret ederek, ev sahibi olmanın avantajını ortaya koymuştur. Fakat bu araştırmalarda ev sahibi olma avantajının, hakem kayırmacılığı ile ilişkisini anlamak mümkün değildir. Nitekim bu çalışmalarda hakem kararlarını, oyunun doğasından ayrı ele almamak gereklidir. Öyle ki misafir takımın takımın daha fazla kart cezası ve daha az penaltı kararı alması, ev sahibi takımın hücum ağırlıklı, misafir takımın ise savunma ağırlıklı oynamasından kaynaklanabilir. Bu nedenle hakemlerin kayırma pratiklerini sadece kart cezası ve penaltı kararı üzerinden değerlendirmemek, alandaki deneyimleri ve hakim kültürü açığa çıkaran çalışmalara ağırlık vermek son derece önemlidir.

5.5. Futbolun Yönetim Organı ve Kayırma Pratikleri

Merkez Hakem Kurulu'nun hakem atamalarında ve yükselmelerinde kayırmacı tutum sergileyip sergilemediğini ortaya koymaya çalışan bu temadaki bulgular, futbolun yönetim kademesinde de kayırmacı kültür kalıplarının varlığına işaret etmektedir. Hakem katılımcılardan Faik, Cihan ve Onur; futbolculardan İbrahim ve Namık; teknik direktörlerden ise Melih ve Cevdet'in dışındaki katılımcıların tamamı MHK'de kayırmacılık temelli ilişkilerin var olduğunu düşünmektedirler.

Hakemlerle yapılan görüşmenin bulgularına göre, sadece üç hakem (Faik, Cihan ve Onur) futbolun yönetim organındaki kayırmacı atamalar ve yükselmeler olmadığını düşünmektedir. Diğer hakemlerin tamamı MHK'de adamlık ve ahbap çavuş ilişkilerinin bariz bir şekilde dolaşıma sokulduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin tanıdığı (torpili) olmayan hakemlerin üst klasman hakemliği yapamayacağını ya da yönetime yakın hakemlerin daha avantajlı olacağını ifade etmişlerdir. MHK başkanları değiştikçe, *onun adamı bunun adamı* gerekçesiyle bazı hakemlerin ön plana çıkıp bazılarının ise geri plana itilebileliğini açıklamışlardır. MHK'nin değişmesiyle birlikte bir grup hakemlerin daha ön planda tutulduğu, bazı hakemlerin ise (FIFA hakemi olsalar dahi) önceki kurul başkanının *adamı* olmasının yarattığı etkiyle tasfiye edildiği ortaya çıkmıştır. Öyle ki, katılımcılardan bazıları (Fırat, Yılmaz, Semih, Hasan, Eren ve Tekin) camiadaki haksızlık ve adaletsizlikler yüzünden hakemliğinin bittiğini ya da kendilerinin hakemliği bıraktığını ifade etmiş, pek çok hakemin de hakemlik yaşantısının bu şekilde noktalandığının altını

çizmişlerdir. Dolayısıyla görüşme yaptığımız hakemlerden bazıları kayırmacılığı deneyimlemiş ve alandaki eşitsiz uygulamalara dair örnekleri, yorumları olan hakemlerdir.

5.5.1. Kayırmacılığın türleri

Araştırmanın sonuçları, yönetsel boyuttaki kayırma pratiklerinde siyasi yakınlığın önemli bir kollama gerekçesi olduğunu ortaya koymuştur. Hakemlerin görüşlerine göre, bu siyasi yakınlık iki farklı biçimlerde ortaya çıkabilir: Hakem yöneticileri ile benzer siyasi görüşe sahip olmak ya da hakem ve gözlemciler derneği seçimlerinde aynı adayı desteklemek. Bu nedenle futbolun yönetim organında siyasi kayırmacılık türünün etkin olduğu söylenebilir.

Hakemlik kurumunda hüküm süren *ahbap çavuş ilişkileri* kayırmacılığın bir diğer önemli nedeni olarak karşımıza çıkar. Böylece MHK başkanının değişmesiyle pekişen *senin adamın benim adamım* anlayışı devreye girmekte ve bunlar adil ve objektif olmayan bir takım sorunlu uygulamaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sonuçlar, kronizmin hakemlik kurumunda gelenekselleşmiş bir uygulama hali olduğuna işaret etmektedir. Bunlara ek olarak Ankara, İzmir ve İstanbul hakemlerine daha fazla şans tanınması, bu illerdeki hakemlerin ilerleyen yıllarda yönetici konumuna gelerek, sosyal sermayelerini kendi illerindeki hakemlere avantaj sağlamak için kullanmaları, hemşehri kayırmacılığının görünümünü ortaya koymaktadır.

Nepotizm, katılımcıların en sık vurguladığı kayırmacılık türlerinden biridir. Hakemliğin *babadan oğula ve akrabaya geçen saltanat* (Fırat) haline gelmesi, camiada akrabalık ilişkisi bulunmayan hakemlerin haksızlık ve ayrımcılık yaşamalarına sebep olmaktadır. Nepotist uygulamalar nedeniyle aday hakemlikten itibaren ayrıcalığı hissedilen bu hakemler, örgütsel açıdan daha fazla desteklenmekte, daha fazla şans tanınmakta ve hataları daha kolay tolere edilmektedir. Beşler'in (2016: 86) futbol kulübü yöneticilerinin antrenörlerinin ve futbolcuların futbol hakemlerinin saha içi yönetimine ilişkin görüşlerini incelediği araştırmasında katılımcıların büyük bir çoğunluğu, hakemlikte birçok hakemin çocuklarının da hakemlik yapmasını eleştirdikleri ve bu durumun gereğinden fazla görüldüğünü dile getirmişlerdir. Dolayısıyla bulgularımızı destekleyen bu çalışma sonucunun da gösterdiği gibi, futbolda nepotizm yaygın görülen bir kayırmacılık türüdür.

Nepotizm örgütlerde işe alma, terfi ettirme, ücretlendirme, performans değerlendirme, disiplin kurallarının uygulanması, örgütsel kaynakların kullandırılması gibi farklı alanlarda ortaya çıkabilmektedir (Polat, 2012: 10). Araştırmanın sonuçlarına göre, camiada özellikle babası eski hakem olan hakemlerin, yükselmelerinde (terfi etme), gözlemci notlarında (performans değerlendirme) hatalı karar verdikleri maçlarda diğer hakemlere nazaran daha az maç cezası alma (disiplin kurallarının uygulanması) ve o hakemlere sağlanan şans ve avantajların fazlalığı (örgütsel kaynakların kullandırılması) gibi bir takım avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir anlatımla, babaları ya da akrabaları nedeniyle kollanan bu hakemlerin, aday hakemlikten itibaren kariyer basamaklarını diğer hakemlerden çok daha kolay, ayrıcalıklı ve hızlı bir biçimde çıktığı, hatta bazı hakemlerin bu ayrıcalıklı hakemlerin önünü kapama riski nedeniyle haksızlığa uğradığı dile getirilmiştir (Yılmaz). Örneğin hakemlik kurumunda bazı hakemlerin kollanmasının iki temel sonucu görülmektedir. Bunlardan ilki, bazılarının kayırılmasının diğerlerinin önünü kapaması - alttan başarılı hakemin yetişmesinin önüne geçmesi- ikincisi ise bazı hakemlerin hakemliği bırakması ya da camiadan uzaklaşmasıdır. Her iki durum da hakem camiasının başarı ve kurumsallığını zedelemektedir. Nitekim Beşler'in (2016: 98) araştırmasına göre katılımcılar, futbolda hakemliğin babadan oğula geçmesi durumunun hakemlik eğitim ve sistemine zarar verdiğini ve hakemlerin yükselmesi noktasında ölçme ve değerlendirmeyi subjektif hale getirdiğini, ayrıca bu durumun saha içi yönetime kadar etki ettiğini düşünmektedir. Sonuç olarak nepotizmin, bireysel olarak hakemlerin müsabaka yönetimleri üzerinde örgütsel olarak da futbolun kurumsal imajı üzerinde yıkıcı etkilerinin olduğu söylenebilir.

Araştırmanın sonuçları, yukarıda sıralanan kayırmacı uygulamalar nedeniyle camiadaki bazı hakemlerin kollandığını bazılarının ise ayrımcılık yaşadığını göstermektedir. Sonuç olarak, futbolun yönetim organında siyasi kayırmacılık başta olmak üzere nepotizm, kronizm ve hemşehri kayırmacılığın var olduğu görülmüştür. Hacıcaferoğlu'na (2013: 181) göre, yönetim kararları tüm hakemler için eşit ve adil düzeyde olmalı; ayrıca hakem atamalarında ve klasman yükselmelerinde uygulanacak kurallar daha objektif olmalıdır. Yönetime yakın olan (biat eden) kişilerin değil, işini layıkıyla yapan hakemlerin atamaları ve klasman yükselmeleri yapılmalıdır. Bu şartlar sağlandığı takdirde, futbolun örgütsel düzeyinde ve hakemlik kurumunda ehliyet sahibi kişiler göreve gelmiş ve başarılı, objektif, adil bir kurumsal imaj sağlanmış olacaktır.

5.5.2. Kayırmacılığın boyutları

Futbolun yönetim organının, hakemliğe başlama, hakem atamaları, klasman yükselmeler, FIFA listesinin belirlenmesi, hakemlerin cezalandırılması (dinlendirilme) ve performans değerlendirmeleri (gözlemci notları) boyutlarda kayırmacı tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Farklı nedenlerle kayırılan hakemlerin, daha fazla (hafta içi ve haftasonu) ve daha düzenli (her hafta) görevlendirildikleri, FIFA listesinde yer alma ihtimallerinin arttığı, yüksek gözlemci notlarından dolayı müsabakaları yönetirken daha az stresli olduğu anlaşılmaktadır. Kayırmacılığın boyutlarını farklı ortamlardaki yönetim uygulamalarında görmek mümkündür. Örneğin Argon (2016), ilkokuldaki yöneticilerin okullarda siyasi, eş, dost, akraba, cinsiyet, sendika, ödül-ceza, görevde yükselme ve kendi menfaatleri konularında kayırmacılık yaptıklarını ortaya koymaktadır. Çalışmasının sonuçlarına göre, kayırmacılıktan yararlananlar istek ve işlerini kolaylıkla yaptırma (ders saati, nöbet çizelgesi, izin vb.), prestijli görevlerle haksız makam sahibi olma, haksız kazanç sağlama vb. konularda ayrıcalıklı kılınmaktadır. Bu sonuçlara benzer olarak Erdem ve arkadaşları (2013a) da, kayırmacılığın olduğu işletmelerde çalışma koşulları açısından, mekân, oda, yeri esnek çalışma saati, kullanılan araç gereçler vb gibi boyutlarda aile üyelerinin lehine bir takım uygulamalar olduğunu ortaya koymuştur. Bizim çalışmamızda da, camiada informal bağlantıları olan hakemlerin, ayrıcalıklı konumda oldukları anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak katılımcılar -özellikle hakemler- hakem yöneticilerinin örgütsel kaynakların dağıtımında, performans değerlendirmelerde, hakemlerin müsabakalarda görevlendirmelerinde ve klasman yükselmelerinde MHK'nin adil olmayan uygulamaları olduğunu; performans yerine ikili ilişkilerin referans alındığını ve alanda kayırmacılık türü davranışların hakim olduğunu düşünmektedir. Çakmak'a (2011) göre, futbol hakemlerinin örgütsel stres kaynakları incelendiğinde; hakem atamalarının eşit yapılmaması, hakemlik kariyerinde yükselme çabası, müsabakalarda görevlendirilmeme cezası alınması, federasyonun ve merkez hakem kurulunun desteğinin yeterince hissedilememesi, hakemlik kariyerinde statü kaybı gibi etmenler futbol hakemlerinde yüksek düzeyde stres yaratmaktadır. Oysa ki futbolu yönetenlerin; seçim, atama, görevlendirme, sorumluluk alma ve dağıtma, yönlendirme ve benzeri konularda adil bir yönetim göstermeleri (Kaplan, 2016) konusunda son derece hassas davranmaları gerekmektedir.

5.6. Kayırmacılığın Sonuçları

Bu temada kayırmacılığın bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeyde yıkıcı etkilerinin olduğu ve futboldaki başarısızlığın yorumlanmasında sıklıkla dile getirildiği görülmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, futbolun yönetim organında meydana gelen kayırmacılık, diğer bir anlatımla hakem yöneticilerinin adil olmayan tavır ve davranışları hakemlerin stres ve kaygı düzeyini arttırmakta, dolayısıyla müsabakalardaki performanslarını olumsuz etkilemektedir. Heper (2008: 2) hakemlerin örgütsel ortamdan kaynaklanan özel stres yapıcılar ile karşı karşıya olduğundan bahsetmektedir. Çakmak'ın (2011) çalışmasında ise, federasyonun ve MHK'nin desteğini yeterince hissedememek, hakemler için önemli düzeyde bir stres faktörü olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmamızın bulgularının da işaret ettiği gibi, örgütsel düzeydeki adil olmayan uygulamalar hakemlerin performans ve motivasyonunu son derece olumsuz etkilemektedir.

Futbol hakemlerinin atama ve yükselmelerindeki kayırmacılık belli taraflara ayrıcalık sağlanmasına yol açarken diğer kişilerin haksızlığa dolayısıyla da ayrımcılığa uğraması demektir. Demir'in (2011) belirttiği gibi hak ettikleri işi, pozisyonu ya da terfi derecesini alamayan işgörenlerin beklentilerinin aksine bir durumun oluşması, hem iş yaşamında verimliliğinin düşmesine hem de sosyal yaşamında moral ve motivasyonun bozulmasına neden olabilmektedir. Futbol camiasındaki ayrımcılık ise bazı katılımcıların geçmişte hayatlarının en vazgeçilmez parçası olarak konumlandıkları futboldan hakemliği bırakmak veya hiçbir maçı izlememek suretiyle futboldan tamamen kopuşa kadar gitmektedir. Dolayısıyla kayırmacı ilişkilerin varlığı, ayrımcılık yaşayan hakemlerin mesleklerinin sonlanmasında son derece belirleyici bir unsurdur. Kayırmacılığın çalışanlar üzerindeki etkisini ele alan araştırmalar, kayırmacılığın çalışanlar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve çalışanların işten ayrılma eğilimini arttırdığını göstermektedir (Asunakutlu ve Avcı, 2010; Büte, 2011a, Büte, 2011e; Fu, 2015).

Hakemlerin yönetsel boyutta yaşadığı problemlerin, kurumlarına ve yöneticilerine olan adalet ve güven duygularını olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Hakemlerin adalet ve inanaca güvenini kaybetmeleri ve tanıdık-yakınlık ilişkileri olmadan da yükselebileceklerine dair umutlarının olmaması, hem kayırmacılığı besleyen hem de camiadaki değerli hakemlerin yitirilmesi sonucunu doğuran bir yapı ortaya koymaktadır.

Araştırmalar, kayırmacılık ile örgütsel adalet arasındaki ciddi, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Arslaner ve diğ., 2014; Asunakutlu ve Avcı, 2010; Polat ve Kazak, 2014). Çalışanların motivasyonunu arttıran en önemli faktör, çalışanların isteklerinin ve çalıştıkları örgütten beklentilerinin karşılanmasıdır. Çalışanların beklentileri, örgüt içinde hak ettikleri kazanımların, tüm çalışanlar arasında adil bir şekilde dağıtılması, dağıtımla ilgili örgütsel kararlar alınırken, karar alma ile ilgili süreçlerin adil bir şekilde uygulanarak bu kararların çalışanlara tarafsız bir şekilde iletilebilmesidir (İçerli, 2010). Örgütsel adaletin ve örgüte duyulan güvenin oluşması için elzem olan bu süreçte herhangi bir aksamanın olması, bireysel ve örgütsel düzeyde pek çok sorunun baş göstermesine neden olabilir. Özgan ve Bayındır (2011) okullarda adil olmayan uygulamaların öğretmenlerin; performans, iş doyumunu, bağlılık, güven, motivasyon, moral, verim ve ilişkilerini olumsuz etkilediğini; bu uygulamaların öğretmenlerde stres, çatışma, değersizlik, tükenmişliğe neden olduğunu ortaya koymuştur. Polat ve Celep (2008) ise, öğretmenlerin okul yöneticilerinin uygulamalarına dayalı örgütsel adalet algıları, okullarına ilişkin örgütsel güven algı düzeylerini önemli bir şekilde etkilediğini bu nedenle okullarda örgütsel güven düzeyinin artırılması için yöneticilerin adil davranmaları gerektiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla, hakemlerin adalet dağıtabilmesi, yüksek performans ve motivasyonla hakemlik yapabilmeleri için, öncelikle yöneticilerinin onlara adil davranması gerekmektedir. Nitekim çalışanların, kendilerine verilen ödüllerin, sorumlulukları ve performansları ile karşılaştırıldığında adalet sağlandığını ve bunları belirlemede uygulanan prosedürlerin adil olduğunu ve özenle uygulandığını hissetmeleri ve algılamaları durumunda, örgütün bir parçası olarak kalma istekleri daha fazla olacaktır (Dilek, 2005: 134).

Aytaç'a (2010b: 106) göre, kayırmacılığın baskın olduğu kurumlarda/işletmelerde, iş girmenin, yükselmenin, işte kalmanın, rasyonel ve kariyer ölçütlerine göre değil, yöneticiyle yakınlık ve diğer grup bağlılıkları sayesinde gerçekleşmesi, sonuçta, örgütsel işleyişte keyfiyet, yanlılık, eşitsizlik ve adalet zafiyeti gibi temel yönetsel hastalıklara sebep olmaktadır. Bu nedenle yönetsel boyuttaki kayırmacı ilişkiler, ehliyetsiz kişilerin hakemlik, gözlemcilik ve yöneticilik görevlerine gelmesine neden olmakta ve futbolun kurumsallaşmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, hakemlerin kayırma pratikleri oyunun eşitliğini bozan, futbolun adil, şeffaf ve temiz bir zeminde oynanmasının önünü tıkayan temel bir sorun

olarak karşımıza çıkar. Özgür'ün de belirttiği gibi futboldaki kayırmacı uygulamalar, bütün takımların eşit bazılarının daha eşit olmasına yol açmakta ve eşitsizliği meşrulaştırmaktadır. Erdemli (2008: 125), spor ortamının sportif mücadele için zorunlu olan "eşitliği" sağladığından bahseder ve eşitliğin bozulduğu, aksadığı veya bulunmadığı yerde spor olayının da bittiğine işaret eder. Bu noktada adil olarak yönetilmeyen bir müsabakasının futbol olma özelliğini yitirdiği söylenebilir. Durak'ın (2011) da belirttiği gibi, sportif kültürün ve sportif erdemini yok sayılması, etik değerlerden uzaklaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle olarak eşitlik, dürüstlük, hakkaniyet gibi etik ve ahlaki değerlerin ihlal edildiği bir spor ortamı, sporun kazanma ve çıkar odaklı karanlık bir yöne sürüklenmesine yol açacaktır. Bu nedenle spordaki kayırmacılık türü fiillerin önlenmesi için ciddi mücadelelerin verilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Futbolcular, teknik direktörler ve antrenörlere göre, futboldaki ahbap çavuş ilişkileri, futboldaki başarısızlıkta önemli bir belirleyendir. Örneğin futbolcuların maruz kaldığı eşitsizliği arttırıcı bu uygulamalar onların motivasyonlarını kırmakta ve altyapılardan gelen genç ve başarılı oyuncuların yetişmesinin önünü kapamaktadır. Bu nedenle kayırmacılık sporcuların motivasyonunu etkileyen unsurların ele alındığı çalışmalarda, motivasyon azaltıcı bir boyut olarak değerlendirilebilir. Daha da önemlisi genç ve başarılı futbolcuların yetişmesini sağlamak ve mevcut futbolcuların motivasyonlarını korumak adına futbolda kayırmacı uygulamaların varlığı kabul edilmeli ve sorunun çözümüne odaklanılmalıdır.

Futbolcular açısından kayırmacılık türü fiiller, haksılığa uğramış olmanın yarattığı hırs ve öfke ile ya da hakemin kendilerinden yana olmasının vermiş olduğu güvenle, rakip takım oyuncusuna karşı yaklaşımlarının fair play ilkelerinin oldukça dışına çıkmasına neden olmaktadır. Futbolcular açısından en riskli sonuç, rakip takım oyuncusunu sakatlamaya yönelik bilinçli bir çaba gösterilmesidir. bu nedenle kayırmacılığın oyuncu sağlığı üzerinde de yıkıcı etkilerinin olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmanın bulguları, hakemin yanlı tutum sergilediğini düşündüklerinde futbolcuların agresifleştiğini ve rakimini kasıtlı olarak sakatlayabileceğini ortaya koymuştur. Saha içinde meydana gelen bu gergiliğin ise taraftarlara da yansıdığı ve tribünlerin öfkelenmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. Gürpınar (2009: ix) spordaki bozulmaları engellemede hakemlere büyük görevler düştüğünü; maçları kararlı, doğru ve dürüst şekilde yöneten hakemlerin maçlarında çok fazla

sportmenlik dışı davranışlar olmadığını düşünmektedir. Bu bağlamda, oyunun ahlâki değerlerinin artmasında hakemin adil tutumunun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Taraftarlara göre kayırmacı uygulamalar, futbolu kaosa götürmekte ve oyunu seyirlik açıdan çirkinleştirmektedir. Çünkü futboldaki kayırmacılık, oyunun cazibe ve bilinmezliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak kayırmacılığın taraftarların adalet algısı üzerindeki yıpratıcı etkisi nedeniyle, onların saldırgan davranışlarını arttırdığı anlaşılmaktadır. Özmeden (2004) seyircilere göre futbolda saldırganlığı teşvik eden faktörleri incelemiş; hakemlerin haksız kart göstermesi, aleyhte kararlar vermeleri, rakip futbolcuları korumaları ve daha önceki yönettiği maçlarda taraflı davranmış olmaları seyirci saldırganlığı üzerinde “çok etkili” davranış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmamızın sonuçlarına göre de, hakemin kayırmacılık türü kararları, taribünde şiddet ve saldırganlık türü eylemlerin oluşmasına yol açabilmektedir.

5.7. Kayırmacılığa Dair Çözüm Önerileri

Katılımcılara göre, toplumsallaşma sürecinde özendirilen ve kabul gören/olumlanan bu davranışın çözümü için *doğru insanların doğru yerlere gelmesini* ifade eden liyakat ilkesinin temel alınması son derece önemlidir. Örgütsel açıdan ise MHK'nin atama ile değil seçimle belirlenmesi ve tam bağımsız (özerk) bir yapıya kavuşması, kurulun dışarıdan etkilenmelere ve müdahalelere kapanması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca kayırmacı eylemlerin ortadan kaldırılması için adalet, eşitlik, dürüstlük, hakkaniyet, etik ve ahlâk gibi temel değerlerin ön planda olduğu bir spor kültürünün oluşturulması elzemdir.

Hakemler, kayırmacılığın çözümü için MHK'nin federasyonun atadığı kişilerden oluşan bir kurul yerine, hakemlerin delege sistemindeki etkisinin arttığı bir seçim sistemiyle oluşturulması gerektiğini düşünmektedirler. Hakemlere göre, MHK'nin özerkliği, yöneticilerin liyakati ve en önemlisi kendiler için adil olunacak şartların oluşturulması kayırmacılığın azaltılmasının en etkili yollarından biridir. Futbolcular, kayırmacılık türü fiillerin azaltılması için, toplumsal sistemin kurumlarının tamamında ehliyet sahibi kişilerin görevlere getirilmesi ve sporun ahlâki değerlerinin yerleştiği bir kültürün yaratılmasını son derece önemli olduğunu düşünmektedirler. Hakemlere benzer olarak teknik direktörler ve antrenörler için de, MHK'nin özerk yapıya kavuşması, camiadaki kollamacı ilişkilerin azaltılmasında son derece önemlidir. Bunun dışında çocukluk

döneminden itibaren adalet, dürüstlük, eşitlik gibi değerlerin merkeze alındığı bir eğitim ve yine bu değerler için mücadele eden bir toplumsal bilinç, kayırmacı kültür kalıplarının azaltılmasında önemli görülmüştür. Özgür, eşitliği ihlal eden kayırmacı kültür kalıplarının futbolcuları karamsarlığa ve çaresizliğe sürüklediğine değinmiş; kayırmacı uygulamaların azaltılması için toplumsal düzende, adalet, eşitlik ve nitelik gibi değerlerin yerleşik hal almasının zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Kemal ise eğitim yoluyla toplumun bilinç düzeyinin yükseltip kayırma pratiklerinin azaltılabileceğini düşülmektedir. Sonuç olarak katılımcıların kayırmacılığı azaltmanın temel yolunun bağımsız bir MHK ile futbol alanlarında liyakat ilkesinin temel alınması gerektiğini savundukları anlaşılmaktadır. Nitekim araştırmalar kayırmacılık ile liyakat arasında asimetrik ilişki olduğunu, liyakatin yerini kayırmacılığın almasının önemli sorunlara yol açtığını ve son olarak kayırmacılık türü fillerden kurtulmanın temel yolunun liyakat ilkesinden geçtiğini göstermektedir (Çulpan, 1980; Ergun, 1983; Öztürk, 2012; Şen, 1995; Uz, 2011).

Taraftarlar kayırmacılık türü ilişkilerin futbolu kaosa götürdüğünü ve oyunu seyirlik açıdan çirkinleştirdiğini düşünmektedirler. *Futbolun katilinin hakemlerden ziyade futbol politikalarının ta kendisi olduğunu ileri sürerek, spor sistemimizdeki genel sorunlara çözüm üretirken Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın spor bilimleri fakülteleri ile dayanışma içinde olması önerilmiştir.*

Sonuç olarak hem toplumsal hayatta hem de futbol alanlarında, Özgür'ün altını çizdiği gibi *kuralları herkese uygun şekilde hayata geçirebilecek bir iklim yaratmak* çok önemlidir. Bu iklimin yaratılmasında ise futbol ortamlarındaki tüm kişi ve kurumun önemli misyonları bulunmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kayırmacılık temelli ilişkilerin futboldaki görünümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular futbolda kayırmacı kültürün varlığına işaret etmektedir. Araştırmanın sonuçları, oyunun yönetici olan hakemlerin ve hakemlerin yöneticisi olan MHK'nin kayırmacı tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Hakemler ve kayırma pratiklerinin ortaya koyduğu bulgulara göre, hakemler müsabakanın yönetiminde bazı takımları ya da futbolcuları kayırabilmektedir. Kayırılan takımlar Süper Lig için 4 büyükler diğer ligler için ise ekonomik ve siyasi yönden güçlü kulüplerdir. Kollanan futbolcular ise büyük kulüplerde forma giyen futbolculardır. Bu durumda futbolcuların kollanması aslında köklü/güçlü kulüplerin kollanmasından ileri gelmektedir.

Hakemlerin kayırma eylemleri, faul, tac, osfayt, korner, sarı ve kırmızı kart gösterme(me), penaltı verme(me), uzatma süresini belirleme gibi kararlarla dolaşıma girmektedir. Araştırmanın sonuçları kayırmacılığın Süper Lig'den alt liglere doğru inildikçe arttığını, şampiyonluk ve küme düşme gibi kritik maçlarda daha görünür olduğunu ortaya koymaktadır.

Futbolun yönetim organı ve kayırma pratiklerinin bulguları, MHK'nin hakemliğe başlama, atama, yükselme, klasman belirleme (FIFA), performans değerlendirme ve cezalandırma sistemleri gibi boyutlarda kayırmacı tutum sergilediğini göstermektedir. Bu sonuçlara göre, camiada tanıdığı (torpili) olan hakemler kariyer basamaklarını daha hızlı ve daha başarılı bir biçimde çıkarırken, diğer hakemler haksızlığa uğramakta ve ayrımcılık yaşamaktadır. Bu nedenle camiadaki yetenekli hakemlerin meslekleri sonlan(dırıl)maktadır.

Araştırma sonuçları futbolda ağırlıklı olarak siyasi kayırmacılığın var olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonra ise nepotizm en sık karşılaşılan kayırma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ek olarak kronizm ve hemşehri kayırmacılığı da futboldaki kayırmacılığın türleri arasındadır. Diğer bir anlatımla camiadaki akrabalık, yakınlık, eş-dost ilişkileri, ikili ilişkiler, siyasi gerekçeler, bölgesel yakınlıklar ya da aynı okuldan mezun olma gibi pek çok neden, kayırmacı ilişkilere kaynak oluşturmaktadır. Böylelikle futboldaki kayırma türleri siyasi kayırmacılık, nepotizm, kronizm ve hemşehricilik olarak sıralanabilir.

Futboldaki kayırmacılığın nedenleri irdelenirken siyasi tahakküme göre şekillenen çıkar ilişkilerinin hakemleri güçlünden yana tavır almaya zorladığı dikkat çekmiştir. *Muktedir taraf olma* olarak nitelendirdiğimiz bu nedenin altında çoğunlukla siyasi kayırmacılığın yattığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında yönetsel, sosyal ve kültürel tetikleyiciler, kayırmacılığın üretilmesindeki önemli nedenler olarak karşımıza çıkar.

Kültürel yapımız ile futboldaki kayırmacılık arasındaki ilişki, bu araştırmanın çözümlenmeye çalıştığı önemli bir boyuttur. Araştırmanın sonuçlarına göre, gündelik hayat pratikleri ve sosyal yapının hemen her alanında kanıksanan ve hatta olumlanan kayırmacı ilişkilerin, futbol alanlarına da kolaylıkla transfer edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim görüşmelere göre, her yerde bir adamını bularak iş yaptırma alışkanlığımız, futbol hakemlerinden tuttuğumuz takımı kollamasına yönelik beklentiye girmemize evrilmektedir. Diğer bir anlatımla camiada hakemler tarafından kollanmaya dair ciddi bir beklenti vardır. Bu beklentinin karşılanma hali de karşılanmama hali de sonuçları bakımından oldukça sancılıdır. Nitekim özeleşiri kültürünün yeterince gelişmediği ülkemizde hakemler, müsabakalardaki her türlü başarısızlıktan sorumlu tutulmakta, kaybın müsebbibi olarak görülmektedir. Hakemlerin müsabaka sonundaki kararları ise, ana akım medya tarafından 4 büyüklerin lehine ve aleyhine verdiği kararlar üzerinden övülmekte ya da yerilmektedir. Dolayısıyla birbiriyle etkileşimi olan bu konular futbolda kayırmacılığın oluşması ve sürdürülmesinde önemli rol oynanaktadırlar. Futboldaki kayırmacı uygulamalar camiadaki pek çok kişi tarafından bilinmesine rağmen bu tarz ilişkiler rahatça konuşulamamakta hatta gizli tutulmaktadır. Tüm bu kültürel iklim kayırmacılığın dolaşıma sokulmasını ve yeniden üretilmesini kolaylaştırmaktadır.

Futboldaki kayırmacı ilişkiler, hem oyun açısından hem yönetim açısından, futbolun gelişimi olumsuz etkilemektedir. Müsabakanın eşitliğini bozması ve etik değerlerin ihlal edilmesi nedeniyle oyun üzerinde; objektif kriterler yerine gayrişahsi ilişkilerin referans alınması nedeniyle de futbolun yönetimi üzerinde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların bireysel, örgütsel ve toplumsal boyutta pek çok yansıması bulunmaktadır. Bireysel açıdan bakıldığında nitelikli hakemlerin mesleklerinin sonlanması ve futbolcuların motivasyonlarını/inancını yitirip futboldan uzaklaşması söz konusudur. Kayırmacı ilişkiler örgütsel açıdan değerlendirildiğinde, camiada kutuplaşmalara ve çatışmalara yol açtığı ve futbolun yönetiminde liyakat ilkesinin geçerliğini yitirmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar TFF'nin kurumsallaşmasının önünde de ciddi bir engeldir.

Kayırmacılığın toplumsal boyuttaki sonucu, futboldaki şiddet ve holiganizmi arttırması ve toplumsal huzursuzluk ve çatışmalara yol açmasıdır. Tüm bunların neticesinde spor özünde bulunması gereken barış, dayanışma, sportif erdem (fair play) adalet, eşitlik, hakkaniyet, liyakat gibi değerlerden uzaklaşmaktadır. Toplum birleştirme işlevini yitirmekte, ayrımcılığın ve çatışmaların yaşandığı bir zemine evrilmektedir.

Futboldaki kayırmacılığın azaltılmasının pek çok farklı yolu olmakla birlikte, liyakat ilkesinin hayata geçirilmesinin son derece önemlidir. Ayrıca MHK'nin seçimle gelmesi ve bağımsızlığına kavuşması, hakemlik kurumunu dışarıdan olası etkilere kapalı hale getirmede ve kayırmacı edimlerin azalmasını sağlamada etkili olabilir.

Bu bilgiler ışığında; siyasi, akrabalık, yakınlık ve hemşehrilik bağlantıları nedeniyle, bir takıma ya da futbolcuya ayrıcalık sağlayan ve dolayısıyla iki takımın eşit şartlarda mücadele etmesini engelleyen her türlü karar ve davranış futbolda hakem kayırmacılığının varlığına işaret etmektedir. Hakemlerin mesleki yaşantılarının sürdürülmesi ve sonlanması, müsabakalarda görevlendirilmesi, performanslarının değerlendirilmesi, hatalı kararları nedeniyle cezalandırılması ve klasman yükselmeleri gibi boyutlarda bazı hakemlerin bağlantıları nedeniyle avantaj yaşarken bazılarının dezavantajlar yaşaması futbolun yönetim yapısındaki kayırmacılığa işaret etmektedir.

Sonuç olarak kayırmacı ilişkileri futbol özelinden okumak isteyen bu araştırmanın sonuçları, futbolda kayırma pratiklerinin yaygın ve kökleşmiş bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçları hakemlerin futbol müsabakasında kayırmacılık temelli pratiklerinin olabileceği gibi, futbolun yönetim organının hakemlik kurumunda kayırmacı tutumunun izlerine işaret etmektedir. Toplumsal kültürden destek alan bu uygulamalar, futbol ortamlarında olması gereken eşitlik ve adilliği ihlâl etmekte, ayrımcılığa ve adaletsiziğe yol açmaktadır. Futboldaki kayırmacı kültür kalıplarının oluşmasında ve sürdürülmesinde alandaki tüm eyleyicilerin payı olduğu görülmektedir. Bu nedenle hakemlerin adil olacağı kültürel iklim yaratılmadan hakemlerin tamamen yansız olmasını beklemek doğru değildir. Daha gelişmiş, başarılı ve hepsinden önemlisi temiz bir futbol ve kurumsal bir futbol yönetiminin sağlanması için eşitliği koruyan temel ahlâki değerler alandaki tüm kişilerce benimsenmeli ve bu büyüleyici oyunun her aşamasında bu değerler yaşama aktarılmalıdır. Ayrıca bu tarz uygulamaların engellenebilmesi için öncelikle kayırma deneyimlerinin görünür kılınması, daha sonra ise futbol/spor alanlarında

lâyük, dürüst ve ahlâklı kişilerin yaşantılarının desteklenmesi ve olumlanması gerekli olduğu düşünölmektedir.

Bu araştırma, futbol alanlarındaki tüm kişi ve kurumlara, her türlü eylem ve işleyişlerinde ahlâken ve vicdanen doğru olanın yapmaları dışında hiçbir öneri sunmamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Abdalla, H. F., Maghrabi, A. S. ve Raggad, B. G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*, 19(8), 554-570.
2. Adaman, F., Çarkoğlu, A. (2000). *Türkiye’de yerel ve merkezi yönetimlerde hizmetlerden tatmin, patronaj ilişkileri ve reform*. İstanbul: TESEV Yayınları, 59-60.
3. Akan, V. (1990). Çağdaş sosyolojide bir kuram: Sosyal Alışveriş. *Eğitim ve Bilim*, 14(76), 10-15.
4. Akgün, S.D. (2007). *Yönetim Etiği Açısından Seçilmiş Ülke Uygulamaları Işığında Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsü, Ankara, 51.
5. Akın, Y. (2005). Ana hatları ile Cumhuriyet döneminde beden terbiyesi ve spor politikaları. *Toplum ve Bilim*, 103, 53-92.
6. Aközer, M. (2003). Kamuoyu gözüyle kamuda yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, Aralık, 14 - 23.
7. Aksoy, Y. (2015). Gâvur İzmir’de gol sesleri. Roman, H., Wolfgang, R. ve Tanıl, B. (Editörler). *Futbol ve kültürü*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 325-352.
8. Akşar, T.(2005). *Endüstriyel futbol*. İstanbul:Literatür, 3, 11.
9. Aktan, C. C. (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi: 1980 - 1990 Türkiye deneyimi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 29-31.
10. Aktan, C. C. (1997). Politikada liyakat üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesi’nden öğreneceklerimiz, *Yeni Türkiye Dergisi*, 3(13), 1389-1393.
11. Aktan, C. C. (2001). Siyasal ahlâk ve siyasal yozlaşma. C. C. Aktan (Editör). *Yolsuzlukla mücadele stratejileri*. Ankara: Hak-İş Yayınları, 51 - 69.
12. Aktan, C. C. (2008). Hastalığın Adı: Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı). <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/siyasalhastaliklar/nepotizm.htm> Son Erişim Tarihi: 03.03.2016
13. Aktan, C.C. (1995). *Optimal devlet: 21. Yüzyıl için yeni bir devlet modeline doğru (Kamu ekonomisinin ve yönetiminin yeniden yapılanması ve küçültülmesine yönelik öneriler)*. İstanbul: Türk Sanayiciler ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) Yayınları, 62, 69.
14. Aktaş, M. ve Can, A. (2012). Yöneticilerin kültürel değerleri ve izleyici davranışı tercihleri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 12(2), 239-249.
15. Al, H. (2005). Türk kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadele: Geleneksel bürokratik yapı ve yeni etik değerler. *Kamu Yönetimi Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, s. 239-250.

16. İnternet: Alan, O.A. ve Baymaz, S. (2013). Kayırmacılık: Bir ahlâk tutulması. (1 Eylül). *Radikal*. URL: <http://www.radikal.com.tr/radikal2/kayirmacilik-bir-ahlak-tutulmasi-1148494/> Son Erişim Tarihi: 01.02.2016.
17. Albayrak, O. (2011). *Futbol Hakemlerinin Meslek ve Aile Yaşantılarında Karşılaşmış Oldukları Problemler*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 7.
18. Albayrak, O., İbiş, S. ve Kayışoğlu, N. B. (2011). Futbol hakemlerinin meslek ve aile yaşantılarında karşılaşılmış oldukları sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(1), 75-82.
19. Altay, A. (2007). Bir kamu mali olarak sosyal sermaye ve yoksulluk ilişkisi. *Ege Academic Review*, 7(1), 337-362.
20. Altındal, Y. (2010). Kentleşme sürecinde hemşehrilik olgusu ve mekânsal kümelenmede yeniden üretilen kimlik. *Kent ve Toplum*, 1(2), 1-17.
21. Altun, Ş. (2004). *Rüşvet'ten özelleştirmeye yolsuzluğun 100 yıllık tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, xi.
22. Altunok, H. (2016). Atama Yetkisi Ve Bürokrasi Siyaset ilişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 166-180.
23. Alver, F. (2008). Kapitalist üretim sürecinde futbol, ırkçılık ve medya. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 223-248.
24. Ansari, Y., Merdasi, A., and Aliabad, F. A. (2015). The impact of nepotism in the organization on the attitude of employees to the organization: A case study in a private bank. *Int. J. Rev. Life. Sci.*, 5(5), 509-515.
25. Arasli, H., Bavik, A., Ekiz ve Erdoğan, H. (2006). The effects of nepotism on human resource management the case of three, four and five star hotels in northern cyprus. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(7/8), 295-308.
26. Argon, T. (2016). Öğretmen görüşlerine göre ilkokullarda yöneticilerin kayırmacılık davranışları. *Kastamonu eğitim dergisi*, 24(1), 233-250.
27. Arık, M.B. (2008). Futbol ve televizyon bağı: Simbiyoz beslenme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 197-222.
28. Arıkboğa, E. (1998). Yerel Yönetimler, Katılım Ve Mahalle Muhtarlığı, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 59.
29. Arıpınar, E. (1992) *Türk futbol tarihi*. (TFF yayınları, Cilt 1). İstanbul: Gül Basım&Yayın A.Ş., 7-8, 11, 15.
30. Arslaner, E., Erol, G. ve Boylu, Y. (2014). Konaklama işletmelerinde nepotizm ve örgütsel adalet algısı üzerine bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (32), 62-77.

31. Arslanoğlu, K. (2005). *Futbolun psikiyatrisi*. İstanbul: İthaki Yayınları, 273, 298.
32. Arslantürk, Z. ve Amman, M.T. (2013). *Sosyoloji*. (9. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları, 155.
33. Aslan, İ. ve Çınar, O. (2010). Bir aile şirketinin kurumsallaşması: Yeniden yapılandırma ve varislerin yönetime hazırlanması süreci. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 89- 97.
34. Aslantekin, F., Erdem, R., Aslan, G. ve Göktaş, B. (2005). Hastane Çalışanlarının toplumsal kültürel özellikleri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(2), 149-164.
35. Asunakutlu, T. (2010). Kayırmacılığın temelleri: Benzerlik ve benzemezlik. R Erdem. (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 41-60.
36. Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2009). Nepotizm - İş tatmini ilişkisi: Aile işletmelerinde bir inceleme. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayını, s. 730 - 736.
37. Asunakutlu, T. ve Safran, B. (2005). Örgütsel çatışma açısından hemşehricilik üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 157 - 176.
38. Asunakutlu, T. ve Safran, B. (2007). Postmodern bağlamda köle - efendi ikilemi: İnsanlar neden yönetilmeye razı olurlar? 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, s. 753-759.
39. Atabeyoğlu, C. (2001). Sporda devlet mi? Devlette spor mu? İstanbul: Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayınları, 8.
40. Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 1-19.
41. Aycan, Z., Kanungo, R. N., Mendonca, M., Yu, K., Deler, J., Stahl G. ve Kurshid, A. (2000). Impact of culture on human resource management practices: A 10-country Comparison. *Applied Psychology: An International Review*, 49 (1), 192-221.
42. Aydemir, M.A. (2011). *Toplumsal İlişkilerin Sosyal Sermaye Değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 6.
43. Aydın, M.B., Hatipoğlu, D. ve Ceyhan, Ç. (2008). Endüstriyel futbol çağında "tarafdarlık". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 289-316.
44. Aydın, S. ve Yılmaz, Y. (2010). *Yolsuzluk ve mali suçlar*. (3. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi, 42-43, 71.
45. Aydoğan, I. (2009). Favoritizm in the Turkish educational system: Nepotism, cronyism and patronage. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 4(1), 19-35.

46. Aydoğan, I. (2012). The existence of favoritism in organizations. *African Journal of Business Management*, 6(12), 4577- 4586.
47. Aykaç, A. (2006). Türkiye'nin yolsuzluk sicili. (5 Kasım). *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/turkiyenin-yolsuzluk-sicili-874332/> Son Erişim Tarihi: 01.02.2016.
48. Aytaç, Ö. (2005). Türkiye kentleşmesinde bir ara kurum kent kahvehaneleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 179-200.
49. Aytaç, Ö. (2010a). Kayırmacı ilişkilerin sosyolojik temeli. R. Erdem. (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 3-26.
50. Aytaç, Ö. (2010b). Bürokratik kayırmacılık: Enformel bağlayıcılıkların yönetim ilişkilerine etkisi. R Erdem. (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 86-109.
51. Bakıntaş, Z. (2008). *Futbol Hakemlerinin Müsabaka Öncesi ve Sonrasında Yaşadığı Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, xv.
52. Bakırezer, G., Demirer, Y. ve Bağce, E. H. (2006). Etik, liyakat, istismar: Türkiye'de araştırma görevlisi olmak. *Toplum ve Bilim*, 107, 290-300.
53. Barut, B. (2015). İşyerinde irrasyonel davranışlar: "Nepotizm, Favorizm ve Kronizm" algısı üzerine nitel bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(20), 382-394.
54. Bayar, Y. (1993). Dayanışmacı toplum modeli. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(3), 93-104.
55. Bayatlı, T. (2006). Futbolu neden sevmeli. Maga., Y. Gedik ve M. Köksal (Hazırlayanlar). *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s. 33-34.
56. Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 1 - 13.
57. Bayır, M. Ö. (2007). *Türkiye'de Etik -Yansızlık-Katılım Boyutları Açısından Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 90.
58. Benk, S. ve Karakurt, B. (2010). Gelir idareleri ve yolsuzluk: Motivasyonlar, fırsatlar ve mücadele yolları. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 133 - 148.
59. Berkman, A. Ü. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminde yolsuzluk ve rüşvet* (2. Baskı). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 32, 34, 88.
60. Berkman, Ü. (1983). *Az gelişmiş ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 16, 65.

61. Beşler, H.K. (2016). *Futbol Kulübü Yöneticilerinin Antrenörlerinin ve Futbolcuların Futbol Hakemlerinin Saha İçi Yönetimine İlişkin Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 86, 98.
62. Bilgin, N.(2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşına Kitapları, 23.
63. Birdişi, F. (2010). Klasik dönem Osmanlı kaynaklarında devlet sorunları ve çözüm yolları: Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Nesayih'ül Vüzera Ve'l-Ümera/Devlet Adamına Öğütler" kitabının içerik çözümlemesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 23-42.
64. Bora, T. (2013). *Kârhanede romantizm*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 23.
65. Bora, T. ve Erdoğan, N. (2015). Dur tarih vur Türkiye. Roman, H., Wolfgang, R. ve Tanıl, B. (Editörler). *Futbol ve kültürü*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 223-242.
66. Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 40, 52-53.
67. Boyko, R. H., Boyko, A. R. and Boyko, M. G. (2007). Referee bias contributes to home advantage in English Premiership football. *Journal of Sports Sciences*, 25(11), 1185-1194.
68. Bozkurt, Ö. (1981). Kamu bürokrasisine sosyolojik yaklaşım ve bazı sonuçlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 14 (2), 3- 15.
69. Bromberger, C. (2015). Stadyumdaki kent. Roman, H., Wolfgang, R. ve Tanıl, B. (Editörler). *Futbol ve kültürü*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 41-56.
70. Brown Jr, T. D., Van Raalte, J. L., Brewer, B. W. and Winter, C. R. (2002). World Cup soccer home advantage. *Journal of Sport Behavior*, 25(2), 134-143.
71. Buraimo, B., Forrest, D. and Simmons, R. (2010). The 12th man?: refereeing bias in English and German soccer. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 173(2), 431-449.
72. Burak, G. (2008). Futbol Ekonomisi. Tam Saha TFF Aylık Spor Dergisi, 49, 32.
73. Büte, M. (2009). "Aile işletmelerinde nepotizm: Trabzon ilinde faaliyet gösteren aile şirketlerinde nepotizm uygulamasının tespitine yönelik bir araştırma. *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayını, s. 737-741.
74. Büte, M. (2011a). Kayırmacılığın çalışanlar üzerine etkileri ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisi: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 384 - 404.
75. Büte, M. (2011b). Nepotizmin iş stresi iş tatmini olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Aile işletmeleri üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 177-194

76. Büte, M. (2011c). Kayırmacılığın çalışan davranışları ve insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerine etkileri: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma. *Amme İdaresi Dergisi*, 44 (1), 135-153.
77. Büte, M. (2011d). Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolü var mıdır?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan, (29), 175 – 184.
78. Büte, M. (2011e). Kayırmacılık ile iş tatmini, olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (36), 187-203.
79. Büte, M. ve Tekarslan, E. (2010). Nepotizmin çalışanlar üzerine etkileri: Aile işletmelerine yönelik bir saha araştırması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 1-21.
80. Büyükbuğa, B. (2007). *Üst Kademe Yöneticilik Kavramı Ve Türkiye'deki Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 11, 47-48.
81. Cemaloğlu, N., Daşcı, E. ve Şahin, F. (2013). İlköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel sessizlik yaşama nedenleri: Nitel bir çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 112-124.
82. Clarke, S. R. (2005). Home advantage in the Australian football league. *Journal of Sports Sciences*, 23(4), 375-385.
83. Courneya, K., S. and Carron, A. V. (1992). The home advantage in sport competitions: A literature review. *Journal of Sports and Exercise Psychology*, 14, 28-39.
84. Çağlar, İ. (2001). Yönetim-kültür bağlamında Türk yönetim modelinin saptanmasına yönelik kavramsal bir çalışma. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 1-23.
85. Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
86. Çakıcı, A. ve Çakıcı, C (2007). İşgören sessizliği: Konuşmak mı zor, sessiz kalmak mı zor? 15. *Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sakarya, s. 389-400.
87. Çakmak, M.T. (2011). *Faal Futbol Hakemlerinin Stres Kaynaklarının Tespiti (Ankara İli Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1, 62-65.
88. Çelik, K. ve Erdem, A. R. (2012). Üniversitede çalışan idari personele göre "Kayırmacılık". *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11, 23-30.
89. Çiftçi, O. (1983). Kamu bürokrasisi üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 16(4), 16-35.
90. Çimen, S. (2007). *Ankara Bölgesi Klasman Futbol Hakemlerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

91. Çoban, O. (2010). Bir siyasal yozlaşma türü olarak rüşvet ve ekonomik etkileri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20, 29-42.
92. Çulcu, M. (2015). Önce eyyamcılığı bitirin. (21 Ağustos). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/mustafa-culcu-once-eyyamciligi-bitirin-29867713> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
93. Çulhanoglu, M. (2006). Futbol: Reddiye olmasa bile ciddî çekince. *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s.41-54.
94. Çulpan, R. (1980). Bürokratik sistemin yozlaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 13 (2), 31 - 45.
95. Dağlı, T. ve Aycan, Z. (2010). Kurumlarda kayırmacılık ve insan kaynakları uygulamaları. R Erdem. (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 169-178.
96. de Vries, M. F. K. (1994). The dynamics of family controlled firms: The good and the bad news. *Organizational dynamics*, 21(3), 59-71.
97. Demir Yaşamış, F. (2001). Osmanlı devlet yönetimi: Başlangıç yılları. *Türk İdare Dergisi*, 402, 1-32.
98. Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: Turizm sektörü örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 760-784.
99. Demir, M. ve Talimciler, A. (2015). Şiddet, şike ve medya kiskacında futbol ve taraftarlık. İstanbul: Literatür Academia, 14, 205.
100. Demirkol, M. (2016). Mehmet Demirkol: Fenerbahçe'yi kayırmak istese. (19 Ocak). *Fanatik*. <http://www.fanatik.com.tr/2016/01/19/mehmet-demirkol-fenerbahceyi-kayirmak-istese-642083> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
101. Dereli, S. (2015b). Bir Çakır klasığı. (14 Aralık). *Sözcü*. <http://amkspor.sozcu.com.tr/2015/12/14/bir-cakir-klasigi-458058/> Son Erişim Tarihi: 14.05.2016.
102. Dereli, S. (2016a). Hibrit penaltı. (12 Nisan). *Sözcü*. <http://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/selcuk-dereli/hibrit-penalti-1179715/> Son Erişim Tarihi: 11.05.2016.
103. Dereli, S. (2016c). Bünyamin Gezer etkisi! (17 Şubat). *Sözcü*. <http://www.61medya.com/bunyamin-gezer-etkisi.html> Son Erişim Tarihi: 12.05.2016.
104. Devecioğlu, S., Çoban, B. ve Karakaya, Y. E. (2014). Futbol yönetimi ve organizasyonlarının görünümü. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 35-48.
105. Develi, N. (2008). *Aile İşletmeleri, Aile İşletmelerinde Karşılaşılan Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Mersin Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 24.

106. Diken, A. ve Erdirencelebi, M. (2013). Aile işletmelerinde nepotizm ve çalışanların işleme bağlılıklarındaki etkisi. *1. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, s. 59-71.
107. Dilek, H. (2005). *Liderlik Tarzlarının ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 134.
108. Dilek, H. (2015). Hakeme gözlük. (19 Kasım). *Serbestiyet*. <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/hakan-dilek/hakeme-gozluk-642742> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
109. Dinç, A. (2013). *Futbol Hakemlerinin Klasmanlarına Göre Mesleki Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi (10. Bölge Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 1.
110. Doğan, İ.B. (2008). *Arkeolojik ve etnografik kanıtlar ışığında tarihöncesinde ticaret ve değiş tokuş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 93.
111. Dohmen, T. J. (2005). Social pressure influences decisions of individuals: Evidence from the behavior of football referees. *IZA Discussion*, 1-41.
112. Downward, P. and Jones, M. (2007). Effects of crowd size on referee decisions: Analysis of the FA Cup. *Journal of Sports Sciences*, 25(14), 1541-1545.
113. Dökmen, Z. Y. (2000). Kendi cinsiyetindekilere ve diğer cinsiyettekilere ilişkin algı, cinsiyet rolleri ve depresyon ilişkileri. *Kriz Dergisi*, 8(1), 9-19.
114. Durak, N. (2011). Gelenek ve modernite etkileşimi bağlamında spor etiği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (27), 41-61.
115. Duran, M. A. and Morales, A. J. (2014). The rise and spread of favoritism practices. *The BE Journal of Theoretical Economics*, 14(1), 397-414.
116. Düz, S.(2012).*Konaklama İşletmelerinde Nepoizm İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
117. Ecer, H. (2014). Hakemlerin spordaki önemi. (29 Kasım). *Yeni Düzen*. <http://www.yeniduzen.com/Yazarlar/hasan-ecer/hakemlerin-spondaki-onemi/5251> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
118. Efe, M., Öztürk, F. ve Koparan, Ş. (2008). Bursa ilindeki faal futbol hakemlerinin problem çözme ve atılganlık düzeylerinin belirlenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 49-59.
119. Ekmekçi, R. ve Gazanfer, D. (2010). Basketbol Hakemleri Stres Anketi'nin (BHSA) geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *NWSA: Sports Sciences*, 5(1), 8-15.

120. Emre, İ., Taştan, S. B. ve Kozal, M. A. (2013). Örgütlerde kurumsallaşma düzeyinin nepotizm üzerine etkisinin incelenmesi: Hastane çalışanları örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 61-83.
121. Erben, G. S. (2004). Toplumsal kültür aile kültürü etkileşimi bağlamında paternalizm boyutuyla işletme kültürü: Türkiye örneği. 1. *Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.345-356.
122. Erdem, B., Ceylan, U. ve Saylan, U (2013a). Aile işletmelerinde nepotizm ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Kütahya'da faaliyet gösteren otel işletmelerinde bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 171-197.
123. Erdem, B., Çeribaş, S. ve Karataş, A. (2013b). Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin kronizm (eş dost kayırmacılığı) algıları: İstanbul'da faaliyet gösteren bir, iki ve üç yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 51-69.
124. Erdem, M. ve Meriç, E. (2012). Okul yönetiminde kayırmacılığa ilişkin ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 141-154.
125. Erdem, M. ve Meriç, E. (2012). Okul yönetiminde kayırmacılığa ilişkin ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 141-154.
126. Erdem, R. (2010). Kayırmacılık/Ayrımcılık. R. Erdem. (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 1-2.
127. Erdemli, A. (2008). *Spor yapan insan*, İstanbul: E Yayınları, 125.
128. Erdirencelebi M. (2012). *Aile işletmelerinde kurumsallaşmanın gerçekleşmesi ile sürdürülebilirliğin sağlanmasında kuşaklar arası farklılıklar*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 377.
129. Erdoğan, İ. (2008). Futbol ve futbolu inceleme üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 1-58.
130. Ergun, T. (1978). Yönetimde yozlaşma olgusu üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 11(1), 24-30.
131. Ergun, T. (1983). Yüksek yöneticilerin yetiştirilmesi sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 16(2), 23-36.
132. Erickson, F. (1986) Qualitative methods in research on teaching. (3rd Ed). In M. C. Wittrock (Ed.). *Handbook of research on Teaching: A project of the American educational research association*. New York: MacMillan.
133. Erselcan, F. (2009). Disiplinlerarası ortak bir çalışma alanı olarak sosyal sermaye. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (2), 248-256.
134. Eryılmaz, B. (2008). Etik kültürü geliştirmek. *Türk İdare Dergisi*, 459, 1-12.
135. Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*. (5. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 307.

136. Esenyel, C. (2010). Türkiye Profesyonel Futbol Süper Liginde Ev Sahibi Olma Avantajı, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, v, 69.
137. Esmer, Y. (1999). *Devrim, evrim, statüko: Türkiye’de sosyal, siyasal ekonomik değerler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), 25.
138. Eygü H. (2009). *Spor Psikolojisi ve Türkiye'deki Futbol Hakemlerinin Hakemlik Psikolojileri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
139. Fındıkcı, L. (2013). Yerel yönetimler etik ve patronaj. *Uluslar arası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2 (4), 62-87.
140. Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. (2. Baskı). (Çev. B. Bilgen ve B. Şen). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, 1, 3, 24, 26, 28, 53, 71, 105, 116,
141. Fişek,K.(1985) *100 soruda Türkiye spor tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 22, 47, 52.
142. Fu, I. (2015). Favoritizm: Ethical dilemmas viewed through multiple paradigms. *The Journal of Values-Based Leadership*, 8(1), 6-13.
143. Galeano, E. (2014). *Gölgede ve güneşte futbol* (çev. E. Önalp ve M. N. Kutlu). İstanbul:Can Yayınları, 21, 53.
144. Garicano, L., Palacios-Huerta, I. and Prendergast, C. (2005). Favoritism under social pressure. *Review of Economics and Statistics*, 87(2), 208-216.
145. Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş*. (2. Baskı). (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık, 11, 53, 61, 63, 141, 168, 256.
146. Göka, E. (2006). *Türk grup davranışı*. Aşina Kitaplar, 239.
147. Gökaçtı, M.A. (2008). *‘Bizim için oyna’ Türkiye’de futbol ve siyaset* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 9, 18, 29.
148. Gökalp, E. (2005). Medya ve spor ya da spor/futbol medyası. *Toplum ve Bilim*, 103, 121-138.
149. Gökçe, A. F. (2010). Osmanlı klasik döneminde idari reform hareketleri: Koçi Bey Risalesi. *Yasama Dergisi*, 14, 59-78.
150. Gökçe, G., Şahin, A. ve Örselli, E. (2002). Türkiye’de siyasetin bürokrasi üzerindeki etkisi: Siyasallaşma. *S. Ü. İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (4), 45 - 58.
151. Gönülaçar, Ş. (2014). *İnsan kaynakları yönetiminde kayırmacılık kuşatması ve liyakatsizlik çıkmazı*.http://www.academia.edu/9687458/%C4%B0nsan_Kaynaklar%C4%B1_Y%C3%B6netiminde_Kay%C4%B1rmac%C4%B1lık_Ku%C5%9Fatmas%C4

%B1_ve_Liyakatsizlik_%C3%87%C4%B1kmaz%C4%B1 Son Erişim Tarihi: 01.02.2016.

152. Göral, K. (2015). Türkiye futbol süper liginde ev sahibi olma avantajı. *SSTB International Refereed Academic Journal of Sports, Health & Medical Sciences*, 14 (5).
153. Göregenli, M. (2012). Ayrımcılığın meşrulaştırılması. K. Çayır ve M.A. Ceyhan (Editörler). *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 61-73.
154. Groothuis, P. A. and Groothuis, J. D. (2008). Nepotism or family tradition? A study of NASCAR drivers. *Journal of Sports Economics*.9 (3), 250-265.
155. Güler, T. (2014). Osmanlı'da siyaset ve bürokrasi ilişkilerinin tarihi seyri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(4), 311-336.
156. Gültekin, N. ve Sığırı, Ü. (2007). Bir kültür boyutu olarak "Bireycilik-ortaklaşa davranışçılık" ve örgütsel kültüre yansımaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 273-286.
157. Günel, R. (2005). *Aile İşletmelerinde Yönetimin Bir Sonraki Kuşağa Devrinde Karşılaşılan Sorunların Tespitine Ve Bu Sorunların Çözümüne İlişkin Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 31-32.
158. Güneş-Ayata, A. (1990). Kasabada politika ve politikacı. *Toplum ve Bilim*, 50, 97-110.
159. Güneş-Ayata, A. (1992). Liderlik stratejileri olarak hizipçilik/grupçuluk ve kollamacılık. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 69-84.
160. Gürpınar, B. (2009). *Basketbol ve Futbol Hakemlerinin Karşılaştıkları Sportmenlik Dışı Davranışlar Ve Bu Davranışların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ix.
161. Gürpınar, B. ve Güven, Ö. (2011). Futbol hakemlerinin karşılaştıkları sportmenlik dışı davranışların incelenmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(1), 7-14.
162. Güvenç, B. (1991). *İnsan ve kültür*. (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 207.
163. Hacıcaferoğlu, S. (2013). *Futbol Klasman Hakemlerinin Maruz Kaldıkları Yıldıрма (Mobbing) Davranışlarının İncelenmesi*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 180-181.
164. Hasta, D. ve Arslantürk, G. (2013). Polislik mesleğine yönelik iç-grup yanlılığı ve tutumlar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(31), 60-70.
165. Hayajneh, A. F., Dwairi, M. A. and Udeh, I. E. (1994). Nepotism as a dilemma for managing human resources overseas: Its impact on employees, management and organizations. *Journal of Transnational Management Development*, 1(1), 51-73.

166. Heper, E. (2008). *Örgütsel Motivasyon ve Futbol Hakemlerini Motive Eden Faktörler (2006–2007 Futbol Sezonu Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2.
167. Hofstede, G. 2001. *Culture's consequences*. (2nd edition). Newbury Park, CA: Sage, 152, 217.
168. Horak, R. ve Reiter, W. F. (2015). Önsöz. Roman, H., Wolfgang, R. ve Tanıl, B. (Editörler). *Futbol ve kültürü*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 19-24.
169. Hortaçsu, N. (2012). *En güzel psikoloji sosyal psikoloji*. Ankara: İmge Kitabevi, 566.
170. İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: kuramsal bir yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
171. İlhan, S. ve Aytaç, Ö. (2010). Türkiye’de Kayırmacı eğilimlerin oluşmasında toplumsal ve kültürel yapının rolü. R. Erdem (Editör). *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*. İstanbul. Beta Basım, s. 61- 83.
172. İşçi, E., Taştan, S. B. ve Kozal, M. A. (2013). Örgütlerde kurumsallaşma düzeyinin nepotizm üzerine etkisinin incelenmesi: Hastane çalışanları örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 61-83.
173. İftar, E. (2012). Gazetelerdeki iş ilanlarında ayrımcılık. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-13.
174. İyışleroğlu, S. C. (2006). *Aile Şirketleri: Adana ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Aile Şirketlerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 7, 43-44, 47-48.
175. Jaskiewicz, P., Uhlenbruck, K., Balkin, D. B. and Reay, T. (2013). Is nepotism good or bad? Types of nepotism and implications for knowledge management. *Family Business Review*, 26(2), 121-139.
176. Joffe, A. H. (2004). Nepotism for all times. *Society*, (September / October), 74 - 79.
177. Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi*. (1. Baskı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 141.
178. Kaplan, T. (2016). Futbolda şiddetin sorununun boyutları. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-10.
179. Karacağoğlu, K. ve Yörük, D. (2012). Çalışanların nepotizm ve örgütsel adalet algılamaları: Orta Anadolu bölgesinde bir aile işletmesi uygulaması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14 (3), 43–64.
180. Karagül, M., & Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1, 37-52.
181. Karakaş, M. ve Çiçek, H. (2009). Vergi yükümlülerinin yolsuzluğa ilişkin tutum ve tepkileri: Gaziantep örneği. *Sosyo-Ekonomi* (1), 47 - 76.

182. Karakaş, M., ve Çak, M. (2007). Yolsuzlukla mücadelede uluslararası kuruluşların rolü. *Maliye Dergisi*, 153, 74-101.
183. Karakose, T. (2014). The effects of nepotism, cronyism and political favoritism on the doctors working in public hospitals. *Studies on Ethno-Medicine*, 8(3), 245-250.
184. Karataş, Ö. (2014). Türkiye’de futbol ve siyaset ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 39-47.
185. Kargün, M. (2011). *Futbol Hakemlerinin İş Tatmini ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Faktörler Açısından İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 82.
186. Karpat, K.H. (2003), *Türkiye’de toplumsal dönüşüm: Kırsal göç, gecekondular ve kentleşme*. (çev. A. Sönmez). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 183.
187. Kartal, N. ve Demirhan, Y. (2009). Türk kamu yönetiminde tarafsızlık. *Türk İdare Dergisi*, 462, 169-176.
188. Kavasoglu, İ., Özer, U. ve Yenel, İ.F. (2016). Sporda favorizim: mücadele sporları üzerine bir inceleme. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2), 199-211.
189. Kayabaşı, Y. (2005). *Politik Yozlaşmaya Çözüm Olarak Anayasal İktisat*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 57.
190. Kayışoğlu, N.B. (2008). Faal Futbol Klasman Hakemlerinin Eğitim Süreçlerinin İncelenmesi ve Beklenti Düzeyleri (Türkiye Futbol Federasyonu 3. Bölge Örneği), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
191. Keleş, H. N., Özkan, T. K. and Bezirci, M. (2011). A study on the effects of nepotism, favoritism and cronyism on organizational trust in the auditing process in family businesses in Turkey. *International Business and Economics Research Journal*, 10 (9), 9 - 16.
192. Kemikkiran, N. (2015). Güç mesafesi yüksekse eşitsizlik mi istenir? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 317-344.
193. Khatri, N. and Tsang, E.W.K. (2003). Antecedents and consequences of cronyism in organizations. *Journal of Business Ethics*, (43), 289 - 303.
194. Khatri, N., Tsang, E.W.K. and Begley, T. M. (2006). Cronyism: a cross-cultural analysis. *Journal of International Business Studies*, 37 (1), 61-75.
195. Kılıç, E. (2011). *Kirli kramponlar* (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 10-11, 113, 118.
196. Kılınç, B. (2008). Kapitalist bir etkinlik olarak futbolun büyümesi ve kahramanları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 273-289.

197. Kırıkkanat, M. (2000). Despot ve nepot.8 Ekim. *Radikal*.
http://www.radikal.com.tr/2000/10/08/yazarlar/minkir.shtml Son Erişim Tarihi:15.02.2016.
198. Kızılet, A., Kızılet, T., Erdemir, İ., ve Acet, M. (2010). Farklı düzeydeki Türk futbol hakemlerinin antropometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 12(2), 80-84.
199. Kocabaş, F., Baytekin, E.P. (2004). Aile işletmelerinde nepotizm ve iç müşteri üzerindeki etkileri. *1. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 424-430.
200. Korkmaz, E., Erkal, M. E., Minibaş, T., Baloğlu, B., Yılmaz, B. E., ve Çak, M. (2001). *Türkiye'de yolsuzluğun sosyo-ekonomik nedenleri etkileri ve çözüm önerileri*. İstanbul: İTO, 18.
201. Korpi, T. (2001). Good friends in bad times? Social networks and job search among the unemployed in Sweden. *Acta sociologica*, 44(2), 157-170.
202. Koruç, Z., Kocaekşi, S. ve Esenyel, C. (2007). Futbol seyircisinin futbolcu üzerine etkileri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1, 11-24.
203. Kozanoğlu, C. (1990). *Türkiye'de futbol , Bu maçı alıcaz!* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 84, 86-87, 191.
204. Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.
205. Köprü, B. (2007). *Türk Kamu Yönetiminde Etik Değerlerden Sapma Ve Yönetimsel Yozlaşma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 54, 69-70, 86.
206. Köse, A. (2008). Küreselleşme çağında bir aidiyet zemini ve örgütlenme şekli olarak hemşehrilik. *Akademik İncelemeler*, 3 (1), 221 - 232.
207. Kragh, S. U. (2012). The anthropology of nepotism social distance and reciprocity in organizations in developing countries. *International Journal of Cross Cultural Management*, 12 (2), 247-265.
208. Kuper, S. (2014). *Futbol asla sadece futbol değildir*. (5.Baskı). İstanbul: İthaki, 33-34.
209. Kurt, E. ve Doğramacı, B. (2014). Terfi, işlem kayırmacılığı ve işe alma boyutlarında kayırmacılık davranışı algısının ölçülmesi: İstanbul ilinde faaliyet gösteren bir belediye iştirakinde çalışanlar üzerine bir araştırma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, 2(Özel Sayı), 82-96.
210. Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal örgütler ve sivil toplum örgütleri bağlamında hemşehrilik ve kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 141-169.

211. Kurtuluş, B. (2012). İstanbul hakemleri ayaklanmaya başladı. (22 Ocak). *Yerel Futbol*. <http://www.yerel.futbol/2012/01/istanbul-hakemleri-ayaklanmaya-basladi.html> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
212. Kuş, E. (2007). Sosyal bilim metodolojisinde paradigma dönüşümü ve psikolojide nitel araştırma. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20), 19-41.
213. Küçük, Y. (2006). Futbolun siyasal iktisadı. Maga., Y. Gedik ve M. Köksal (Hazırlayanlar). *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s. 17-21.
214. Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. (4. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları, 22, 24, 28, 31, 38, 45, 71.
215. Lafollette, H. (1997). Kişisel ilişkiler. (çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 11.
216. Laker, D. R. and Williams, M. L. (2003). Nepotism's effect on employee satisfaction and organisational commitment: An empirical study. *International Journal of Human Resources Development and Management*, 3(3), 191-202.
217. Leyens, J. P., Paladino, P. M., Rodriguez-Torres, R., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez-Perez, A. ve Gaunt, R. (2000). The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 186-197.
218. Loewe, M., Blume, J., and Speer, J. (2008). How favoritism affects the business climate: Empirical evidence from Jordan. *The Middle East Journal*, 62(2), 259-276.
219. Lokaj, A. S. (2015). Nepotism as a negative factor in organization performance. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(2), 21-26.
220. Lucey, B. M. and Power, D. (2009). Do Soccer Referees Display Home Bias? https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=552223 Son Erişim Tarihi 11.01.2016
221. Memişoğlu, D. ve Durgun, A. (2007). Devlet başarısızlığına yol açan etkenlerden biri olarak patronaj ilişkileri. *Yerel Siyaset Dergisi*, 24, 9-13.
222. Mendras, H. (2009). *Sosyolojinin ilkeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 177, 203, 210.
223. Mutlu, K. (2000). Problems of nepotism and favouritism in the police organization in Turkey. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 23 (3), 381-389.
224. Müniroğlu, S. (1988). *Ankara'daki Klasman Futbol Hakemlerinin Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
225. Nadeem, M., Ahmad, R., Ahmad, N., Batool, S. R. and Shafique, N. (2015). Favoritism, nepotism and cronyism as predictors of job satisfaction: Evidences from Pakistan. *Journal of Business and Management Research*, 8, 224-228.

226. Neave, N. and Wolfson, S. (2003). Testosterone, territoriality, and the 'home advantage'. *Physiology and Behavior*, 78, 269-275.
227. Nelton, S. (1998). The bright side of nepotism. *Nation's business*, 86(5), 72.
228. Nevill, A. M. and Holder, R. L. (1999). Home advantage in sport: An overview of studies on the advantage of playing at home. *Sports Medicine*, 28(4), 221-236.
229. Nevill, A. M., Balmer, N. J. and Williams, A. M. (2002). The influence of crowd noise and experience upon refereeing decisions in football. *Psychology of Sport and Exercise*, 3(4), 261-272.
230. Nevill, A. M., Newell, S. M. And Gale, S. (1996). Factors associated with home advantage in English and Scottish soccer matches. *Journal of Sports Sciences*, 14(2), 181-186.
231. Nevill, A., Balmer, N. and Williams, M. (1999). Crowd influence on decisions in association football. *The Lancet*, 353, 1416.
232. Okçu, M. (2008). Kamu Yönetimi ve ahlâk: Yönetmel ahlâk üzerine düşünmek mi yoksa modern kamu yönetimini yeniden düşünmek mi? *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 21-42.
233. Okuyan, K. (2006). Anti-futbol yazısı ve sınırları. *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s.101-107.
234. Orta, L. (2012). Futbolun Delege Yapısı ya da Türk Futbolunun Temeli Sağlam mı? <http://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/yonetim/269-lale-orta/2065-futbolun-delege-yaps-ya-da-tuerk-futbolunun-temeli-salam-m.html> Son Erişim Tarihi: 10.01.2016.
235. Orta, L. ve Söğütçü, T. (2004). *Türkiye Profesyonel Liglerinde Görev Yapan Hakemlerin Kural Bilgilerinin Değerlendirilmesi*, 10. ICHPER-SD Europe and 4th International Sports Science Congress, Antalya, s1-15.
236. Ozler, D. E. and Buyukarslan, A. (2011). The overall outlook of favoritism in organizations: A literatür review. *International Journal of Business and Management Studies*, 3 (1), 275 - 285.
237. Önder, İ.(2006). Futbol ve ekonomi. İ. Maga., Y. Gedik ve M. Köksal (Hazırlayanlar). *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s. 25-36.
238. Ören, K. (2007). Sosyal sermayede "Güven" unsuru ve işgücü performansına etkisi. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 9 (1), 71-90.
239. Özdağ, S., Duman, S. ve Fişekçioğlu, İ. B. (2011). Popüler kültür: Futbol mu "Putbol" mu? *Türkiye Kickboks Federasyonu Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1309-1336.

240. Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 113-130.
241. Özgan, H. ve Bozbayındır, F. (2011). Okullarda adil olmayan uygulamalar ve etkileri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 66-85.
242. Özkalp, E. (2004). Sosyolojinin ortaya çıkışı ve kuramsal yaklaşımlar. E.Özkalp, (Editör). *Davranış bilimlerine giriş* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, ss.23-40.
243. Özkanan, A. (2013). *Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, iv, 7-8, 49, 51, 92, 95.
244. Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*. 2(20), 179-206.
245. Özler, H., Özler, D. E. ve Gümüştekin, G. E. (2006). Aile işletmelerinde nepotizme kuramsal bir bakış. 2. Aile İşletmeleri Kongresi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Aile İşletmeleri ve Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi, s. 271 - 279.
246. Özler, H., Özler E. D. ve Gümüştekin, G. E. (2007). Aile işletmelerinde nepotizmin gelişim evreleri ve kurumsallaşma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 437-450.
247. Özmeden, M. (2004). *Seyircilere Göre Futbolda Saldırganlığı Teşvik Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara,
248. Özsemerci, K. (2002). *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri*. Ankara: Sayıştay Yayınları, 28.
249. Özsoy, S. (2009). Futbol ve medya: Hedef kitleden kaynağa dönütler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 21-43.
250. Özsoy, S. (2014). Futbolun sözel hali: Televizyon programları. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5(9), 280-301.
251. Öztaş, N. (2007). Sosyal sermayenin ağbağ kuram (lar)ı: Dayanımcı ve aracı sosyal sermaye. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(3), 79-98.
252. Öztekin, A. (2008). Türk kamu personel yönetiminde liyakat ve kariyerden kaynaklanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Türk İdare Dergisi*, 459, 13-36.
253. Öztürk, A. T. (2008). Değişen çağın aile işletmelerinde kurum kültürünün yerleştirilmesinde profesyonel yöneticilerden beklentiler. *Cankaya University Journal of Arts and Sciences*, 1(10), 109-116.

254. Öztürk, N. K. (1998). Kamu yöneticilerinin kararlarında etik değerler. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 24-26.
255. Öztürk, N.K. (2002). Liyakat sistemini korumanın farklı bir yolu. *Türk İdare Dergisi* (435), 129 - 143.
256. Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M.Bütün ve S.B. Demir (Editörler). Ankara: Pegem Yayınları, 4, 21, 106, 235, 237, 243, 453, 556.
257. Pektaş, E.K. (1997). *Büyükkent Belediyelerinin Eğitim ve Kültür Hizmetlerine Siyasal Parti İdeolojilerinin Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 91.
258. Pettersson-Lidbom, P. and Priks, M. (2010). Behavior under social pressure: Empty Italian stadiums and referee bias. *Economics Letters*, 108(2), 212-214.
259. Picazo-Tadeo, A. J., González-Gómez, F. and Guardiola, J. (2011). The importance of time in referee home bias due to social pressure: evidence from spanish football. <http://www.ugr.es/~teoriahe/RePEc/gra/fegper/FEGWP311.pdf> Son Erişim Tarihi 11.01.2016
260. Pohlkamp, S. (2014). Are football referees really neutral (or do they have prejudices)?. <https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/vwl/industrioekonomik/Team/Steffi/prejudice.pdf> Son Erişim Tarihi 11.01.2016
261. Polat, G. (2012). *Örgütlerde Nepotizmin Örgütsel Adalet Algısı İle İlişkisinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 1, 4, 10, 19, 30-31.
262. Polat, S. ve Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 14(2), 307-331.
263. Polat, S. ve Kazak, E. (2014). Okul yöneticilerinin kayırmacı tutum ve davranışları ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 20(1), 71-92.
264. Pollard, R. (2006a). Home advantage in soccer: Variations in its magnitude and a literature review of the inter-related factors associated with its existence. *Journal of Sport Behavior*, 29(2), 169-189.
265. Pollard, R. (2006b). Worldwide regional variations in home advantage in association football. *Journal of Sports Sciences*, 24(3), 231-240.
266. Pollard, R. and Gomez Ruano, M. A. (2013). Variations in home advantage in the national basketball leagues of Europe. *Revista de Psicología del Deporte*, 22(1), 263-266.
267. Pollard, R. and Gómez, M. A. (2015). Comparison of home advantage in college and professional team sports in the united states. *Collegium antropologicum*, 39(3), 583-589.

268. Pollard, R. and Pollard, G. (2005). Home advantage in soccer: A review of its existence and causes. *International Journal of Soccer and Science Journal*, 3(1), 28-38.
269. Prendergast, C. and Topel, R.H. (1996). Favoritism in organizations. *Journal of Political Economy*, 104, 954-978.
270. Reyhan, S. (2012). *Türkiye’de Profesyonel Liglerde Görev Yapan Futbol Hakemlerinin Hakemlik Yaş Gruplarına Göre Benlik Saygısı, Kaygı ve Mesleki Doyum Düzeylerinin Karşılaştırılması (11. Bölge Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
271. Roux, M. (2013). *Sokrates yeşil sahalarda* (Çev. B. Yanık). Ankara: Tekin Yayınları, 8.
272. Sadozai, A. M., Zaman, H. M., Marri, M. Y. and Ramay, M. I. (2012). Impact of favoritism, nepotism and cronyism on job satisfaction: A study from public sector of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4 (6), 760 – 771.
273. Sargut, A. S. (2001). *Kültürlerarası farklılaşma ve yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 147, 182, 195.
274. Sargut, A. S. (2003). Kurumsal alanlardaki örgüt yapılarının oluşmasında ve ekonomik işlemlerin yürütülmesinde güvenin rolü. F. Erdem (Der.). *Sosyal bilimlerde güven*. Ankara. Vadi Yayınları, s. 89-124.
275. Sarpong, D. and Maclean, M. (2015). Service nepotism in the multi-ethnic marketplace: mentalities and motivations. *International Marketing Review*, 32(2), 160-180.
276. Satman, C. (2005). Futbol Hakemlerinin Kararları Üzerinde Seyirci Sesinin Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
277. Satman, C. (2014). Futbol maçlarındaki seyirci topluluklarının sesinin, hakemlerin kararları üzerindeki etkisi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 147-154.
278. Satman, C. (2015). Futbolda “hâkim olma” sanatı. *Ankara Barosu Spor Hukuku Kurulu Av. Akın Ataksoy Armağanı*. Ankara: Ankara Barosu Başkanlığı, s. 655-674.
279. Sayiner, B., Ekmekçi, R., Sözen, D. ve Anshel, M. (2009). Basketbol hakemlerinin stres kaynakları ve başa çıkma yöntemleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8 (15), 27-36.
280. Sayılı, H., ve Kızıldağ, D. (2007). Yönetsel etik ve yönetsel etiğin oluşmasında insan kaynakları yönetiminin rolünü belirlemeye yönelik bir analiz, *Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 231 - 251.

281. Scoppa, V. (2008). Are subjective evaluations biased by social factors or connections? An econometric analysis of soccer referee decisions. *Empirical Economics*, 35(1), 123-140.
282. Sears, D. O., Freedman, J.L. and Peplau, L. A. (1991). Sosyal biliş (social cognition). (çev.N.Koç ve A. Dönmez). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 24(1), 107-131.
283. Seçkin, A. ve Pollard, R. (2008). Home advantage in Turkish professional soccer. *Perceptual and Motor Skills*, 107, 51-54.
284. Sen, H. (2013). Futbolun değişen yapisi üzerine sosyolojik bir analiz. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 88-106.
285. Sencer, M. (1984). Tanzimat'a kadar Osmanlı yönetim sistemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 21-44.
286. Sert, M. (200). *Gol atan galip futbola sosyolojik bir bakış*. Ankara: Bağlam Yayıncılık, 70,87, 149-150.
287. Sorgun, C. ve Türk, M. (2008). Aile şirketlerinde yönetim sorunları: Adana ilinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (1), 56 - 72.
288. Sökmen, U. (2011). Devlet memuruna hediye rüşvet (mi) dir?. *Maliye Dergisi*, (161), 231-258.
289. Stemmler, T. (2000) *Futbolun kısa tarihi* (Çev.N.Aça). Ankara: Dost Yayınları, 10.
290. Sunay, H. (1995). Ankara bölgesi futbol hakemlerinin hakemliğe yönelmelerine etki eden motivasyonel etkenler üzerine bir araştırma. *Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi* 2(2) 18-23.
291. Sutter, M. and Kocher, M. G. (2004). Favoritism of agents - the case of referees' home bias. *Journal of Economic Psychology*, 25(4), 461-469.
292. Şahin, A. (2005). Kültürel niteliklerimizin Türk yönetsel değerlerine etkisi ve Japon Z teorisiyle karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 177-198.
293. Şan, M. K. (2007). Bilgi toplumuna geçişte sosyal sermayenin taşıdığı önem ve Türkiye gerçeği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 2(1), 70-94.
294. Şavkar, E. (2011). *Sosyal Sermayenin Unsurlari ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 51, 55-56.
295. Şaylan, G. (1995). Değişim ve yolsuzluk. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(3), 3-18.
296. Şeker, M. ve Gölcü, A. (2008). Futbolun televizyonda yeniden üretimi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 115-134.

297. Şen, M. L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 77 - 92.
298. Şen, M. L. (2005). Kamu görevlilerini yoldan çıkararak bubi tuzakları: Hediye ve kişisel kullanım amacıyla yapılan bağışlar. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Sakarya Üniversitesi, 361, 377.
299. Şen, S. O. (2008). *Futbolun Sunumunda Fotoğrafların Endüstriyel ve Politik İşlevleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 71.
300. Şencan, H. (1985). Türk tipi etkileşim: Ağabeylik ve üstadlık sistemi (Kavramsal bir yaklaşım). *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 14(1), 125-132.
301. Talimciler, A. (2005). *Türkiye’de Futbol ve İdeoloji İlişkisi: Medya’daki Futbol Söylemi Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 12, 18, 376.
302. Talimciler, A. (2008). Futbol değil iş: Endüstriyel futbol. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 89-114.
303. Talimciler, A. (2014). *Türkiye’de futbol fanatizmi ve medya ilişkisi* (2. Basım). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 13, 34, 40, 50, 56, 90, 124, 199, 206.
304. Talimciler, A. (2015). *Sporun sosyolojisi sosyolojinin sporu* (2. Basım). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 16, 42, 56, 63, 103, 161.
305. Talimciler, A. ve Can, H. (2012a). *İlkelerimizi kim yazacak?* İstanbul: MOSS Yayın, 153.
306. Talimciler, A. ve Can, H. (2012b). *Fair Play yemin istemez, Cem Can Fan-etik yazıları*. İstanbul:MOSS Yayın, 316.
307. Tarhan, B., Gençkaya, Ö. F., Ergül, E., Özsemerci, K. ve Özbaran, H. (2006). *Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler ve çözüm önerileri*. TEPAV, Erişim: http://www.tbmm.gov.tr/komisyonyolsuzluk_arastirma/kaynaklar/Kisim_1.pdf, Son Erişim Tarihi: 12.10. 2015.
308. Taşcı, B. İ. (2012). Türk kamu yönetiminde hediye alma ve verme sorunu. *Türk İdare Dergisi*, 475, 119-130.
309. Taylor, S.E., Peplau, L.A. ve Sears, D.O. (2007). *Sosyal psikoloji*. (1. Baskı). (çev. A, Dönmez). Ankara: İmge Kitabevi, 218.
310. Tekin, A.H., Savucu, Y. ve Ramazanoğlu, F. (2005). Klasman ve bölge futbol hakemlerinin sosyo-ekonomik durumları ve sorunları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 209-217.
311. TEPAV. (2006). Yolsuzlukla Mücadele: TBMM Raporu "Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler, çözüm önerileri". Ankara: Matsa Basımevi, s. 26, 30-31.
312. Turner, J. C. and Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 7-24.

313. Tutum, C. (1980). Türk personel sisteminin sorunlarına genel bir yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(3), 95-107.
314. Türker, A. (2016a). Ahbap hakemler, çavuş gözlemciler! (28 Ocak). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1187372-ahbap-hakemler-cavus-gozlemciler> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
315. Türker, A. (2016b). Düdüklerin savaşı. (28 Ocak). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1187784-duduklerin-savasi> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
316. Türker, A. (2016c). Merkez hakem komedisi. (26 Ocak). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1186790-merkez-hakem-komedisi> Son Erişim Tarihi: 01.02.2016.
317. Türker, A. (2016d). Hep aynı düdükler çalıyor. (30 Ocak). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1188391-hep-ayni-dudukler-caliyor> Son Erişim Tarihi: 01.02.2016.
318. TÜSİAD. (1995). 21. Yüzyıl için yeni bir devlet modeline doğru: Optimal devlet. İstanbul: Türkiye İş Adamları Derneği.
319. Unkelbach, C. and Memmert, D. (2010). Crowd noise as a cue in referee decisions contributes to the home advantage. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 32(4), 483-498.
320. Uygun, M. ve Özçifçi, V. (2012). Girişimcilerin sosyal ağlara yönelik algılamalarının incelenmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 189-202.
321. Uz, A. (2011). Anayasal bir hak olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59 - 94.
322. Uzunoğlu, Ö. U., Şahin, M. ve Fişekçioğlu, İ. B. (2009). Türk futbol hakemlerinin karar verme stillerinin klasmanlarına ve bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 11(1), 32-36.
323. Vinton, K. L. (1998). Nepotism: An interdisciplinary model. *Family Business Review*, 11(4), 297-303.
324. Vural, B. A.ve Sohodol, C. (2004). Aile şirketlerinde kurumsal kültür: avantajlar-dezavantajlar ve öneriler üzerine bir çalışma, 1. Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul, s.325-332.
325. Vveinhardt, J. and Petrauskaitė, L. (2013). Intensity of nepotism expression in organizations of Lithuania. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2013, 66, 129-144.
326. Watson, J. C. and Krantz, A. J. (2003). Home field advantage: New stadium construction and team performance in professional sports. *Perceptual and motor skills*, 97(3), 794-796.

327. Wong, L. C. ve Kleiner, B. H. (1994). Nepotism. *Work Study*, 43(5), 10-12.
328. Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu'da sosyal sermaye kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 125-135.
329. Yıldırım, İ. (1996). Uygulama nedenleri ve fonksiyonları bakımından Türk kültürünün erken devirlerinde bazı sportif aktivitelerin görünümü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 47-57.
330. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (8.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları, 30, 255-256, 259, 262, 271, 274.
331. Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 353-380.
332. Yıldırım, O. (2015). Hakem kararı ile. (7 Nisan). *Fanatik*. <http://www.fanatik.com.tr/yazarlar/orhan-yildirim/hakem-karari-ile/421489> Son Erişim Tarihi: 17.01.2016.
333. Yılmaz, A. ve Kılavuz, R. (2002). Türk kamu bürokrasisinin işlemsel sorunları üzerine notlar. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 17 - 31.
334. Yılmaz, A.S. (2007). *İnformel İlişki Şekillerinin Kurumsal Yapılara Yansımaları (Elazığdaki Kamu Görevlileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1, 51-52, 55, 65.
335. Yılmaz, N. (2008). *Hemşehri kimliği*. İstanbul: Beta Yayınları, 13-14.
336. Yılmaz, A. (2013). Yöneticilerin işgören seçiminde etik ilkelere ilişkin davranışlarının algılanmasına yönelik bir inceleme. *21.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara: Nobel, s. 126-131.
337. Yurdesin, D. (2005). Futbol, kamusal alan ve demokrasi. *Toplum ve Bilim*, 103, 107-120.
338. Yücel, İ. ve Özkalan, S. Ö. (2012). Aile işletmeleri, kurumsallaşma ve nepotizm. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 247-276.
339. Yücelman, A. (2006). Sermaye ve siyaset futbolu bozdu. *Futbolu neden sevmeli? Futbolu neden sevmemeli?* İstanbul: YGS Yayınları, s. 143-146.
340. Zekioğlu, A., Er, N., Aktaş, Z. ve Şahan, C. (2011). Futbol hakemlerinin tehdit ve fiziksel saldırılara bakış açıları-Nitel araştırma. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(1), 7-13.

EK-1. Görüşme formu

Yaş:**Görüşme tarihi:****Cinsiyet:****Görüşme süresi:****Deneyim:****Klasman:****Futbol Öyküsü**

Futbolun sizin hayatınızda nasıl bir anlamı (yeri) var?

Türk futbol hakemlerinin performansları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Ülkemizde hakemler üzerinde ne gibi baskı unsurları söz konusudur?

Hakem kararlarının ülkemizde sürekli bir tartışma konusu olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? /Niçin hakem kararları bu kadar çok eleştirilmektedir?

Futbolun yönetimi ile ilgili düşünceleriniz/eleştirileriniz nelerdir?

Kayırmacılık

Sizce hakemler kayırmacı temelli davranırlar mı?

Yanıtınız evet ise sizce hakemler hangi gerekçelerle kayırmacı davranış sergilerler?

Hakemleri kayırmacılık temelli davranışa iten faktörler nelerdir?

Deneyimlediğiniz ya da örnek olarak verebileceğiniz kayırmacılık temelli olaylar var mı?

Hakem kayırmacılığının hem sporcu hem de futbolun yapısı üzerinde ne gibi sonuçları vardır?

Sizce futbolun yönetim organında kayırmacılık temelli olaylar/atamalar olur mu?

Yanıtınız evet ise sizce hangi gerekçelerle bu tür olaylar yaşanmaktadır?

Deneyimlediğiniz/örnek verebileceğiniz hakem kayırılması olayı var mı?

Futbolun yönetim organında X döneminin adamı olmak Y döneminin adamı olmak ifadelerinin sizin için anlamı nedir?

Sonuç

Ülkemizin toplum yapısı ile (torpilin var mı/adamın var mı?) futboldaki kayırmacılık arasında nasıl bir ilişki vardır?

Futbolda kayırmacılığın ortadan kaldırılması ya da azaltılması için neler yapılabilir?

EK-2. Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri

HAKEMLER	TAKMA AD	YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM	DENEYİM	KLASMAN	S.YAŞANTISI
	Hüseyin	56	Erkek	Üniversite	16 yıl	FIFA	Pasif
	Yılmaz	41	Erkek	Üniversite	16 yıl	FIFA	Pasif
	Eren	50	Erkek	Üniversite	13 yıl	FIFA	Pasif
	Faik	46	Erkek	Üniversite	17 yıl	FIFA	Pasif
	Hasan	47	Erkek	Üniversite	22 Yıl	FIFA	Pasif
	Onur	55	Erkek	Üniversite	20 Yıl	FIFA	Pasif
	Tekin	52	Erkek	Üniversite	20 Yıl	FIFA	Pasif
	Kadir	41	Erkek	Üniversite	16 yıl	FIFA	Pasif
	Çağrı	35	Erkek	Üniversite	14 yıl	Süper Lig	Pasif
	Cihan	67	Erkek	Üniversite	23 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Semih	56	Erkek	Üniversite	15 Yıl	2. lig Hk	Pasif
	Fırat	39	Erkek	Lise	14 Yıl	Bölge Hk.	Pasif
FUTBOLCULAR							
	Aydın	41	Erkek	Üniversite	20 Yıl	Amatör Lig	Pasif
	İbrahim	28	Erkek	Üniversite	11 Yıl	1. Lig	Aktif
	Selahattin	44	Erkek	Üniversite	25 Yıl	2. lig	Pasif
	Oğuz	72	Erkek	Üniversite	9 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Ahmed	45	Erkek	Üniversite	17 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Arif	37	Erkek	Lise	17 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Yaşar	47	Erkek	Üniversite	13 Yıl	1. Lig	Pasif
	Namık	36	Erkek	Lise	17 Yıl	Süper Lig	Aktif
	Volkan	30	Erkek	Üniversite	14 Yıl	1. Lig	Aktif
	Begüm	24	Kadın	Üniversite	9 Yıl	Kadın Ligi	Aktif
	Esra	31	Kadın	Üniversite	11 Yıl	Kadın Ligi	Aktif
	Gizem	39	Kadın	Lise	15 Yıl	Kadın Ligi	Aktif
ANTRENÖR TEKNİK DİREKTÖR							
	Metin	43	Erkek	Üniversite	10 Yıl	Altyapı	Aktif
	Melih	58	Erkek	Üniversite	36 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Kenan	45	Erkek	Üniversite	12 Yıl	Amatör Lig	Aktif
	Burak	43	Erkek	Üniversite	6yıl ant/2yıl Teknik direktör	Süper Lig	Aktif
	Furkan	62	Erkek	Üniversite	23 Yıl	Süper Lig	Pasif
	Cevdet	46	Erkek	Lise	10 Yıl	BAL	Aktif
	İsmail	41	Erkek	Lise	5 Yıl	1. Lig	Aktif
	Umut	44	Erkek	Lise	16 Yıl	BAL	Pasif
TARAFTAR							
	Aslı	38	Kadın	Üniversite			Taraftar
	Mustafa	35	Erkek	Üniversite			T. Lideri
SPOR SOSYOLOĞU/ YAZARI KULÜP BAŞKANI							
	Özgür	46	Erkek	Üniversite			
	Kemal	52	Erkek		10 Yıl		

EK-3. Etik kurul onayı

BE6P4PFSK

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Etik Komisyonu

Sayı : 77082166-604.01.02-
Konu : Değerlendirme ve Onay

Sayın Yrd.Doç.Dr. İbrahim Fatih YENEL

Spor Yöneticiliği Bölümü Başkanlığı - Öğretim Üyesi

Tez danışmanı olduğunuz, Üniversitemiz Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi İrem KAVASOĞLU'nun tez çalışması olan "*Kayırmacılık Temelli İlişkilerin Futboldaki Görünümü*" adlı araştırma öneriniz Komisyonumuzun 11.05.2016 tarih ve 06 sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

Çalışmanızın yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiş ve karara ilişkin imza listesi ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

e-imzalıdır

Prof. Dr. Aysu DUYAN ÇAMURDAN
Komisyon Başkanı

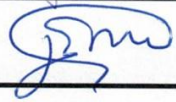
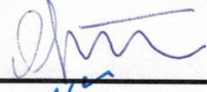

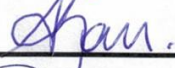

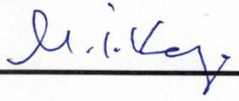
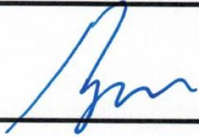

EK :
1 Liste

Ankara
Tel:0 (312) 202 69 58 Faks:0 (312) 202 46 73
İnternet Adresi :<http://etikkomisyon.gazi.edu.tr/>

Bilgi için :Şenay Seloğlu
Genel Evrak Sorumlusu

EK-3. (devam): Etik kurul onayı

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ETİK KOMİSYONU KATILIM LİSTESİ

TOPLANTI TARİHİ : 11.05.2016		TOPLANTI SAYISI : 06	
ADI-SOYADI		İMZA	
Prof.Dr.Aysu DUYAN ÇAMURDAN (Başkan)			
Doç.Dr.Eda KÖKSAL (Başkan Yrd.)			
Prof.Dr.Hüseyin Güçlü YAVUZCAN		KATILAMADI	
Prof.Dr.Ogün DOĞRU			
Prof.Dr.Hülya KASAPÖĞLU ÇENGEL			
Prof.Dr.Adnan KAN			
Prof.Dr.F.Bilge TANRIBİLİR			
Prof.Dr.F. Nur BARAN AKSAKAL		KATILAMADI	
Doç.Dr.Cumhur TUNCER		KATILAMADI	
Doç.Dr.Mustafa İsmail KAYA			
Doç.Dr.Müjde AKTÜRK		KATILAMADI	
Doç.Dr.Ramazan YILDIZ			
Doç.Dr.Ayşe Bikem HACİÖMEROĞLU			

EK-4. Araştırma bilgi formu

Bu araştırmaya gösterdiğiniz ilgi için öncelikle teşekkür ederiz. Bu formun amacı sizi araştırma sürecinden haberdar etmek ve katılımınızla ilgili izin almaktır.

Araştırma Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Doktora Programı'nda "Kayırmacılık Temelli İlişkilerin Futboldaki Görünümü" başlıklı tez çalışması için yürütülmektedir. Bu tez çalışmasının amacı, toplumsal yaşamda insan ilişkilerinde sıklıkla gözlenen kayırmacı uygulamaların futbol ortamlarında hangi nedenlerle ve hangi boyutlarda ortaya çıktığını, nasıl bir kültürel pratikten etkilendiğini futbolun aktörleri olan hakem, sporcu, antrenör, yönetici, spor yazarı ve taraftarların deneyimlerinden yola çıkarak incelemektir.

Sizin belirleyeceğiniz yer ve zamanda gerçekleştirilecek bu görüşmenin, yaklaşık 30 dakika süreceği tahmin edilmektedir. Görüşme süresinde ses kayıt cihazı kullanılarak, görüşme kaydedilecektir. Araştırmanın herhangi bir bölümünde ses kayıtlarını dinleme/gözden geçirme ve devam etmek istemediğiniz takdirde görüşmeyi sonlandırma hakkınız bulunmaktadır. Kimliğiniz her türlü yazılı metinde gizli tutulacaktır. Ses kayıtlarındaki isimlerinizi silmek mümkün değildir. Ancak kayıtlar sizin yazılı izniniz olmadan hiçbir şekilde başkalarına gösterilmeyecektir.

Kimliğiniz her türlü yazılı metinde gizli tutulacaktır. Görüşme esnasında bildirdiğiniz şehir, takım, oyuncu, yönetici, kulüp başkanı gibi isimlerinin tamamı kod ya da takma isimler verilerek kullanılacaktır. Sadece 4 büyük kulüp isimleri gerçek adları ile yazılacak fakat burada da o takımların oynadığı rakip takımın adı takma olarak kullanılacaktır. Buradaki amaç hangi karşılaşmanın olduğunu netleştirmeden bir bilgi verme ve analiz yapma şansı yakalamaktır. (Örneğin Galatasaray ile bir Anadolu takımının maçında...Fenerbahçe ile Mavispor'un maçında... gibi ifadeler kullanılacaktır).

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Öğr. Gör. İrem KAVASOĞLU

kavasogluirem@gmail.com

Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul ediyorum.

EK-5. Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	KATEGORİ	GÖRÜŞLER
TEMA 1: TUTKU DOLU BİR KÜLTÜR: FUTBOL	Alt Tema 1: Futbolun Anlamı		Futbol olmazsa olmaz: Tutku, bağlılık, sevgi
	Alt Tema 2: Hakem Olmanın Anlamı	<ul style="list-style-type: none"> • <i>İdeal Hakemlik Değerleri</i> • <i>Türkiye’de Hakem Olmak</i> 	Eşitlik, adalet, hakkaniyet, sporcu sağlığının korunması... Zor ve meşakkatli bir iş: Hataya sıfır toleransı olan bir kültürde var olma mücadelesi
TEMA 2: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL KÜLTÜREL VE YÖNETSEL TETİKLEYİCİLERİ	Alt Tema 1: Hakemlik Kurumunun Yönetsel Problemleri	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Birilerinin iki dudağı arasında olmak kaygısı</i> • <i>Hakemin çaldığı düdüğe sahip çık(a)mamak</i> • <i>Sahada adil olması gerekene yöneticisinin adil davranmaması</i> 	Ahbap çavuş ilişkileri nedeniyle ikiye bölünmüş hakem camiası, Hakem yöneticilerinin ağzından çıkan iki kelime ile hakemliğin bitmesi, MHK'nin Kulüpler ve yöneticilere karşı, hakemleri koruyamaması, Hakemlerin tekrar maç alamama korkusu, Adaletsiz yönetici davranışları.
	Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği		Hakemlerin “kellesinin koparılması”
	Alt Tema 3: Soyunma Odasından Tribüne Uzanan Baskılar	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Futbolcu, Antrenör, Yönetici ve Taraftar Baskısı</i> • <i>Medya Baskısı Ya Da 4 Büyüklerin Uzantısı</i> 	Türkiye’de hakemler üzerinde çok fazla baskı var, Hakem kararlarına yapılan itirazlar ve bu itirazların hakemin bir sonraki kararını etkileme ihtimali, Medyada büyükler lehine hata yapma algısının üretilmesi.
	Alt Tema 4: Kayırmacılığın Besleyen Toplumsal Yapı	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Kayırmacılığın Geniş Evreni</i> • <i>Günah Keçisi Hakemler</i> • <i>Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırlamak</i> • <i>Aynaya Bakma(ma)k</i> 	Kayırmacılığın besleyen toplumsal ve kültürel değerler, Günlük işlerimizi torpille halletmek, Hakemlerin <i>bizi</i> kayırmasını beklemek Kayırmacılığın gizli tutum ve kayırmacılığın yol açtığı sorunlarla yüzleşmemek.

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 3: HAKEMLER VE KAYIRMA PRATİKLERİ	Alt Tema 1: Sahada Babasını Dahi Tanımayan Hakemler	Hakemler <i>sahada babasını bile tanımazlar</i> , Hakem gördüğünü çalar, Kararlarını renklere göre ya da kulübün büyüklüğüne göre vermezler.
	Alt Tema 2: Kayırma Denmeyen Fakat Kayırmaya Çıkan Eylemler	Hakem düşünerek maça çıkmaz ama bilinçaltında aslında bir kaygı vardır, Taraftan tuttu olarak değerlendirilmiyor... bilinçaltını kontrol edemiyor diyebilirim, Hakemin kendi üzerindeki baskı olarak gördüğü o kaygı ve kaygının yaratmış olduğu sonuçlar.
	Alt Tema 3: Çarkın İçinde Olmak Ya Da Olmamak	<i>Onlar gibi</i> olduğunda devam eden, olmadığında dışarda bırakılan hakemlik, Direnc gösteren hakemleri sistem kabul etmiyor
	Alt Tema 4: Muktedire Taraf Olma: Siyasi Kayırmacılık	Hakemin gücünün yanında durması/durmak zorunda kalması. Tüm takımlar eşittir ama İstanbul takımları daha eşittir. Kulüplerin federasyon başkanlığı seçimlerindeki önemli etkisi.
	Alt Tema 5: Kayırmanın Boyutları	Futbol kayırmacılığın çok elverişli Hakem isterse rakibe orta sahayı bile geçirtmez Hiç kimsenin anlamayacağı yerlerden oyuna dahil olur

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER	
TEMA 4: FUTBOLUN YÖNETİM ORGANI VE KAYIRMA PRATİKLERİ	Alt Tema 1: Son Derece Hassas Bir Terazî	MHK, var olan kayırmacılık algısının aksine hakemlerin müsabakalarda görevlendirilmesinde son dere hassas ve titiz davranır.	
	Alt Tema 2: Yüzde Bir Milyon Kesinlikteki Kayırmacı Uygulamalar	MHK Hakemlerin atama ve yükselmelerini <i>yüzde bir milyon</i> kayırmacı tutumla yapar, Türkiye’de hakem camiası ahbap çavuş ilişkileriyle yürür, Onun adamı bunun adamı diye ikiye bölünmüştür,	
	Alt Tema 3: Varlığı Kabul Edilen Kayırmacı Uygulamalar	“ <i>Hakemlikte bazı kişilerin torpille yükseldiği şeklinde bakılır, aslında vardır doğrudur da...</i> ”	
	Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehricilik, Siyasi Kayırmacılık	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hemşehricilik: Ankara, İstanbul, İzmir Hegemonyası</i> • <i>Hakemlik Camiasında Kadim Bir Gelenek: Nepotizm</i> 	Her gelen MHK ile devam eden senin adamın benim adamım anlayışı, Dernek seçimlerinde aynı adayı destekleme(me)k, Benzer siyasi görüşe sahip olmak, Eş-dost, yakınlık ve ikili ilişkiler, Babası eski hakem olan hakemlerin kollanması, Ankara, İstanbul ve İzmir hakemlerine daha fazla şans tanınması.
	Alt Tema 5: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma		Hakemlerin büyük takımların müsabakalarını yönetmedeki kaygıları, MHK’nin <i>dik duruş sergileyemeyişi</i> , Büyük takımların TFF başkanı seçimlerindeki iktidarı, Spordaki siyasi tahakküm gibi unsurlar muktedire taraf olmayı doğurur.
	Alt Tema 6: Kayırmacılığın Boyutları		Hakem atamaları, klasman belirleme –yükselme-, FIFA listesinin belirlenmesi, Bazı hakemlerin büyük hatalarının küçük cezalarla geçiştirilirken diğerlerinin uzun haftalar müsabakalarda görev alamaması, Gözlemcilerin tanıdık/bağlantısı olan hakemlere yüksek not vermesi (performans değerlendirme).

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
Tema 5: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR	Alt Tema 1: Kayırmacılığın Olduğu Yerde Başarıdan Söz Edememek	<p>Futbolun gelişimi üzerinde çok ciddi zararları var,</p> <p>Hakemler sahada eleştirilen, vermiş olduğu kararlarla futbolününe çıkan öne çıkan kişi oluyor,</p> <p>Değerli hakemler kaybediliyor,</p> <p>Hakemler adalete karşı inancını ve umudunu kaybediyor.</p>
	Alt Tema 2: Zorunlu Bir Gereklik = Liyakat ve Bağımsızlık	<p>Hiç bir kaygımız olmadan siyasi kaygımız olmadan, arkadaşlık ilişkimiz olmadan doğru insanı doğru yere koymak,</p> <p>MHK’nin özerk (bağımsız) yapıya sahip olması.</p>

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	KATEGORİ	GÖRÜŞLER
TEMA 1: TUTKU DOLU BİR KÜLTÜR: FUTBOL			Futbol “her şey” Futbol “bir aşk bir hayat biçimi” Futbol “yaşam şekli”
TEMA 2: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL KÜLTÜREL VE YÖNETSEL TETİKLEYİCİLERİ	<u>Alt Tema 1:</u> Futbolun Yönetsel Problemleri		Türkiye sistem ülkesi değil ve futbolun durumu ülkenin durumunu yansıtıyor, Futbol profesyonel ve bilimsel olarak yönetilmiyor.
	<u>Alt Tema 2:</u> İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Düdük Astırma Geleneği		Türkiye’de 4 büyükler gibi kaçınılmaz bir gerçek var, Kulüp başkanları hakemliğin bitmesinde etkili, Hakemler 4 büyükler lehine karar vermek zorunda kalıyor.
	<u>Alt Tema 3:</u> Yensek De Yenilek De Küfrümüz Senle: Hakemlerin Üzerindeki Baska Unsurları	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Futbolcular ve Yıldız Futbolcular, Teknik Direktör ve Antrenörler, Taraftarlar ve Küfürleri</i> • <i>Medya Baskısı ya da 4 büyüklerin uzantısı</i> 	Hakem her türlü maç sonunda küfür yer, Hakemler Türkiye’de rahat değil, Türkiye’de hakemlerin işi çok zor, Baskılar onların müsabakadaki performanslarını olumsuz etkiliyor, Medya büyük takım müsabakalarındaki hataları merkeze alarak baskı oluşturuyor.
	<u>Alt Tema 4:</u> Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Kayırmacılığın Geniş Evreni</i> • <i>Günah Keçisi Hakemler</i> • <i>Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırmak</i> 	“Türkiye’de adamcılık her yerde var” Başarısızlıktan hakemler sorumlu tutuluyor, Camiadakiler hakemin kendi lehine karar vermesini/kullanmayı bekler.

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 3: HAKEMLER VE KAYIRMA PRATİKLERİ	<u>Alt Tema 1:</u> Kayırmanın Varlığına ve Yokluğuna İlişkin Söylemler	Hakemler adil davranmıyor, Bazı hakemler formanın rengine göre düdük çaldı, Hakemler bilerek bir takımı kayırmaz, Hakemler karşı takımda kardeşi bile oynasa bunu düşünerek karar vermez.
	<u>Alt Tema 2:</u> Düdüğün Niyeti: Hata ve kayırma arasındaki net ayrım	Hakemin niyeti, hata mı yoksa kayırma mı yaptığı camiadakiler tarafından anlaşılır, Hakemin hatalı kararı tolere edilebilirken yanlış tutumu gerginlik ve sorunlara yol açmaktadır.
	<u>Alt Tema 3:</u> Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma	4 büyüklerin sahasında hakemlerin adil olmayan muamele ve kararları, 4 büyükler ve Anadolu takımları arasındaki müsabakalar adil yönetilmiyor, Büyük takımların müsabakalarında hakem bazı kararları es geçer, Hakemler büyük takımların lehine olan kararları daha kolay verir.
	<u>Alt Tema 4:</u> Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak	Hakemlerin mesleklerine devam edebilmek, müsabakalarda görev almak ya da klasman yükselmek için taraf olmak zorunda kalıyor, Taraf olmazsa ya da doğru taraf olmazsa hakemlik yaşantısı bitebiliyor.
	<u>Alt Tema 5:</u> Kayırmacılığın Türleri: Kronizm ve Hemşehricilik	Antrenör ya da teknik direktör ile hakemin arasındaki samimi ilişkiler kayırmacılığa yol açar (Kronizm), Hakem <i>tanıdık</i> sa kayırmacılık dolaşıma girer (Kronizm), Hakemler kendi illerinin ya da bölgelerinin takımlarına karşı daha iltimaslı davranır (Hemşehricilik), Hakem kendi bölgesinin müsabakasını yönetirken aksine daha özenli davranır.
	<u>Alt Tema 6:</u> Kayırmacılığın Boyutları	Hakemler faul ve ofsayt, sarı ve kırmızı kart gösterme, penaltı ve uzatma süresi gibi pek çok kararda kayırmacı davranabilir, Kayırmacılık Süper Lig ve PTT 1. Lig’inden alt liglere inildikçe yoğunlaşmaktadır, Anadolu takımlarına karşı 4 büyükleri, misafir takıma karşı ise ev sahibi takımı kollanmaktadır, Kayırmacılık şampiyonluk ya da küme düşme gibi kritik maçlarda daha görünürdür, Hakemler büyük takımlardaki futbolcular ile Anadolu takımlarındaki futbolculara eşit davranmamaktadır.
	<u>Alt Tema 7:</u> Kayır(ıl)ma Deneyimleri	Hakemlerin hem karşı takımı hem de bizim takımımızı kayırdığı müsabakalar olmuştur.

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 4: FUTBOLUN YÖNETİM ORGANI VE KAYIRMA PRATİKLERİ	Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma	Büyük kulüplerin hakem atamalarında etkili olması ve federasyon başkanı seçimlerindeki belirleyici rolü, muktedire taraf olmaya yol açmaktadır.
	Alt Tema 2: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Siyasi Kayırmacılık	Futbol federasyonu politize olmuş durumdadır, Siyasi görüş, bir hakemin yükselip yükselmemesinde etkili olabilmektedir, İktidar partisini destekleyen hakemler daha fazla maç alabiliyor, İkili ilişkiler, arkadaşlık ilişkileri ve akrabalık bağı hakemlik kurumunda etkili, Performans yerine, arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri dikkate alınmaktadır.
	Alt Tema 3: Kayırmacılığın Boyutları	Kayırmacılık, hakemliğe başlama, müsabakalara atanma ve klasman yükselme boyutlarında ortaya çıkmaktadır.

TEMA	GÖRÜŞLER
Tema 5: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR	Futbolcuların motivasyonlarını ve performanslarını olumsuz etkiler, Hakemin verdiği haksız-adaletsiz kararlar futbolcuların hırçınlaşmasına yol açar, Futbolcular hakemin tanıdık olmasının verdiği güvenle rakibine sert müdahalelerde bulunabilir, Futbolcular haksızlığa uğramış olmanın vermiş olduğu sinirle rakibini sakatlayacak fauller yapabilir, Sonucun bilinmezliğinin yarattığı heyecanı ortadan kaldırdığı Oyunun seyir zevkini yıpratıldığı için insanlar futbol izlemekten vazgeçer, Futbolun gelişimini ciddi şekilde etkiler.
	Etik ve ahlâki değerlerin yerleştiği bir spor kültürü oluşturulmalı, Doğru insanlar doğru yerlere getirilmeli: Liyakat.

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	KATEGORİ	GÖRÜŞLER
TEMA 1: TUTKU DOLU BİR KÜLTÜR: FUTBOL			Futbol “hayatın olmazsa olmazı”, Futbol “anne, baba, aşk gibi ayrılmaz bir parça”, Futbol çocuk yaştan beri yapılan en iyi şey.
TEMA 2: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL KÜLTÜREL VE YÖNETSEL TETİKLEYİCİLERİ	<u>Alt Tema 1: Futbolun Yönetimsel Problemleri</u>		Liyakatsiz kişilerin yönetimde olması, Kulüp yöneticiler yetersizliği ve neteliksizliği, İş dünyasından gelen yöneticilerin kulüpleri <i>işyeri yönetir gibi</i> yönetmesi.
	<u>Alt Tema 2: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları</u>		Süper ligteki büyük kulüpler ile diğer ligdeki kulüplerin hakemler üzerinde baskısı ve Süper ligteki kulüp başkanlarının hakemlerin tekrar görev almasındaki etkin rolü kayırma pratiklerinde etkilidir.
	<u>Alt Tema 3: Tünelden Tribünlere Uzanan Baskılar</u>	<ul style="list-style-type: none"> <i>Futbolcu, Teknik Direktör/Antrenör, Kulüp Başkanı ve Seyirci Baskısı</i> <i>Medya Baskısı ya da 4 büyüklerin uzantısı</i> 	Futbol müsabakasındaki baskı tünelden başlayıp tribünlere kadar uzanmaktadır, Hakemler antrenörlerin, futbolcu ve seyircinin olumsuz tutumlarından etkilenip ev sahibi takım lehine karar verebilir, Yorumculuk fıryası ve medyadaki eleştirel hakemlerin performansını olumsuz etkilemektedir.
	<u>Alt Tema 4: Kayırmacılığın Besleyen Toplumsal Yapı</u>	<ul style="list-style-type: none"> <i>Türkiye’de Hakem Olmak: Kimseyi Memnun Edememek</i> <i>Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırmak</i> 	Hakemler kimseyi memnun edemedikleri için Türkiye’de işleri çok zor Antrenör/teknik direktörlerin hakem ile kişisel ilişkisi ya da bağlantısı varsa kollanma beklentisi oluşmaktadır, Bu kollanma beklentisi içgüdüselidir ya da doğal bir şeydir.

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 3: HAKEMLER VE KAYIRMA PRATİKLERİ	<u>Alt Tema 1: Düşüğü Niyeti: Hata ve Kayırma Arasındaki Net Ayrım</u>	Hakemin niyeti, hata mı yoksa kayırma mı yaptığı camiadakiler tarafından anlaşılır, Hatalar doğal karşılanabilir fakat kayırmacılık (kötü niyet) varsa bundan rahatsızlık duyulur.
	<u>Alt Tema 2: Camiadaki Deyimiyle Kollama</u>	Bizde <i>kollama</i> denir, Hakem bir takımı kollayabilir, Kayırma var fakat bunu engelleyebilmek çok zor, Hakemler kararlarını verirken bir noktaya kadar özgürdür, Hakemlerin bizi de karşı takımı da kolladığı müsabakalar oldu.
	<u>Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedire Taraf Olma</u>	Hakemler özellikle 4 büyüklerin ya da diğer liglerdeki güçlü/köklü kulüplerin müsabakalarını yönetirken adil olamayabilirler, 4büyükler söz konusu olduğunda tamamen adil bir yönetim sergilemesini beklemeyi <i>saftıktır</i> . Hakemler bir üst lige çıkabilmek, tekrar müsabakalara atanabilmek için büyük takımlara avantaj sağlar. Büyük takımların hakemler üzerindeki iktidarı, federasyon başkanlığı seçimleriyle ilgilidir.
	<u>Alt Tema 4: Kayırmacılığın Türleri: Nepotizm, Kronizm, Hemşehrilik, Siyasi Kayırmacılık</u>	Kayırmacılığın sosyal bağlantılar, arkadaşlık ilişkileri, akrabalık bağı, hemşehrilik ve siyasi gerekçeler kayırmacılığa yol açar.
	<u>Alt Tema 5: Kayırmacılığın Boyutları</u>	Hakemler sarı ve kırmızı kart gösterme(me), penaltı kararı, uzatma süresi ve faul kararı gibi boyutlarda kayırmacı tutum sergiler, hakemlerin kayırma davranışlarının şapyonluk ya da küme düşme gibi kritik maçlarda daha belirgindir, Kayırmacılık alt liglerde daha yoğundur, Hakemlerin futbolculara olan yaklaşımlarının adil değildir.
	<u>Alt Tema 6: Günümüzdeki Olumlu Değişimler</u>	Kayırmacılık geçmişte daha yaygın, yoğun ve aleniydi, Maçların naklen yayınlanması ve pek çok açıdan kameralarla takip edilmesi önemli, Dünya çapında hakemlerimizin çıkması, camiada güven tazelemeye neden oldu.

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	KATEGORİ	GÖRÜŞLER
TEMA 4: FUTBOLUN YÖNETİM ORGANI VE KAYIRMA PRATİKLERİ	<u>Alt Tema 1: Kayırmacılığın Nedenleri:</u> Muktedirlere Taraf Olma		Siyasi tahakküm camiada önemli bir müktedir, Hakemler klasman yükselmek ya da hakemlik yaşantısına devam edebilmek için muktedirlere taraf olmaktadır.
	<u>Alt Tema 2: Camiada Kadim Bir Gelenek:</u> Nepotizm		Camiada babası eski hakem olan çok fazla hakem vardır ve bu durum o hakemin klasman basamaklarını daha hızlı çıkmasını sağlamaktadır.
	<u>Alt Tema 3: Kayırmamanın Boyutları</u>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hakem Atama ve Yükselmeleri</i> • <i>Kollayarak Gözlemek</i> • <i>Antrenörlük Mesleğindeki Kayırmacılık</i> 	Hakem atamaları ve yükselmelerinde kayırmacı tutum vardır, Gözlemciler, hakemlerin performanslarını kayırmacı esaslı değerlendirebilir, Antrenörlerin kulüplerde çalışmasında ahbab çavuş ilişkisi ve siyasi bağlantılar etkilidir.

TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 5: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR	<p>Kayırmacılık futbolun gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir, antrenörlerin, futbolcuların, hakemlerin ve futbolun başarısızlığında pay sahibidir, saba dışında yaşanan toplumsal sorunlara yol açar, antrenör, hakem, futbolcular üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir ve onların motivasyonunu kırmaktadır. futbolun cazibe ve bilinmezliğinin yitirmesine yol açması nedeniyle futbola ilginin azalmasına sebep olur yetenekli genç futbolcuların yetişmesini engelleyebilir. tribün içinde ve dışında şiddete neden olabilir</p> <p>MHK seçimle gelmeli ve bağımsız (özerk) olmalıdır, Zamana yayılan bir süreçte, eğitim başkaldırı ve mücadele ile çözülebilir.</p>

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	ALT TEMA	KATEGORİ	GÖRÜŞLER
TEMA 1: TUTKU DOLU BİR KÜLTÜR: FUTBOL			Futbol “ <i>hayatın merkezinde</i> ” Futbol <i>anne sevgisine</i> en yakın sevgi
TEMA 2: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL KÜLTÜREL VE YÖNETSEL TETİKLEYİCİLERİ	<u>Alt Tema 1: İktidarı Elinde Tutan Kulüpler ve Başkanları: Namlunun Önündeki Hedef Olmak</u>		Baskı kulüp başkanlarının iktidarını kullanmasıyla başlıyor: Sen bir daha benim maçımı yönetemezsin demesiyle başlıyor, Futbolun milyon dolarlık endüstriye dönüşmesi hakem hatalarının bedelini çok ağır ödetiyor, Kulüp başkan ve yöneticilerinin mafyavari tavırları ve hakemleri rehin alma kültürü, 3 büyüklerin hakem atamalarında etkili olması, Siyasi isimlerin taraftar kimliği desteklediği kulübün sahasında yer alması gibi unsurlar kayırmacılığa yol açar.
	<u>Alt Tema 4: Kayırmacılığı Besleyen Toplumsal Yapı</u>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Günah Keçisi Hakemler</i> • <i>Ortak Kültürel Beklentimiz: Kayırmak</i> • <i>Kayırmacılığın Geniş Evreni</i> 	Türkiye’de hakem olmanın kimse tarafından sevilmemek ve herkes tarafından eleştirilmek gibi bir anlamı vardır, Kadın liglerinde bölge hakemlerinin <i>tarafsız</i> olması garipsenir, Her yerde <i>adamcılık olayı</i> var.

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 3: HAKEMLER VE KAYIRMA PRATİKLERİ	<u>Alt Tema 1: Çarkın İçinde Olmak ya da Olmamak</u>	Ülkemizde futbol hakemi olmak çok zor, çünkü bazı maçları futbolu yönetenlerin istediği gibi yönetmezlerse, hakemler bir hafta sonraki maçı rüyalarında bile göremezler. Birilerine hizmet etmeyip gördüklerini çaldıkları için haftalarca dinlendirilebilirler.
	<u>Alt Tema 2: Kayırmacılığın Türleri: Kronizm, Hemşehricilik, Siyasi Kayırmacılık</u>	Kadın ligleri ve bölge liglerinde hemşeri ilişkileri ve kronist ilişkiler devreye girmektedir, Hakemlerin mezun olduğu okul dahi kayırmacı edimlerin gerekçesi olabilmektedir.
	<u>Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedirin Taraf Olma</u>	Son dönemlerde hakemlerin maç alabilmesi ve kademe kademe yükselmesi için göstermelik de olsa Cuma namazına gitmesi gerekmektedir, Klasman basamaklarını çıkarken yöneticisinin <i>icazetini</i> almak zorunda, Kayırmacılığın var olmasının nedeni o kulübün gücü ile ilgili, Türkiye’de 4 büyükleri zaten herkes kollar.
	<u>Alt Tema 4: Kayırmacılığın Boyutları</u>	Hakemler faul kararı, kart gösterme(me), uzatma süresinin belirlenmesi gibi boyutlarda kayırmacı tutum sergileyebilir, Hakemler büyük kulüpteki bazı futbolculara kolay kart gösteremez, Hakemlerin bizim takımı da rakip takımı da kolladığı maçlar oldu.

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 4: FUTBOLUN YÖNETİM ORGANI VE KAYIRMA PRATİKLERİ	Hakem atamalarında ve yükselmelerinde kayırmacı tutum vardır, Büyük kulüplerin federasyon başkanlığı seçimlerindeki iktidarı hakem atamalarında etkilidir, İstanbul ve İzmir bölgesi hakemleri atamalarda etkili.

TEMA	GÖRÜŞLER
Tema 5: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR	<p>Kayırmacılığın pek çok olumsuz sonuçları vardır, Hakemlerin kayırmacılık türü filleri taraftarların öfke ve kızgınlığına yol açar, Kayırmacılık taraftarlardaki şiddet ve saldırgan davranışları tetikler, Futbol güzellik ve cazibesini yitirmesine yol açar, Futbolu seyirlik açıdan çirkinleştirir, Fakat futbolun katili hakemler değil, spor politikalarının ta kendisidir.</p> <p>Spor kültürünün dürüst ve ahlak odaklı olarak yerleşmesi sağlanmalıdır, Problemlerin çözümü için spor kültürü ve ahlakına ihtiyacımız olduğu kadar spor bilimleri fakülteleriyle işbirliğinde olan spor polititikaları olmalıdır.</p>

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 1: TOPLUMSAL BİR AYNA OLARAK FUTBOL	<p>“Futbol içinde yapıldığı toplumdaki, içinde yapıldığı kültürden bağımsız bir alan değildir. Kültürün, o yapının ürünlerinin yansıdığı bir alandır.”</p> <p>“Türkiye’deki futbol yönetimine baktığımız zaman göreceğiniz kusurlar aslında Türkiye’deki genel yönetim tarzına baktığınızda göreceğiniz kusurlarla aynıdır.”</p> <p>Hoşgörüsüz ve şiddet meyilli taraftar kitlesini spor/futbol kültürünün oluşmasının önünde ve hakemlerin başarısının önünde engeldir.</p>
TEMA 2: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL KÜLTÜREL VE YÖNETSEL TETİKLEYİCİLERİ	<p>“Türkiye’de dört büyük değil iki tane büyük vardır Galatasaray ve Fenerbahçe bütün mesele de bu ikisi arasındaki mücadeleden çıkar”</p> <p>Hakemlerin kendi örgütlerinden (TFF-MHK) yeterli desteği alamaması nedeniyle, hakemlik yaşantılarının geleceği için <i>dirsek temasında</i> bulunma stratejileri, futboldaki kayırma kültürünün doğmasında itici bir rol oynamaktadır.</p> <p>Camiadaki <i>düdük astırma</i> geleneğinin de öğrettiği gibi, Hakemler mesleklerini yapmak istiyorlarsa ve bir sonraki haftalarda devam etmek istiyorlarsa, ister istemez büyük ve etkili takımlara karşı tolerans geliştiriyorlar.</p> <p>Trabzon’da üç saat mahsur kaldığında, orada kendilerini koruyamayan güvenlik görevlileri var, bu görüntüleri gören hakemler bir sonraki hafta ora çıktıklarında neye güvencenekler?</p> <p>Medya, hakemlik futboldaki bütün kötülüklerin adeta anamasıymış, bütün ortaya çıkan problemlerin asıl müsebbibiymiş gibi bizim önümüze sunuyor.</p>

TEMA	ALT TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 4: FUTBOLDAKİ KAYIRMA GELENEĞİ	Alt Tema 1: Kültürel Bir Minyatür Olarak Kayırmacılık	<p>“Eğer sizin toplumunuzda, sizin kültürünüzde kayırmacılık, adama göre iş ilkesi geçerliyse bu, hayatın her alanında geçerlidir. Yani bu, futbol sahası için de geçerlidir diğer alanlar için de geçerlidir.”</p> <p>Özellikle uzmanlıkların olmadığı ülkelerde, <i>ne iş olsa yaparım</i> mantığı onun yanında <i>hamili kart yakınımdır, şunun adamı, bunun oğlu, bunun çocuğu, bunun yeğeni</i> meselesini getirmektedir ve sistem liyakate göre işlemez, kişiler üzerinden yürür, bu model sokakta ve devlette ne kadar geçerliyse hakemlikte de o kadar geçerlidir.</p>
	Alt Tema 2: Eşit Olarak Başlanmayan Bir Yarış: Nepotizm	<p>“Eşit olarak başlamadığımız bir yarışta sizin ilerlemenizin sağlanmasında, sizin babanızın, sizin bilmem amcanızın, dayınızın orada eski bir hakem olması daha kolay açılmanızı sağlıyor mu, sağlamıyor mu meselesine bakalım, görünüşte sağlıyor.”</p> <p>Hakemliği bırakan hakemler MHK vb kurullarda devam ettikleri için o hakemlerin önlerinin açılmasına imkân sağlamaktadır.</p>
	Alt Tema 3: Kayırmacılığın Nedenleri: Muktedirlere Taraf Olma	<p>“[...] hakemin kararları alırken özellikle sözünü ettiğimiz büyük takımların lehine bazen fark etmeden bazen kasten davranmasına yol açabiliyor. Çünkü klasik bir şeydir güçlüden yana tavır almak kolaydır yani güçlünün yanında durmak kolay bir şeydir”</p> <p>“Güçlünün yanında durduğunuzda, siz de onun adamı olarak algılandığınızda, rüzgar sizin arkanızdan etmeye başlıyor ama tersi durumdaysa rüzgar sizin karşınızda esmeye başlıyor. Karşıdan esip sizi engelleyebiliyor.”</p>

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	GÖRÜŞLER
<p>Tema 5: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR</p>	<p><i>“Orwell'ın meşhur Hayvanlar Çiftliği'nde bütün hayvanlar eşittir ama bazıları daha eşittir. Şimdi Türkiye'deki bütün takımlar eşittir ama bazıları daha eşittir, şimdi bazılarının daha eşit olduğu yerde işte o eşitsizlik normalleşmeye başlıyor.”</i></p> <p>Futboldaki kayırmacılık futbolun daha kötüye gitmesini sağlıyor.</p> <p>Kuralları herkese uygun şekilde hayata geçirilebilecek bir iklimi yaratmak çok önemlidir.</p>

EK-5. (devam) Katılımcı bulgularının özetleri- hakemlerin kayırmacılığa dair görüşleri

TEMA	GÖRÜŞLER
TEMA 1: KAYIRMACILIĞIN SOSYAL VE KÜLTÜREL TETİKLEYİCİLERİ	Futbol hakemleri son dönemlerde fazla eleştirilen ve yerilen bir pozisyonadırlar. Daha çok Süper Lig'deki güçlü kulüp başkanlarının fevri ve sinirli açıklamaları olmaktadır. Bu açıklamalar bir anlık öfke ile söylemiştir, hakemlerin buna kulak asmaması gerekmektedir.
TEMA 2: FUTBOLDAKİ KAYIRMA GELENEĞİ	"[...] bariz hatalar da oluyor hakemlerin yaptığı ama bu hata diye bakmak lazım ayrımcılık kayırmacılık diye bakarsanız o zaman işin içinden çıkamazsınız." Gelişen teknoloji, kameraların oyun içindeki ağırlığı ve hakem kararları üzerinden yorum yapan programlar nedeniyle, hakemler bir takımı kayırma riskini göze alamaz, Fakat bu bir niyet meselesidir ve hakem kötü niyetli ise her türlü kollar, Türkiye'de sistem oturmadığı için, birilerine yakın olma kültürü her yerde vardır.
TEMA 3: SONUCA VE ÇÖZÜME DAİR	Futboldaki kayırmacı uygulamaları azaltmanın en etkili yolu eğitimidir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı: : KAVASOĞLU, İrem
 Uyuğu: : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri: : 26.04.1988 İzmir
 Medeni hali: : Bekâr
 Telefon: : 0507 630 89 69
 e-posta: : kavasogluirem@gmail.com

Eğitim

Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Gazi Üniversitesi /Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı	Devam ediyor
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi /Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı	2011
Lisans	Gazi Üniversitesi /Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	2009
Lise	Hoca Ahmet Yesevi Lisesi	2005

İş Deneyimi/ Yıl

İş Deneyimi/ Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2010-2011	GATA Özl. Eğt.ve Rhb. Merk.	Beden Eğitimi Öğretmeni
2012- devam ediyor	Çukurova Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

1. Güven, Ö. ve Kvasoğlu, İ. (2008). *Mahkeme Kararı ile Şike Yapıldığına Karar Verilen Altınordu-İskenderunspor Müsabakası (28 Mayıs 1978)*. I. Dünya Adli Bilimler ve Spor Kongresi, 27-30 Kasım, Ankara, Sözel Bildiri.
2. Kvasoğlu, İ., Çolakoğlu, T. (2010). *Küresel Ekonomik Krizin Futbol Sektörü Üzerindeki Etkisi*. 11. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, 10-12 Kasım, Antalya, Poster Bildiri.
3. Güven, Ö. ve Kvasoğlu, İ. (2012). Mahkeme Kararı ile Şike Yapıldığına Karar Verilen Altınordu-İskenderunspor Müsabakası (28 Mayıs 1978). T. Çağlar, H.G. Baykal, B. Çağatay ve A. Aybers (Editörler). *Ankara Barosu Spor Hukuku Kurulu Av. Atılâ Elmas Armağanı*, Ankara: Ankara Barosu Başkanlığı Yayınları, s.409-436.
4. Kvasoğlu, İ. ve Yenel, İ.F. (2012). *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Spor Yönetimine Uygulanabilirliğinin Spor Yöneticileri Açısından Değerlendirilmesi*. 12. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, 12-14 Aralık, Denizli, Sözel Bildiri.
5. Kvasoğlu, İ. ve Yenel, İ.F. (2013). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Spor Yönetimine Uygulanabilirliğinin Spor Yöneticileri Açısından Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(2): 21-35.
6. Kvasoğlu, İ., Özer, U. ve Yenel, İ.F. (2014). *Sporda Favoritizm*. 13. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, Selçuk Üniversitesi, 7-9 Kasım, Konya, Sözel Bildiri.
7. Kvasoğlu, İ. ve Yıldırım, İ. (2014). *Reading of Contemporary Women in Early Republican Era Through Women Athletes*. International Gender and Sports Symposium, 4-5 Eylül, Ankara. Sözel Bildiri.
8. Kvasoğlu, İ. ve Yaşar, M. (2014). *Gender in Sports: A Qualitative Study On Branches Preference Of Female and Male Athletes*. International Gender and Sports Symposium, 4-5 Eylül, Ankara. Sözel Bildiri.
9. Uluöz, E., Yılmaz, C.Y., Kvasoğlu, İ. ve Dinç, Z.F. (2014). *Determination Of The Gender Distribution Of Academic Staff in Different Faculties Of Universities in Turkey*. International Gender and Sports Symposium, 4-5 Eylül, Ankara. Poster Bildiri.
10. Yaşar, M. ve Kvasoğlu, İ. (2015). *Öğretmen Adaylarının Kadın-Erkek İlişkilerine ve Kadına Uygulanan Şiddete Yönelik Algılarının İncelenmesi*. 1. Uluslararası Çukurova Kadın Çalışmaları Kongresi 9-11 Nisan, Adana, Sözel Bildiri.
11. Kvasoğlu, İ., Uluöz, E., Ökten, E., Öz, E. ve Özbek, E. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumları*. Uluslararası Spor Bilimleri Araştırma Kongresi, 10-13 Eylül, Çanakkale. Poster Bildiri.
12. Kvasoğlu, İ., Rençbereli, M. ve Yenel, İ.F. (2016). *Dans Eden Erkek Adamlar: Erkek Dansçılarının Deneyimlerine Toplumsal Cinsiyet Analizi*. 14. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, 1-4 Kasım, Antalya, Sözel Bildiri.

13. Kavasoglu, İ., Uluoz, E., Ucgul, G., Sasmaz, S. ve Uygun, M. (2016). *Farklı Öğretmenlik Bölümü Öğrencilerinin Homofobi Düzeyinin Karşılaştırılması*. 14. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, 1-4 Kasım, Antalya, Poster Bildiri.
14. Kavasoglu, İ., Özer, U. ve Yenel, İ.F. (2016). Sporda Favoritizm: Mücadele Sporları Üzerine Bir İnceleme. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2): 199-211.
15. Kavasoglu, İ. ve Yıldiran, İ. (2016). Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Sporcular Üzerinden Modern Kadın Okumaları. C. Koca (Editör). *Sporun Toplumsal Cinsiyet Halleri*, Ankara: Spor Yayınevi, s.94-113.
16. Kavasoglu, İ. ve Yaşar, M. (2017). Toplumsal Cinsiyet Normlarının Dışındaki Sporcular. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe*, 27(3): 118-132.
17. Kavasoglu, İ., Rençbereli, M. ve Yenel, İ. F. (2017). Dancing manly men: Gender analysis of experiements of male dancers Dans eden “erkek adamlar”: Erkek dansçılarının deneyimlerine toplumsal cinsiyet analizi. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1768-1780.
18. Kavasoglu, İ. ve Macit, A. (2017). Vücut geliştirme ve fitnessta kadın antrenör ve sporcu olmanın toplumsal cinsiyetli anlamı. 10. Spor Bilimleri Öğrenci Kongresi, 10-12 Mayıs, Kırıkkale, Poster bildiri.
19. Kavasoglu, İ. ve Yenel, İ.F. (2017). Futbol Adil Bir Oyun Mu? Futbol Haberlerine Kayırmacılık Perspektifinden Bir Analiz. 4. Uluslararası Balkan Spor Bilimleri Kongresi, 21-23 Mayıs, Bursa, Sözel Bildiri.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...

